

idrottens själ

NORDISKA MUSEET

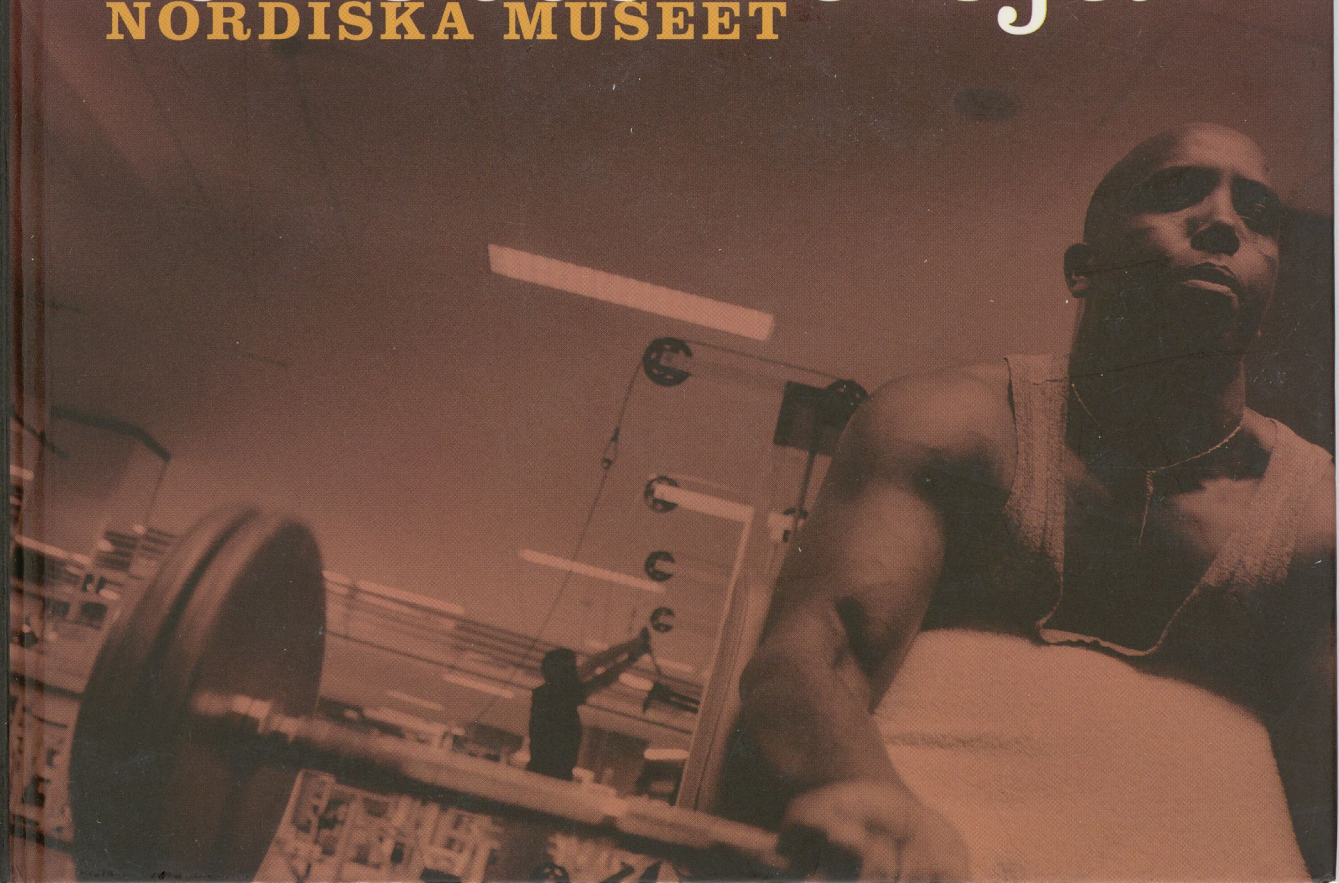

idrottens själ fataburen 2000

Idrottens själ

Idrottens

Nordiska museets och Skansens årsbok 2000

själ

INNEHÅLL

6 **Idrottens själ i kris?**
BO G. NILSSON

34 **Sport och mode**
INGRID ROOS BJÖRKLUND

54 **Jämlik idrott – ett brutet löfte**
LEENA LAINE

76 **Publiken**
MATS HELLSPONG

96 **Våra tidiga hjältar**
NILS-OLOF ZETHRIN

114 **Tipstjänst och de illegala tipsbolagen**
JOHAN R. NORBERG

138 **Karusellmannens underbara öden och äventyr. Radion och Vasaloppet 1952**
PETER DAHLÉN

164 **Myten »Nacka« Skoglund**
GUNDER ANDERSSON

184 **Black Armys tjejer**
PER-OLOF SÄNNÅS

198 **Idrottsliv – om svaren på en frågelista**
DAN WALDETOFT

216 **Samlare och kalenderbitare**
ULF HAMILTON

236 **Känn dig själv! Om strävanden på gym**
ANETTE RATTFELT

260 **Malmö, Murdoch & Manchester United. Om pengarna i fotbollen**
OLLE SVENNING

274 **Invandrare och idrott. Om att skapa kategorier och normalitet**
JESPER FUNDBERG

294 **De nya sporterna**
STEN FELDREICH

312 **Moraliteter och mediala spektakel. Har sporten drabbats av kris?**
FREDRIK SCHOUG

332 SUMMARIES

341 LITTERATUR

348 STIFTELSEN NORDISKA MUSEET 1999

359 SKANSEN 1999

Idrottens själ i kris?

BO G. NILSSON är fil. dr
i etnologi och forskningsledare
vid Nordiska museet

Kvinnliga linggymnaster från England och Tyskland under uppvisning i Konserthuset i juli 1939. Foto Gunnar Lundh. Nordiska museet. ▶

Varför är det så roligt med idrott? Vad är det som får människor att satsa så mycket tid och energi på att bevisa att de kan springa, hoppa, rida, sparka boll, köra bil och gymnastisera snabbare, bättre och stilfullare än andra? Vad driver dem som inte lyckas bli bäst att ändå fortsätta kämpa? Vad får oss att flåsa i motionsslingan och spänna musklerna i gymmet?

Varför bänkar vi oss framför TV-apparaterna för att följa de Olympiska Spelen och de stora mästerskapen? Vad driver människor att söka gränserna för sin prestationsförmåga, och att t.o.m. vilja överskrida dem? Kort sagt: vad är idrottens själ?

Den mänskliga kroppens storhet

Ett centralt svar på frågan handlar om att idrotten är en hyllning till människans förmåga att övervinna hinder och konfrontera svårigheter, det må vara att klara att tillryggalägga en distans på en viss tid, att hitta rätt i okänd terräng, anpassa sig till naturens krafter eller att lägga en motståndare på rygg.

Hyllningarna till den mänskliga kroppens förmåga och möjligheter är ett motiv med djup förankring i den folkliga kulturen sedan urminnes tid. Våra fornnordiska sagor och myter berättar om jättar med väldiga krafter, som kastar ofantliga stenar och klippblock omkring sig. Ja, världen själv skapades av en sådan jättes kropp. Av jätten Ymers ben skapades bergen, av hans blod bildades det livsviktiga vattnet och ur hans hår kom växterna på marken. Under medeltiden fantiserade man i det folkliga berättandet om jättar med enorma krafter och en väldig aptit på livets goda. Det går en linje från dessa hjältar till våra dagars (dessvärre ofta anabolstinna) kraftkarlar, som i TV-sändningar världen över tävlar om epitetet »världens starkaste man«. De välter traktordäck, drar lastbilar, bollar med ölkaggar och utför andra häpnadsväckande kraftprov.

Att sådana övningar också kan förmedla bilden av en omkastning av våra samhälleliga hierarkier visar Astrid Lindgrens populära berättelse om

Världens starkaste par, Kristin och Magnus Samuelsson, gifter sig i Tidrums kyrka utanför Kisa i september 1996. Pressens bild. ▶

BO G. NILSSON

Pippi lyfter sin häst. Teckning av Inger Vang-Nyman.

Pippi Långstrump. Så liten flicka hon är visar Pippi inte manssamhällets representanter någon överdriven respekt, när hon utan prut lyfter bakändan av poliskonstaplarnas bil från marken så att inget händer när de trycker ned gaspedalen. Hon lyfter sin häst på raka armar betydligt lättare än världens starkaste man under stånk och stön pressar upp en trästock i luften. Pippi stärker sig emellanåt med några pannkakor. Och Bamse – världens starkaste björn – ställer sina väldiga krafter i det godas tjänst sedan han hällt i sig en burk av farmors Dunderhonung.

Men den moderna idrotten handlar inte bara om råstyrka. De skilda idrotterna ställer en rad olika mänskliga egenskaper i fokus: maratonloppet är en övning i askes och övervinnande av den egna trötthetten, boxningen kräver »timing«, snabba reflexer och ett stort fysiskt mod, skyttet fordrar pricksäkerhet, gymnastiken bygger på smidighet och bemästrande av komplexa rörelsemönster, fotbollen kräver teknik, styrka, snabbhet och spelsinne. Idrottaren finner sin glädje i att känna att hennes egen kropp klarar att bemästra dessa svårigheter på ett optimalt sätt. Och en stor publik vill se det göras.

Publikens närvaro är en hyllning till den mänskliga kroppens förmåga och till den estetiska njutning som betraktandet av en idrottslig topprestation erbjuder. Även de, vars erfarenheter av eget bollsspel – i likhet med mina – inskränker sig till ungdomens S:t Erikscup och medelålderns korpfotboll, njuter lika mycket varje gång TV repriserar Kurre Hamrins 3–1-mål mot Västtyskland i VM-semifinalen 1958 eller Maradonas genomlöpning över halva planen i Argentinas möte med England 1986. För att inte tala om nuvarande Manchester United-stjärnan David Beckhams genialt slagna inlägg från högerkanten.

Publiken lever också med i den dramatisering av idrottens grundvärderingar som utspelas inför dess ögon: inga privilegier kan tillförsäkra någon av de tävlande framgång, enbart egen förmåga och talang. Idrotten

Nordiska museets korpfotbollslag samlade inför match i Gröndal, september 1989. Stående fr.v.: Åke Fermelin, Simon Ekström, Klas Ramberg och Peter Segemark. Knästående: Bo G. Nilsson, Vlado Kotevski och Tomas Fermelin. Liggande: Christian Richette. Foto Peter Segemark.

aktualiserar samtidigt för publiken, vilket kan tyckas paradoxalt, en serie sociala åtskillnader, som har med social tillhörighet och identitet att göra. Den identifierar sig med hemmafavoriten eller sin nationselva. Samtidigt njuter den av att för en stund befria sig från de regler som styr vardagen för att i stället hänge sig åt en symbolisk kraftmätning med samhällelig resonansbotten, av att samlas under festliga former för att gemensamt mobilisera kraft inför en viktig drabbning.

En tävlan på lika villkor

En annan del av svaret på hur den moderna tävlingsidrottens själ ser ut finner vi om vi kastar en blick tillbaka på sportens ursprung i 1800-talets Storbritannien. Där hade idrottandet i skilda samhällsskikt en lång historia. Under 1860- och 70-talen togs sporten om hand av en rad framväxande organisationer och klubbar. Inte minst odlades idrotten vid de s.k. public schools och andra högre utbildningsanstalter.

Vid public schools formades den elit som skulle styra över Storbritannien och det brittiska imperiet. Sporten vid skolorna dominerades sedan länge av elever ur aristokratin, men under 1800-talet utmanades denna dominans i ökad utsträckning av den välbärgade medelklassens söner. De senare, som var underlägsna när det gällde fina släktträd och familjetraditioner, hävdade sig mot bördsaristokratins företräde med hjälp av strikta regler, kamp om segern och målmedveten satsning på resultat och rekord. Reglerna och de objektiva mätningarna gjorde de tävlande likställda. Alla hade samma chans till segern. Den formella likställdheten gav också den rätta grundvalen för den fostran i disciplin och laganda, som var central vid elitens skolor. Till de idrotter som först fick likformiga regler för tävlandet hörde fotboll, friidrott och simning. I denna utformning började sporterna spridas över världen.

Att man under 1860–80-talen började kvantifiera idrottsprestationerna i längd-, vikt- och tidmått, och även började registrera rekord, spelade en viktig roll för sportens folkliga genomslag. Spelplaner, löparbanor och andra rumsliga arrangemang underkastades standardisering. Deltagarna grupperades i vikt- och åldersklasser. Kvantifieringen av idrottsprestationerna motsvarades inom samhället i övrigt av den standardisering av längd-, vikt- och måttsystem som infördes för att underlätta varuutbytet

och kommunikationerna i det moderna samhället liksom senare av den kvantifiering av vardagstillvaron som blev en följd av teknologiska framsteg i den industriella revolutionen (stoppuret användes såväl vid löptävlingar som vid rationaliseringsstudier i industrin). Sporten avskildes från det övriga samhällslivet som en särskild aktivitet, utförd vid vissa tider på särskilt preparerade ytor (Franzén 1994:2).

Standardiseringen och regelverken medförde två viktiga konsekvenser, som bidrog till att forma den moderna idrottens själ:

1. Ett dramatiskt spänningsmoment infördes i tävlandet, som gjorde att den moderna idrotten kunde övertrumfa t.ex. den tyska och svenska gymnastiken.

2. Representanter för skilda samhällsklasser kunde mötas på tävlingsbanan på jämlika villkor.

Tävlandet blev demokratiskt och jämlikt, vilket på sikt säkerställde sportens folkliga förankring. Den moderna tävlingsidrottens grundläggande perspektiv blev att vem som helst kan nå framgång genom egen talang och målmedvetenhet. Man föds inte till eller ärver framgången utan erövrar den på grundval av egna insatser.

Förlorarna

Den moderna idrottens främsta medtävlare om folkets gunst var de äldre folkliga idrotterna och linggymnastiken. De idrottsliga folklekarna i det äldre bondesamhället kännetecknades av motsatsen till de moment som bar upp den moderna tävlingsidrotten. Lekarna hade endast lokalt deltagande och följde varierande regler, som oftast inte var nedskrivna. Man använde sig inte av avancerade tävlingssystem med detaljerad rangordning och kontrollerade rekord. Folklekarna bedrevs under pauser i arbetet, bjöd på situationskomik och ibland könsblandat tävlande och alkoholförtäring. Lekarna utspelades inom existerande sociala gemenskaper, och arrangerades således inte av särskilda organisationer. De utspelades inte som den moderna tävlingsidrotten på planer och löparbanor som standardiserats för att göra prestationerna jämförbara, utan använde sig av de lokala och varierande ytor och förutsättningar som naturen erbjöd.

Tävlingsidrottens främsta konkurrent i Sverige var dock linggymnastiken, skapad och systematiserad under förra halvan av 1800-talet av Gymnastiska Centralinstitutets (GCI) grundare Per Henrik Ling (1776–1839) och dennes son Hjalmar. Det skulle dröja till långt in på 1900-talet innan den moderna och friare idrotten vann kampen mot den mer militärt präglade linggymnastiken. När det gällde frivilliga och föreningsorganiserade övningar dominerade idrotten tidigt, men skolgymnastiken förblev ända fram mot mitten av 1900-talet ett kvardröjande fäste för linggymnastiken. Många gymnastiklärare motarbetade tävlingsidrotten.

De linggymnastiska övningarna bestod av fristående gruppgymnastik och redskapsgymnastik. Gymnastikeleverna fick bekänna färg inför bockar och plintar, ribbstolar och bommar. Linggymnastikens kroppsideal eftersträvade allsidighet, harmoni och symmetri. Den betonade hälsa, skönhet och bredd i utövandet, i motsättning till den moderna idrottens inriktning på tävling, rekord och elitprestationer. Motsättningen hade också en könsaspekt; gymnastiken var länge ett kvinnligt reservat i en mansdominerad idrottsvärld, en plats där kvinnor kunde utveckla intresse för kroppsövningar. Gymnastiken bars upp av skolan, växande föreningar och statliga bidrag, som ännu under 1930-talet var tre–fyra gånger större än de som kom idrotten till del (räknat per aktiv). Gymnastikens krav på upprepning och fasta rörelsescheman gjorde den dock under mellankrigstiden mindre lockande för ungdomen än den mer dynamiska, tävlingsinriktade och fria idrotten (Franzén 1994:6ff.).

Vid sidan av skolgymnastiken förekom linggymnastiken under 1930- och 40-talen även som frivillig föreningsgymnastik, husmorsgymnastik och arbetsplatsgymnastik. Ett par av höjdpunkterna var de stolta Lingiaderna 1939 och 1949 (gymnasternas motsvarighet till OS). Lingiaden 1939, som avhölls till hundraårsminnet av Per Henrik Lings död, samlade mer än sju tusen gymnaster från trettiosju länder.

Nationens hjältar

Den moderna tävlingsidrotten leder sin härkomst ur folkkulturens hyllning till den mänskliga kroppens förmåga och ur principen om tävling på lika villkor. Det är säkerligen inte en tillfällighet att tävlingsidrotten bröt igenom på bred front samtidigt med att det svenska samhället demokrati-

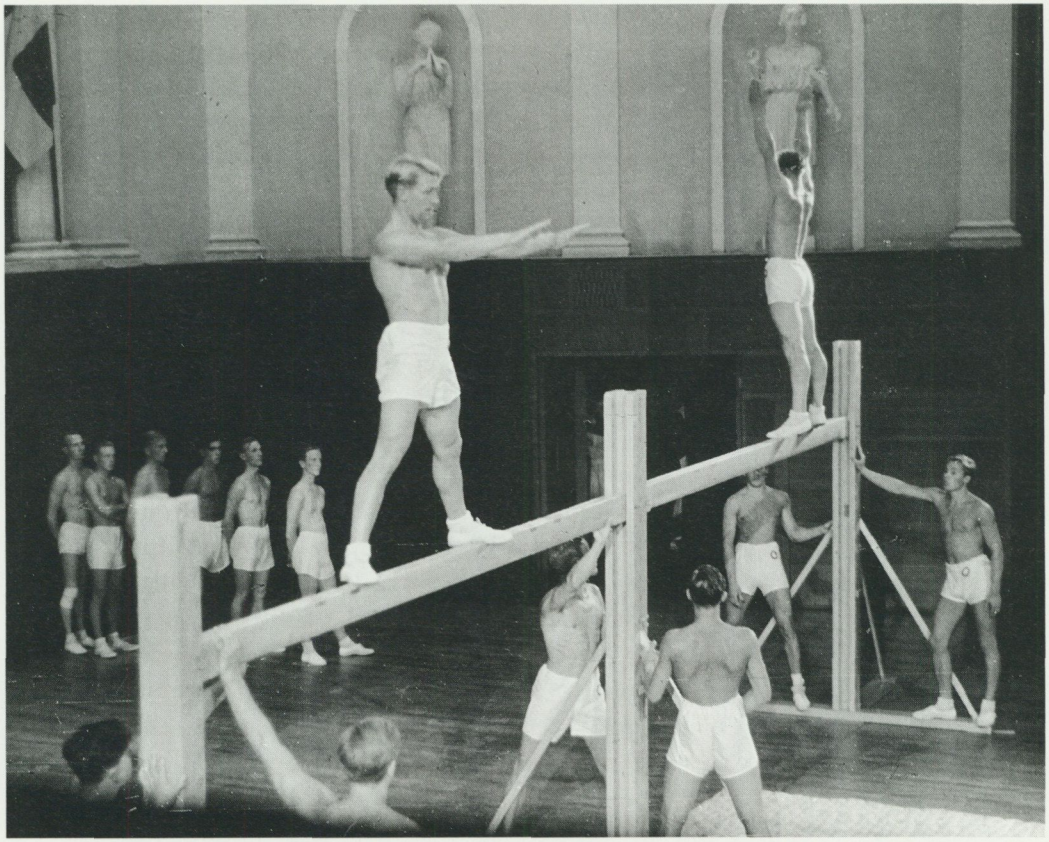

Linggymnaster under uppvisning i Waxholms fästning i samband med Lingiaden 1939. Foto Gunnar Lundh. Nordiska museet.

serades och moderniserades under mellankrigstiden. Tävlingsidrotten erbjuder en symbolisk lösning på ett problem som är fundamentalt i demokratiska samhällen. Hur kan vi förena synsättet att alla individer är formellt likställda och jämlika med insikten att vi trots allt lever i ett klassamhälle med hierarkiska strukturer? Det ideologiskt korrekta svaret är att social framgång i vårt samhälle bygger på individens egen talang och målmedvetna ansträngningar, inte på bättre utgångsläge i form av ärvda pengar och goda släktförbindelser. Idrotten levererar varje dag just detta svar till sina många miljoner utövare och åskådare (Ehrenberg 1991:39f.).

Standardiseringen av förutsättningarna och likställdheten mellan de tävlande garanterar alltså att idrotten framstår som ett slags klasslös utopi av fria och jämlika individer. Idrotten är därför också särskilt väl lämpad att symboliskt gestalta nationell sammanhållning. När skidsporten hade populariserats formades på 1920-talet den mest prestigetyngda svenska tävlingen som en påminnelse av Gustav Vasas nationellt laddade skidprestation, då han år 1521 tog sig fram mellan Sälen och Mora för att ställa sig i spetsen för dalkarlarnas resning mot den danske kungen. Efter det att skidåkningen blivit olympisk sport och svenskar börjat tävla även mot utomnordiska nationers löpare har en rad framgångsrika skidåkare burit fram den svenska självkänslan på breda axlar. Det har ofta handlat om urstarka kraftkarlar av typen Sixten Jernberg och Tomas Wassberg, men även om pedantiska individualister som Gunde Svan och inspirerade tekniker som Torgny Mogren. Inom den alpina skidåkningen framträdde på 1970-talet den störste av dem alla, Ingemar Stenmark, som inkarnerar sagan om den enkle och tystlåtne norrlänningen (mannen av folket), som med sin begåvning och ambition slår världen med häpnad. Sverige stod stilla under hans drabbningar med bröderna Mahre. De nationella känslorna har inom skidåkning och slalom räckt till även för kvinnliga folkhjältar, vilket bl.a. Toini Gustafsson och Pernilla Wiberg är exempel på.

Överst t.v. Pernilla Wiberg med sin VM-bronsmedalj i damernas störtlopp i Sestriere 1997. Pressens bild. T.h. Toini Gustafsson vann 10 km i Holmenkollen 1968. Pressens bild. Underst t.v. Sixten Jernberg vinner Lidingöloppet på skidor 1961. Pressens bild. T.h. Ingemar Stenmark, januari 1975. Pressens bild. ▸

VATTENFALL
ROSSIGNOL

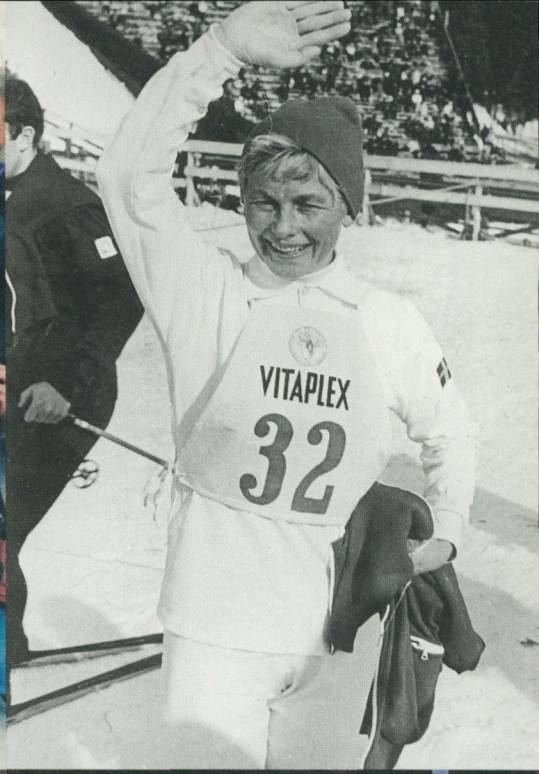
VITAPLEX
32

LIMEX
17

Om skidsportens hjältar och hjältinnor oftast vuxit upp i småorter på landsbygden har boxningen fött fram en serie mer renodlat stadsproletära hjältar. På 1920-talet blev Harry Persson den svenska idrottens förste riksbekante hjälte. »Med sitt lugna och värdiga sätt, med sin fysiska styrka och rakryggade hållning, med tatuerade armar och bröst, förkroppsligade [Harry] P[ersson] ett folkligt proletärt mansideal« (Hellspong 1995, s. 78). Han följdes senare av Olle Tandberg, men framför allt av den unge stensättaren från Göteborg, Ingemar Johansson, som när han 1959 erövrade världsmästartiteln i tungviktsboxning blev Ingo med svenska folket. Hans specialslag kallades Tors hammare, vilket låter antyda att slaget hämtade sin styrka ända nere i den fornnordiska världen av jättar, från nationens första kända kraftkarlar.

Under folkhemsepoken fanns det gott om arbetarhjältar i Sverige. Inom lagsporterna kom många från bruksorter och industristäder, där landets industriellt produktiva förmåga utgjorde en rik mylla för idrottsliga framgångar. I *Rekord-Magasinet* berättades alla dessa sagor om renhåriga arbetargrabbar som från enkla villkor slog sig fram till internationella framgångar (Olsson 1993). Idrottshjältarna speglade drömmen om människan i det klasslösa samhället. Uppfostran, klass, pengar – ingenting stod i vägen för idrottshjälten, som därmed på ett dramatiskt sätt frigjort sig från vardagens och verklighetens bistrare villkor. Sagorna skrevs också i memoarform, med titlar som *Från Gröna Vallen till Wembley. Berättelsen om en fotbollskarriär* (Gunnar Gren, 1949). Många av hjältarna blev professionella, men förlorade för den skull (enligt legenden) inte kontakten med sin enkla svenska bruksbakgrund, som Gunnar Nordahl, vilken uppges ha avstått en del av sin lön under den första proffstiden, eftersom han inte ville tjäna mer än sina lagkamrater!

Ett återkommande tema i framgångsberättelserna om svenska idrottare är just deras ödmjukhet och även deras solidaritet med laget, som det verkar ett viktigt inslag i svensk självförståelse. Kanske skall det ses som kvarlevor av det starka amatörideal, som länge präglade svensk idrott? Den segrande svenske idrottshjälten förhäver sig inte, som en äkta gentleman håller han sina känslor under kontroll och visar sitt sinne för fair play genom att som Mats Wilander i Paris 1982 skänka bort en poäng han enligt egen uppfattning vunnit orättvist. Den svenske fotbollshjälten skryter inte med sin egen insats, men talar så mycket hellre om hela lagets framgångar.

Amatör eller professionell?

Idrotten sägs idag stå inför en omprövning av de värden och den inriktning som präglat den hittills. Nya idrotter som sägs emanera från medelklassungdomars individcentrerade fritidsintressen konkurrerar med industrisamhällets kollektivistiska arbetarsporter. Kvinnorna deltar allt mer i idrotten, vilket vissa tror är på väg att förändra sportens inriktning. Pengarna spelar en allt större roll och den svenska idrottens folkrörelsemodell framstår för en del som föråldrad. Samtidigt har det utbredda dopingmissbruket försatt idrottsrörelsen i kris. Vad är alla rekord värda som satts med hjälp av otillåtna medel och stimulantia? Utvecklingen under de senaste decennierna har aktualiserat en diskussion om idrottens framtid.

Fram till 1960-talet var det idrottens påbjudna amatörism som alstrade kriser (om idrottens amatörfråga, se Mark 1989 samt Wikberg 1993 och 1994). Amatöridealet hade sitt ursprung i den moderna idrottens födelse vid de engelska public schools, där som sagt en social elit fostrades som skulle styra det brittiska imperiet. De unga männen med aristokratisk och borgerlig bakgrund trimmades inte bara intellektuellt, de impregnerades med kristna och moraliska principer och övades i att uppträda gentlemannamässigt. Därutöver spelade hård fysisk träning och tävlingar en viktig roll. I samband med sporten utvecklades en särskild etik, vilken också satte sin prägel på den tidiga idrotten. Man skulle alltid minnas att

- det viktiga är inte att vinna utan att deltaga
- aldrig bryta mot reglerna
- vara anspråkslös vid seger
- ta förluster med gott mod
- genom idrotten sikta på att odla sin fysiska och moraliska fostran – inte att vinna priser eller pengar.

Den behärskade och disciplinerade manliga individ som formades enligt dessa principer utgör förmodligen ett av de bästa exemplen på vad som i nutida könsteoretiska diskussioner kallas »det moderna manliga subjektet«. De »gentlemen« som utövade sporten på detta sätt var också *amatörer*. Och på den tiden handlade amatörskapet inte bara om huruvida man tog emot penningpriser eller ej – det var lika mycket en klassbestämning. Den dåtida innebörden av begreppet amatör framgår t.ex. av de stadgar,

som engelska Amateur Athletic Club antog vid sitt bildande 1866. Där sägs att vissa yrkesgrupper, som mekaniker, hantverkare och arbetare, inte får delta i gentlemanna-amatörernas tävlingar. Den bakomliggande tanken var att kroppsarbetarna fick en fysisk träning under arbetet, som gjorde dem bättre förberedda för tävlingarna än den sociala eliten.

I England ledde de rådande amatöridealen till en uppdelning av sporten mellan amatörer och professionella. Inom t.ex. fotbollen rådde en motsättning mellan klubbar från södra respektive norra och mellersta England. I söder, där spelarna till stor del hade sin bakgrund i colleges och universitet, härskade den gentlemannamässiga amatörismen. I norra och mellersta England utgjordes majoriteten av spelarna av industriarbetare, som saknade den bildade elitens fördomar mot kontant ersättning. Deras klubbar leddes av köpmän och industriägare, som drev föreningarna som affärsföretag. Fotbollens genombrott i England under 1880-talet skedde alltså med det nya och moderna industrisamhället som bas.

Efter fleråriga strider och motsättningar legaliserades den professionella fotbollen år 1885. Det innebar inte bara att fotbollen växte i social bredd, popularitet och biljettintäkter. Även själva spelet ändrades. Klungbildningen och de individuella dribblingsframstötarna, som hängde ihop med public school-spelets aristokratiskt präglade individualism, fick ge plats för passningsspelet mellan lagkamraterna som spelets viktigaste moment, ett kollektivt spelsätt, som hade vuxit fram i de nordengelska och skotska industristäderna (Sund 1997:30).

Den moderna fotbollen artikulerade en serie geografiska och sociala identiteter genom rivaliteten mellan klubbarna. Identiteterna kunde vara klassöverskridande och lokala, som när man slöt upp bakom den egna stadens eller ortens lag, eller socialt förankrade, som när lag från stadsdelar med olika social laddning möttes (som i Stockholm, där det Östermalmsbaserade Djurgården stått mot de mer arbetarpräglade Hammarby och AIK). Tillsammans utgjorde klubbarna som kämpade i den högsta divisionen en representation av nationens mångfald och variationsrikedom. En stor del av publiken, liksom av spelarna, kom ur de yrkesutbildade arbetargrupper som den mogna industrialismen givit upphov till, dvs. från varv, järn- och stålindustrier och liknande. På ståplatsläktarna blandades generationerna och den sociala kontrollen var god. Det var en manlig värld (Andersson 1994:55ff.).

Kontroverserna i amatörfrågan handlade fram till 1920-talet om det lämpliga i att utesluta kroppsarbetare och vissa andra yrkesgrupper, främst militärer, ur amatöridrotten. Svenska roddförbundet presenterade t.ex. år 1906 ett förslag till amatörbestämmelser inom sin sport för Riksidrottsförbundet. I en av punkterna ville roddarna stadga att »som icke amatör betraktas hvarje sjöman, fiskare, kroppsarbetare eller hvar och en, som p.g.a. sitt yrke anses tillhörande arbetareklassen« (Mark 1989:91). Riksidrottsförbundet tillbakavisade förslaget, dvs. inte i den del som sade att sjömän och fiskare skulle uteslutas som varande professionella, utan formuleringen att arbetare generellt inte skulle få tävla som amatörer. Roddförbundets stadgeförslag ansågs i pressen som odemokratiskt, ojämlikt och otidsenligt. Riksidrottsförbundet agerade dock i början av förra seklet inte lika hårdhänt mot militärer som det gjorde mot sjömän och fiskare. Militärer i aktiv tjänst betraktades sålunda som amatörer, de fick till och med ta emot penningpriser utan att anses ha förverkat sin amatörstatus.

Under mellankrigstiden förändrades idrotten på flera sätt. Den demokratiserades och blev en folkrörelse. Särskilt under 1930- och 40-talen ökade antalet aktiva lavinartat. I samband med samhällets demokratisering omkring 1920 genom den allmänna rösträtten reglerades också arbetsdagens längd. Med 8-timmarsdagens genomförande och så småningom ökande reallöner lades en materiell grund för ett brett folkligt idrottsintresse. Idrottens »infrastruktur« byggdes ut i stor skala från slutet av 1920-talet, då stat och kommuner sköt till medel för nya idrottsplatser över hela landet. Från 1935 ökade det statliga stödet till idrotten starkt med de s.k. tipsmedlen (Pålbrant 1977:76-94; se vidare Norberg i denna volym). Publiken strömmade i allt större skaror till arenorna och det klirrade behagligt i de arrangerande klubbarnas kassakistor. Sporten fick större uppmärksamhet i dagstidningar och i det nya radiomediet. Idrotten frigjorde sig från sitt linggymnastiska förflutna och nya, mer intensiva träningsmetoder utvecklades. Kraven ställdes allt högre på de idrottstalanger som ville nå toppen.

I den nya situationen handlade konflikterna om amatörismen inte längre om att kroppsarbetarna kunde vinna någon fördel ur sin yrkesverksamhet. Idrotten hade lämnat den nivå där en sådan fråga kunde ställas. Motsättningarna gällde nu om de aktiva kunde få del av de ökande inkomster

T.v. Arne Andersson besegrar Gunder Hägg vid tävlingar i Stockholms Stadion 30 augusti 1944. Foto Sven Malm. T.h. Dan Waern vinner en engelsk mil vid på Stockholms Stadion 1961. Pressens bild.

som idrottstävlingarna skapade. Frågan hade en viktig demokratisk och klassmässig aspekt. Hur skulle idrottstalanger ur folkets led – löpare som Gunder Hägg och skidåkare som Håsjö-Dahlquist – ha råd och möjlighet att avsätta all den tid som krävdes för att träna och tävla på internationell toppnivå och locka stora åskådarmassor till klubbarnas arrangemang? En stark opinion bland aktiva och ledare på lokal nivå krävde att amatörbestämmelserna skulle upphävas och åsidosatte dem också i praktiken när oredovisade hundralappar bytte ägare i samband med stortävlingarna. Det högre ledarskiktet inom den svenska och internationella idrottsrörelsen hade inte samma förståelse för idrottsmännens sociala villkor utan höll fast vid sportens ursprungliga amatörideal. Konflikten mynnade ut i en rad uppmärksammade livstidsdiskvalifikationer av framstående svenska löpare – på 1940-talet Gunder Hägg, Arne Andersson och Henry Kälarne och i början av 1960-talet Dan Waern – innan Riksidrottsförbundet 1967 äntligen övergav kravet på amatörism. I fortsättningen fick de olika specialförbunden själva avgöra sin inställning i frågan. En motsvarande utveckling ägde rum på internationell nivå. Från 1930-talet hade Internationella Olympiska Kommittén varit det starkaste fästet för hårda och strikta amatörbestämmelser, vilka också upprätthölls under amerikanen Avery Brundages tid som kommitténs president (1952–1972). Därefter har kommersiella synsätt fått ett starkt genomslag även inom den internationella idrottsrörelsen. Där står vi nu.

Går idrottens själ förlorad?

Idrotten har under de senaste decennierna genomlevt en ny våg av förändringar. Dess bas har breddats. En väldig våg av joggare håller ogräset borta från motionsslingor och promenadvägar i storstadsområdena. På gymmen kämpar vardagens kvinnor och män en ojämn kamp med ouppnåeliga kropps- och skönhetsideal. Vem vill vara fet och otränad när det har blivit ett tecken för underklass?

En av de starkaste tendenserna i den moderna idrotten är kvinnornas ökande deltagande. Länge hölls kvinnor utanför många sportgrenar, särskilt de som krävde stor uthållighet och styrka. Kvinnorna ansågs inte besitta den rätta fysiska och mentala utrustningen. Nu håller de sista exklusivt manliga fästena inom idrotten på att falla, t.o.m. kvinnlig boxning är

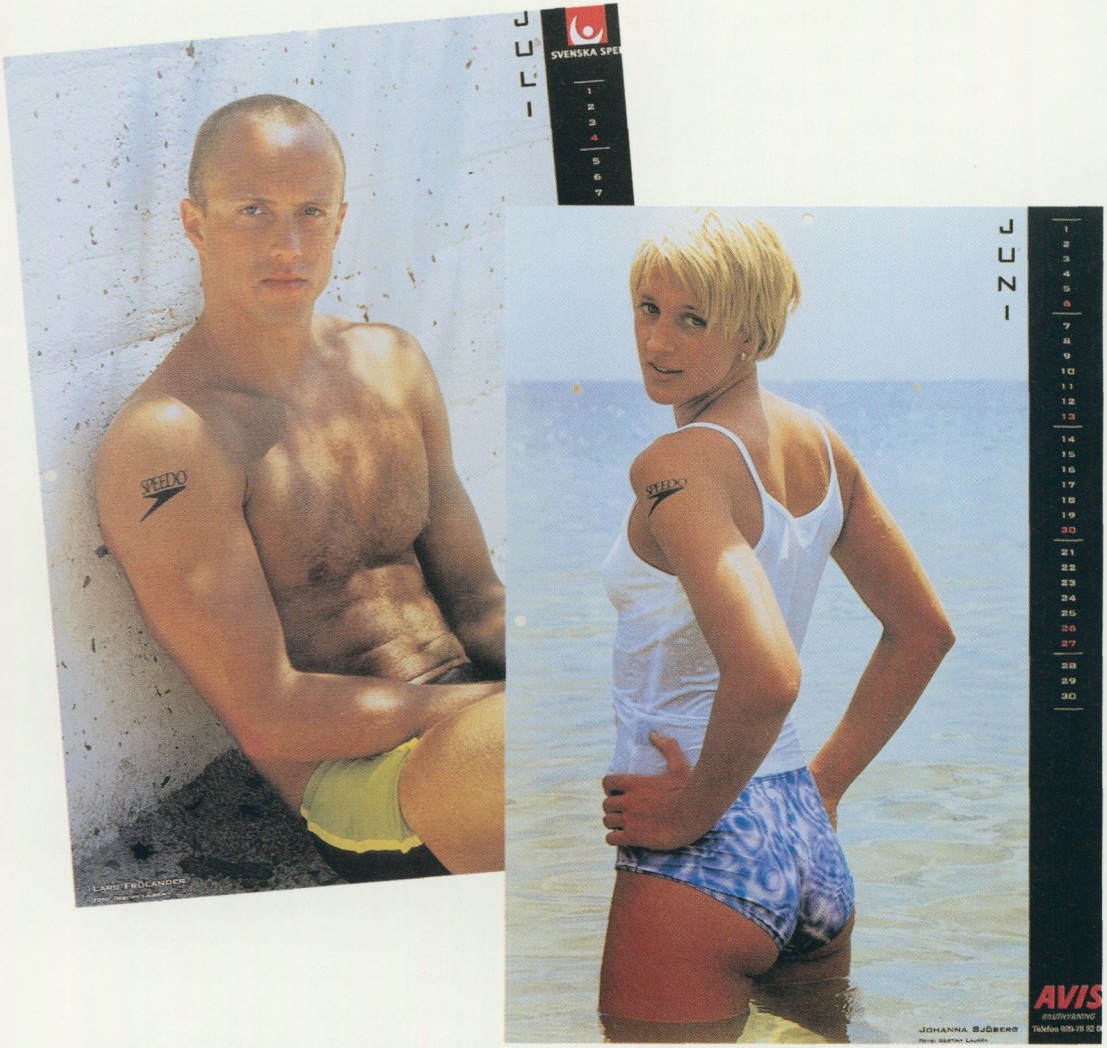

Bilder ur Svenska Simförbundets årsalmanacka 1999. Foto Destiny Laurén.

på väg att etablera sig som publiksport. Gymnastik (inklusive aerobics) är dock ännu den största kvinnoidrotten. Men fotboll och ridning kommer inte långt efter. I stora sporter som alpin skidåkning, golf och simning kämpar kvinnliga svenska idrottare i världseliten. Den tidigare av manliga militärer dominerade ridningen har idag en förkrossande kvinnlig majoritet.

Men ännu kan kritiska frågor om den svenska idrottens genusordning ställas. Under mellankrigstiden påbörjades statliga och kommunala insatser för att bygga en idrottens infrastruktur i Sverige. De många nyanlagda idrottsplatserna bar fram 1930- och 40-talens svenska löparunder och internationella fotbollsframgångar med manlig signatur. Under efterkrigstidens högkonjunktur spelade sim- och ishallar liksom tennisbanor en liknande roll. Nu bygger många kommuner gym, men var finns satsningen på att bygga fler ridhus till flickorna? Och hur fördelas träningstiderna i ishallarna mellan grabbarna som spelar ishockey och tjejerna som vill öva konståkning?

Ett sätt för den manliga idrottsvärlden att inte ta de kvinnliga idrottsprestationerna på allvar har varit att fokusera på utövarnas skönhet och sex appeal. I den kommersialiserade idrottens tidevarv har yttre företräden kunnat vändas till en konkurrensfördel i kampen om de feta sponsors- och reklamkontrakten. Den svarta amerikanska friidrottaren Florence Griffith-Joyner angav tonen på 1980-talet med sina långa målade naglar, rödmålade läppar och egendesignade kläder. Med bilder av halvnakna och sexiga idrottskroppar i almanackor och kalendrar har t.ex. kvinnliga simmare, fotbollsspelare och friidrottare marknadsfört sig själva och dragit in pengar till sina sporter. Inom en sport, damvolleyboll, har de ansvariga i den internationella förbundsledningen börjat ställa krav på sexig klädsel på utövarna. Den kroppsnära dräkten ska locka publik och pengar till sporten.

Genom media får sporthändelserna genomslag över hela klotet. Den potentiella publiken blir oändligt stor, vilket lockar näringslivets marknadsförare att öppna sina kassakistor. Allt mer av sändningarna kommer att inriktas mot den mer köpstarka delen av sportpubliken, de som har råd att abonnera på specialkanaler eller att »pay-per-view«. Idrott och media ingår i en allt tätare symbios, vilket lett till att miljardstinna mediafurstar överbjuder varandra i jakten på äganderätten till inkomstbringande

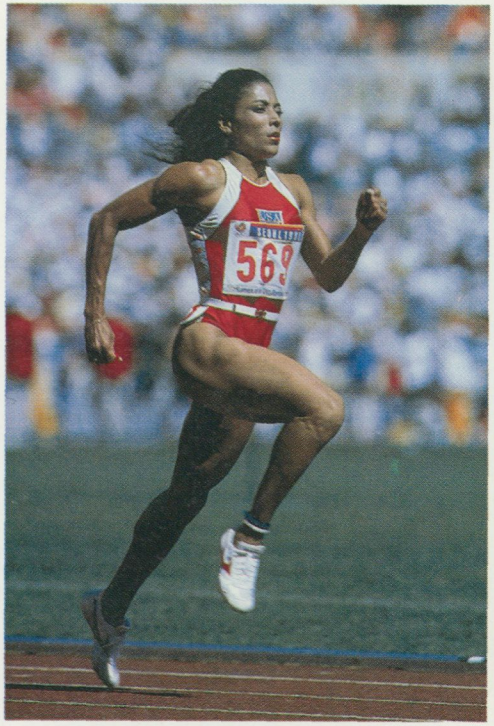

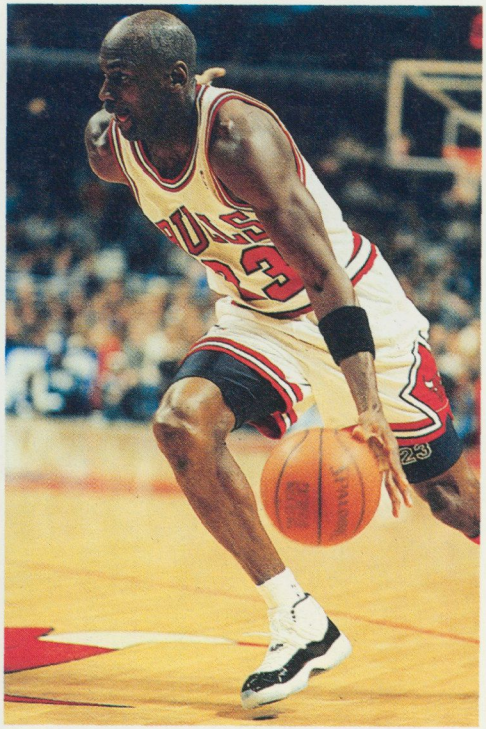

T.v. Florence Griffith-Joyner. Foto Tont Duffy. Pressens bild.
T.h. Michael Jordan. Foto Jonathan Daniel. Pressens bild.

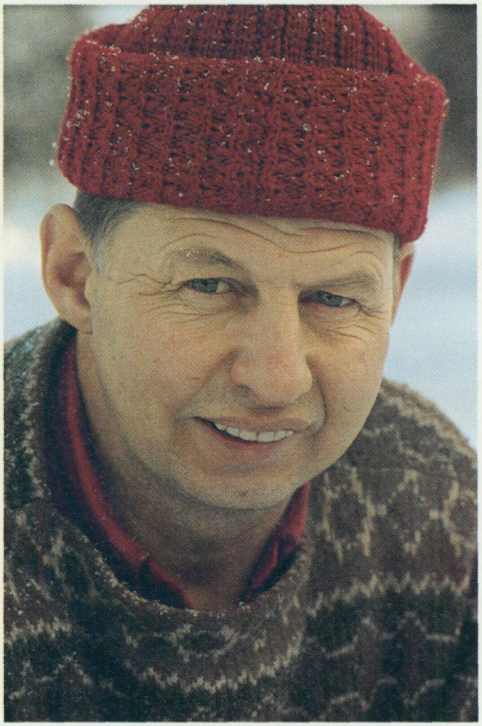

Gösta »Snoddas« Nordgren 1968. Foto Weine Lexius.

storklubbar och sändningsrättigheter. Sporten delas i rika A- och fattiga B-lag. De rikaste fotbolls- och ishockeyklubbarna får ekonomiska intressen av att slita sig loss från de etablerade nationella och internationella förbunden. Om man startar egna superligor kammar man hem TV-inkomsterna själv. Idrottskapitalet behöver ständigt expandera med fler matcher och evenemang. Kapitalet söker avkastning, vilket betyder hög exponering inför köpstark publik. Även de mest välbeställda idrottsorganisationerna börjar uppträda som multinationella företag, som när den amerikanska ligan för basketboll startar dotterbolag i Europa med tanke på framtida vinstmöjligheter.

De av denna årsboks läsare som var med på 1950-talet minns de många idrottande »plattcharmörerna«. Det handlade inte bara om bandyspelaren »Snoddas« Nordgren med *Flottarkärlek*. Längdhopparen »Cacka« Isra-

Kalmar FF-supporters under match mellan Kalmar och Örgryte i september 1999. Foto Peter Segemark. Nordiska museet.

elsson gjorde succé med *Gamle Svarten*, fotbollsmålvakten »Rio-Kalle« Svensson sjöng *Klart till drabbning* och »Nacka« Skoglunds *Vi hänger me´* blev en slagdänga. Det var på radions och folkparkernas tid. I TV:s och den kommersiella idrottens epok uppträder de största stjärnorna som levande reklampelare och avlönas med fantasisummor av klubbar och sponsorer. Den stora idrottsdraken är ständigt på jakt efter nya stjärnämnen att uppsluka och ställa i sin tjänst. De framgångsrikaste fotbollsklubbarna organiserar nät av talangscouter, som inventerar beståndet av unga lovande spelare för att hinna skriva kontrakt med dem innan de hittas av konkurrentklubbarna. I Sverige bestämmer sig regering och näringsliv våren 1999 för att satsa 140 miljoner på att hjälpa fram unga svenska talanger till världseliten.

Utvecklingen inom det moderna industrisamhällets stora sport fotbollen berättar om de problem dagens elitidrott brottas med. Från början av 1960-talet inleddes en utveckling mot allt starkare kommersialisering. De engelska proffsspelarna hotade med strejk och kunde driva igenom att maximilönen avskaffades. Samtidigt upplevde fotbollsvärlden ett tilltagande inflöde av kapital från TV-bolag, sponsorer och reklambransch. En elit av superstjärnor kunde börja utbildas, vars löner och inkomster från reklamkontrakt lyfte dem högt över inte bara de andra spelarna utan även långt bort från deras sociala härkomst. I början av 1990-talet bröt sig de engelska klubbarna ur det gamla ligasystemet och bildade en egen *Premier League*, där de kunde räkna in pengarna från de feta TV- och sponsorkontrakten i de egna klubbkassorna. Satsningen på elit och sponsorer är klubbarnas väg till framgångar och god ekonomi.

Samtidigt förändrades fotbollens sociala bas. Publiken har breddats men samtidigt segregerats. TV-kanalernas fotbollsutbud har mångdubblats och de stora VM-turneringarna följs av en global mångmiljonpublik. Inslaget av kvinnor i denna publik har ökat betydligt. Internt har publiken på arenorna delats upp i en medelålders och stadgad sittplatspublik, som konsumerar sin fotboll så att säga individuellt, och en ungdomlig publik på kortändarna, som kollektivt genomlever varje drabbning som en livsavgörande kamp. Där, marginaliserade och frigjorda från den sociala kontroll som fanns inom äldre tiders arbetarpublik, utvecklar klubbarnas ungdomliga klackar ett beteende med inslag både av folklig karneval – fyrverkerier, obscena gester och talkörer – och brutalt våld mot motstån-

darlagets supportrar. Sensationshungriga medier trissar upp förväntningarna på spektakulära våldsinslag. Klackarna har under senare decennier börjat konfrontera varandra på ett nytt sätt, då välfärdens barn fått råd att resa med till favoritlagens bortamatcher (Andersson 1994:72ff.).

Vägen till framgång och pengar för den enskilde idrottsmannen går via mångårig och målmedveten träning. En viktig ny fas för idrottsträningen började med vetenskapens inträde under 1960-talet. Tidigare hade läkarnas främsta uppgift varit att bota de idrottsmän som var sjuka. Nu började fysiologisk och småningom även psykologisk expertis anlitas för att systematiskt undersöka möjligheterna att förbättra idrottsmännens resultat. Den allt större resursmobiliseringen gör att det ytterst är tävlingsidrottsliga system eller nationer som tävlar mot varandra. Den tiden är förbi då en individ kunde hävda sig på egna villkor. Nu tävlar hela system av tränare, vetenskapsmän, finansiärer, administratörer och andra intressenter, med den aktive som ett slags marionettdocka.

Om inte idrottarens kropp svarar som man hoppas på de höga träningsdoserna ligger det nära till hands att ge den litet hjälp på traven med något prestationshöjande medel. Då springer den fortare, kastar längre och hoppar högre, och den hårt tränande idrottsmannen kanske kan ta det avgörande steget upp till världseliten och de stora pengarna. För det är bara längst däruppe som pengarna finns. Satsningen för att nå den yppersta eliten medför stora risker för individen, som de svenska diskuskastarna Göran Svenssons och Stefan Fernholms död i förtid efter åratal av doping och tablettmissbruk visar (DN 1998-05-09). Att vissa men inte alla idrottsmän sysslar med konstgjord förbättring av prestationsförmågan underminerar idrottens egna grundvärderingar om tävling på lika och jämförbara villkor. Är det realistiskt att tro att elitidrotten kan rensa ut dopingen ur sina led när det är så mycket som ligger i potten för den idrottare som når ända upp till toppen? Ska dopingen släppas fri, ska vi låta alla individer få utsätta sig för de risker de själva vill så att vi kan återvinna idrottens motto om tävling på lika villkor på denna högre och dödligt riskfyllda nivå? Eller stavas idrottens väg tillbaka till legitimitet hårdare kontroller och längre avstängningsperioder för fifflarna?

Vart är idrotten på väg? Står den inför en moralisk och etisk kris? Hur anfrätt är den egentligen av det dopingfusk, skattefiffel och läktarvåld som ständigt skriks ut från kvällstidningarnas löpsedlar? Kommer idrotten

Diskuskastaren Stefan Fernholm under tävlingar i Göteborg 1995.
Foto J. Mikrut. Pressens bild.

att ändra inriktning när kvinnorna gör sitt intåg? Kommer medelklassungdomens nya äventyrssporter att transformera det moderna industrisamhällets idrottsutövning på något avgörande sätt? Och omvänt: har inte den moderna idrottens dödsattest ställts ut alldeles för förhastat? Bevittnar vi inte en väldig expansion av all idrott, inklusive industrisamhällets paradsport fotbollen? Kanske blir den största förändringen under de kommande åren att vi får bevittna en radikal åtskillnad mellan underhållningsidrott på elitnivå å ena sidan och folkrörelseidrott å den andra (om idrottens framtid, se vidare Andersson 1992, Lindroth 1998 och Lindfelt 1999)? Tills vidare beslutade Sveriges Riksidrottsförbund på sitt möte i maj 1999 att tillåta att klubbarna bolagiserar sin verksamhet, på villkor att idrottsföreningen behåller röstmajoriteten i bolagen.

Det myckna talet om kris och radikal omvandling berör främst elitidrotten. Men den svenska idrotten har en väldig bas av nästan två miljoner aktiva, av vilka bara sju tusen sysslar med idrott på elitnivå. Svenska motionsidrottsförbundet (Korpen) hade jämte fotbollsförbundet den största representationen i antalet ombud på Riksidrottsförbundets stämma 1999. Och de ideellt arbetande idrottsledarna kan räknas i hundratusental. De som profeterar om idrottens hädanfärd har troligen inte beaktat idrottsrörelsens bredd och hur djupt inom oss som glädjen över den mänskliga kroppens förmåga sträcker sina rötter. Hänsynen till folkhälsan gör det också högst sannolikt att stat och kommuner kommer att fortsätta att understödja bredd- och motionsidrotten med pengar och anläggningar. Kritiska frågor börjar ställas i den offentliga debatten om en tilltagande övervikt hos befolkningen och gymnastikens försämrade ställning på skolschemat, problem som accentuerats i det stillasittande IT-samhället och av den nya klasskiktning som vuxit fram när det gäller motionsvanor. Det är i hög grad den nya, välutbildade medelklassen som trängs i motionsslingorna och befolkar gymen, medan arbetarklassen söker sin förströelse i TV-soffan. Om inte de sociala klyftorna skall fortsätta växa måste sannolikt skolan axla ett större ansvar för att grundlägga hälsobefrämjande motions- och kroppsövningsvanor (Engström 1999).

Många frågor kan ställas om idrottens framtid och på flertalet av dem är det för tidigt att få säkra svar. Artiklarna i denna årgång av Fataburen syftar sålunda inte till att berätta om vilken väg idrotten kommer att ta i framtiden. Syftet är snarare att belysa den moderna tävlingsidrotten både

historiskt och i sina nutida transformationer, för att bidra med underlag till framtidsdiskussionerna.

Hur än framtiden kommer att gestalta sig är det en sak som för närvarande framstår som mycket påtaglig: idrotten har ryckt in i centrum av vår kultur, varifrån den utövar ett enormt inflytande över kringliggande kulturella domäner. Inte bara våra kläder och skönhetsideal står under starkt tryck från sportens värld. Tävlingar och lekar genomsyrar medierna. Idrotten har t.o.m. blivit kultur, som man kan se av vågen av brittisk fotbollslitteratur. Sporten skärskådas med vetenskaplig optik vid ett stigande antal universitetsinstitutioner och i allt fler forskningstidskrifter. Nu ägnar också Nordiska museet en utställning och en årgång av sin årsbok åt idrottens värld. Idrotten sprider sitt inflytande som ringarna på vattnet efter att en stor sten slängts ut i havet. En jättes kast med hälsning från den fornnordiska sagovärlden!

Sport och mode

INGRID ROOS BJÖRKLUND
är intendent med inriktning på dräkt och mode vid avdelningen för Dokumentation & Forskning, Nordiska museet

Att cykla var en sport och fritidssysselsättning som blev oerhört populär på 1890-talet, inte minst bland unga damer. Modetidningar nappade på trenden och föreslog lämpliga cykeldressar. Att cykla i lång kjol var verkligen obekvämt, men de flesta kvinnor höll ändå fast vid detta. Endast de mycket modiga iklädde sig byxor av den vida och knäkorta typ som gick under benämningen »bloomers«. I Sverige slog de knappast igenom men i Paris cyklade unga damer iklädda sådana i Bois de Boulogne. Den unga damen på bilden är Beatrice Keiller från Särö, Halland. Foto Nordiska museet.

De praktiska sportkläderna

När intresset för sport slog igenom i slutet av 1800-talet gick också startskottet för en utveckling av den västerländska dräkten i riktning mot bekvämlighet och enkelhet. Intresset för sport hade tidigare främst varit en aristokratisk angelägenhet. Nu fick det genomslag också i borgarklassen.

När aristokraterna sysslade med sina olika former av spel eller övade sig i jakt och krigiska lekar använde de mestadels samma kläder som de bar även annars. De bar sin tids modekläder. När borgerligheten tog sig an sporten fanns således ännu inga speciella idrottskläder. Men kraven på ändamålsenliga sportkläder växte gradvis och fick ett praktiskt genomslag först i England, där den moderna idrottens vagga stod. Det viktigaste kravet på de särskilda sportkläderna var att de skulle underlätta kroppens rörelser. Utifrån det kriteriet började man snegla på yrkesgrupper i samhället vars kläder sedan länge formats av funktionella och praktiska behov. Det blev sjömäns, fiskares och bönders liksom militärers och lantjunkares kläder som fick bilda utgångspunkt för sportplaggens utveckling.

De sportkläder som utvecklades kom att i sin tur återverka på vardagskläderna. Vissa av de plagg som användes till sport visade sig så suveräna i sin funktion att de kom att användas av fler och fler och även utanför själva sportandet. Sakta men säkert utvecklades eller kombinerades plagg ur behovet av funktionella kläder för ett modernt och aktivt liv.

Av de plagg som har sitt ursprung i sporten och kommit att betyda mycket för vardagskläderna kan nämnas den kvinnliga »skräddarsydda dräkten«, sportkostymen med sin golfbyxa samt stickade plagg. Efter andra världskriget utvecklades i USA ett speciellt sportmode förknippat framför allt med universitet och högskolor. Detta lediga sätt att klä sig vann efter hand mer och mer terräng också här hemma i Sverige. Det är idag ett vedertaget vardagsmode i alla åldersgrupper. Inriktningen på sportbetonade plagg har mer och mer slagit igenom. Stora affärskedjor med betoning på sport säljer kläder inte bara till dem som aktivt idrottar utan till stor del också till »vanligt folk«.

Männen: sportkostym och golfbyxor

Omkring 1800 skedde en revolution inom den manliga klädseln. De broderade rockarna, knäbyxorna, kråsen och spetsmanschetterna från 1700-talet ersattes med en »finare« version av lantjunkarkläder, dvs. de kläder som den rävjagande gentlemannen på landet var klädd i. Lantjunkarkläderna var praktiska plagg för utomhusliv, skurna av kraftiga och slitstarka ylletyger, s.k. tweeder, som står emot väder och vind. Knäbyxan, som dröjde sig kvar i den lantliga klädseln när långbyxan blev modeplagg, fick ny aktualitet. Dessa plagg omsatta till stadsbruk blev ett nytt manligt mode. I någon mån banade detta säkert väg för vad som senare hände på manssidan i modet.

Herrarna blev över huvud taget först med speciella kläder för sport och fritid. Detta berodde naturligtvis på att de var först med att bedriva sportaktiviteter. Krocket blev populärt i England på 1860-talet. Det tillhörde den grupp av bollspel som först fick en allmän utbredning som sportlekar. De krocketspelande herrarna iklädde sig lantmannens jacka och knäbyxor.

Från och med 1880-talet fanns en mängd olika jackmodeller för män till sport och fritid. Norfolk-jackan var vanligen sydd av kraftigt ylletyg, gärna tweed, med knickerbockers samt keps eller hatt som matchade. Jackan hade längsgående veck, midjebälte samt var helknäppt. Den användes i sport- och fritidssammanhang under lång tid och var synnerligen lämplig till golf med sin inbyggda rörelsevidd. Damen på bilden bär en variant av de många förslag till lämplig cykeldräkt som förekom i modetidningar under 1890-talet. Ur Iduns modejournal 1898.

Bollsporter som golf vann terräng inom medelklassen och ställde stora krav på rörelsefrihet i klädseln. Golfspelare började också de att klä sig i en lantmannajacka, den s.k. *Norfolk-jackan*. Så kallades populärt den jacka som användes på landet i jaktsammanhang. Sydd av kraftigt tyg, ofta hemvävt eller liknande hemvävt, försedd med utanpåfickor med lock och bälg samt med infällda veck på rygg och bröstparti, s.k. rörelseveck. Dessa veck gav ju naturligt större möjlighet att svinga klubban. Jackan kom också att få en kvinnlig variant som användes bland annat i tennisspel vid slutet av 1800-talet. Den här jackan hade så många praktiska detaljer som långt senare följt med i modet och alltid använts för att sätta en »sportig« prägel på även andra plagg. Exempelvis utanpåfickor med bälgveck. Praktiska fickor med plats för saker som näsduk, pengabörs, patroner, golfboll osv.

Själva golfspelet har som många andra spel en lång historia. Det har sin förankring i Skottland där det spelats i alla samhällsklasser. I England blev spelet populärt på 1860-talet. Dessförinnan spelades det på Wimbledon Common av The London Scottish Volunteers. »Volontärerna« bar en uniform som bestod av ett slags löst sittande knäbyxa kallad *knickerbockers*, alltså en variant av den förut nämnda knäbyxan. Knickerbockers är helt enkelt en knäbyxa med varierande vidd. Den spänns åt nedanför knät där den »pöser över«. Byxan benämns även Plus-fours efter engelskt mönster för att den räckte fyra inches nedanför knät. I Sverige kallas de helt enkelt

Golfspelet hade vid slutet av 1920-talet blivit så populärt har hemma att det satte klara spår i herrmodet. I ett herrmodemagasin från 1927 kan man läsa att elegansen blivit ett behov även för sportklädseln och att en sportkostym bör ingå i varje välekiperad herres garderob. Plus-fours var basen i en kostym som var »sportig« utan att vara speciell sportklädsel. Den blev mycket populär under mellankrigstiden och speciellt under 1920-talet då det rådde en »anglomani«. Den bars på landet, på resa, på promenad och av de unga männen också i staden. Två stilar utvecklades, en bylsig där man stoppade fickorna fulla med »bra« saker och en elegantare variant. På bilden den senare stilen. Ur Gentlemannen, PUB, Våren 1927.

Tre damer på vandring, en av de populära sporterna eller fritidssysselsättningarna vid 1900-talets början. Kvinnor deltog med liv och lust i detta. De hellånga kjolarna som följt kvinnan sedan urminnes tider förändrades inte heller nu särskilt mycket. Kraftigare tyger till sportändamål samt dito jackor eller caper. Stickade koftor och tröjor var en nyhet som tog ordentlig fart. Plaggen fanns till försäljning också per postorder. Bilden ur Iduns Modellkatalog 1908.

Velocipedkostymer för damer presenterades i modetidningarna som en stor nyhet under 1890-talet. När kvinnorna, de yngre mestadels, tog cykeln i besittning kom också behovet av en mer ändamålsenlig klädsel. I varje fall i modetidningarna. Att kvinnor skulle klä sig i byxor väckte stort motstånd och majoriteten av de cyklande kvinnorna fortsatte att cykla i lång kjol. Bilden hämtad ur Freja 1895.

Kvinna i riddräkt från 1800-talet. Kjolen är lång som sig bör och för att täcka båda benen ordentligt vid uppsittning i damsadel är den förlängd i ena sidan. Att rida i damsadel innebär att höger ben läggs runt en sadelknapp så att båda benen placeras på hästens vänstra sida. Jackan är av klart maskulin prägel och naturligtvis sydd hos en skräddare. Tyget av kraftig yllekvalitet som i männens kostymer. Också tillbehören hatt, skjorta och rosett är lånade från mannens garderob. Ur denna form av riddräkt utvecklades den s.k. skräddarsydda dräkten för kvinnor. Den blir mycket populär under början av nittonhundratalet. När kvinnorna började arbeta i tidigare manliga yrken, behövdes en klädsel som motsvarade mannens kostym. Som alltid när kvinnor träder in på platser där männen haft ensamrätt anammar de en manlig klädstil. Först när de accepterats i yrket kan de utveckla en egen stil. Fortfarande är den lilla dräkten med sin kavaj och kjol eller nuförtiden gärna långbyxa, en vedertagen arbetsklädsel för kvinnor i yrken där det krävs en mer formell klädsel. Foto Nordiska museet.

för golfbyxor eller, mer skämtsamt, »äppel-knyckarbrallor«. Golfbyxan vann terräng mer och mer tack vare sin bekvämlighet.

Tillsammans kom de här plaggen att bilda en hel dress lämplig för aktivt uteliv och sporter av typen golf, vandring och cykling och mycket användbar i de flesta fritids- och sportsammanhang. Den kallas också för just »Sportkostym« i dåtidens modejournaler. Naturligtvis syddes den hos skräddaren i ett kraftigt ylletyg, i England gärna i tweed, i Mellaneuropa hellre i ett lodenliknande tyg och med litet andra detaljer.

Efter första världskriget kom konfektionsindustrin igång på ett aldrig tidigare skådat sätt och alltfler fick möjlighet att skaffa kläder till ett billigare pris än de skräddarsydda. Den här typen av fritidskostym blev särskilt omtyckt av yngre män under 1910–20-talen, kanske just för att den dåvarande prinsen av Wales – senare känd som hertigen av Windsor – gärna klädde sig i den under sina utflykter till jakt- och golfmarkerna. Den användes i en något mer modifierad form till stadsbruk, i ledigare sammanhang, och den kom att sprida sig till alla grupper i samhället. Under 1930–40-talen betraktades den väl närmast som en klassiker och många unga män ner i skolåldern har burit den här typen av dress. Byxan från sportkostymen, den s.k. golfbyxan, blev pojkarnas vardagsbyxa ända in på 1950-talet.

Kvinnorna: rid- och cykeldräkter

Militär klädsel har inte sällan satt spår i modeplaggens utveckling. Klädsel för militärt bruk är framtagen för funktionens skull. Den ska skydda mot väder och vind, tåla långvarigt slitage och helst också vara någorlunda bekväm att röra sig i. Under stormaktstiden på 1600-talet höll Sverige en ansenlig krigsmakt. Till det som man satsade på hörde en enhetlig uniform. Den bestod till grundformen av knäbyxa, väst samt en jacka som delade sig när man satt till häst. Därtill hörde skjorta, trekantig hatt, s.k. *tricorn*, samt stövlar. Denna typ av uniform var inte speciell för Sverige utan användes även i andra länder, t.ex. Frankrike, England och olika tyska stater.

Uniformen kom att bli förebild för riddräkten. Att rida har ju under historiens gång varit ett fortskaffningsmedel, ett sätt att resa, att ta sig från plats till plats. Ridning som sport tog sin början bland mer välsituerade samhällsklasser som en form för motion och lek. Ur detta utvecklade sig

så småningom ridsporten – kapplöpningar, dressyrritt osv. – för vilken den traditionella riddräkten kom att bli ett slags »uniformerad klädsel«.

Under 1700-talet gav ridningen upphov till en kvinnlig riddräkt, som kallades *amazondräkt.* Av stor betydelse var riddräktens röda färg. Den kvinnliga riddräkten hade uniformen som förebild, men med tillägg av en lång, vid kjol. Materialet var ull i kläde eller vadmal, således av annan och tåligare kvalitet än damernas fina sidendräkter. Riddräkten medförde att stadigare tyger fick fäste i fashionabla kvinnors garderober. Traditionellt har riddräkter för både män och kvinnor sytts av ylletyg och av manliga skräddare.

Den skräddarsydda dräkten, som kom att symbolisera kvinnans emancipation, har sitt ursprung i den kvinnliga riddräkten. Den var alltid sydd av kraftigt ylletyg, sådant som män hade till sina kostymer. Eftersom den syddes av skräddare byggdes jackan upp på samma sätt som en kavaj eller bonjour med stofferingar och krage med slag.

Dräkten blev alltmer enfärgad och strikt med maskulin karaktär. Det passade naturligtvis väldigt väl in i tiden när kvinnan gav sig ut i förvärvslivet och blandade sig med det andra könet på ett helt annat sätt än tidigare. Kvinnor på kontor var vid 1900-talets början en kraftigt växande skara. Dräkten kom att bli yrkeskvinnans speciella klädnad. Den har följt kvinnomodet under alla år och nuförtiden sys den knappast längre av skräddare eller ens sömmerska, utan är enbart konfektionstillverkad. Den har också varit basen i kvinnliga uniformer för både militärt och civilt ändamål och har burits av lottor, flygvärdinnor, kvinnliga taxiförare, polissystrar och många fler.

Från 1860- och 70-talen var kvinnorna på frammarsch inom sporten. Då blev krocket den mest populära utomhusaktiviteten för kvinnor. Men kläderna de bar var huvudsakligen av modekaraktär och bestod av krinoliner. Mot slutet av seklet blev det populärt bland kvinnor att vandra i berg och fjäll, att segla, bada i havet och spela tennis, att åka skidor och skridskor. Men det som fick den största genomslagskraften från 1890-talet var utan tvekan cyklingen. Att cykla blev en verklig fluga – det gav en ny möjlighet till frihet. Man cyklade gärna ut i naturen.

Så länge cykeln var försedd med ett stort framhjul var den inte ett sportredskap för kvinnor. Omkring 1890 fick den emellertid två lika stora hjul med luftringar och plötsligt blev den omåttligt populär för kvinnor.

Cykling blev den nya fashionabla sporten för bägge könen.

Problemet var damernas klädsel. Den långa kjolen snodde in sig i kedjan. Många förslag på lämplig cykelklädsel visades. Ett förslag som vållade oerhörd frustration och väckte löje var knickerbockers för damer. Dessa ansågs dock oanständiga eftersom damerna visade benen. Cykelfabrikanterna lät bygga in kedjan i ett skydd samt satte nät över bakhjulet och så kunde damerna cykla med lång vid kjol i alla fall. Damerna höll envist fast vid sina långa kjolar. Modetidningar gjorde försök att lansera olika påhittiga lösningar för att skapa en lämplig cykelkjol, ett slags byxkjol med veck eller lös våd att knäppa på så att ingen kunde se de vida »byxorna« när man klev av cykeln. Byxorna gick tillbaka på de som en gång amerikanskan Amelia Bloomer lanserat som lämplig hemmaklädsel och kallades naturligtvis för »bloomers«.

Bloomers och andra byxor

Inget har såsom sportandet tryckt på utvecklingen av byxans användning för kvinnans del.

De första försöken att få kvinnor att bruka långa byxor av bekvämlighetsskäl dök upp under 1850-talet. En amerikanska vid namn Amelia Bloomer skapade 1852 en ny stil för hemmabruk, baserad på kläder som bars vid ett sanatorium i Schweiz. Det var hellånga byxor med vidden samlad vid anklarna, en knälång skjorta samt blus och jacka. I Schweiz bars dessa plagg utan korsett för att ge största möjliga hjälp för andningen vid bl.a. tuberkulos.

Byxan var naturligtvis praktisk om man jämför med de mycket vida, långa kjolar som kvinnorna annars bar, men den var kolossalt uppseendeväckande. Att kvinnor skulle uppträda offentligt i byxor chockerade de flesta. Tidsandan vid slutet av 1800-talet och en bit in på 1900-talet var av den arten att kvinnor inte fick visa benen och överhuvudtaget inte visa att benen också faktiskt bestod av lår upptill. Det kunde få mäns tankar att gå i riktningar man helst inte talade om. Endast de verkligt modiga uppträdde i denna byxdräkt. Paris gick i täten när det gällde att visa upp byxdräktklädda unga damer. I Boulogne-skogen cyklade man och träffades vid små caféer. Damerna (unga naturligtvis) var iklädda pösiga knälånga byxor av bloomertyp, kort jacka samt en rakbrättad stråhatt på skulten.

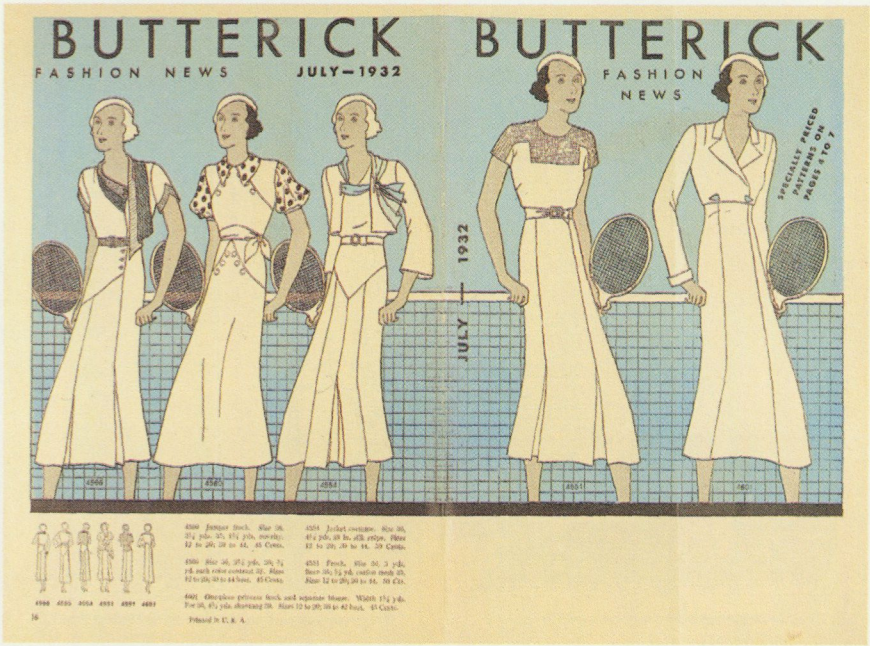

Tennisspelande damer från 1932. Bild ur Butterick Fashion News, juli 1932. Fortfarande in på 1930-talet föreslog modetidningarna klänningar som lämplig dress att spela i. Tennisspel var mestadels en lättsam fritidsysselsättning och ett spel för välsituerade, men tävlingar förekom också. Den som först lanserade en lättare klädsel för tennis var den amerikanska tennisspelerskan Helen Jacobs. Hon uppträdde i kortbyxor vid tävlingar på Wimbledon 1935. Hon hade då tidigare tränat iförd kortbyxor en tid och upptäckt den rörelsefrihet och det bättre fotarbete hon kunde uppnå genom denna klädsel.

Här hemma höll dock damerna envist fast vid den långa kjolen. Det gjordes försök att erbjuda en s.k. byxkjol som hade djupa veck fram och bak som dolde själva den delade kjolen när man gick och stod. Men det gick trögt med nya idéer i den här genren. Det skulle dröja ända in på 1920-talet innan byxan slog igenom i damdräkten och då har vi kommit in i en tid när det ändå sker en omvälvande revolution inom dammodet.

»Rationell Dress Society« i Amerika grundades 1881. De propagerade för att kvinnor skulle använda en typ av byxor vid sportövningar, som liknade de som Bloomer skapat. Dessa byxor återupptäcktes senare i början

av 1900-talet av modeskaparna Paul Poiret och Coco Chanel. Den senare tog upp byxorna när hon designade sin baddräkt, som bestod av byxor och en knälång, kortärmad jacka. Dressen var mycket mer respektabel än de knälånga säckar som fanns tidigare. Baddräkterna tillverkades av mörkt blå eller röd flanell eller serge med broderier eller bandgarneringar. Även snörda slippers användes.

Under tidigt 1860-tal användes dessa baddräkter som standarddräkt vid badstränderna i Frankrike och Brittiska öarna. I denna dress blev det äntligen möjligt för kvinnor att lära sig simma ordentligt.

Den vita sporten

Tennis var den första sport som kvinnor i medelklassen ägnade sig åt. *Lawntennis* kallades spelet när det 1874 blev utespel i England. Om man ska tyda alla de modeplanscher som avbildar tennisspelande damer tycks man ha gått in för spelet med liv och lust trots de komplicerade kläder man bar. Det var klänningar med hellånga kjolar, underkjolar och korsetter, höghalsat och långärmat. Kjolen häktades upp med hyska och hake i ett veck framtill och hade insydd resår som höll det hela bakåt. Därtill bars trång s.k. *Norfolk-jacka*, en variant för kvinnor, svarta strumpor och skor samt ett litet förkläde med fickor för bollarna. Till det stråhatt med blommor och fjädrar samt handskar.

Den här gedigna utrustningen har inte bidragit till några större omvändelser i modevärlden. Det får man väl däremot säga när det handlar om tenniströjorna. Det plagg som idag mest förknippas med tennis och som verkligen blivit en modehit är den bomullströja med kort eller lång ärm, krage och knappsprund fram som går under benämningen *pikétröja*. Den lanserades av den franske tennisstjärnan René Lacoste år 1933. Lacoste gick under öknamnet Krokodilen, varför han också lät pryda sin tröja med ett märke föreställande detta djur. Tröjan blev mycket populär, framförallt i sporter som tennis och golf.

Men sedan hände plötsligt att den blev en modetröja i alla möjliga färger och kombinationer. Naturligtvis är det det kända krokodilmärket som ger tröjan mest status, men modellen som sådan sitter på ung eller gammal, barn och vuxen i olika kvalitéer. Idag betraktas den som en klassisk tröja och anses något mer rumsren än en vanlig T-shirt.

Stickat

Fysiologiska och funktionella kläder var ett hett diskussionsämne under 1880- och 90-talen, även utanför sportens områden. Läkare, hälsorörelser och konsumenter deltog med stort intresse i diskussionen. Två skilda uppfattningar stod mot varandra, representerade av de båda tyska läkarna Gustav Jaeger och Heinrich Lahmann. Den förre förordade ull närmast kroppen och den andre bomull. Denna fysiologiska aspekt på kläder gynnade stickningen. Maskinstickad trikå enligt dessa två herrars principer började komma ut på marknaden vid 1800-talets slut och kom att användas till underkläder under många år.

När maskinstickningen slog igenom fick handstickningen svårt att konkurrera. År 1907 grundades Halländska Bindslöjden, en förening som skulle värna om handstickningen. Tröjor, mössor och vantar härifrån blev mycket populära. Kungahusets medlemmar använde tröjor från bindslöjden och bidrog naturligtvis med att göra dem populära. Den nationalromantiska smakriktningen bidrog också, man sökte det »genuina«. Folkdräktsrörelsen hade en högkonjunktur. Gamla mönster togs upp och blev populära i de handstickade tröjorna från Bindslöjden. Tröjorna användes av både barn och vuxna till sportbruk vintertid. Naturligtvis var man trendig även vid den här tiden i början av seklet. Handstickade tröjor från Bindslöjden var en eftertraktad vara som ansågs representera god smak och god ekonomi.

Man hade också kommit att inse stickade plaggs möjligheter. Det var nu vid nittonhundratalets början som dessa plagg började utvecklas från att ha en relativt fast struktur, som i den gamla allmogestickningen, till den elasticitet de har idag. Det mjuka ullgarnet av måttlig grovlek blev ett dominerande material då det gällde värmande ytterplagg.

Hos bl.a. befolkningen på de engelska kanalöarna användes sedan länge handstickade ulltröjor. Det är också en av dessa öar, Jersey, som bidrar med att namnge först en stickad tröja, senare en maskinstickad vara.

Det är känt att ull är ett material som värmer även i vått tillstånd. Det var praktiskt för fiskare som alltid rör sig i väta. Stickade tröjor är också mjukare och mer böjliga än tjocka, vävda tyger, även om de var stickade på ett sätt som skulle göra dem stadiga. De hade dock en viss elasticitet. Det här var plagg som passade bra även för andra än fiskare. De var perfekta för utomhusbruk och i sportsammanhang. Speciellt populära blev stickade

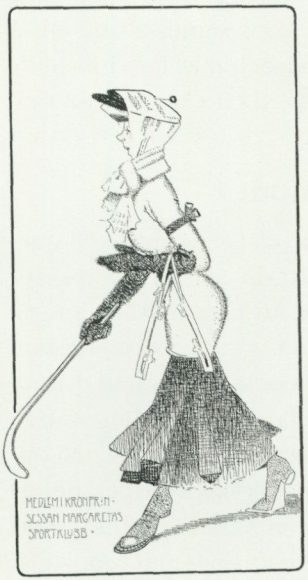

Långa kjolar var inget hinder för kvinnor som ville ut och sporta. Kjol i kraftigare tyg än vanligt samt en stickad tröja och man var rustad för skridsko- eller skidåkning. Bilden visar syskonen Signe och Anna Persson på skidor omkring 1917. Anna bär en maskinstickad tröja och halsduk. Foto Nordiska museet.

Ovan t.h. Skidklädsel för damer under 1920-talet fanns i en mängd varianter. De flesta åkte fortfarande i kjol, en del i vida knäbyxor av typen plusfours, det senare kanske mest i tävlingssammanhang. Den s.k. norska skidbyxan, som var en hellång rak byxa med vidden samlad och instoppad i kängan, började nu också att användas av kvinnor och var mycket fashionabel. Pojkar bär ända in på 1950-talet de praktiska golfbyxorna. Här åker Eva Lindberg skidor med sonen Per i början av 1930-talet. Foto Nordiska museet.

Stickad halsduk, tröja och vantar var mycket trendigt i början av 1900-talet. En medlem av kronprinsessan Margaretas sportklubb avbildad av Leon Welamson i Iduns julnummer 1909.

tröjor i samband med vintersport som skidåkning och skridskoåkning. De fanns bland annat till försäljning i Åhlén & Holms postorderkatalog från 1909 under rubriken »Sporttröjor«.

Under 1920-talet blev stickade fritidsplagg accepterade bland större befolkningsgrupper. Kvinnomagasinen fylldes av beskrivningar på plagg till män, kvinnor och barn och det var bara ett fåtal kvinnor som inte hade en stickning på gång.

För kallare väder blev handstickade pullovers och cardigans populära och på golfbanan introducerade prinsen av Wales den långärmade *Fair Isle sweater*, en mönstrad handstickad tröja. Ett ökat intresse för golf, som ju kräver kläder med rum för armrörelser, medförde också att stickade plagg som tröjor och koftor kom att slå igenom rejält och befästa sin plats inom modet. De stickade plaggen bibehöll sin popularitet länge och finns fortfarande kvar, om än i minskande utsträckning. Däremot har den maskintillverkade trikån övertagit marknaden och används till alla slags plagg från underkläder till de finaste glänsande festtyger, för både barn och vuxna, av bägge könen. Själva elasticiteten har kommit att bli en så uppskattad funktion att moderna, vävda tyger mer och mer får »inbyggd« töjbarhet antingen genom vävförfarandet eller med en elastisk tråd i väven.

Sportifieringen av modet

Efter andra världskriget gick utvecklingen av sportkläder snabbare i Amerika än i Europa och den växande konfektionsindustrin gjorde kläder tillgängliga för vanligt folk på ett helt annat sätt än tidigare. Det amerikanska begreppet *sportswear* inbegriper alla kläder – under vissa omständigheter också aftonklädsel – av betonat praktisk och funktionell grundkaraktär. Den amerikanske modedesignern Claire McCardell ställde redan 1938 ut kläder i tältform, gav aftonkläderna stora fickor och använde enkel bomull till cocktailkläder. Hennes baddräkter draperades av jersey utan stela inlägg. 1942 presenterade hon hemmakläder, s.k. *popovers*, egentligen overaller av denim, jeanstyg, och en *body suit* som kallades lekdräkt, samt ballerinaskor. Efter andra världskriget kom sportkläder under begreppet *American Look* till Europa och fick ett starkt fäste hos ungdomen. De blev till sin grundkaraktär dock inte helt anammade förrän under 1970-talet.

Algots kom att bli den firma som försåg hela svenska folket med lämpliga fritidskläder. Här en skidmundering för far och son. Vid början av 1940-talet kom den hellånga byxan, den s..k. norska modellen, att överta knäbyxans roll åtminstone för vuxna herrar och vid vintersport. För ungdomar och pojkar var golfbyxan fortfarande helt accepterad både till vardags och till sport. Ur NK-Stil 1942.

Golfbyxor var den stora hiten för herrar på 1920-talet när det handlade om vardagskläder. Kombinerat med en rad stickade plagg som pullovers, slipovers, sweaters blev det en bekväm dress som var mycket engelskpåverkad. Sport och friluftsliv var stora folkrörelser på Brittiska öarna och inte minst bidrog Prinsen av Wales som en god ambassadör för den här typen av klädsel. Bild ur Gentlemannen, PUB, våren 1927.

Ingen tillverkare av kläder har väl som Algots uppfyllt de krav som ställts på bekvämlighet och användbarhet i sport- och fritidssammanhang. Att kläderna var överkomliga också genom sin prisnivå försämrade inte saken. Vindtygsjackor och anoraker och skidbyxor ingick i sortimentet. Annonsen hämtad ur NK Stil 1950.

Stora kedjor som enbart inriktar sig på sportplagg har vuxit fram under 1980- och 90-talen. Sportmodebranschen har expanderat snabbt. Nike och Reebok är giganter i sportklädesdjungeln. Reebok grundades 1895 av engelsmannen Josef Foster. Han startade med att slå spikar i löparskor, och succén var given. Företaget ändrade namn till Reebok 1958. I slutet av 1970-talet etablerade sig företaget i USA och framgången var omedelbar. Företaget var ett tag störst på den amerikanska marknaden. Reeboks image har varit att få ut sitt sortiment i »rätt butiker«. Den första storsäljaren var aerobicskon. Även bland fritidsskorna blev märket populärt. Skorna gjordes i så mjukt skinn att de kändes ingångna redan första gången man använde dem. 1985 gav man sig in i klädbranschen och har efter hand ökat sitt sortiment. Kollektionen för Sverige skiljer sig från den amerikanska. Reeboks framgång ligger just i att man har ett omfattande sortiment.

Störst bland sportklädesproducenterna är Nike. Det är ett så pass inarbetat namn att logotypen inte längre behöver vara stor och synlig från långt håll. Det räcker med en liten antydan om namnet. Nike bildades 1972 i USA, startade som sportskotillverkare men verkar nu också i klädbranschen. Framgången beror naturligtvis på hård marknadsföring och kvalitetsmedvetenhet men också på att konceptet innehåller ett krav på att alla som arbetar inom Nike måste vara starkt idrottsintresserade. Det gäller att kunna prata med kunderna på deras eget språk. De som utvecklar nya produkter sysslar också själva med sporten ifråga. Namnet Nike förknippas starkt med idrott och med idrottsstjärnor. Även TV-bolaget MTV ger draghjälp. Marknadsföringen inriktar sig helt på idrotten. Företaget har aldrig gjort en ren modeannons för någon produkt. Stjärnorna fungerar som levande reklampelare.

Företaget har egen forsknings- och utvecklingsavdelning. Grundfilosofin är att materialen ska vara bra för kroppen – även när det regnar. Ett eget treskiktsmaterial har tagits fram för löpning. Närmast kroppen är ett »dry-fit« material som transporterar bort fukten, därefter ett värmande lager och sist ett vind- och vattentätt material. Forskningen kring materialen och förbättrandet av dem medför också att materialtillgången inom hela fritidssektorn förändras. Ständigt lanseras nya supermaterial som är »bättre« än tidigare.

Piratmärken kopierar efter förmåga och utbudet är stort vad gäller

Den gamla gymnastikskon i tyg och med gummisula förekommer knappast längre. Nu finns sportskor i en mängd varianter både i naturläder och syntetmaterial. Olika modeller framtagna för olika typer av sport – löpning, joggning, tennis, aerobics och »vanlig gympa« – förutom alla de specialskor som hör till fotbollsspelandet. Övergången till fritidsskor är många gånger glidande och idag har även modeskorna lånat drag från sportskorna, både vad gäller bekvämlighet och utseende. Utbudet i sportbutikerna är oerhört stort med hela väggar täckta av olika modeller. Här en bild från Fliesbergs, Sveavägen Stockholm. Foto Peter Segemark. Nordiska museet.

plagg för sport, fritid och vardagsbruk. En märkbar effekt av denna påverkan kan man idag iaktta på skofronten. Här har verkligen sporten och sportandet satt spår i modet. Det börjar med att de stora skotillverkarna forskar fram nya modeller för alla typer av sport och fritid. Sportskor blir på så sätt var mans egendom. Ett par Adidas, Nike eller Reebok finns nog i nästan varje persons garderob idag, stor som liten. I slutet av 1990-talet kan vi se hur unga damer går omkring med sportskor med platåsula och hur sportskorna tagit ytterligare ett kliv in i modet när de vanliga promenadskornas och stövlarnas sulor tydligt inspireras av sportskomodet.

Marknadsföring är medlet att nå ut för de stora producenterna. Via

stjärnor säljer man alla typer av sportkläder. Stora idrottsstjärnor säljer sitt namn till och/eller grundar nya märken i sitt namn. Några är också inbegripna i designen. Just friidrott har blivit extra intressant för klädtillverkare bland annat för det stora genomslaget i medier världen över. Det har lett till att tävlingsdräkterna har förändrats under de senaste åren. Det började med sprinterdrottningen Florence Griffith-Joyner. Hon gav sporten en sexig vinkel genom att hon tillförde makeup samt sexigare kläder. Det här var andra inte sena att haka på. Utseende och utstrålning har blivit viktiga ingredienser i en alltmer showinriktad toppidrott där pengar och reklam styr allt mer.

Många stora idrottsstjärnor når en annan publik efter karriären. Björn Borg har lämnat sitt namn till ett konfektionsföretag och hockeystjärnan Börje Salming har sålt sitt namn på samma vis. Näst i tur är fotbollsproffset Martin Dahlin som själv designar skjortor till »sitt« företag. Inte bara kläddesign hägrar för stjärnorna. Pernilla Wiberg har varit delaktig i utformandet av en serie smycken där formen går tillbaka på svängen i pisten.

Sportkläder betraktades länge som väldigt speciella och synnerligen olämpliga att bära till stadsbruk eller vid tillfällen när man inte sportade. Detta sätt att se på sportkläder har definitivt luckrats upp idag. Gränserna har suddats ut. Ungdomar går i frontlinjen när det gäller att tänja på gränserna. Äldre generationer är mer försiktiga, även om spridningen av nya klädstilar och sätt att kombinera plagg idag sker fortare mellan generationerna än tidigare. Idag är det t.ex. helt OK att bära sportskor till klänning. Det finns naturligtvis finstilta koder för vad som kan kombineras, för vad som är helt rätt för tillfället, för vilka skomärken som passar. Men det är kombinationen sportskor och finklänning som är intressant.

För många människor är det en livsstil att klä sig i sportplagg. Till och med de stora klädskaparna i Paris, London, Milano och New York har inspirerats av sportplaggen och gjort sina egna versioner. Inte långt efter sportplaggen ligger hela fritidsmodet. Fritiden har för den moderna människan blivit en faktor att räkna med. Kanske kommer också övergången mellan fritid och arbete att bli mer flytande, då distansarbete mer och mer kommer in i bilden som ett resultat av IT-samhällets genomslag. I så fall kommer det säkert också att påverka kläderna.

Kläder för sport och idrott har helt klart kommit att påverka vårt sätt att

Sprinterdrottningen Florence Griffith Joyner införde flärd och sexig utstrålning i friidrottssammanhang. Förutom sina medaljer i OS i Soul 1988 knep hon åt sig intresset för bland annat sina extrema långa och personligt dekorerade naglar. Foto Tony Duffy, Allsport. Pressens bild.

klä oss liksom utseendet på främst vardagskläderna. Vi klär oss idag praktiskt. Kläder ska vara lättskötta och lättvättade. Det ska helst gå fort att klä sig och har man småbarn får det inte ta för lång tid att hjälpa dem. Helst ska de kunna klä sig själva så fort som möjligt. Det är alltid bråttom på morgnarna när hela familjen ska iväg till jobb, skola och dagis. Kläderna måste fungera lätt och smidigt. Och det är just funktionen som är grundläggande när det handlar om sport och mode. Sportkläder har mer och mer kommit att bli var mans kläder – att bli vardagskläder. Just för att de är så bekväma.

Jämlik idrott – ett brutet löfte

LEENA LAINE är doktorand i historia vid Stockholms universitet och arbetar med en avhandling om kvinnor och idrott i Finland och Sverige 1860–1960

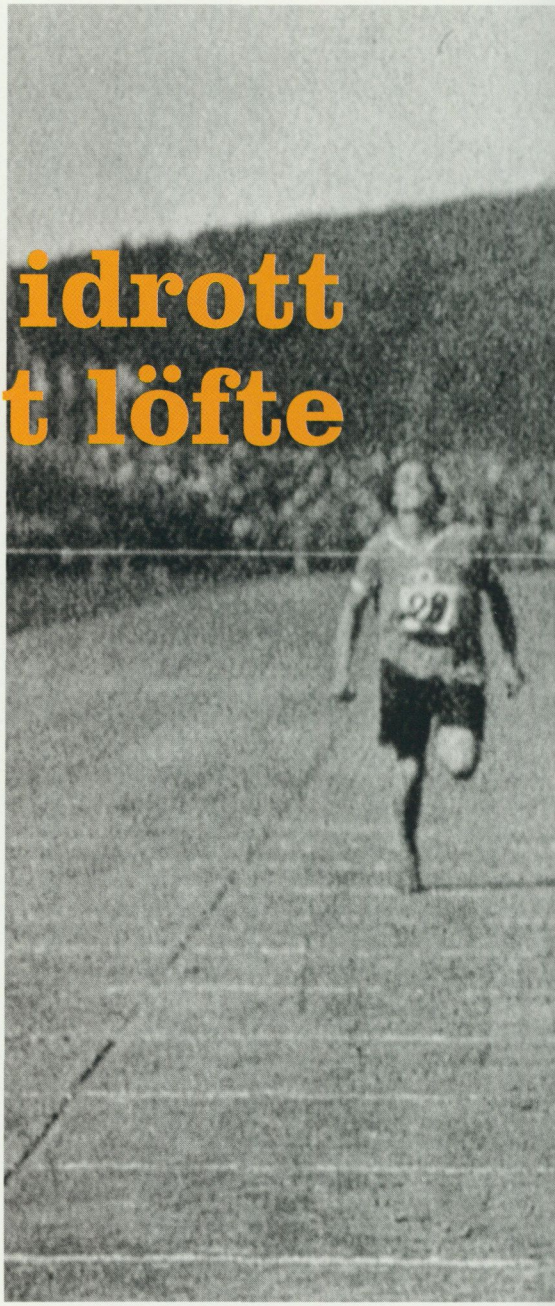

»Det stora genombrottet för kvinnlig idrott i Sverige skedde år 1926, på den s.k. Damolympiaden i Göteborg, då den svenska truppen blev tredje nation efter England och Frankrike. Bilden visar målet vid löpning 1000 meter, då miss Trickey, England, segrade med svenskan Inga Gentzel (nr 35) närmast.«

62
35

Är en jämlik idrott möjlig?

Vad finns bakom ridån med påskriften »den moderna idrotten«, bakom löftena om och den föregivna strävan efter »objektivitet, rationalitet och jämlikhet«? Vad finns där för oss kvinnor, egentligen? Hur har de systrar haft det som verkligen velat idrotta som män? Den amerikanske idrottshistoriken Allen Guttman har påpekat att om idrottens institutionaliserade värden – fysisk kraft, uthållighet, snabbhet och skicklighet – definieras som maskulina, då måste man också hålla med de feministiska idrottskritiker, som menar att idrotten är så genommaskuliniserad att dess möjligheter att tjäna kvinnornas intressen framstår som obefintliga.

Men, skriver Guttman också, framtiden för kvinnlig idrott ser betydligt ljusare ut om man istället för att betrakta idrottens värden som exklusivt maskulina ser dem som *humana*, dvs. allmänmänskliga (Guttman 1991:1). Låt oss titta lite närmare på detta påstående.

Den moderna idrotten har sedan början av 1800-talet varit influerad av och även själv influerat viktiga samhällsföreteelser, som industrialiseringen, marknadsekonomins och nationalstaternas framväxt, centraliseringen av statsmakten, nya borgerliga livsstilar liksom nya relationer mellan könen och förändrade synsätt på vad som är manligt respektive kvinnligt.

Den nya kvinnoforskningen har undergrävt tron på att utvecklingen för kvinnornas del framskridit lineärt i tiden. Tvärtom är det så att ju närmare vi kommer en modern, »mogen« nationalstat i Norden, desto mer komplicerad blir kvinnornas ställning i samhället. Den moderna nationalstatens ideologi utmärks av ett *könssystem*, där samhällets reproduktiva uppgifter förknippas med kvinnokönet och de produktiva med manskönet – vare sig det gäller hemsfären, arbetsmarknaden, lönebildningen eller det sociala ansvarstagandet. Dessa sakförhållanden har lämnat sina spår även i männens och kvinnornas kroppsövningar – idrotten. Är dessa spår verkligen *humana*? Tillhör de inte snarare vissa sidor av samhällsstrukturen?

Idrotten var i sin inledande fas relativt jämlik: alla kunde begagna sig av den så fort man lärde känna dess inspirerande möjligheter. Den kunde modifieras och anpassas på lokala gator och torg, i skogar och på landsvägar. Idrotten var då en vild och fri rörelse, och den var ännu inte enkönad. Men sedan dämdes de glada bäckarna upp av organisation och

»Hälsa, glädje och ungdom strålar ut från dessa svenska idrottsflickor.« Samtliga bilder och bildtexter till denna artikel är hämtade ur Riksföreningens för gymnastikens främjande årsbok 1938.

regler; idrotten blev en del av ett byråkratiserat samhällssystem. Även då utlovade idrotten jämlikhet, men vad den utlovade var en *organiserad* jämlikhet, som garanterades med hjälp av regelsystem och en omfattande kontrollorganisation, som gav anvisningar om när, var, av vem och på vilka villkor idrotten fick utövas. Dessutom påbjöds att idrotten skulle ta form som tävlan, eftersom tävlingsinstinkten ansågs vara en grundläggande mänsklig egenskap, något fundamentalt allmänmänskligt eller *humant*. Men när kvinnorna sökt ta del av denna »humana företeelse« har de dömts till att spela en roll som efterföljare. I denna artikel skall jag berätta om de hinder och svåra vägval, som de idrottande kvinnorna blev tvungna att konfrontera under seklets första decennier när de ville få sitt idrottande accepterat av den etablerade och manligt dominerade idrottsrörelsen.

Gymnastiken öppnade dörrarna – och stängde igen dem?

Den svenska gymnastikens skapare P.H. Ling (1776–1839) hann inte utveckla några tankar om hur kvinnlig gymnastik skulle utövas. Däremot förutsåg han det som skulle bli den borgerliga kvinnans kroppsliga lott, jämfört med den borgerlige mannens. *Hon* behövde gymnastik därför att hon skulle bli mor, »nära ett annat lif«. Enligt Ling var kvinnans anatomiska förutsättningar likvärdiga med mannens, medan däremot hennes »psykiska anlag« fordrade »en lindrigare behandling«. Kvinnans gymnastiserande borde inte heller drivas för långt, eftersom »qvinnans runda former få icke öfvergå till den kantighet eller knölighet, som mannens former hava« (Olofsson 1989:91-93).

Detta blev P.H. Lings testamente, vilket t.ex. finländskan Elli Björkstén hundra år senare upprepade nästan ordagrant, när hon började sitt teoretiska och metodiska arbete för att skapa en gymnastik för kvinnor. Den enda skillnaden gentemot Ling var att Björkstén ansåg kvinnans anatomiska anlag vara helt olika mannens. Björkstén gav kvinnogymnastiken en medelklassprägel genom att bortse från de *idrottsliga* kroppsövningarna. Kvinnans kraftutveckling borde präglas av grace och måttlighet. Denna tanke delades av Elin Falk, den svenska kvinnogymnastikens andra grundläggare. Björksténs idéer fick ett starkt genomslag i Norden, vilket

inte innebär att de stod fria från kritik, särskilt inte från den svenska sidan (Olofsson 1989:91-93, Svalling 1924).

Kvinnor hade år 1864 fått tillträde till Kungliga Gymnastiska Centralinstitutet (GCI, grundat av P.H. Ling 1813) i Stockholm. Den patriarkaliska linggymnastiken var kanske orsaken till att kvinnors egna organisationer på gymnastikens område blev sällsynta i Sverige. De första kvinnliga gymnastikföreningarna grundades på 1880-talet, men de fick inte så många efterföljare. Låt oss ta en titt på dessa första försök:

Först på plan var Göteborg, där en kvinnlig gymnastikförening med namnet *Sköldmön* bildades i januari 1882 med en fröken Palmgren som ledare. Bland eldsjälarna fanns Mathilde Hedman, ordförande i föreningen och dotter till chefredaktören för Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, vidare Ida Byström, skådespelerska vid Stora teatern i Göteborg, tre gymnastiklärarinnor samt en kassörska som var dotter till teaterdirektören Hedberg. GHT skrev i en anmälan i samband med föreningens bildande, att »dessa muntra öfningar, som gifva friskhet och mod åt själen, hälsa, styrka och smidighet åt kroppen tarfvas för våra unga quinnor icke mindre än för våra unga män« (Gymnastiksällskapet Sköldmön 1882-1932:7).

Det var alltså en fråga om jämlikhet. Till föreningens program hörde främst s.k. friskgymnastik, vilken i föreningens stadgar motiverades med följande ord:

> *Gymnastiken är fiende till flärd och fåfängan, till den försoffade vekligheten, vilka av alla måste besegras, ty så länge den fysiska och sedliga kraften är bevarad hos kvinnan har ett folk en framtid.*

Det som stod på spel var såväl nationens som kommande generationers hälsa och moral, vilka således låg i kvinnornas händer. Som mödrar och uppfostrare fyllde kvinnorna sin medborgerliga plikt. Kvinnorna i Sköldmön idrottade, vandrade och rodde för hälsans skull; meningen var att de med hjälp av »enligt kroppskonstitutionen lämpade kroppsrörelser« skulle befria sig från de »olika kramper och svagheter som var så allmänna bland kvinnor«.

Sköldmön fick systerföreningar i Stockholm. År 1886 grundades *Stockholms Kvinnliga Gymnastik Förening*, två år senare följde *Qvinnliga Gymnastik Sällskapet*. Dessa två föreningar hade olika roller. Den förra var

»Tyskland är föregångslandet för kvinnlig idrott av i dag. Se blott på denna vackra stilstudie av kvinnlig teknik i häcklöpning.«

grundad av kvinnliga gymnastikledare (så kallade »Centralister«) och de flesta av dess ledare hörde till kvinnogymnastikens elit. Föreningen hyllade dock den manliga auktoriteten genom att utnämna fem manliga hedersledamöter. Den var uppdelad i flera avdelningar, oftast ledda av män. Föreningen deltog av principiella skäl inte i gymnastikfester, inte heller framträdde man med uppvisningar. Sommartid genomfördes friluftslekar i tennis och »sparkboll« på GCI:s gård. Den sociala samhörigheten inom föreningen bekräftades genom maskerader och »smörgåsfester« – ungefär i stil med de kvinnliga »Play days« vid amerikanska high schools, där man samlades till tedrickning efter träningen.

Föreningens kvinnor var också fosterlandsvänner. Efter vårens sista övningsmöte samlades de vid P.H. Lings grav för att lyssna till tal av ordföranden och sjunga fosterländska visor. Föreningen fick också en avläggare år 1902 i form av Föreningen GCI – den kanske mest tongivande av svenska kvinnliga organisationer med kroppsövningar på programmet. Förenigen blev senare medlem i SAGA (Stockholms Allmänna Gymnastikavdelningar); den upphörde först 1926 (Zethraeus 1927, Olofsson 1989:106f.). Gymnastiken spelade säkert en viktig roll i dessa medel- eller överklasskvinnors liv. Den gav god hälsa, systerlig samvaro och utgjorde ett kroppsligt frigörande element.

En annan roll och historia hade det av kapten Carl Silow och gymnastikdirektör Sally Högström år 1888 grundade *Qvinnliga Gymnastiska Sällskapet.* Liksom den föregående grundades denna förening inom ramen för GCI, men den var avsedd för »arbetande kvinnor«. Den hade ett i gymnastikvärlden annars sällsynt välgörenhetssyfte (Högström 1933, Olofsson 1989:90). De första deltagarna var sömmerskor, affärsbiträden, bokbinderskor, fabriksarbeterskor osv. Föreningen hyrde en uppsättning gymnastikdräkter, som lånades ut till fattiga deltagare. I motsats till sina systrar ur de högre klasserna använde man inte manliga ledare. Övningarna leddes normalt av kvinnor, vilket kanske kan förklaras med att arbetarkvinnornas mindre kontrollerade kroppslighet gjorde manlig närvaro olämplig. Inga uppgifter finns heller om sociala sammankomster. Föreningen var ensam i sitt slag, men dess existens visar att även de kvinnliga fabriksarbetarna hade ett stort intresse för gymnastiska kroppsövningar.

Inom ramen för det svenska gymnastikförbundet utvecklades den »för kvinnorna anpassade« gymnastiken vidare, ledd av kvinnliga gymnastikdi-

rektörer och oftast med Föreningen GCI som språkrör. Denna krets kontrollerade kvinnogymnastikens utveckling – och framförde för övrigt sina åsikter rörande alla kvinnliga idrottsintressen.

Segregeringen av kvinnor i gymnastiken vann en viss acceptans på den manliga sidan. Gymnastikförbundets ordförande Josef Thulin skrev på 1930-talet att kvinnans »personliga sundhet« var av relativt större vikt än mannens, med tanke på hennes roll som barnaföderska och vårdare av det kommande släktet. Vid denna tid närmade sig kvinnorna redan hälften av gymnastikförbundets medlemsantal. Och efter kriget – då kvinnorna var organiserade inom RF (Riksidrottsförbundet) och kämpade för plats i elitidrotten – var det paradoxalt nog kvinnogymnastiken och husmorsgymnastiken som utvecklade sig till en massrörelse, samtidigt som männen lämnade denna kroppsövningsform (Olofsson 1989:114f.). Så blev kvinnogymnastiken ett stöd till den samhällspolitik som syftade till att dela samhället könsmässigt, i en produktiv manssfär och en reproduktiv kvinnosfär (jfr Lövgren 1996).

Idrottsmärket: ett steg fram – två tillbaka

Kvinnornas idrottsövningar fick fart i början av 1900-talet, även i tävlingsform. De ledande gymnastikkvinnorna ansåg dock att alla kvinnliga kroppsövningar skulle ske i lingianismens tecken, varför Föreningen GCI år 1909 föreslog stiftandet av ett kombinerat kvinnligt gymnastik- och idrottsförbund. Förslaget vann dock föga genklang bland landets kvinnliga gymnastikdirektörer, och initiativet rann ut i sanden. (Föreningen GCI:s årsskrift 1912:92ff.). Samtidigt hade man inom RF börjat tala om att skapa ett kvinnligt idrottsmärke, männen hade haft ett sådant sedan 1907. Debatten kring märket varade i fem år och resulterade i ett märke som kvinnor kunde erövra – men utan övningar i friidrott. Såväl Föreningen GCI:s initiativ som skapandet av det kvinnliga idrottsmärket kan ses som reaktion på att kvinnorna hade börjat idrotta. Å ena sidan fanns det kretsar som ville stödja men samtidigt kontrollera denna utveckling. Å andra sidan fanns det ett starkt och växande motstånd mot kvinnornas deltagande.

Redaktör Erik Pallins ursprungliga förslag om det kvinnliga idrottsmärket publicerades i Idun 1911. I förslaget var märkesproven delade i fyra

grupper: simning (300 meter), hastighetsprov (ett av följande skulle väljas: 60 m löpning på max 12 sek; 1 500 meter på max 10 min; höjdhopp över minst 80 cm, längdhopp minst 3 m). Uthålligheten prövades antingen i gång 10 km, löpning 10 km, skidåkning 10 km eller i cykelåkning 15 km. Och till sist kom två skicklighetsprov: man fick välja mellan bilkörning, bågskytte, golf, hockey, fäktning, konståkning på skridskor, ridning, rodd, segling eller »lawntennis« (Pallin 1911).

Urvalet av grenar liksom sättet som Pallin motiverade sitt förslag på visar att märket främst var avsett för över- och medelklasskvinnor. Pallin ville med märkesproven locka ut kvinnor som ville bevara sig unga till »ett friskt och härdande liv i skog och mark«. I stället för rekord betonade han spänstighet i kroppen, glatt och öppet sinne samt skönhet och hälsa. Dessutom skulle kvinnor som mödrar kunna komma sina barn »ett gott stycke närmare om de såge, att ni själf idkade deras idrott« (Pallin 1911).

Det är anmärkningsvärt att gymnastiken inte fanns bland de grenar Pallin föreslog, samt att kastgrenar (i friidrotten) inte heller fanns med. Att han bland snabbhetsproven föreslog 1 500 meter löpning samt bland uthållighetsproven 10 000 meter löpning visar att uppfattningen om kvinnornas begränsade fysiska kapacitet ännu inte slagit igenom.

Förslaget om ett kvinnligt idrottsmärke lämnades 1911 till RF för behandling. En första kommittébearbetning samlade positiva uttalanden från medicinska och pedagogiska auktoriteter. Det är intressant att notera att idrotten enligt många uttalanden verkligen hade nått en större spridning bland den kvinnliga ungdomen, vilken nu längtade efter bättre ordnade möjligheter att utöva den. Det var emellertid ont om såväl ledare som idrottsplatser – idrottsplanerna var ju redan fyllda med män. Så beskrevs t.ex. situationen av gymnastikdirektören Karin Neuendorff, som dock lade till att »vissa prov« för märket var onödiga samt att utvärderingen av proven borde göras efter en annan måttstock än männens. Gymnastikens företrädare hävdade förstås att gymnastiska övningar borde vara företrädda i proven.

Pallins förslag vandrade under fyra år genom olika kommittéer och var föremål för en hetsig debatt. Den långa bearbetningen resulterade 1916 i ett kvinnligt idrottsmärke helt utan friidrottsgrenar. Motståndet mot friidrottsgrenarna hade blivit den största frågan när det gällde provens grenval. Just i början av 1910-talet hade friidrotten börjat bli omtyckt och få en

större spridning. Den togs upp i skolorna och i Stockholm hade en första kvinnlig förening grundats 1913 (Persson & Petersson 1995:393ff.). För jämförelsens skull kan nämnas att de friidrottande systrarna i Finland sedan 1913 hade fått deltaga i Finska mästerskapstävlingar och redan tidigare i tävlingar på distriktsnivå. I Sverige var dock Friidrottsförbundet negativt inställt till kvinnligt deltagande i sina tävlingar.

Organisationsproblem kring kvinnlig friidrott

Tiden efter första världskrigets slut medförde stora förändringar i kvinnornas liv. I Sverige fick kvinnor rösträtt, i Europa växte en ny, friare fritidskultur fram till stöd för kvinnornas självständighet. Men samtidigt sågs det som kvinnornas uppgift att bota de sår nationerna ådragit sig under kriget: kvinnorna uppmuntrades till moderskap. Idrotten och nationalstaten möttes på ett nytt sätt. En av de viktigaste mötesplatserna var de olympiska spelen och andra stora idrottstävlingar, som vann större och större publik vid denna tid.

I början av 1920-talet fortsatte friidrottens frammarsch i skolorna, såväl bland flickor som pojkar (Lilie 1938). Friidrottsförbundet var dock fortfarande negativt inställt till kvinnornas inträde på idrottsbanorna. Men förändringar var trots allt på gång. År 1922 grundade förbundet en propagandakommitté, som skulle planlägga även kvinnornas friidrott. Kommitténs utlåtande antog en principiellt positiv attityd till kvinnornas idrottande, men konstaterade att de förhärskande formerna för idrotten, vilka utvecklats för att passa männen, kanske inte var de riktiga för kvinnor. Försiktigtvis rekommenderade man olika bollspel för vuxna kvinnor samt lätta friidrottsövningar för skolflickor. Dock: spikskor borde inte användas och de löpande skulle framträda iklädda långa svarta strumpor. I stället

»Den nordiska vintern bjuder på härliga möjligheter för kvinnlig idrott [---] Rent fascinerande kan det vara att se damerna behärska den moderna slalomåkningens krävande teknik.« ▶

LEENA LAINE

för individuella tävlingar rekommenderade kommittén trupptävlingar. Tills vidare ansågs SM och DM för kvinnor olämpliga, med motiveringen att stjärnornas förväntade goda resultat skulle hindra kvinnoidrottens utbredning på massnivå (Persson & Pettersson 1995:396, Lilie 1936).

Samtidigt diskuterade man inom skolvärlden ivrigt skolidrottens utvecklingslinjer (Lindroth 1993:278ff.). Vid en nordisk kongress för fysisk fostran i Göteborg 1924 utvärderade den berömda gymnastikdirektören Ester Svalling kvinnornas förändrade livssituation och dess förhållande till gymnastik och idrott. Hon ansåg att vissa friidrottsövningar kunde vara passande för kvinnor, men tog avstånd från tävlingsformen. Vid Föreningen GCI:s möte 1923 betonade Svalling kraftigt vikten av att kvinnorna själva skötte och organiserade sin idrott (Svalling 1924).

En viktig kritik mot den »mycket omtalade kvinnoidrotten« riktade även gymnastikläraren Mary Billqvist, utgående från sina erfarenheter från den första kvinnliga idrottsledarkursen på Lundsberg 1923. Billqvist menade sig ha insett att någon kvinnoidrott inte fanns, det fanns endast manlig idrott som kvinnor utövade. Kursen hade inte klargjort hur denna manliga idrott skulle kunna anpassas för kvinnornas behov. Billqvist ansåg att kvinnor med ensidigt arbete hade behov av sådana idrottsgrenar och former där de kunde röra sig fritt, utan att bli bundna av teknik, regler eller tid. Det kunde ske i olika idrottsspel. För sådana kvinnor som ville idka sin idrott mera målvetet, skulle erbjudas ett nytt, bättre passande idrottsmärke (Billqvist 1924:43ff.).

Kvinnliga auktoriteter i fysisk fostran var alltså negativa till kvinnornas tävlingsidrott. Diskussionsreferaten vid mötena visar att man i Sverige väl kände till att kvinnornas deltagande i idrotten växte snabbt vid t.ex. de amerikanska universiteten och skolorna, där de stod under de kvinnliga gymnastiklärarnas kontroll. Man var också medveten om de förändringar som var på gång i Europa. Ett internationellt kvinnligt idrottsförbund hade bildats, som arrangerade kvinnliga olympiska spel (1922). Denna alternativa kvinnorörelse hade börjat blomstra sedan Internationella Olympiska Kommittén (IOK) sagt nej till kvinnliga friidrottsgrenar vid de »ordinarie« Olympiska spelen. Simning, tennis och den dåtida sommargrenen konståkning var de enda olympiska idrotterna för kvinnor i början av 1920-talet.

Dock spirade således sedan 1910-talet en omfattande kvinnlig idrottsrö-

relse. I vissa fall, som i Frankrike 1917, hade den organiserat sig på nationell nivå (Hargreaves 1994:219). Till denna våg anslöt sig också Sveriges friidrottande kvinnor 1925 under Einar Lilies ledning. Han ville skapa tävlingsutbyte mellan engelska och svenska kvinnor, vilket förutsatte medlemskap i kvinnornas internationella förbund. Lilie föreslog att det svenska idrottsförbundet skulle grunda en kvinnlig kommitté som kunde bli medlem av det internationella förbundet; vidare föreslog han att man skulle ordna internationella kvinnliga friidrottstävlingar i Sverige. Friidrottsförbundets svar var nej, med motiveringen att kvinnorna borde grunda en egen organisation (Annerstedt 1984:111, Persson & Pettersson 1995:397).

Sveriges Kvinnliga Idrottsförbund skapades vid ett möte i Göteborg 1925; endast några närvarande kvinnliga gymnastiklärare motsatte sig grundandet. Einar Lilie var given som ordförande. Blott en vecka därefter organiserade det nya förbundet Sveriges första internationella kvinnliga friidrottstävlingar i Göteborg, med fyra engelska kvinnor som deltagare. Tävlingen samlade tretusen entusiastiska göteborgare, och var en »success«, även i tidningarna. Den följdes av en annan tävling i Falkenberg, med mera »lokala« idrottsstjärnor jämte de engelska gästerna; denna tävling blev ett »halvt fiasko« (Persson & Pettersson 1995:398).

Det nya förbundet fick en stor uppgift redan under sitt första verksamhetsår, när man skulle arrangera de andra kvinnliga världsspelen i Göteborg (IOK hade nekat kvinnorna att använda namnet Olympiska Spel). Spelen som ordnades den 27–29 augusti 1926 blev återigen en succé. Tävlingarna samlade 100 deltagare från sju länder. Fem nya världsrekord slogs och tävlingarna följdes av 20 000 åskådare under tre dagar. Tävlingarna fick beröm i pressen – men kritiska toner hördes också. Tidningen Arbetet menade att kvinnor som deltog i olympiska spel inte lämpade sig som mödrar och makor. För att kvalificera sig för rollen som duglig mor och husmor borde de i stället utöva friluftsliv i måttlig omfattning (Annerstedt 1984:112ff., Persson & Pettersson 1995:398).

Det internationella kvinnoidrottsförbundet seglade i medvind: kvinnliga friidrottstävlingar lockade mycket publik i Europa, deras resultat förbättrades hela tiden osv. Redan 1926 hade man kommit överens med det internationella idrottsförbundet (IAAF) och IOK om att på OS-programmet vid de kommande spelen 1928 ta med kvinnlig friidrott, först på prov

i fem grenar: löpning 100 och 800 meter, 4 x 100 meter stafettlöpning samt höjdhopp och diskus.

Svenska Friidrottsförbundets attityd förblev dock negativ. År 1926 diskuterades t.ex. att förnya och förändra det kvinnliga idrottsmärket. Diskussionen gällde – återigen – främst friidrottsgrenarna, vilka ju helt saknades bland proven för märket. IAAF-presidenten Sigfrid Edström föreslog nu att spjutkastning skulle ingå bland proven, med motiveringen att spjutkastningen lämpade sig för kvinnor, eftersom den dels redan var mycket omtyckt bland dem, dels var en mycket vacker idrottsform. Sedan också ett antal kvinnliga ledare uttalat sig mot förslaget förkastades det.

1927 höll Sveriges Kvinnliga Idrottsförbund sina första SM-tävlingar, med sammanlagt 13 grenar på programmet. Efter tävlingarna hölls en träningskurs för kvinnor, som syftade till bättre förberedelser inför nästa OS. Från 1926 kunde svenska kvinnor resa till tävlingar utomlands. Alla dörrar tycktes nu öppna (Persson & Pettersson 1995:399f.). Under de följande månaderna grundades det också minst två nya kvinnliga idrottsföreningar, Kvinnliga Idrottsklubben Sport i Göteborg – den berömda idrottskvinnan Ruth Svedbergs hemförening – samt Linköpings AIK:s damsektion.

År 1927 anhöll Sveriges Kvinnliga Idrottsförbund om att bli godkänt som en särskild sektion i Riksidrottsförbundet (RF). RF:s överstyrelse behandlade anhållan i april 1927 i en positiv anda, men diskussionen var endast rådgivande, då det slutgiltiga beslutet skulle ske i friidrottsförbundets möte på hösten. Hösten 1927 var sedan friidrottsförbundet, efter påtryckningar bl.a. från IAAF-presidenten Sigfrid Edström, färdigt att acceptera kvinnlig friidrott i sitt program. Följande år tillsatte förbundet en »kommitté för kvinnlig idrott« med tanken att det separata kvinnliga förbundet skulle upplösas, vilket också skedde i november 1928. I kommittén utsågs Einar Lilie till ordförande. Den räknade därutöver två män och två kvinnor. De senare var doktor Andrea Andréen-Svedberg och idrottskvinnan Elsa Haglund. Friidrottsförbundet blev också medlem i det internationella kvinnoidrottsförbundet (Annerstedt 1984:115).

Trots denna utveckling var Sveriges Olympiska Kommitté tveksamt till att ge kvinnliga svenska tävlande resurser för att delta i de olympiska tävlingarna i Amsterdam 1928. Man ansåg att »idrotten maskuliniserar unga kvinnor« (Hakulinen 1995:61f.). Trots det kvardröjande motståndet sän-

»En av våra mera kända idrottsflickor, Hillevi Stenhammar, i träning för Damolympiaden 1926.«

»Skolungdomens hösttävlingar i Stadion visa oss den verkliga svenska idrottsflickan. Se här!!«

des en liten kvinnlig delegation iväg till Holland. De kom hem med två bronsmedaljer: Ruth Svedberg i diskus och Inga Genzel i löpning 800 meter.

»OS – endast för män!« Diskussion kring de enkönade Olympiska Spelen

Att fem kvinnliga friidrottsgrenar intogs i OS-programmet väckte oro och motstånd från första början. 1921 utropade signaturen »Kalmar« i *Idrottsbladet* »Gud bevare oss!« när han rapporterade om de franska kvinnornas förslag till IOK om att acceptera kvinnor i spelens friidrottsgrenar. Kvinnorna fick gärna simma, spela tennis och gymnastisera i OS, men man borde göra allt för att undvika deras deltagande i friidrott, menade signaturen (Hakulinen 1995:60).

Stadiondirektören Erik Bergvall uttalade vid den svenska olympiska kommitténs möte våren 1928 att den internationella olympiska kommitténs upptagande av friidrottstävlingar för kvinnor var »ett mycket svårt missgrepp, som skulle ge de mörkaste utsikter för de olympiska spelens framtida bestånd«. Han påstod vidare att OS var något »endast för män« och menade att »kvinnorna av naturen [...] är främmande för den verkliga förståelsen för idrottskampen«. Kvinnor borde därför inte sändas till OS. Diskussionen fortsattes vidare på 1930-talet, då man från skilda håll krävde att kvinnor borde »bannlysas« från de »riktiga« olympiaderna, eftersom det kvinnliga inslaget endast »avbröt de underbara striderna mellan män« (Annerstedt 1984:116ff.). Detta och många andra exempel berättar att män inte ville överge de olympiska spelens *homosociala* sfär, vilken uppfattades som självklar och därför aldrig drogs fram till belysning och ifrågasättande.

Manliga auktoriteter inom fysisk fostran och medicinvetenskap lät också pennan flyga. Gunnar Frostell, gymnast och läkare, påpekade 1926 i sin bok *Folkets hälsa* att tävlan var männens ensamrätt. Kvinnornas lott borde vara att, som »Segerns Gudinnor«, uppmuntra män till bättre resultat – men själva borde de hålla sig undan från den manliga idrotten. Liksom många andra betonade han (1929) kvinnans reproduktiva funktion, moderskapet, när han bedömde hennes lämplighet för idrott: samhället be-

hövde friska mödrar, och därför skulle kvinnorna stärka sig med gymnastik och ett härdande friluftsliv. Längre än så borde de inte gå. Att kvinnor tävlade i löpning 800 meter kallade han »vidrigt«, det borde snarast strykas från alla idrottsliga program. Liknande synpunkter framfördes av idrottsläkaren K.A. Fries (Hakulinen 1995:56, Annerstedt 1984:196f.). Idrottsmedicinska experter hade således återupptagit sin förment vetenskapliga – men i verkligheten politiska – kamp mot kvinnlig idrott. Dock besvarades kritiken också. Doktor Andrea Andréen-Svedberg läkarundersökte kvinnorna som deltog i SM 1928. Alla var fullt friska efter tävlingen, som alltså inte hade haft den minsta negativa inverkan på deras hälsa (Persson & Pettersson 1995:402).

Sigfrid Edström, som skyltade som förespråkare för kvinnlig friidrott, hade insett att kvinnornas egna organisationer redan i mitten av 1920-talet blivit en framgång och möjligtvis skulle kunna utvecklas till en seriös medtävlare till IAAF. Hans motåtgärd gick ut på att först övertala det svenska idrottsförbundet att ta emot kvinnorna, så att deras eget förbund avskaffades. Denna svenska modell använde Edström sedan för att slå ned det internationella kvinnoidrottsförbundet.

Avsikten var att de fem kvinnliga friidrottsgrenarna, som provades på försök vid OS 1928, senare skulle kompletteras med ytterligare grenar. Men saken var långtifrån självklar. Redan innan spelen 1928 varnade Einar Lilie att »det torde vara mindre lyckligt att draga kvinnorna in i den olympiska hetsen«. I stället passade kvinnornas egna och självständiga »spel«, med sitt mindre format och sin lugnare stil, den kvinnliga idrotten bättre, hävdade han. Han tyckte – liksom kritiska engelska kollegor – att damernas medverkan i OS bara var »halv«. Så länge den kvinnliga, olympiska friidrotten bestod av endast fem grenar så kunde den inte visa vad den verkligen förmådde. Efter spelen ansåg han dock att kvinnornas frammarsch i Amsterdam hade varit lyckad och man skulle fortsätta på denna väg (Annerstedt 1984:116ff.). Kvinnornas 800-meterslopp i Amsterdam utvecklade sig dock på ett sätt som skulle få en ödesdiger inverkan på kvinnoidrottens fortsatta utveckling. Tävlingen genomfördes i stark sommarhetta, vilket fick till följd att några kvinnor efter målgången uttröttade kastade sig på marken. Löpningen ansågs nu ha visat tävlingens farlighet för kvinnor. Grenen ströks från programmet och händelsen förorsakade åratals polemik i tidningspressen.

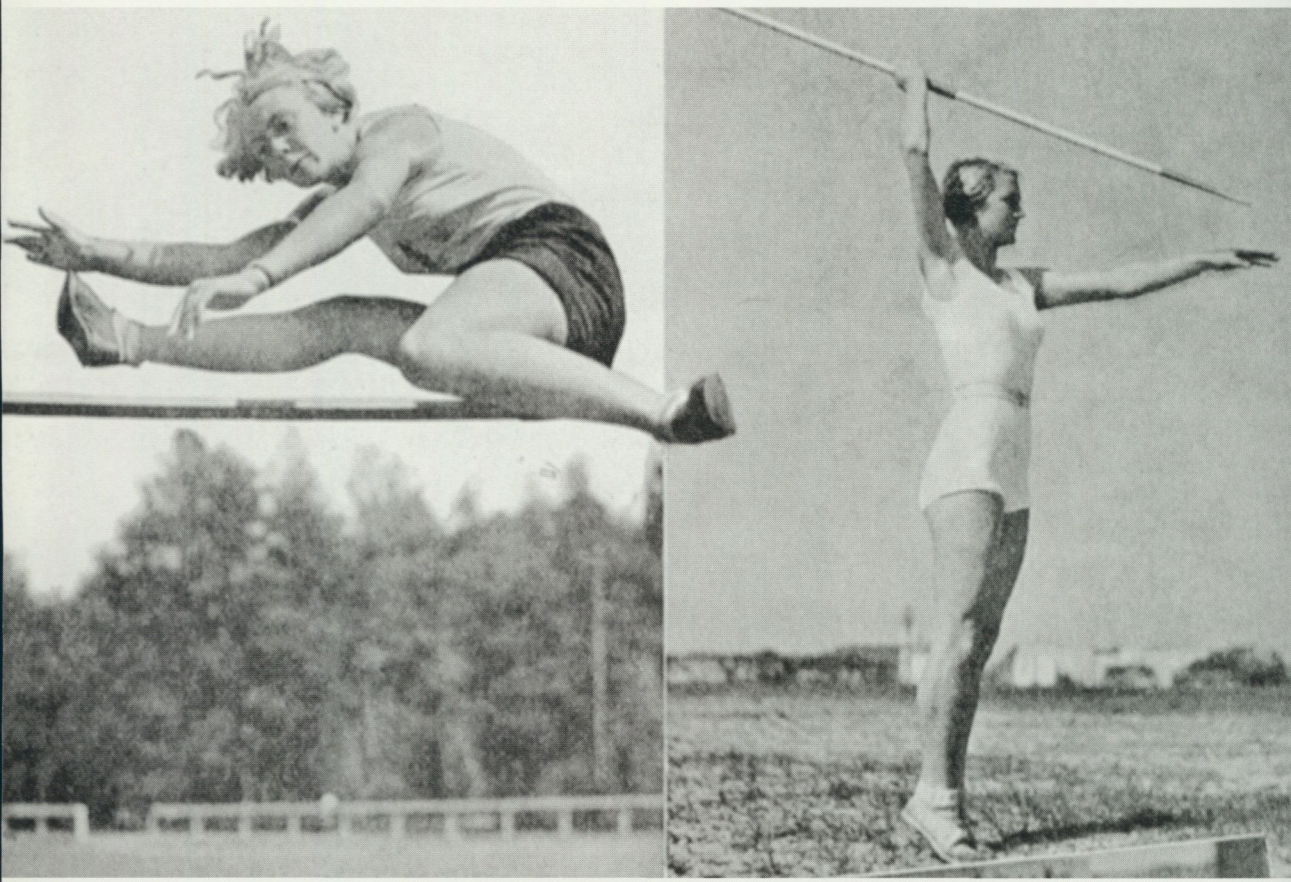

»Vi ge på denna bildsida prov på olika grenar av den kvinnliga idrotten i dag.«

Inom den internationella idrottsorganisationen för kvinnor, som alltjämt fortlevde, fanns delade meningar om kvinnornas deltagande i de »ordinarie« olympiska spelen. Engelskorna hade bojkottat Amsterdamspelen, de ville inte att kvinnorna skulle överge sin egen separata organisation utan önskade utveckla den vidare. De kvinnliga världsspelen fortsatte också att arrangeras 1930 och 1934. Kvinnor deltog också i spelen i Los Angeles 1932, fastän det inom det internationella kvinnoförbundet redan rådde stor oenighet om deltagandet. Internationellt slog vågorna höga kring kvinnornas världsorganisation och dess spel, vilket framkom vid olika konferenser. Vid den olympiska rörelsens kongress i samband med spelen i Berlin 1936 beslöts att kvinnornas världsspel skulle bytas mot kvinnligt deltagande i de Europamästerskap som för första gången skulle anordnas 1938. Vidare fick kvinnorna tre nya grenar på OS-programmet (200 m, längdhopp och kulstötning). Man beslöt också att det internationella kvinnliga idrottsförbundet skulle gå samman med IAAF (Lilie 1936, Hargreaves 1994:213ff.).

Så övergav kvinnorna sin kanske största möjlighet i historien att påverka idrottens utveckling i stort. Kvinnornas världsorganisation var stor och stark, den omfattade 30 medlemsförbund, och i dess ledning satt främst kvinnor. De nationella förbunden, däremot, leddes ofta av män.

De svenska kvinnornas roll i friidrottslivet växte så småningom. Kvinnornas SM och DM blev en permanent företeelse, kvinnorna fick ett friidrottsmärke 1934 och kvinnornas antal i friidrottsförbundet växte mellan 1934 och 1939 från 11 500 till 22 500 medlemmar. Dock förblev antalet aktiva kvinnor detsamma, runt 6 000. I distrikten började man inrätta särskilda kommittéer för damidrotten. Men vägen framåt var inte lätt: 1939 kunde kommittén konstatera att kvinnornas friidrott i landet inte hade stigit till den nivå man kunde vänta i ett sådant idrottsland som Sverige. De botemedel som föreslogs var intensiv propaganda, en årlig rikstävling i friidrott för kvinnor, samt en första kvinnlig tränare (Ruth Svedberg). Dessa åtgärder trodde man skulle förändra situationen. Men kampen mot hinder och undervärdering från den manliga sidan fortsatte, under 1950-talet stödd av den inom RF grundade kvinnokommittén och under 1970-talet inom ramen för ett statligt jämställdhetsarbete. Vägen till jämställdhet är lång, trots att, som man påstått, idrotten ju är en så *human* företeelse – eller annorlunda uttryckt: männen ju är så mänskliga!

Vad har vi kvinnor bakom oss?

De idrottsintresserade kvinnorna hade olika strategier, beroende på världsuppfattning, kvinnosyn och skilda kroppskulturella utgångspunkter. Men de ville principiellt samma sak: att få möjligheter att vara med och utöva sin idrott.

Vilka organisatoriska strategier fanns för kvinnorna i början av 1920-talet? Ett alternativ var att kvinnorna avskilde sig från den hegemoniska, manliga idrottsvärlden genom att skapa sina egna organisationer och på det sättet skaffade sig kontroll över sin egen kroppskultur och kroppslighet. Den linjen valde t.ex. Finlands självständiga kvinnliga gymnastikorganisationer, det internationella kvinnoidrottsförbundet med sina egna olympiska spel liksom den i USA skapade skol- och universitetsidrotten för kvinnor och Föreningen GCI i Sverige.

Ett annat alternativ var att kvinnorna lät sig integreras (»samarbetade« med män) i den av män skapade och ledda idrottsorganisationen, vilken var internationell och hierarkisk och vars spelregler avspeglade »den moderna idrottens anda« – vilken i sin tur behövde just detta hierarkiska kontrollsystem som sin organisationsform.

Vad hade då männen att välja på? De var förstås hänvisade till den befintliga prestationsinriktade idrotten. Men de hade också en annan möjlighet: att agera åskådare, bli »bänkidrottare«. Detta blev i själva verket grunden för den manliga kroppskulturen, bunden till städernas manliga livsstilar, särskilt inom medel- och arbetarklassen. Ett typiskt exempel på bänkidrottare är en man ur den engelska arbetarklassen, inom vars fritidskultur fotbollen spelat en så viktig roll. Denna bänkidrottarskara har faktiskt varit en kraftkälla för idrottsorganisationernas chauvinistiska politik (nuförtiden hjälper medierna till i hög grad).

Visst har förstås också många män stått utanför allt detta.

Kanske hade vi kvinnor slutligen bara en enda möjlighet: att välja mellan att stanna utanför frivilligt eller ofrivilligt?

»Eller se på denna svenska flicka … med segerns strålglans återspeglad i hennes vackra leende. Svensk ungdom av i dag, sådan vi helst vilja se den!«

Publiken

MATS HELLSPONG är docent i etnologi och har skrivit flera böcker om idrott, bl.a. doktorsavhandlingen Boxningssporten i Sverige (1982), Korset, fanan och fotbollen (1991) och Den folkliga idrotten (2000)

Publik följer intensivt med i simtävlingar i Sportpalatset i Stockholm 1935. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv. ▶

Alla har vi en bestämd uppfattning om vad en idrottspublik är. Vi ser framför oss en stor folkmassa som trängs på läktarna på Råsunda fotbollsstadion eller på Stockholms stadion vid något större idrottsevenemang. Eller kanske ett litet antal personer samlade runt banan vid en badortsturnering i tennis i Borgholm eller en mindre skidtävling i Arvidsjaur, ofta kanske de tävlandes föräldrar och nära vänner och några funktionärer och ledare. I denna artikel skall jag diskutera några karakteristiska drag i denna publiks sammansättning och beteendemönster och jag skall också försöka anlägga ett historiskt perspektiv på fenomenet idrottspublik.

Ganska litet är skrivet om forna tiders idrottspublik av lättbegripliga skäl. De källor som finns, som berättar om fysiska övningar och tävlingar i äldre tid, berör i regel sällan förekomsten av en publik. Det är svårt att veta om det över huvud taget fanns någon publik som deltog i evenemangen, men det är dock högst troligt att de flesta övningar lockade en eller annan åskådare. Jag skall försöka använda de historiska uppgifter som trots allt finns och tolka dem efter bästa förmåga.

Grekland och Rom

Antikens idrott har intresserat många forskare genom tiderna och de brukar skildra denna idrott som en viktig angelägenhet för stora samhällsgrupper. Det är inget tvivel om att publik samlades runt idrottsanläggningarna både i Grekland och i Rom. För de olympiska spelen i Grekland byggdes arenor, där publiken till en början fick stå eller sitta på jordvallar runt banorna, men där det senare byggdes läktare med sittplatser i sten. Kännarna är ense om att kvinnor inte hade rätt att se de olympiska tävlingarna, medan däremot slavar och utlänningar kunde sitta på läktaren. Men det existerade faktiskt också idrottstävlingar, till Heras ära, som var helt förbehållna kvinnor, både som deltagare och som åskådare (Guttmann 1986:16).

Om åskådarnas beteende vid de olympiska eller de pythiska spelen vet man dock inte särskilt mycket. Förekomsten av särskilda ordningsmän och förbud mot att ta med sig vin upp på läktarna tyder dock på att ordningen inte alltid var den bästa (Lämmer 1986:75–86). Den antika grekiska idrottspubliken tycks av källorna att döma ha betett sig på ett sätt

som inte särskilt mycket skiljer den från en modern masspublik. Man skall dock kanske tillägga, att de källor som har något att berätta är från hellenistisk och romersk tid, vi vet mindre om det klassiska Greklands idrottspublik.

Gladiatorspelen i Rom har ju gått till eftervärlden som sällsynt grymma och blodiga skådespel. Den fordrande publiken serverades ofta en i våra ögon pervers dramatik. Man kan nog säga att gladiatorspelen bjöd på döden som massunderhållning. Kristna tvingades kämpa för sina liv mot rytande lejon, kvinnor hetsades mot dvärgar. Publiken reagerade sällan med medlidande, men detta kunde trots allt förekomma. När Pompejus lät elefanter kämpa och dö på arenan år 55 f. Kr. och de döende djurens förtvivlade trumpetstötar ljöd över arenan, reste sig publiken upp och fördömde honom för hans grymhet (Jennison 1937:52).

Men hästkapplöpningarna samlade ännu mer folk i Rom än gladiatorspelen. Den mest kända av stadens hippodromer, Circus Maximus, tros ha rymt fyra till fem gånger så många åskådare som Colosseum eller omkring 200 000. Medan gladiatorspelen trots allt var ganska förutsägbara tillställningar, var hippodromernas kapplöpningar spännande och ovissa, och publiken här erinrar i vissa drag om den moderna idrottspubliken. De tävlande representerade olika lag, vilka åskådliggjordes av dräkter i bestämda färger: särskilt talade man om »de blå« och »de gröna«. Och på läktarna satt dessa lags anhängare i skilda sektioner klädda i samma symboliska färger. Män och kvinnor satt blandade, i själva verket var hästkapplöpningarna i Rom ett omtyckt tillfälle till flirt och uppvaktning.

Eftersom kapplöpningarna regelbundet besöktes av både kejsaren och olika skikt av hans undersåtar, kan man säga att tävlingarna erbjöd ett tillfälle till en form av kommunikation mellan makten och folket. Kejsaren hyllades och uppvaktades och tog själv tillfället i akt att göra presentationer och utspel, t.ex. att offentligt bestraffa brottslingar eller desertörer. På ett subtilare plan kunde massan hylla honom genom att högljutt ställa sig bakom hans kandidat i tävlingarna men också kritisera honom genom att stödja dennes motståndare. Masspubliken var oberäknelig. Över huvud taget urartade inte sällan hästkapplöpningarna i mycket allvarliga folkupplopp. I Konstantinopel brändes stadens trähippodrom ner fyra gånger omkring 500 e. Kr. Allen Guttmann har påpekat, att hippodrompubliken var betydligt våldsammare och mer okontrollerbar än publiken

vid gladiatorspelen, och då är att märka att själva tävlingarna vid de senare var så ovanligt råa och blodiga (Guttmann 1986:34). Smittoeffekten från skådespelet på åskådarna var med andra ord inte vad som låg bakom läktarvåldet i antiken. Ty en mer våldsam åskådarsport än de romerska gladiatorspelen har förmodligen aldrig funnits.

Den förmoderna idrottens publik

Det skulle dröja nära två årtusenden innan idrottspubliken åter fick samma dimensioner som i det antika Rom. Medeltidens idrott hade inte alls samma centrala plats i samhället. De adliga turneringarna på öppna fält samlade under denna tid inte några större folkskaror och några särskilda läktararrangemang behövde sällan ordnas. Men bönderna betraktade dock med intresse de ridderliga övningarna och så småningom skulle dessa också tranformeras till burleska folkliga ryttarlekar på åkarkampar, lekar som fick en stark ställning i den centraleuropeiska bondekulturen, dock aldrig i Sverige.

En annan omtyckt medeltida sport var bågskytte, som särskilt odlades inom städernas gillen. Skyttegillen var särskilt vanliga i Flandern och i det tyskspråkiga Europa. Man sköt vanligen mot en uppsatt träfågel, inte sällan mot en målad papegoja. Papegojskjutningen, även känd från svenska städer (området Papegojelyckan i västra Lund är ett indicium på detta), avslutades gärna med att segraren erhöll en försilvrad papegoja som eftersökt segertrofé. Publiken omfattade med säkerhet borgarnas familjer. Tävlingarna inleddes med högtidliga processioner, som kanske mer än själva tävlingarna drog till sig stadsbornas intresse och uppmärksamhet.

Torneringarna var ett aristokratiskt fritidsnöje, bågskytte ett nöje för städernas medelklass. När det gäller idrotten ute i de lantliga byarna, böndernas idrott, var åskådarnas roll dock ännu mer oklar. Man kan säga att gränsen mellan aktiva deltagare och åskådare var diffus inom den folkliga idrotten. Den folkliga form av fotboll, som under medeltiden och långt fram i modern tid utövades i England men också i Frankrike, var ett gott exempel på detta. Här kämpade byar mot varandra i att föra en boll långa sträckor genom terrängen till motståndarnas mål, som kunde vara t.ex. bykyrkan eller bykrogen. Och detta engagerade alla bybor, personer som kom förbi slöt snabbt upp i spelet och försökte hjälpa sin by till seger.

En liten men trofast lokalpublik. Årets första fotbollsmatch på en åker utanför Sundbyberg våren 1926. Foto Victor Malmström. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv.

Fotbollens historia under seklerna handlar i mycket om ett särskiljande av spelare och åskådare, om ett gradvis införande av regler men också om en begränsning av spelfältet. Det är egentligen först när detta gamla vidlyftiga terrängspel inskränktes till en överblickbar plan med båda målen synliga, som det över huvud taget kunde vara ett nöje att stå som åskådare. Framväxten av en publik gick hand i hand med framväxten av regler som gjorde åskådandet begripligt och intressant, där publiken kunde bedöma spelets finesser och reagera på vad som hände på spelplanen.

England betraktas med rätta som den moderna sportens vagga, särskilt England från 1660, då puritanerna lämnade den politiska scenen. Men den engelska publiken uppskattade även den sport som inte hade framtiden för sig och som inte skulle överleva 1800-talet, nämligen djurhetsningar av olika slag: tuppfäktningar, tjurhetsningar, björnhetsningar och

Publik vid hästkapplöpningar på Jägersro i Skåne 1923, det år då totalisatorspel åter blev tillåtet vid svenska kapplöpningsbanor. Foto Eric Jeppsson. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv.

En förortspubliks gratisnöje 1929. Starten i Enskede för Drevviken runt på cykel. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv.

liknande blodiga djursporter. Det finns faktiskt vissa likheter mellan t.ex. de grymma björnhetsningarna och de forna romerska gladiatorspelen, dock med den viktiga skillnaden att människor under 1700-talet mycket sällan satte sina egna liv på spel i duellerna med djur. Förekomsterna av dessa djursporter på kontinenten står i skarp kontrast till deras nästan totala frånvaro i de nordiska länderna. I Sverige är det bara den sydskånska leken »slå katten ur tunnan« som kan sägas höra till denna breda kontinentala djurspelstradition.

Publikintresset för idrott i England under 1600-talet och framåt hörde nära samman med intresset för vadhållning. Samuel Pepys, den berömde engelske dagboksförfattaren, noterar från ett besök 1667 på en *cockpit*, en tuppfäktningsarena, att förvånande stora summor satsades på tupparna av män »som inte såg ut som om de hade bröd att stoppa i den egna munnen« (Pepys 1971:427f.). Länge hade såväl tuppfäktningen som andra djurhetsningar en trogen publik i alla samhällsklasser, men under 1800-talet drog sig medelklassen tillbaka, under trycket från de allt mer aktiva djurskyddsföreningarna. Till slut förbjöds dessa sporter i de flesta stater. Men t.ex. tuppfäktningen lever alltjämt ett liv i det fördolda, som en illegal sport, i t.ex. gränstrakterna mellan Frankrike och Belgien.

Idrottstävlingar inför en publik, som satte pengar på deltagarna, tycks sporadiskt ha förekommit även i Sverige i äldre tid. Sigfrid Svensson har givit ett exempel från skånsk landsbygd. Det gällde ett sockenstämmopro-

Ibland är intresset för den anslagstavla, där resultaten från andra samtidigt spelade seriematcher meddelas, lika stort som intresset för spelet på planen. Här anger en funktionär ställningen i ett antal fotbollsmatcher på tavlan på Malmö idrottsplats 26 maj 1929. Foto Eric Jeppsson. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv. ▶

Stafettlöpning på stadsgator var särskilt under mellankrigstiden ett omtyckt gratisnöje. Här är det IK Modes slutman som löper in mot Stockholms stadion som förste man i Dagens Nyheters stadslöpning 1931. Foto Victor Malmström. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv.

A 1-0
B 0-1
C
D
E 1-0
F 2-0
G 1-1
H 1-1
12

Publik som ställt sig på ett broräcke för att se 1927 års Strömsimning i Stockholms vatten. Femmannalag simmade mellan Stadshuset och Kärleksudden på Djurgården. Foto Victor Malmström. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv.

tokoll från Villie några mil väster om Ystad, där bönder och drängar 1723 idkat vadhållning rörande kapplöpning och där förlorarna fick bjuda vinnarna på öl (Svensson 1938:65f.). Men man vågar nog påstå att vi också här har en betydande skillnad mellan Sverige och kontinenten. Det var just vadhållningen som lockade publiken till många engelska tävlingar. Det kunde gälla boxning och hästkapplöpning men också löpning till fots, det som engelsmännen kallade pedestrianism. Även kvinnor kunde springa i kapp inför en publik, ibland lätt klädda, varför publikens intresse får förmodas inte enbart ha med vadhållningen att göra (Guttmann 1986:64). I England förekom även kvinnlig boxning som en åskådarsport under 1700-talet (Uffenbach 1934:90f.). Till Sverige kom boxningen

först i slutet av 1800-talet och kvinnlig boxning ytterligare ett sekel senare.

Löpningsuppvisningar förekom också i Stockholm under 1800-talet och drog en stor intresserad publik. Märta Helena Reenstierna, känd som Årstafrun, berättar i sin dagbok om några sådana uppvisningar. Den 5 augusti 1827 antecknar hon i sin dagbok, att en av hennes tjänsteflickor besökt Djurgården för att där beskåda »den mannen som kallas Snabblöpare«. Det var tysken Philip Israel som sprang ett antal varv mellan Djurgårdsslätten och Manilla i hög fart. Evenemanget måste ha gjort fru Reenstierna nyfiken, ty när två drängar från Gästrikland året därpå sökte förbättra Israels tid for hon själv till Djurgården för att titta på. »Eftermiddagen var jag med Mamsell att se 2 Bond-drängar springa på Djurgården, fram och åter för att få penningar – Drottningen, Kronprinsen, Dess Gemål med flera Tusende Menniskor voro där att se detta Dränglunk«, som fru Reenstierna uttrycker sig i dagboken den 18 maj 1828.

I Sverige hade idrotten långt ifrån den etablerade plats i samhället som den tidigt uppnått i England. Idrottsövningar ägde dock rum både i städerna och på landsbygden långt före den moderna, anglosaxiska sportens ankomst i slutet av 1800-talet. Hade de någon publik? Delvis skedde de i ganska slutna och exklusiva sällskap, t.ex. spelet i bollhusen i Gamla stan i Stockholm under vasatiden, en ståndsmässig syssla importerad från kontinentens aristokratiska kretsar. Men utomhussporter som de första hästkapplöpningarna i början av 1800-talet lockade rimligen till sig många intresserade åskådare. Det dröjde innan man började avgränsa spelplaner och vädjobanor med staket och ta inträde av publiken. Då är vi i Sverige framme vid slutet av 1800-talet, när de första egentliga idrottsplatserna anläggs.

Den lantliga idrotten i Sverige skedde oftast bara med byns ungdomar som deltagare och åskådare, på någon form av lekvall i byns närhet om sommarkvällarna eller söndagseftermiddagarna. Gränsen mellan deltagare och åskådare var som nämnts tidigare mycket otydlig. Få idrottslekar i bondesamhället drog större skaror av åskådare. Troligen är det bara de gotländska vågen som hade attraktionskraft på andra än de tävlande själva.

Det gotländska våget var en tävling mellan socknar eller mellan kategorier av personer inom en och samma socken, t.ex. drängar mot bönder el-

ler pojkar mot flickor. Själva ordet *våg* har med våga eller utmana, sätta på spel, att göra. Man tävlade med ett ganska stort antal deltagare i ett par olika idrotter, vanligen tre, t.ex. varpa, löpning och pärk. Det lag som segrade i två av idrotterna hade vunnit våget. Denna typ av tävling, karakteristisk för Gotland och utan motsvarigheter såväl på det svenska fastlandet som i andra europeiska länder, är känd sedan 1700-talet men kan vara betydligt äldre än så. Den är det enda exemplet i Sverige på en duell mellan grannsocknar, där socknens ära alltså sätts på spel. Just detta gjorde tävlingen intressant för hela socknen och publiken var ansenlig. Deltagarna övade sig i månader före ett våg, som oftast ägde rum efter skördetiden i augusti. Och sockenborna gjorde sig redo att stödja sina egna med uppmuntran av skiftande slag. Genom våget blev idrotten på Gotland en angelägenhet för gemene man i socknarna, idrotten integrerades i den sociala strukturen. Detta är rimligen förklaringen till att den folkliga idrotten just på Gotland men knappast någon annanstans i Sverige lyckats överleva konkurrensen från den moderna internationella idrotten, att den lyckosamt överlevt hela 1900-talet.

Det moderna samhällets idrottspublik

Under 1800-talets andra hälft går den moderna idrotten sitt segertåg över Europa. Samtidigt skapas den moderna idrottens masspublik. Man kan säga att en åskådandets etikett uppstår och utvecklas. Med pressens reklam och kommunikationernas snabba utbyggnad möjliggörs en mycket stor publik vid viktiga idrottstävlingar, människor från olika städer och stadsdelar, varandras totala främlingar. På 1920-talet når den engelska fotbollspubliken upp i siffror på över 200 000 personer under en och samma match. Det betyder att man kommit tillbaka till samma imponerande nivå som på Circus Maximus i Rom seklerna kring Kristi födelse.

Pressens roll under 1800-talet var viktig. Man kan säga att den var med om att skapa de informella reglerna för den moderna idrottspubliken. En speciell sportpress uppstod i England i början av 1800-talet, i t.ex. Frankrike i mitten av samma sekel och i Sverige vid seklets slut. I slutet av 1800-talet började dagstidningar på kontinenten inrätta särskilda idrottssidor, i Sverige skedde detta först på 1920-talet.

Den publiketikett som lärdes ut i pressen och i t.ex. de engelska skolor-

Publikmassor utanför Stockholms stadion. Foto Riksidrottsförbundets samling i Riksarkivet.

na präglades av den viktorianska tidens gentlemannaideal. Man skulle lära sig att uppskatta det vackra spelet för dess egen skull och att även hylla bortaspelarna för deras insatser, när så var lämpligt. Man skulle iaktta och uppskatta »fair play«. Denna moraliska hållning var något nytt i idrottspublikens långa historia och frågan är om den någonsin riktigt internaliserades av den breda publiken. Den framgångsrika disciplinering av teaterns publik, som ägde rum under 1800-talet, hade ingen motsvarighet inom idrottens värld (jfr Hellspong 1983). Inom de flesta idrotter var inte heller det passiva, respektfulla uppträdande som teatercheferna önskade hos sin publik något eftersträvat. Åskådarna till idrottstävlingar fick gärna högljutt ge sin personliga åsikt till känna.

Men i vissa idrotter ville man ogärna att publiken skulle reagera mitt under kritiska ögonblick i spelet. Golfen hör hit och än i dag höjer funktionärer en skylt med texten »Silence« i vädret, när en spelare skall slå sitt slag i en större tävling. Tennis är en annan sport som utvecklade strikta

regler för åskådarbeteendet och som har försökt behålla dessa. Bägge dessa sporter riktade sig under 1800-talet till en överklasspublik och beteendemönstren utvecklades ofta i exklusiva klubbar, *country clubs*. När det gäller uppträdandet på tennisläktarna blev det särskilt den berömda *All-England Croquet and Lawn-Tennis Club* i Wimbledon, som gick i spetsen för utvecklingen. Spelarna uppträdde i oklanderligt vita kläder, något som Allen Guttmann tolkat som en markering av deras distansering till »dirty work« (Guttmann 1986:97). Publiken satt och sitter än i dag helt tyst under spelet och applåderar artigt alla väl spelade bollar först sedan poängen är avgjord.

Boxning är en sport som både kontrasterar skarpt mot och samtidigt har många likheter med tennis. Boxningens sociala förankring är närmast diametralt motsatt tennisens. Publikens sociala bakgrund och uppträdande är markant annorlunda. Men det rör sig i båda fallen om individuella duellsporter, där publiken kommer de tävlande nära som individer. Man kanske kan säga att bägge sporterna har drag av karaktärstester, där de aktivas vilja, uthållighet och taktiska beräkning sätts på prov inför publikens granskande ögon. Intimiteten och nakenheten i kampen är påfallande både på en tennisbana och i en boxningsring. Förloraren blir på ett mycket påtagligt sätt nedkämpad och kan inte dölja en dålig dag med att bara försvinna i mängden som i så många andra idrotter med många startande. Detta nakna utlämnande av de aktiva bidrar kanske till att dessa sporter har en tendens att skapa världskända idoler.

Men medan tennis har sina stränga regler om tystnad för att inte störa spelarnas koncentration är boxningspubliken fri att hela tiden skrika och kommentera skeendet. Även under en skenbart tråkig och händelselös match måste man hålla uppmärksamheten vid liv hela tiden. »Inte i någon annan sport kan så mycket ske under en så kort tidrymd, och så oåterkalleligt«, som Joyce Carol Oates uttrycker saken (Oates 1988:16). I varje fall i mindre boxningstävlingar finns en intimitet kring den begränsade och upplysta ringen, där publiken sitter nära skeendet, som gör att kommentarer och tillrop hörs av alla och lockar till skratt och repliker. Boxningspubliken har mer än kanske någon annan idrottspublik möjlighet att framföra sina åsikter, att berömma eller fördöma vad som sker i ringen, att uttrycka sin aktning för en tappert kämpande boxare eller sin ilska över en osportslig eller alltför passiv boxare eller att ge domaren mer eller

Ståplatspublik på Stockholms stadion 6 maj 1923. Det är gott om plats mellan raderna och ordningen verkar föredömlig. Men just åskådarna på ståplats har alltid utgjort den oroligaste delen av idrottspubliken, särskilt när man packat läktaren full. Foto Th. Modin. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv.

mindre välvilliga råd och anvisningar.

Den gamla regellösa folkliga fotbollen förvandlades till modern sport på de engelska internatskolorna i början av 1800-talet. Men mot seklets slut hade den återfått sin starkt folkliga prägel, genom att den blivit den engelska arbetarklassens favoritsport. Över allt i världen dit sedan fotbollsspelet exporterats har denna folkliga förankring snabbt blivit ett kännemärke. Idkas idag över huvud taget någon organiserad idrott i små samhällen på den svenska landsbygden, är det ofrånkomligt just fotboll. Fotbollspubliken är i dag den typiska masspubliken på gott och ont. På ont genom de ibland våldsamma kravaller på fotbollsläktarna, som följt den engelska fotbollen i över hundra år men som blivit allvarligare under slutet av 1900-talet och som också exporterats till kontinenten (Vamplew 1980).

Bakom utvecklingen av läktarbråk och tragiska dödsfall på fotbollsarenor ligger naturligtvis det faktum att just fotbollen kom att bli fanatiska lokalsupportrars speciella sport. Lagsporter ägnade sig mycket bättre än individuella sporter till att användas av lokalpubliken för att markera sin identitet med det egna samhället, för att uttrycka sin stolthet över den egna orten och hätsk rivalitet mot andra orter, inte minst grannsamhällen. I lagsporter solidariserar sig publiken med laget eller orten snarare än med individer. De stora lagsporternas åskådarläktare blev på så sätt en stridsplats för rivaliserande supportergäng, som skapade en hårdförare och mer laddad stämning än vad någonsin kunde bli fallet på läktarna vid t.ex. friidrottstävlingar eller simtävlingar. I Europa har fotbollen varit den största lagsporten och den som haft den oroligaste masspubliken.

Mediasamhällets idrottspublik

Med radions och framför allt med televisionens genombrott efter andra världskriget kom begreppet »idrottspublik« att vidgas. Idrottspubliken vid stora tävlingar är inte längre enbart de som sitter eller står runt arenan utan även de miljoner som följer evenemangen i TV-apparaterna. I flera avseenden får ju TV-publiken en bättre och tydligare bild av skeendet än den publik som finns på plats – närheten till händelserna, upprepningen av nyckelscener i slow motion. Det senare har uppenbarligen minskat publiktillströmningen till många sporter, t.ex. boxning. Generellt har

Publik som skyddar sig mot regn med paraplyer och tidningar vid en fotbollslandskamp mot Rumänien i Stockholm 1935. Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv.

idrottspubliken på läktarna minskat under 1900-talets andra hälft. Detta beror då inte nödvändigtvis på att sevärda tävlingar sänts i TV utan snarare på att det samlade massmediautbudet och andra fritidsalternativ ställt idrottstävlingar i en starkt försämrad konkurrenssituation. Det blir allt färre arbetare som har söndagens fotbollsmatch som en självklar ritual.

Televisionens intresse för idrottssändningar har i grunden förändrat idrottsvärlden. Framför allt har mycket stora summor kommit i omlopp, vilka gjort både aktiva och förbund förmögna på ett sätt som förut var otänkbart. Alla idealistiska försök att bevara idrottsmännens amatörstatus har blivit omöjliga. Televisionens annonsörer har tagit kommandot över utvecklingen, särskilt i USA. I Europa har det skett med viss fördröjning, eftersom statlig TV här spelat en dominerande roll, men kommersialiseringen av televisionen har inte gått att stoppa trots att starka krafter försökt.

Över huvud taget har TV gjort idrotten känd och så att säga rumsren i de flesta kretsar. Den nedlåtenhet som man kunde märka gentemot idrotten ännu på 1950-talet, t.ex. inom akademiska kretsar, förefaller vid seklets slut vara betydligt försvagad för att inte säga försvunnen. Även kritiken från religiösa grupper över idrottens inkräktande på sabbatshelgen eller övertygade socialisters syn på idrotten som ett opium för massorna låter numera sällan höra sig. Även de som förut inte hade det ringaste intresse för idrott kan i massmedias tidevarv inte undgå att bli någorlunda informerade. Den potentiella publik som idrotten i dag har i hemmen när det drar ihop sig till VM i fotboll eller olympiska spel är därför enorm.

Massmedias och den nya stora publikens intressen har också tvingat fram förändringar av idrotten. Den köpstarka amerikanska marknaden tillåts dirigera när på dagen tävlingar skall äga rum för att passa amerikansk tideräkning. Tennissportens införande av tie-break blev till slut en tvingande nödvändighet för att man någorlunda skulle kunna beräkna när en tennismatch skulle sluta. Inte bara TV hade sådana önskemål. Färre människor än förr har den obegränsade tid till sitt förfogande, som förr krävdes för att kunna följa en tennismatch i fem långa set.

När publiksiffrorna sjunker i olika idrotter, på grund av den ökade konkurrensen om människors fritid, är det många arrangörer som mer eller mindre desperat söker förnya sin produkt. Pessimistisk inför idrottstävlingens egen attraktionskraft hoppas man kunna locka en större publik

med olika kringarrangemang. Många arrangörer tycks snegla på popkulturens nöjesarrangemang och försöker locka en ny och ungdomlig publik med popmusik som fyller varje händelselös minut under tävlingarna, t.ex. mellan grenarna i en friidrottsgala. Men risken är att sådan inramning av idrotten stöter bort den gamla trogna publiken, som irriteras på flåshurtiga speakerröster, dånande musik och lättklädda flickor som framför ett slags stereotypa balettnummer i amerikansk collegestil mellan tävlingsinslagen. Stockholm Open i tennis övergav Kungliga Tennishallen för större publikutrymme i Globen i kombination med en mer populär marknadsföring. Men det blev ett fiasko och efter några år återgick man till den gamla arenan och den mer traditionella tävlingsformen med spelet ostört i centrum.

Ett långt historiskt perspektiv på idrottens publik har givit oss insikten om att likheterna mellan vitt skilda epokers publikkultur är större än man kanske föreställer sig. Masspubliken är sig i många stycken lik, både på Circus Maximus och på Råsunda. Det nya i vår tid är massmedias roll och inflytande. Radion gjorde ishockeyn till en stor folksport redan på 1940- och 1950-talen, TV:s roll har naturligtvis varit än mer formande. Med TV fostras en miljonpublik in i de olika idrotternas ofta djupt komplicerade regelvärldar, vilket ger kompetens och stimulans för människor att söka sig till idrottstävlingar som väl förberedda åskådare. Men man behöver inte göra det längre. Det är i framtiden fullt möjligt att följa elitidrotten i alla dess skiftningar genom TV. Hur pass många som ändå kommer att söka sig till idrottsläktarna för stämningens skull blir en öppen fråga.

Våra tidiga hjältar

NILS-OLOF ZETHRIN är doktorand i historia vid Stockholms universitet och arbetar med en avhandling om idrotten mellan ideal och verklighet under mellankrigstiden

Harry Persson möter Bud Gorman 1927. ▶
Pressens bild.

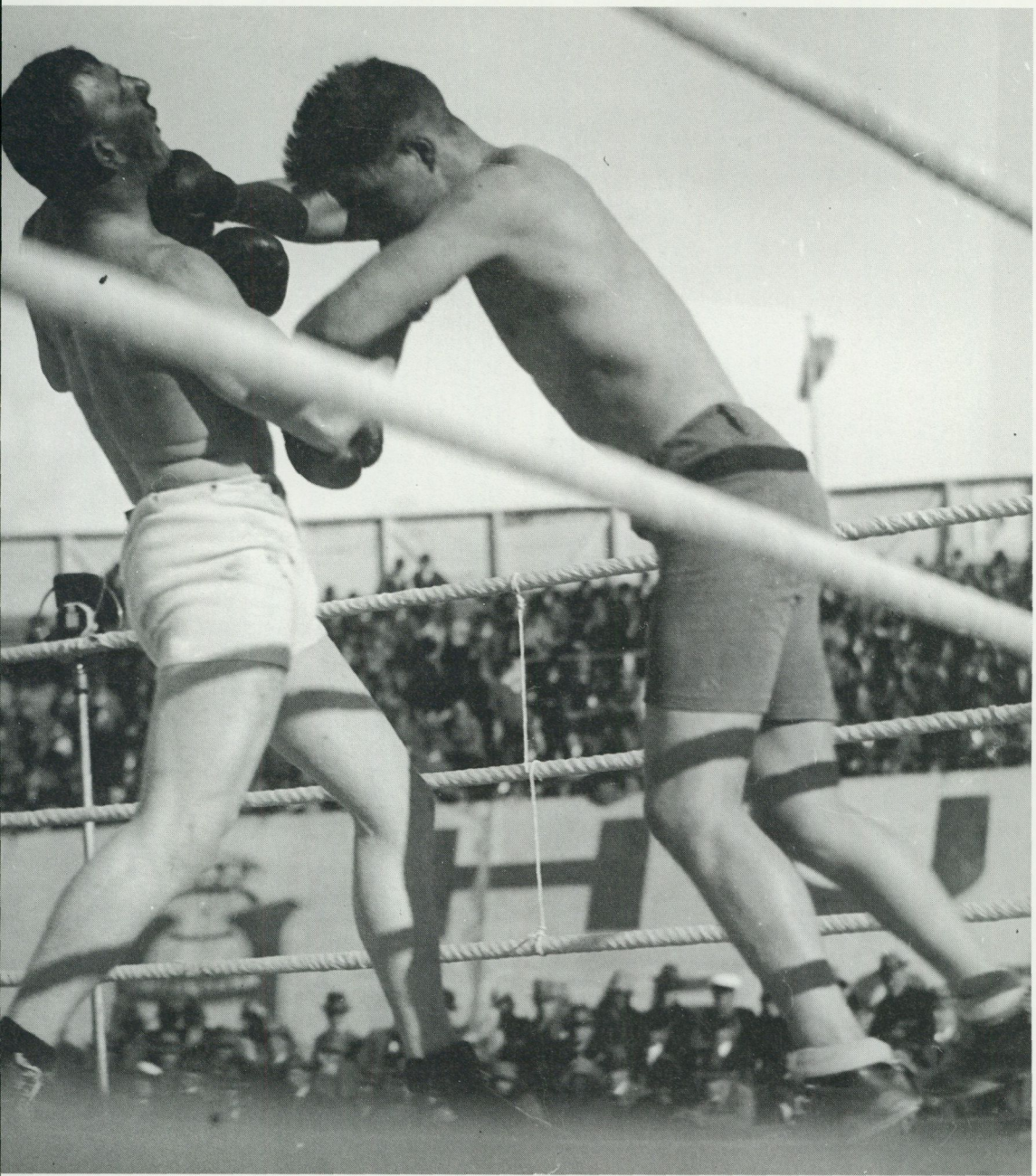

Vilka var idrottens hjältar i Sverige under tiden fram till andra världskrigets utbrott? Ett axplock av idrottshjältar innehåller namn som stensättaren från Hagalund Harry »HP« Persson, fotbollens egen Buster Keaton Helge »Ekis« Ekroth, Sleipners store son Tore Keller, simmargiganten och showmannen Arne Borg bland många andra. Något mindre självklara idrottshjältar är kanske ballongflygaren Andrée, Karl XII eller polarflygarna Lundborg och Schveberg.

Denna brokiga samling av idrottsmän och gestalter som tillskrivits idrottsmannens egenskaper och som hyllats för dessa, visar att vilka som skall betraktas som idrottsmän inte är självklart. Idrottens hjältar går att hämta ur allt från historieböckerna till proffsboxningsringens vildvuxna spektakel-arrangemang och stadionborgens kolstybb. Allting omskrivet i den idrottspress som växte fram under mellankrigstiden. Den press som antagligen var den viktigaste arenan för formandet av idrottens hjältar.

Den omdebatterade idrotten

Det är ingen överdrift att påstå att idrotten är omdebatterad i dagens samhälle. Dopingfall på dopingfall avslöjas inom olika sporter. Kommersialiseringen sägs fortskrida med obönhörlig kraft. Inom friidrotten har flera världsnamn fått sitt goda rykte förstört genom avslöjanden om bruk av olika preparat som sägs kunna ge resultatförbättringar. Den sport som kanske varit mest drabbad av dopingskandaler är den professionella cykelsporten. Samtidigt har cykelsporten och främst 1999 års upplaga av Tour de France inte på flera decennier blivit så intensivt bevakad av svenska medier som nu. Att dopingskandalerna skulle bidra till ett minskat intresse eller ens en kris för idrotten är inte självklart. Ibland behöver inte grava dopingmisstankar vara en hämsko för den anklagade idrottsmannens popularitet. Den franske cyklisten Virenque hälsades som en hjälte av många fransmän under 1999 års tour trots att han genom olika juridiska finter lyckades tvinga till sig en plats i startfältet. Hans blånekanden inför dokument och vittnesuppgifter om hans bruk av otillåtna preparat har gjort honom till en folkets man som står upp för sin rätt att tävla mot etablissemanget som försöker stoppa den franska bergskungen. Virenque har anklagats för förseelser som utmanar principen om att alla skall tävla

på lika villkor. Hans hjältestatus har förstärkts trots att han har fördömts av ett enigt idrottsetablissemang. Fallet Virenque har visat att en och samma idrottsman kan bedömas och värderas helt olika utifrån skilda synsätt. Antingen är han en simpel fuskare eller en stark individualist som visar på motstånd mot etablissemanget. Idrotten är omdebatterad och idrotten har varit omdebatterad tidigare men debatten är inte nödvändigtvis detsamma som att idrotten genomlider en kris. En idrottare kan bryta mot flera allmänt accepterade normer inom idrotten och ändå uppnå popularitet och hjältestatus.

I mellankrigstidens Sverige var inte den medicinska dopingfrågan ens påtänkt. Den »doping« som fördömdes mest från idrottens egna organisationer var den »ekonomiska dopingen« som reglerades i olika regler kring amatörskapet. När pengar blandades in i idrotten fanns det risk att inte alla tävlade på lika villkor. Pengarna och vinstintresset sades också kunna föra in idrotten på osunda vägar av spekulation, stjärnkult och sensationssökande. Trots att amatörismen var en allmänt omhuldad princip får man inte förledas till att tro att idrotten inte verkade i samspel med ekonomiska krafter, krafter som också kunde hota amatöridrottens organisationer. Idrottens hjältar förmedlades genom idrottens kommersiella eller semi-kommersiella sektor och idrottens hjältar var ofta misstänkta för brott mot amatörbestämmelserna. De två största idrottshjältarna i Sverige under mellankrigstiden, boxaren Harry Persson och simmaren Arne Borg, verkade också helt eller delvis inom den professionella idrotten och underhållningsbranschen.

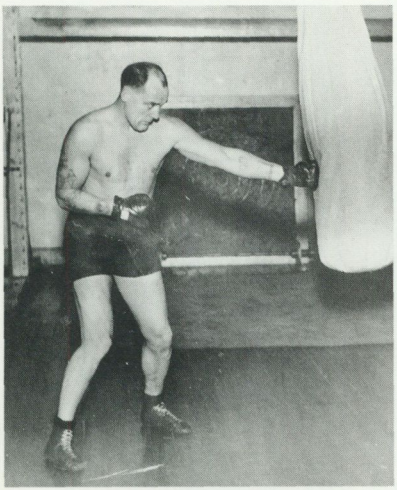

Harry Persson i kamp med sandsäcken. Allhems arkiv, Nordiska museet.

Idrottens ifrågasättande

Vid ingången till mellankrigstiden ifrågasattes idrotten från statsmakternas sida. Redan blygsamma statsanslag halverades. Idrottens sidor av spektakel och stjärnkult sågs som dåliga inslag och idrottsrörelsens oförmåga att handskas med dessa gjorde att misstroendet var ett faktum. Den skeptiska inställningen till idrotten hördes vidare under mellankrigstiden med jämna mellanrum. Även inom kulturlivet hördes då och då ett ifrågasättande. Mest känd är den av Ivar Lo-Johansson initierade »jag tvivlar på idrotten«-debatten. Samtidigt kan mellankrigstiden ses som en idrottens framgångssaga. Idrottsrörelsen med Riksidrottsförbundet expanderade under denna tid och fick sedermera nästan all idrottsutövning utanför skolan och militären under sina vingar. Antalet idrottsutövare ökade och idrotten blev till en massrörelse. Idrotten blev också populär i form av en fascinerande masskultur som fångade stora åskådarskaror vid arenorna och som läsare av den framväxande idrottspressen. Under mellankrigstiden syntes det tydligt att idrotten som kulturform har två olika rötter. Dels kommer en rot från den jord av fostrande pedagogik som skulle skapa goda samhällsmedborgare och dels har en rot växt i cirkusens, marknadsgycklets och nöjeskulturens mylla.

Ett brokigt galleri stjärnor och hjältar

Fotbollens Buster Keaton har Helge »Ekis« Ekroth kallats. Ekis var en av de första spelarna i AIK, och därmed i Sverige, som kan kallas fotbollstjärna. Hans karriär i AIK och i landslaget sträcker sig över tiden 1910–1923. Han var känd för sin teknik och originalitet men också för att vara överdrivet individualistisk i spelet. Kring honom frodas fortfarande en mytologi där olika lustiga citat tillskrivs denna bollbohem. Rapp i fötterna, rapp i käften och med en teatral stil att som Buster Keaton aldrig röra en min, var Ekis ett av de tidiga exemplen på idrottshjälten som lustigkurre och personlighet.

Inom fotbollen ryms en mängd hjältar. 1923, samma år som Ekis fot-

◀ Arne Borg vid en fransk bassängkant på 1920-talet.
Allhems arkiv, Nordiska museet.

T.v. Helge »Ekis« Ekroth. Pressens bild.
T.h. Tore Keller (i mitten), fotbollsspelare i Sleipner. Pressens bild.

NILS-OLOF ZETHRIN

bollskarriär avslutades, inleddes Norrköpingssonen Tore Kellers mer än femtonåriga karriär inom elitfotbollen. Till skillnad från Ekis eleganta bollbohemeri var Keller känd för sin taktiska drivenhet, om än spelstilen ibland ansågs vara lite slapp. Under slutet av 20-talet debatterades i sportpressen huruvida fotbollförbundets uttagningskommitté borde ta ut Keller i landslaget eller inte. Debatten handlade om hur landslaget borde spela och Keller användes som ett exempel på en spelstil som inte föll uttagningskommittén på läppen. Han gjorde hela 25 landskamper, men fick ändå representera idrottshjälten från landsorten, som ständigt sades vara motarbetad av förbundets uttagningskommitté. Från att handla om spelstilar omformades frågan i Norrköping till att handla om konflikten mellan idrottens centrala organisationer i huvudstaden och den briljante och motarbetade stjärnan från landsorten.

Vem som blir idrottshjälte och vilka egenskaper som värderas är inte självklart. Olika idrottare blir populära på olika meriter, personliga egenskaper eller idrottsliga resultat. Frågan om vilka som var Sveriges idrottshjältar handlar om vad idrott var, hur idrotten utövades och vilka egenskaper som tillskrevs idrottshjälten. Hur har idrottens hjältar formats medvetet av idrottsrörelsens företrädare och hur har idrottshjältar framställs på idrottsarenorna och i pressen, det vill säga utanför den organiserade idrottsrörelsens hägn? Vilken identitet skall idrottsmannen vara med och forma och vilka typer av identiteter kan idrottshjälten återförsäkra? Är det den karaktärsfaste, offervilliga och hälsosamma idrottsmannen, är det den ursvenske skidlöparen fostrad i kargt klimat inom amatöridrotten eller är det den professionella boxaren med världen som arbetsfält och stående för en ny masskultur som får genomslag under mellankrigstiden? Frågorna kan fungera som något att fundera över när ljuset faller på några av de största idrottsstjärnorna under tiden fram till mitten av 1930-talet: boxaren Harry Persson, simmaren Arne Borg och krigarkonungen Karl XII.

Krigarkungen i rök och damm

Victor Balck får ibland epitetet »den svenska idrottens fader«. Som sådan var han den ledande svenska idrottsledaren under flera decennier fram till 1920-talet. Balck menade att det bara var tre saker som han fordrade av den svenska ungdomen och därmed av den gode svenske idrottsman-

nen. Dessa tre saker var: disciplin, disciplin och disciplin. Men vem kunde föras fram som den idrottsman som personifierade de ideal som idrotten skulle förmedla under de första decennierna av 1900-talet? Detta var en tid när idrotten ännu inte hade några lysande fixstjärnor och en tid innan ens dagstidningarna hade stående sportsidor. Visst hade i och för sig några svenskar utmärkt sig under exempelvis Stockholmsolympiaden och uppnått viss popularitet. Från att vara populär till att bli idrottshjälte är steget ändå långt. För idrottsrörelsen, och Victor Balck, var det lämpligare att i nationalromantisk anda välja en gestalt ur historien än att lansera en då levande idrottare som idealet för de svenska idrottsmännen. Vilka egenskaper skulle utmärka en god idrottsman enligt idrottens företrädare? Vilka exempel använde man för att visa på hur en god idrottsman skulle vara? Vilka gestalter var möjliga att föra fram under en tid när det fortfarande inte fanns några egentliga idrottsstjärnor och en tid när arenaidrotten fortfarande bara var i sin linda under 1900-talets första decennier?

Karl XII användes ibland som ett föredöme för de svenska idrottsmännen. Han tillerkändes en mängd positiva egenskaper. Egenskaper som hämtades ur samtida skrönor om de förflutna gärningarna. Han sades ha ägt seg uthållighet och nästan obegränsad offervillighet, han levde ett moraliskt liv, han var härdad för att klara motgångar och han var absolut nykter. Detta var egenskaper som skulle utmärka en god idrottsman. Det var alltså egenskaperna som gjorde honom till idrottsman, trots att han levde och verkade under en tid när den moderna idrotten inte ens hade börjat ta sina första stapplande steg. Men han sades också ha utfört en storartad idrottsprestation. Denna idrottsprestation var kungsritten Bender–Stralsund 1714.

Fysisk och moralisk styrka

Victor Balck menade att den innersta meningen i all form av uppfostran var att fostra en ungdom med fysisk och moralisk styrka. Förutom styrkan krävdes också ett svenskt sinnelag. Allt detta hade krigarkungen givit uttryck för och det var detta som idrotten kunde bibringa. Idrotten skulle ge ett krafttillskott till nationen genom att göra varje man i Sverige till en idrottsman med en idrottsanda. Synen på den ideale idrottsmannen

handlade främst om de egenskaper som denne besatt och inte så mycket om huruvida egenskaperna kom fram genom idrottslig aktivitet eller genom annan aktivitet.

Karaktär och moral hängde ihop med den sunda själ som idrotten skulle skapa. Man ville främja en traditionell och samhällsbevarande moraluppfattning. Hos Balck sammankopplades detta med patriotismen. Enkelt uttryckt skulle idrotten främja moralen och moralen befrämjade nationen. Var menade då Balck att den främsta idrotten utövades? Vilken var den största av alla idrottstävlingar. Var det de olympiska spelen med dess folkförbrödrande tanke som stod högst i kurs? Visst sågs de olympiska spelen som viktiga och Balck genom Sveriges Centralförening för Idrottens Främjande anordnade också Stockholmsolympiaden 1912. Men den viktigaste formen av tävling och den högsta formen av idrott var ändå krig. I kriget premierades mod, pliktuppfyllelse, lugn, kallblodighet.

Den gode svenske idrottsmannen skulle vara beredd att försvara nationen mot yttre och inre hot. Idrotten var ett medel för att uppnå bestämda mål. Idrotten skulle bidra med ett gott soldatmaterial som var villigt att försvara nationen mot yttre hot vid de geografiska gränserna och försvara nationen mot inre hot som sökte att splittra nationens traditioner, seder och hävdvunna organisering. Idrotten var en andlig fostrare med fysiska medel där idrottens uppgift var att förverkliga nationens idé.

Var hamnade Balck och hans män i sina försök att skapa en god svensk idrottsman? Man skapade en god grogrund för den svenska idrottsrörelsens utveckling till att bli en stark och sammanhållen organisation. Målet att skapa en god svensk idrottsman av Karl XII:s snitt och som en del i en nationalistisk ideologi övergavs dock. Även om idrottsrörelsen under mellankrigstiden stod för idrottsliga ideal, så lanserades inte någon speciell person som idealbilden av den svenska idrottsmannen. Frågan är om det överhuvudtaget var möjligt för idrottens ledande organisationer i den situation man befann sig i att mobilisera kraften för att lansera ett sammanhållet idrottsmannaideal som kunde vinna allmän acceptans? De idrottshjältar som började att beundras under mellankrigstiden var istället produkter av den idrottskultur som fanns under denna speciella fas i historien. Under mellankrigstiden utvecklades idrotten i samklang och konflikt med en framväxande masskultur som producerade en mängd olika konkurrerande synsätt på idrotten.

Stensättaren från Hagalund

På toppen av sin karriär 1927 mötte Harry »HP« Persson amerikanen Bud Gorman inför uppåt 20.000 personer på Velodromen i Hornsberg. Det var en proffsmatch inom den spektakulära tungviktsboxningen på en arena som var ett resultat av driftigt entreprenörskap uppbackat av en massmediahysteri. Det var inte bara den entusiastiska publiken på Velodromen som följde matchen. Runt om i Stockholm, på Hötorget och på Gustav Adolfs torg, hade tiotusentals människor samlats för att följa direktreferat av matchen genom att lyssna på speciella för tillfället uppmonterade högtalare. Detta var ett idrottsevenemang så långt ifrån den moraliskt fostrande idrotten, som hade gestaltats av den karaktärsfaste Karl XII vid kungsritten Bender–Stralsund, som man kan komma. Istället för en idrott styrd av den av staten stödda riksidrottsförbundsidrotten hade vi här ett evenemang skapat av den driftiga promotorn Hjalmar Palmqvist, eller som han kallades Hjalle Palton.

Stensättaren Harry »HP« Persson verkade som boxare inom den legendomsusade tungviktsklassen under 1920-talet och några år in på 30-talet. HP skördade sina framgångar inom den professionella boxningens värld. En form av idrott som varit så ifrågasatt att olika myndigheter i perioder förbjudit den. Även amatörboxningen hade under lång tid svårt att vinna acceptans och medlemskapet i riksidrottsförbundsfamiljen dröjde ännu. Den professionella boxningen innehöll penningarullning, sensationsartade arrangemang, våldsam idrottsutövning och hade inte ens ett allmänt accepterat regelsystem. Trots att aktiviteten var ifrågasatt och bröt med de flesta ideal som fanns kring idrott, blev »HP« den första riktigt stora idrottsstjärnan i vårt land. Perssons karriär sträckte sig över ett decennium innefattande omskrivna matcher, spektakulära arrangemang, Amerikaturné och ett knockoutslag utdelat av norrmannen Otto von Porat på Kostadion på Ladugårdsgärde 1931, som ändade karriären. HP:s stigande stjärna gick hand i hand med idrottens frammarsch som massmedial företeelse och karriärens slut sammanfaller i tid med ett avsvalnande intresse i landet för proffsboxningen och med att den vildvuxna idrotten i Sverige alltmer tuktas.

Masskulturen och kommersialiseringen

Karl XII lanserades som ett idrottsmannaideal. »HP« blev till en idrottsstjärna och till en idrottshjälte på grund av sin boxning. Samtidigt räcker det inte med att vara framgångsrik inom vilken sport som helst, vid vilken tidpunkt som helst för att bli till en firad idrottare.

Någonting hände med idrotten vid mellankrigstidens början. Jag menar att en form av kommersiell idrottskultur växte upp i Sverige vid ingången till 20-talet. Denna vildvuxna kommersiella idrottskultur levde fram till mitten av 30-talet. Den var inte enhetlig till sina uttryck och hade ingen fast organiserad bas. Mycket tyder på att det fanns en pluralism vad gäller idrottsliga ideal inom detta fält. Inom denna vildvuxna idrott formades de nya idrottshjältarna. Det var nu inte tal om att idrottsrörelsens ledande män hade monopol på att tala om vem som skulle ses som den främsta idrottsmannen. I Sverige var det, istället för kung Karl XII, den reslige stensättaren från Hagalund Harry Persson som blev den första riktigt stora idrottshjälten. Ett exempel på en arena som den nya tidens idrottshjältar framträdde i var den nya typ av idrottspress som växte fram under mellankrigstiden.

Tidigare forskning har omtalat att det var i början av 20-talet som idrottspressen började växa rejält över hela världen. Dagstidningarna började starta speciella sportsidor. I bräschen för sportjournalistikens etablering i dagspressen gick Dagens Nyheter. Det är intressant att notera att ord som sportjournalistik och sportskribent dyker upp i det svenska språket 1921. I min egen forskning har jag studerat idrottsliga specialtidningar. Med start kring 1920 börjar en rad sådana att etableras. Dessa tidningar var ej knutna till idrottens officiella organisationer, utan verkade på rent kommersiella villkor. En del tidningar låg precis i gränslandet mellan idrott och allmän nöjeskultur, medan andra låg närmare olika idrottsförbund. Flera tidningar var nära knutna till den halvillegala tippningsverksamheten som förekom fram till mitten av 30-talet. Många av tidningarna var kortlivade projekt, men när en tidning gick i graven startades i samma mån nya tidningar. Ofta var tidningsprojekten kortlivade men ändå finns det en kontinuitet i själva fenomenet fristående idrottstidningar under denna tid. Denna flora av kombinerade nöjes- och idrottstidningar fanns kvar till mitten av 30-talet, då marknaden stabiliserades och några få tidningar överlevde samtidigt som den förbundsanknutna pressen växte.

Stensättaren och boxaren Harry Persson tecknad av Erik Hermansson.
Allhems arkiv, Nordiska museet.

En av Sveriges främsta simmare genom tiderna, Arne Borg, var samtidigt ett av karikatyrtecknarnas populäraste offer. Här avritad 1929 av Erik Hermansson. Allhems arkiv, Nordiska museet.

Dessa tidningar var i hög grad inriktade på att skriva om de populäraste sporterna, nämligen fotboll och boxning.

Boxningen slog igenom på allvar under 1921 då en i det närmaste global masshysteri rådde kring »århundradets match« mellan Jack Dempsey och George Charpentier. Sverige fick sig en rejäl släng av denna slev då George Charpentier besökte Sverige för uppvisningsmatcher på Cirkus i Stockholm. De tumultartade scener som utspelade sig på Centralstationen när fransmannen anlände till Stockholm och det faktum att många av idrottssveriges celebriteter var närvarande vid Charpentier-galan blev ett startskott för en förtroendekris för idrotten. Denna resulterade i misstroende från statsmaktens sida rörande idrottens positiva sidor samt minskade statsanslag till idrottsrörelsen.

Kring de första åren på 20-talet började proffsboxningen att etablera sig i Sverige. Proffsboxningens första stapplande steg hade tagits några år tidigare, men i samband med att proffsboxning som offentlig tillställning förbjöds i Stockholm tog samtidigt intresset fart på allvar. Förbudet mot proffsboxning gjorde att arrangörerna av tillställningarna fick söka sig nya vägar och dessa ledde bort från statligt stödd idrott, bort från allt samröre med idrottsrörelsen och till en kommersiell masskultur och driftiga entreprenörer. Det var inom denna kultur som Harry Persson kom fram under 20-talets första år. Det var då han startade sin boxarkarriär, som fångade så många människors intresse.

Hur idrottens hjältar kommer fram är en komplicerad historia. Det har funnits en mängd olika typer av idrottshjältar under mellankrigstiden. Jag har valt att visa på två idrottshjältar som står i bjärt kontrast till varandra nämligen en hjälte ur historien som lanserades som en ideologisk idealbild av den svenska idrottsmannen, och en idrottshjälte som har en helt annan bakgrund och inte ens hade kunnat komma fram innan idrotten hade slagit igenom som masskultur.

Sveriges handelsresande i simning

Det är alltid subjektivt att utnämna en eller annan personlighet till den största idrottshjälten. Samtidigt är det inte speciellt kontroversiellt att förutom Harry Persson utnämna »Sveriges handelsresande i simning« Arne Borg till mellankrigstidens andra riktigt klart lysande stjärna. Skillnaden

mellan HP och Borg är att Borgs berömmelse också sträckte sig utanför Sveriges gränser. Hans berömmelse var grundlagd genom otaliga världsrekord, rader av mästerskap och turnéer jorden runt tillsammans med andra simmarcelebriteter såsom Johnny Weismüller. HP verkade inom den professionella idrotten medan simmargiganten Arne Borg verkade inom amatöridrotten under 20-talet. Arne Borg avsade sig sitt amatörskap 1929, men hans karriär tog ändå inte slut. Under flera år fortsatte han som konferencier, allmän entertainer och siminstruktör runt om i riket och i övriga världen. Vid tidpunkten för turbulensen kring Borgs framträdande i OS 1928 och hans senare förlorade amatörstatus, debatterades det i den fristående sportpressen hur man skulle betrakta Arne Borg som idrottsman. Slutsatsen av att ha studerat ställningstagandena kring Borgs person och prestationer är att det inte fanns någon konsensus i synen på honom eller rörande hur den ideala idrottsmannen skulle se ut. Det går inte att sluta sig till en samstämmighet inom idrottskulturen rörande synen på idrottsmannen och hur denne skulle värderas.

I diskussionen och rapporteringen kring Arne Borg går det att göra intressanta iakttagelser. Ett kortlivat tidningsprojekt under 1928 var *Sport, teater, film och boxning*. Denna tidning behandlade nästan uteslutande

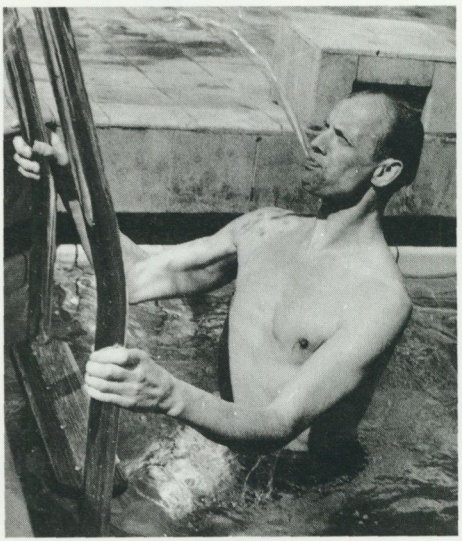

Arne Borg begår premiärdoppet i Vanadisbadet våren 1947. Allhems arkiv, Nordiska museet.

professionell boxning. Som namnet antyder inordnades idrotten som ett fenomen likställt med teater och film. I tidningen förekom en artikel om Arne Borg, där hans misslyckande med att ta flera guld vid OS i Amsterdam 1928 kommenterades. Skribenten menade att Borg behövde sig en läxa på grund av sitt storhetsvansinne:

> *Och till detta bidrager icke minst hans omanliga sätt att bära motgången sett mot bakgrunden av hans skrävel och självsäkerhet dagen förut. Den idrottsliga storheten sitter nu en gång inte i truten, denna må vara aldrig så kraftigt utvecklad, utan det hela beror till syvende og sist på självtuktan och de lugnaste nerverna. Den som skriver dessa rader har aldrig kunnat beundra Arne Borg som idrottsman, trots att hans fenomenala prestationer måst imponera. Han är inte av svensk resning eller kynne. Efter hans senaste turné i det stora dollarlandet hade han blivit så fullständigt amerikaniserad att man inte kunde undgå att betrakta honom som en yankee, vilket han också både till sin yttre och sin inre människa försökte att vara./.../Man kan nu en gång inte komma ifrån intrycket att Arne Borg inte är idrottsman, inte amatör, inte svensk – på rätta sättet. Inte på det sätt som vi gilla och som slår an hemma./.../ Medgångar har stigit denna stockholmsgrabb åt huvudet och han passar inte i de små förhållandena här hemma. Ett fenomen, biggest in the world, passar bättre i Amerika och i amerikansk miljö, i de stora möjligheternas land, där prestationen talar sitt mäktiga språk och betalas med gulddollar och där idealitet är ett främmande begrepp. Där »gör han sig« – både som fenomen och »gentleman«.*

I denna tidning, som låg nära en idrottskultur som i sin praktik bröt med den fostrande amatöristiska riksidrottsförbundsidrotten, tog man till brösttoner i fördömandena som skulle kunna vara hämtade från den idrottsideologi som låg bakom skapandet av Karl XII som idrottshjälte. Under samma år 1928 kom tidningen *Sportmannen* ut. I denna tidning hyllades idrottsmannen som välträdnad kropp och som charmör och gentleman. *Sportmannen* var ofta moraliserande över olika företeelser inom idrotten. Exempelvis skrev man om att idrottsmän hade ett ansvar att uppföra sig även utanför idrottsarenorna. Det var inte nödvändigtvis prestationer på idrottsbanorna som definierade »sportmannen«. Exempel på män genomsyrade av »sportanda« var André, Amundsen, löjtnanterna

Lundborg och Schveberg som utfört räddningsaktioner i polartrakterna med flygplan. Arne Borg var ett exempel på en positiv gestalt från idrottens egna arenor. Sportandan var viktig och denna anda menade man inte genomsyrade de människor som fördömde Arne Borg. För att främja sportandan ville tidningen skriva »sportreportage«. Själva definitionen för ett sådant reportage var att det ville värna, stödja och uppfostra. Uppfylld av sportandan skulle sedan sportmannen och gentlemannen vara rustad för karriärer inom affärs- och ämbetsmannavärlden.

Idrottens lysande stjärnor

Idrottens lysande stjärnor kunde vara allt från krigarkungen Karl XII till Arne Borg och Harry Persson. Men på denna palett av idrottsmän, för det var män och inte kvinnor det handlade om, kunde också rymmas vetenskapsmän, polarfarare och flygare. Det finns mycket som talar för att idrotten fick sina första stora hjältar när en ny form av masskultur etablerades i världen och i Sverige. En förändring i samhället under mellankrigstiden var att en ny industriell masskultur, som varken liknade 1800-talets borgerliga eller folkliga kultur, höll på att växa fram. Denna kultur fick en stark förankring inom arbetarklassen och innefattade idrott, nya danser, mode, bilkörning och Hollywoodfilm. Denna nya sorts kommersiella masskultur skapade fenomen som stjärnkultur, tippning och affärsmässiga tävlingsarrangemang. Här tillhandahölls arenor för idrotten i form av tidningar där idrottarnas prestationer förmedlades och där olika egenskaper fördes fram. Idrotten var ett fostrande projekt men också en del av konsumtionssamhället. Detta konsumtionssamhälle erbjöd en mängd olika idrottsstjärnor som kunde bli till idrottshjältar. Hjälten emanerade från idrotten, men kulturanvändaren, idrottspubliken, behöver nödvändigtvis inte ses som ett passivt offer för kommersiella krafter utan som en aktiv medskapare som tog de samtida kulturyttringarna i bruk. De fåtal idrottshjältar som här diskuterats ger en glimt av den pluralism som fanns under denna idrottens brytningstid. När man studerar pressen från mellankrigstiden är det uppenbart att vad som täcks av begrepp som idrott och sport inte på något sätt är självklart. En sak som är klar är att det ingalunda var enbart en centralt styrd amatöridrott som stod för råmaterialet i idrottshjälteproduktionen.

Tipstjänst och de illegala tipsbolagen

JOHAN R. NORBERG är doktorand i historia vid Stockholms universitet och arbetar med en avhandling om staten och idrottsrörelsen i Sverige 1919–1970

Brita Ledin, dotter till tipsdirektören, ▶ tippar »blåvitt«. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).

A.-B. Tipstj

Det finns, och har alltid funnits, nära band mellan svensk idrott och olika former av spel och dobbel. Personer som roats av hasardspel har utnyttjat idrottsliga prestationer som föremål för vadslagning i alla dess former. Samtidigt har idrottsrörelsen dragit fördel av en spelintresserad allmänhet för att med lotterier, tips och liknande spel finansiera den egna ideella verksamheten. Ett välkänt exempel på det senare är Bingo-lotto, som utgör ett väsentligt bidrag till den svenska idrottsrörelsens ekonomi. Som ett äldre exempel kan nämnas att Olympiastadion i Stockholm, byggd i samband med de olympiska spelen 1912, finansierades genom ett statligt lotteri.

Av alla olika vadslagningsformer intar tipset en speciell plats i den svenska idrottsrörelsens historia. Få känner idag till att det var idrottsföreningar som under 1920-talet introducerade tipsspel i Sverige, i syfte att ge de egna föreningarna inkomster. Och trots att vadhållning var förbjuden enligt svensk lag bidrog idrottsföreningarna på så sätt till uppkomsten av en illegal tipsrörelse av enorma mått. Denna illegala tipsrörelses uppkomst, utbredning och omfattning är i sig en både intressant och rolig historia att berätta. Den är dessutom en viktig del av svensk idrottshistoria. Med de olagliga tipsbolagen inleddes nämligen en serie händelser av stor betydelse för den svenska idrottsrörelsens utveckling, för dess finansiering samt relation till den politiska makten. Lite tillspetsat kan man säga att det var ett antal idrottsföreningars illegala tipsbolag som utgjorde startskottet för idrottsrörelsens väg in i det svenska folkhemmet.

Spel och dobbel – en kortfattad historik

Olika former av spel och dobbel har existerat sedan urminnes tider. I Indien och Egypten har man funnit speltärningar som uppskattas vara omkring 5 000 år gamla. I Bibeln kan man läsa om hur romerska soldater skulle ha kastat tärning om den korsfäste Jesus kvarlämnade kläder. Ett annat välkänt exempel från samma tid är Julius Caesars bevingade uttalande »alea iacta est« (tärningen är kastad) från år 49 f.Kr.

Lika länge som det funnits spel och dobbel, har det funnits en kritik mot verksamheten. En typ av kritik har varit av moralisk karaktär och utgått från det förkastliga i att individer försöker erhålla pengar utan att utföra ett motsvarande arbete. En annan form av kritik har betonat spelan-

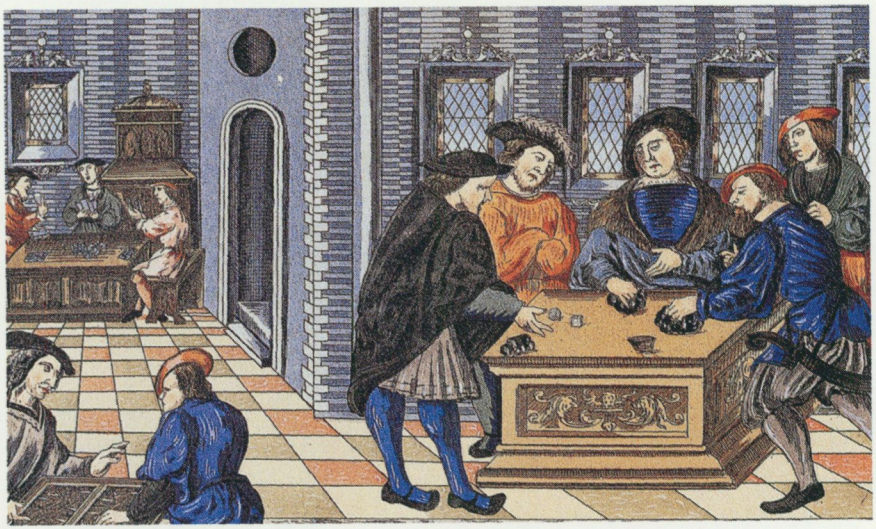

Franskt spelhus från 1500-talet. Spelhusen var särskilda inrättningar där allehanda spel kunde förekomma. På denna bild kan man se tärningsspel, kort och brädspel. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).

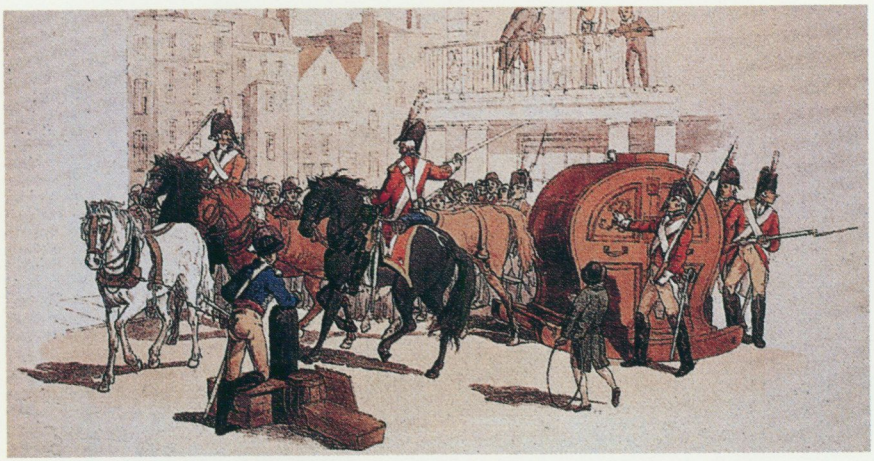

Tombolahjul från 1800-talets början i Londonmiljö. Tombolan var en typ av allmänt lotteri där barn drog vinstlotterna med förbundna ögon. För att hålla på säkerheten var hjulen försedda med kraftiga lås och bevakades strängt där både polis och militär tog del. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).

dets sociala sammanhang och konsekvenser. Denna kritik har fokuserat på att spelare lätt drabbas av »speldjävulen« och förlorar sina surt förvärvade besparingar, att bedrägerier och andra oegentligheter ofta följt i spelandet spår, samt att verksamheten utövats i olämpliga miljöer, såsom spelhallar och barer.

Statsmakternas inställning till spel och dobbel har alltid varit tvetydig. Å ena sidan har man ofta velat begränsa och förbjuda spelandet utifrån såväl moraliska som sociala hänsynstaganden. Å andra sidan har man sällan varit sen att utnyttja de möjligheter som spel erbjudit. Redan kejsar Augustus lät anordna offentliga lotterier i syfte att stärka statens finanser.

I modern tid framstår 1700-talet som en period då spelandet blomstrade över hela Europa. Under 1800-talet förändrades dock inställningen. Det var framförallt en allt mer aktiv och moraliserande borgarklass som vid denna tid började resa krav på förbud för alla former av spel och lotterier. Resultatet lät inte vänta på sig. I t.ex. England totalförbjöds lotterier 1826, i Frankrike tio år senare. Det enda europeiska undantaget utgjorde Monaco, som lät öppna sitt första kasino under 1800-talets andra hälft.

Utvecklingen i Sverige följer väl den europeiska. Under 1700-talet var spel och dobbel mycket vanligt förekommande. Ett antal förbud mot kort- och tärningsspel samt lotterier vittnar om statsmakternas svårigheter med att motverka detta urgamla folknöje. Kung Adolf Fredriks statslotteri från 1758 – det första i sitt slag – vittnar på motsvarande sätt om den politiska maktens lika gamla intresse att hitta nya vägar att förstärka statskassan.

Precis som i övriga Europa kom nya vindar mot spel och dobbel att blåsa över Sverige under 1800-talet. De svenska statslotterierna lades ned 1842, och ett förbud mot lotterier infördes 1844. I februari 1898 förbjöds även vadhållning med s.k. totalisator – ett system för vadhållning i hästkapplöpningar och som introducerats i Sverige endast några år tidigare. Parallellt med att totalisatorspel förbjöds, började statsmakterna dock att återigen bevilja tillstånd till anordnande av lotterier. En förutsättning var dock att lotterierna avsåg att befrämja välgörande ändamål. Under början av 1920-talet tilläts totalisatorspel igen, under förutsättning att vinsten reserverades för befrämjande av svensk hästavel.

Den svenska idrottsrörelsen växer fram

Grunden till den svenska idrottsrörelsen lades under 1800-talets sista kvartssekel. De tidigaste föreningarna sysslade i huvudsak med gymnastik. På 1880-talet började dock även andra idrottsgrenar – såsom rodd, cykel, friidrott, skridsko, simning – att utvecklas i organiserade former. På 1890-talet kom friidrotten att på allvar utmana den frivilliga gymnastikens dominerande position. Under perioden 1905–1914 framträder en ny bild där fotboll, friidrott och skidåkning var de mest populära idrottsgrenarna.

De första betydande riksorganisationerna bildades vid sekelskiftet. 1897 bildades Sveriges centralförening för idrottens främjande, CF, och 1903 tillkom Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund (sedan 1947 Sveriges riksidrottsförbund, RF).

Den svenska idrottsrörelsen var länge en relativt blygsam rörelse. Det var först under 1920-talet som idrotten på allvar tog formen av en regelrätt folkrörelse i fråga om antalet medlemmar, social sammansättning och geografisk spridning. Därefter expanderade dock verksamheten i snabb takt, och redan före utbrottet av andra världskriget hade idrottsrörelsen med bred marginal passerat både frikyrkorörelsen och nykterhetsrörelsen i omfattning.

Idrottsrörelsen sökte tidigt ekonomiskt stöd hos staten. Ett första engångsanslag beviljades redan 1898. Svårare var det dock att erhålla ett permanent statsanslag. Under perioden 1902–1906 avslog riksdagen inte mindre än tre propositioner om statsanslag. Först 1912 lyckades en mycket knapp majoritet idrottsvänner i riksdagen bevilja idrottsrörelsen ett första, årligt statsanslag för den allmänna idrottsverksamheten. Dessförinnan hade regeringen i februari 1908 givit idrotten ett ekonomiskt stöd genom beviljande av ett statslotteri.

Det går inte att överskatta betydelsen av att idrottsrörelsen gavs statsanslag. Först och främst skapade dessa pengar kraftigt förbättrade ekonomiska förutsättningar för en social och geografisk breddning av idrottsrörelsen och dess verksamhet. Dessutom gavs idrotten en officiell status, och det knöts närmare band mellan idrottsrörelsens ledning och den politiska makten.

Den följande redogörelsen inleds under mellankrigstidens första årtionde. Detta var ett mycket dynamiskt skede i den svenska idrottsrörelsens historia. Perioden kännetecknades nämligen inte enbart av en idrottslig

organisatorisk expansion. Det var även en tid av förändring i synen på idrott. Man kan säga att det var först under denna period som idrotten utvecklades till den breda allmänhetens stora nöjesform. Idrottstävlingar, och framför allt fotbollsmatcher, började locka till sig allt större åskådarmassor. Idrottsliga prestationer skapade beundran och idoldyrkan. I dagstidningarna reserverades hela sidor till sportreferat, samtidigt som en stor mängd sporttidningar florerade och förstärkte idrottens karaktär av folknöje. Kort sagt: idrott var inte längre enbart en »andlig fostran med fysiska medel« – idrott var även spektakel och underhållning. Det var både linggymnastik och högljudda fotbollsfans. Det var både ideell föreningsverksamhet och lukrativ nöjesindustri. Det är mot bakgrund av denna idrottsliga förändring som den s.k. tipsfrågan skall förstås.

De första tipsbolagen etableras

Precis som så ofta idag tvingades många av 1920-talets idrottsföreningar att utöva sin föreningsverksamhet under hård ekonomisk press. Utgifterna var vanligtvis många och inkomstkällorna få. Någon del i det statliga stödet till idrott kunde enskilda lokala föreningar sällan räkna med, eftersom dessa pengar i huvudsak reserverades för anläggningsbyggande och de nationella förbundens administrationskostnader. Därmed var föreningarna tvingade att själva samla ihop de pengar som behövdes för utövandet av idrott. Detta kunde ske på olika sätt. Om föreningen hade populära idrottsstjärnor eller lag kunde man till stor del finansiera sina aktiviteter genom publikintäkter på egna idrottsevenemang. Detta var dock sällan en realitet för mindre och nybildade föreningar och klubbar. För dessa organisationer kvarstod endast vad de kunde samla ihop genom medlemsavgifter, enstaka donationer samt anordnande av basarer, danstillställningar och annan mer nöjesbetonad verksamhet.

Under 1920-talet började allt fler idrottsföreningar över hela landet att pröva på en helt ny metod för att förbättra sin ekonomi: man anordnade tips. Impulserna kom framförallt från England och Skottland, där tippning på fotbollsmatcher redan under 1910-talet hade utvecklats till ett populärt nöje.

Snarast som en kuriositet kan nämnas att den tidigast kända tipsliknande vadhållningen i Sverige ägde rum redan 1882. I samband med att cy-

kelloppet »Mälaren runt« anordnades för första gången utlyste nämligen *Tidning för Idrott* en tävling, där de personer som bäst kunde gissa sig till segrarens tid belönades med penningpriser. Den egentliga tippningen uppstod dock långt senare. Den idrottshistoriska forskningen är inte enig om den exakta tidpunkten. Enligt *Nordisk familjeboks sportlexikon* startade den svenska tippningen genom det siffertips som *Idrottsbladet* lät anordna i slutet av april år 1923. Det tidigast kända exemplet på att tippningskuponger blivit saluförda har daterats till oktober samma år. Bakgrunden utgjorde en fotbollslandskamp mellan Sverige och Danmark och en för detta ändamål anordnad tågresa mellan Göteborg och Stockholm. På tåget lär nämligen några medlemmar från idrottsföreningen Redbergslids IK ha anordnat en tippningstävlan bland sina medresenärer. Avsikten med arrangemanget skulle varit att förbättra den egna föreningens ekonomi, och resultatet blev enligt uppgift över förväntan.

Det står klart att den moderna tippningen introducerades i Sverige någon gång under 1920-talets första hälft. Det var dock senare, under åren 1927–1928, som »tippningsraseriet« bröt ut på allvar. Praktiskt taget överallt kunde man tippa. Spelkuponger fanns i överflöd, på var och varannan arbetsplats, på idrottsplatser och hos tobakshandlarna. Och det fanns gott om människor som var villiga att satsa några ören på en tipsrad. Enligt uppgift skulle det

Rit-Ola ritar målande hur Tipstjänsts ledning »spelar« bekymrade inför omaket att behöva anordna något så omoraliskt som tips, men – efter att verksamheten startat – endast är intresserade av att tjäna pengar. Teckning publicerad i Idrottsbladet 19/10 1934.

Gustav V:s »blåvita« tipskupong. På kupongen från 1942 har monarken egenhändigt fyllt i och undertecknat med »Gustaf«, Skånegården, Båstad. Kupongen är omgiven av de svenska och finska flaggorna samt två foton av »Mister G« i tennismiljö. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).

JOHAN R. NORBERG

Gemensam text: Under krigsåren tippande man »blåvitt« i Sverige. Det innebar att en del av Tipstjänsts intäkter gick till det drabbade broderlandet Finland.
Ovan t.v. Rosita Serráno (artistnamn för Ester Aldurate de Villegas) varietésångerska från Chile och verksam i Sverige 1942–48 fyller – vackert dekolleterad – i en »blåvit« tipskupong. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).
Ovan t.h. Den folkkäre artisten Sigge Fürst (till höger) och den samtida landslagsmålvakten i fotboll, AIK:aren Gustav »Gurra« Sjöberg, tippar »blåvitt« tillsammans. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).

t.ex. redan 1929 funnits så mycket som 80 000 tippare och ett 100-tal olika tipsbolag endast i Göteborg med omnejd.

Det är naturligtvis svårt att förklara varför just tips hade en sådan attraktionskraft hos den spelande allmänheten. Troligtvis har det en viss betydelse att tips som spelform på ett intressant sätt kombinerar två andra former av hasardspel: totalisatorspel och lotteri. Precis som totalisatorspel, dvs. vadhållning på hästkapplöpning, bygger inte tips uteslutande på slump. Tvärtom är det möjligt för en tippare att till viss del öka sina vinstchanser genom kunskap om de olika fotbollslagens kapacitet och dagsform. Inslaget av kunskap är dock betydligt lägre inom tippning än inom totalisatorspel. Det är med andra ord svårare att få in alla matcher på tipset än att pricka in alla vinnande hästar på Solvalla. I detta avseende liknar

således tipset mer ett rent lotteri. Men samtidigt: små möjligheter till vinst betyder högre vinstsummor (eftersom vinnarna är få blir det inte många som måste dela på vinsten). Konsekvensen blir därmed att tipset förenar allas vår dröm om en storvinst med tanken att vi – genom kunskap – kan lista ut vilka lag som kommer att vinna.

Det som kanske är mest märkligt i det svenska tipsets historia, är att verksamheten kunde bedrivas helt öppet och nå enorma proportioner trots att hasardspel, i enlighet med den s.k. totalisatorförordningen från 1923, var förbjudet i svensk lag. Ett antal samverkande faktorer bidrog till detta paradoxala förhållande. För det första fanns det vissa brister i den rådande lagstiftningen mot vadhållning. Det var nämligen endast *anordnaren* av vadhållning som i lagens mening begick en brottslig handling. Att distribuera kuponger var däremot inte straffbelagt. Det var därmed möjligt för t.ex. tobaks- och tidningshandlare att saluföra tipskuponger i sina butiker utan någon risk för rättsligt efterspel. Likaså kunde tipsresultat kontinuerligt redovisas i både tobakshandlarnas skyltfönster och i idrottstidningar. De många tipsbolagen hade med andra ord inga större problem att finna personer som – mot en skälig ersättning – distribuerade deras spelkuponger och spred ett intresse för tips hos den breda allmänheten. För det andra såg allmänheten tips som en relativt oförarglig företeelse. Visserligen handlade det om spel och dobbel. Dessutom var det olagligt. De flesta menade dock att tips var ett ganska oskyldigt nöje. Det är kanske inte så konstigt. Både lotterier och spel på hästar var, med vissa restriktioner, redan tillåtna spelformer. Dessutom var insatserna i tipsen små – framförallt i jämförelse med penninglotterierna. Vanligtvis rörde det sig om endast 10 eller 20 öre per tipsrad. Att spela på tipset var således något som de flesta kunde unna sig utan att lida någon större ekonomisk skada. Slutligen får man inte glömma att tipsen ofta arrangerades i behjärtansvärda syften. Hela tippningsflugan var ju ytterst ett resultat av att landets idrottsföreningar samlade in pengar till den egna idrottsverksamheten. Detta bidrog säkert till att åklagar- och polismyndigheterna länge tenderade att »se genom fingrarna« med vad som, trots allt, inte var något annat än välorganiserad ekonomisk brottslighet.

»Klubbtips« och privata spelbolag

Tipsarrangörerna utgjorde en mycket brokig skara. Stora och affärsmässigt organiserade bolag verkade parallellt med betydligt mindre och tillfälliga rörelser av närmast ad hoc-karaktär. Organisatoriskt kan dock tipsbolagen delas in i två kategorier: föreningsanknutna spelbolag samt privata spelbolag. Dessa kategorier skilde sig från varandra på väsentliga punkter och förtjänar därför att presenteras närmare.

De föreningsanknutna tipsbolagen, eller »klubbtipsen« som de även kallades, har redan presenterats. Det var dessa bolag som introducerade tipsspelandet i Sverige. Som namnet antyder inrättades klubbtips av idrottsföreningar för att främja ett ideellt syfte – att förbättra den egna idrottsföreningens ekonomi. Vidare var det främst mindre föreningar, s.k. »småklubbar«, som anordnade tips, eftersom större idrottsföreningar ofta kunde få inkomster på annat sätt – inte minst genom publikintäkter vid idrottsarrangemang. Vanligtvis blev hela idrottsföreningen engagerad i hanteringen av klubbtipsen. På vardagarna hade medlemmarna till uppgift att avyttra tipskuponger, t.ex. på den egna arbetsplatsen, i grannskapet eller hos släkt och vänner. På helgerna skulle tipskuponger samlas in och rättas samt vinster delas ut.

Det kan nämnas att inte endast fotbollsföreningar anordnade tips, även om denna föreningskategori dominerade. Själva vadhållningen rörde i huvudsak resultat av fotbolls- och bandymatcher. Den arrangerande föreningens verksamhet kunde dock vara någon helt annan.

Endast sällan stod idrottsföreningarna som formellt ansvariga för sina tipsbolag. Detta är inte konstigt. Naturligtvis var det inte lämpligt att föreningarna, som värnade om sitt goda namn och rykte, blev åtalade för ekonomisk brottslighet. Dessutom fanns det en risk att föreningarna skulle bli diskvalificerade i tävlingssammanhang för brott mot amatörstadgan om det visade sig att de var ansvariga till anordnande av tips. Det var dock uppenbart vilka tipsbolag som indirekt var knutna till olika idrottsföreningar. Namn som *Eriksdalstipset* (Eriksdals IF) och *TSK-tipset* (Tunafors SK) talade sitt tydliga språk.

Det förekom både att enskilda föreningar bildade egna klubbtips och att ett antal föreningar gick samman i gemensamma spelbolag. Ibland kunde dessutom mindre klubbar knytas till tipsverksamheten genom att deras medlemmar anställdes som kupongombud. Eftersom syftet med

tipsbolagen var att stödja den egna idrottsföreningen fick medlemmarna ofta arbeta ideellt. Det förekom dock även att föreningar gav sina arbetslösa medlemmar viss ersättning för deras arbete.

I klubbtipsens kölvatten, och som en konsekvens av tipsspelandets tilltagande popularitet, kom de privata spelbolagen. Kännetecknande för dessa bolag var att verksamheten syftade till privat ekonomisk vinning för de enskilda arrangörerna. Geografiskt var dessa bolag i huvudsak lokaliserade till södra och västra Sverige. Bolagens storlek varierade kraftigt. De största rörelserna hade dock en omfattande, regelbunden verksamhet och kunde, genom ombud, förse hela landet med sina tipskuponger. Eftersom de privata spelbolagen saknade klubbtipsens goda tillgång på arbetskraft i form av föreningsmedlemmar, knöts ombudsverksamheten i huvudsak till tidnings- och tobakshandlare. Som ett exempel på ett större bolag kan det s.k. *Södra tipset* i Kungälv nämnas. Vid ett åtal mot detta tipsbolag uppgav den ansvarige anordnaren att han ägde ett register på hela 63 000 tippare och att han regelbundet skickade tipskuponger till i runda tal 1 000 ombud i hela landet. Han medgav även att han i februari 1932 under en och samma vecka fått tillbakasänt över 100 000 insatser från sina ombud. Enligt de för rättegången uppgjorda räkenskaperna visade bolaget dessutom en omsättning på närmare 500 000 kronor enbart för 1931.

Bristande kontroll och hård konkurrens

Det ligger i sakens natur att den illegala tippningen saknade all form av myndighetskontroll. Istället var det upp till varje spelbolag att utarbeta sina egna säkerhetsrutiner. Naturligtvis fanns det spelbolag som satte en ära i att bedriva en hederlig och noggrann vadhållningsverksamhet, men visst förekom det samtidigt att både tipsarrangörer och spelare försökte lura varandra på pengar.

För mindre nogräknade tipsarrangörer var den stora frågan hur man skulle slippa att betala ut allt för stora vinster. Möjligheterna var många. Ytterst var det trots allt de enskilda arrangörerna som avgjorde vad som t.ex. skulle betraktas som »utgifter« och »omkostnader« och hur stora belopp som skulle återföras till den spelande allmänheten. Bolagen kunde dock inte behålla *alla* pengar, eftersom ett spelbolag som inte redovisade

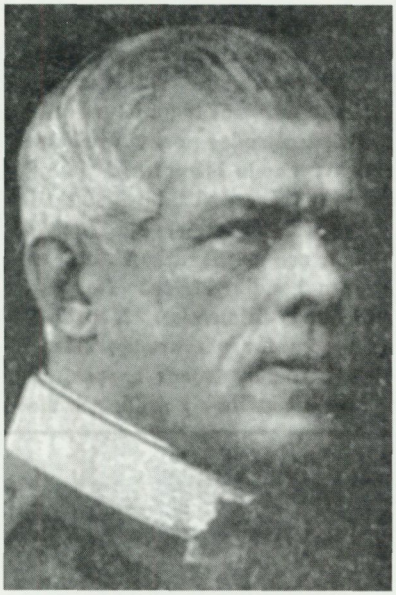

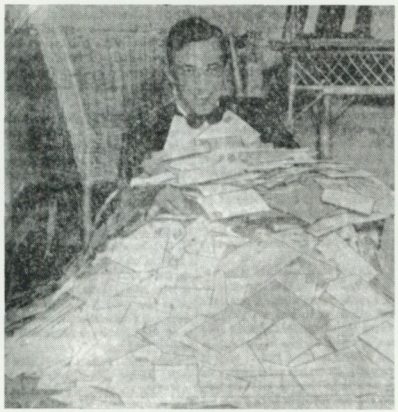

»Tippningsgeneralen«, generalmajor Gösta Lilliehöök. Ur Idrottsbladet 10/10 1934.

Tre herrar som studerar den engelska fotbollsligans resultat i en tobakshandlares skyltfönster 1934. Resultaten ställdes vanligen ut vid sextiden på lördagar och var underlag till hur många rätt man hade på tipset. Ur Idrottsbladet 16/11 1934.

Tipsrättaren och borgmästaren i Arboga Wille Wester överöst med inlämnade tipskuponger. Ur Idrottsbladet 16/11 1934.

höga vinster snabbt förlorade tipparnas gunst i den hårda konkurrensen inom tipsbranschen. Dessutom skulle vinnarnas namn och adress alltid offentliggöras, vilket än mer försvårade för tipsbolagen att komma undan utdelningen av vinster. Det kanske vanligaste bedrägeriet bestod därför i att spelbolagen gjorde vänner och anhöriga, eller rent fiktiva personer, till vinnare av högvinster. Denna metod kunde avsevärt minska på det belopp som bolagen annars tvingades återföra till tipsspelarna. Om t.ex. en ensam spelare en vecka lyckats pricka in en korrekt tipsrad vilket, om allt hade gått hederligt tillväga, skulle resulterat i ett belopp på 1 000 kronor – ja, då kunde spelbolaget behålla hälften av dessa pengar genom att fingera en ytterligare vinnare.

Även tipsspelare försökte utnyttja den ofta bristande kontrollen inom tipsbolagen för att lura till sig pengar. Det troligtvis enklaste bedrägeriet bestod i att man helt enkelt gick till något av de många tipsbolagen med en efterkonstruerad vinnarkupong och hävdade att man vunnit men inte funnit sig registrerad på vinnarlistorna. Om tipsarrangören då menade att någon sådan kupong inte kommit in till spelbolaget var det bara att anklaga tipsarrangören för bedrägeri och hota med polisanmälan. Denna metod kanske inte fungerade vid alla tillfällen, men visst förekom det att spelbolag inför hot valde att trots allt betala ut den påhittade vinsten. Andra och mer förfinade bedrägerier kunde bestå i att man på olika sätt försökte påverka posthanteringen i avsikt att smuggla in efterkonstruerade vinnarkuponger till spelbolagen. Dessutom förekom det naturligtvis att bolagens egna kupongrättare ertappades med att försöka smuggla in efterkonstruerade vinstkuponger i samband med kupongrättningen.

Intressant nog begränsades tipsbolagens möjligheter till fusk genom den hårda konkurrensen mellan olika tipsarrangörer. I den rena konkurrensens anda försökte nämligen många tipsbolag att beslå sina konkurrenter med fusk. Och det vanligaste tillvägagångssättet för ett spelbolag att undersöka sina konkurrenters hederlighet var naturligtvis att närmare granska deras namngivna vinnare. Inte sällan visade en undersökning att personerna i fråga inte alls existerade, eller att de på olika sätt kunde knytas till konkurrentens egna kretsar. Därefter var det bara att kontakta pressen, t.ex. *Idrottsbladet*, och offentligt framföra sina anklagelser.

Även om bedrägerier säkerligen förekom på alla håll finns det uppgifter som tyder på att kontrollen var bättre inom de föreningsanknutna tipsbo-

lagen än inom de privata motsvarigheterna. Detta kan ha flera förklaringar. Eftersom det var den egna föreningen som skulle stödjas utvecklades ofta en viss lojalitetskodex inom klubbtipsen. Att på olika sätt undanhålla inkomster vore i det närmaste att stjäla från de egna kompisarna. När dessutom klubbar gick samman i gemensamma tipsbolag skapades ett visst intresse hos berörda parter att bevaka varandra. Detta kunde ibland medföra att alla klubbar hade egna kontrollanter för att garantera att t.ex. rättningen av tipskuponger gick korrekt till – något som i praktiken ledde till ökad kontroll.

Myndigheterna försöker stävja tipsflugan

Den illegala tippningen växte fram i Sverige utan att åklagare och polis gjorde några större ansträngningar för att motarbeta spelandets utbredning. Under början av 1930-talet började dock myndigheterna att ändra attityd. Den olagliga tippningen hade vid denna tid fått allt för stor omfattning för att statsmaktens företrädare stillasittande skulle kunna låta verksamheten fortgå. Dessutom hade tippningen allt mer utvecklats till ett »privatgeschäft«, dvs. dominerad av privata spelbolag. Tipsmarknaden hade således förlorat mycket av sin tidiga idrottsfrämjande karaktär. Till råga på allt hade det blivit allt mer uppenbart att tippningsbranschen präglades av bristande kontroll och rena bedrägerier.

Det visade sig vara mycket svårt att stoppa tipsspelandet. Ett första problem var att bötessatserna var förhållandevis små och därmed inte ingav någon nämnvärt avskräckande effekt. Tvärtom blev bötesbeloppen tidigt något som tipsbolagen snarast betraktade som en beräknad omkostnad. Eftersom det dessutom handlade om dagsböter kunde bötesbeloppet minskas till ett minimum genom att man lät någon arbetslös i vänkretsen bli formellt ansvarig för spelbolaget. Men straffet mot att anordna tips bestod dock inte enbart i böter. Dessutom skulle tipsbolagens vinst förverkas. Inte heller detta visade sig dock vara ett effektivt hot mot de illegala bolagen. En förutsättning för att myndigheter skulle kunna vidta en sådan åtgärd var nämligen att man först fastställde hur stor vinst tipsföretaget hade gjort. Detta var sällan lätt att avgöra. Spelbolagens bokföring var många gånger bristfällig eller obefintlig – säkert till viss del en medveten strategi av bolagen i syfte att dölja den egentliga vinsten. Dessutom var ar-

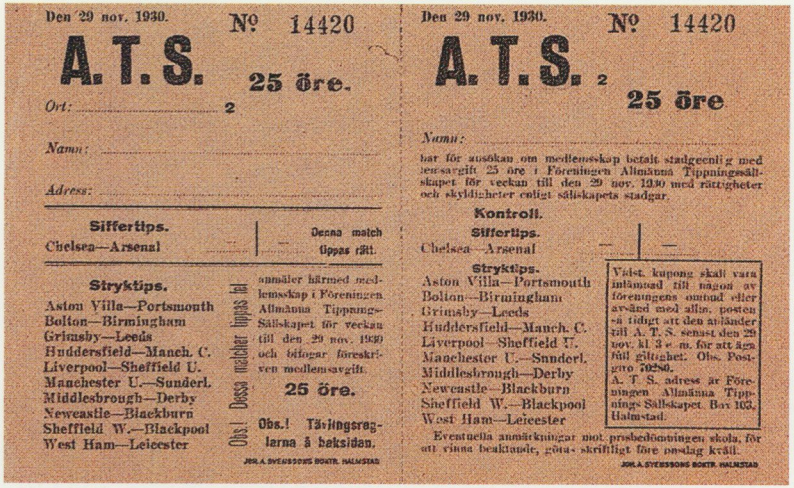

Den 29 nov. 1930. Nº 14420

A.T.S. 25 öre.

Ort: 2

Namn:

Adress:

Siffertips.

Chelsea—Arsenal

Denna match Uppas rätt.

Stryktips.

Aston Villa—Portsmouth
Bolton—Birmingham
Grimsby—Leeds
Huddersfield—Manch. C.
Liverpool—Sheffield U.
Manchester U.—Sunderl.
Middlesbrough—Derby
Newcastle—Blackburn
Sheffield W.—Blackpool
West Ham—Leicester

Obs! Dessa matcher uppas bl.

anmäler härmed medlemskap i Föreningen Allmänna Tippnings-Sällskapet för veckan till den 29 nov. 1930 och bifogar föreskriven medlemsavgift.

25 öre.

Obs.! Tävlingsreglerna å baksidan.

JOH. A. SVENSSONS BOKTR. HALMSTAD

Den 29 nov. 1930. Nº 14420

A.T.S. 2 25 öre

Namn:

har för ansökan om medlemskap betalt stadgeenlig medlemsavgift 25 öre i Föreningen Allmänna Tippningssällskapet för veckan till den 29 nov. 1930 med rättigheter och skyldigheter enligt sällskapets stadgar.

Kontroll.

Siffertips.

Chelsea—Arsenal — —

Stryktips.

Aston Villa—Portsmouth
Bolton—Birmingham
Grimsby—Leeds
Huddersfield—Manch. C.
Liverpool—Sheffield U.
Manchester U.—Sunderl.
Middlesbrough—Derby
Newcastle—Blackburn
Sheffield W.—Blackpool
West Ham—Leicester

Vidst. kupong skall vara inlämnad till någon av föreningens ombud eller avsänd med allm. posten så tidigt att den anländer till A. T. S. senast den 29 nov. kl. 3 e. m. för att äga full giltighet. Obs. Postgiro 70280. A. T. S. adress är Föreningen Allmänna Tippnings-Sällskapet. Box 103, Halmstad.

Eventuella anmärkningar mot prisbedömningen skola, för att vinna beaktande, göras skriftligt före onsdag kväll.

JOH. A. SVENSSONS BOKTR. HALMSTAD

En av Sveriges många tidiga illegala tipslappar, utgiven 1930 av Föreningen Allmänna Tippningssällskapet i Halmstad. Många av de illegala tipsbolagen hann växa sig så stora, att de höll sig med både heltidsanställd personal och egna kontorslokaler. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).

rangörerna naturligtvis inte sena med att framhålla hur olönsamt det var att anordna tips, och att verksamheten endast mycket sällan genererade något överskott alls.

Under 1932 tillkom en ytterligare faktor som kraftigt försvårade myndigheternas redan dåliga möjligheter att motarbeta tipsspelandet. På hösten detta år började nämligen utländska tipsbolag att göra intrång på den svenska tipsmarknaden. Det visade sig snart att svensk lagstiftning mot vadhållning inte var tillämpbar på utländska bolag – det var endast svenska arrangörer som kunde åtalas för brott mot totalisatorförordningen. De utländska bolagen kunde således utöva sin tipsverksamhet utan någon som helst risk för polisiära ingripanden. Och som en konsekvens började pengar att exporteras ut ur landet. De inhemska bolagen, som först indignerat fått se sina utländska konkurrenter slippa undan både böter och åtal, var naturligtvis inte sena att reagera. Genom att formellt inrätta sina huvudkontor i något av våra grannländer hade de funnit en mer permanent metod att kringgå svensk lagstiftning.

Regeringen tvingas ingripa

Med de utländska bolagens intåg på den svenska spelmarknaden hade det blivit uppenbart att den rådande lagstiftningen inte var tillräcklig för att stävja det stora intresset för tips. Endast ett ingripande från riksdag och regering kunde därmed råda bot på problemet.

I februari 1933 tillsatte den socialdemokratiske handelsministern Fritjof Ekman en internutredning inom sitt eget departement. Uppdraget bestod i att föreslå ny lagstiftning som en gång för alla skulle sätta punkt för den rådande illegala tipsrörelsen. Framförallt skulle de utländska spelbolagen bort från svensk mark. Detta var dock inte det enda uppdraget. Idrottsrörelsens föreningar hade visat att tips kunde utnyttjas i främjande syften. Parallellt med att åstadkomma en strängare lagstiftning fick utredningen därför även i uppdrag att pröva huruvida någon form av statligt kontrollerad tipsverksamhet vore tänkbar i framtiden. Med andra ord: handelsministern önskade en lagstiftning som kunde rensa ut de värsta avarterna inom den existerande tippningsrörelsen. Det var dock en öppen fråga huruvida tips som spelform borde totalförbjudas eller legaliseras.

Som ansvarig för utredningen tillsattes den tillförordnade expeditionschefen för handelsdepartementet, Gösta Engzell. Bevarat källmaterial vittnar om att Engzell gick mycket grundligt tillväga. En övergripande kartläggning av tipsmarknaden gjordes, bl.a. genom insamling av tipskuponger, tidningsurklipp och material från otaliga åtal. Likaså gjordes en sammanställning av lagstiftningen på området såväl i Sverige som utomlands.

Det är uppenbart att statsmaktens företrädare helst såg att tippningen totalförbjöds. Det principiella motståndet mot spel och dobbel var stort. Dessutom utgjorde tips en spelform som i huvudsak riktade sig till ungdomen. Ett totalförbud skulle vidare vara relativt enkelt att åstadkomma – det räckte långt med att göra själva ombudsförfarandet olagligt enligt totalisatorförordningen. Problemet var dock huruvida ett totalförbud i praktiken skulle kunna upprätthållas. Det var ju uppenbart att allmänheten tyckte om att tippa. Det fanns med andra ord en oro inom handelsdepartementet att ett totalförbud endast skulle tvinga de illegala tipsbolagen under jorden, men att befolkningen i förlängningen ändå skulle fortsätta att tippa. Ett totalförbud skulle i sådana fall bara bli ett slag i luften. Dess-

utom kunde det verka motsägelsefullt och orättvist av statsmakterna att förbjuda tips men samtidigt tillåta både lotterier och spel på hästar.

På motsvarande sätt fanns det både fördelar och nackdelar med en legaliserad tipsverksamhet. Ytterst skulle en legalisering naturligtvis inte vara något annat än en bekräftelse på att statsmakterna misslyckats med att stävja den illegala tippningsrörelsen. Samtidigt hade legaliseringsförslaget vissa poänger. Först och främst skulle statlig kontroll inrättas över tipsbranschen. Utländska spelbolag och annat »privatgeschäft« skulle effektivt rensas ut samtidigt som allmänheten blev tillförsäkrad tryggare och säkrare spelformer. Dessutom – och detta är viktigt att betona – skulle en statligt kontrollerad tipsverksamhet smidigt kunna avvecklas den dag då »tippningsraseriet« väl ebbade ut. Det låter kanske konstigt, men under början av 1930-talet var alla övertygade om att tips som fenomen endast var en tillfällig modefluga. En legalisering kunde således tolkas som en politisk strategi för att bringa lite ordning och reda inom tipsbranschen i avvaktan på att allmänhetens intresse skulle avta.

Det ligger nära till hands att även se vissa ekonomiska motiv för regeringen att föredra en legalisering av tipsrörelsen, dvs. att man helt enkelt var ute efter en egen bit av tipskakan. Några sådana motiv fanns dock inte annat än indirekt. Redan när förslaget om en legaliserad tipsverksamhet började diskuteras förutsattes nämligen att en eventuell vinst skulle reserveras till främjande av svensk idrott.

Tipstjänst bildas – och idrottsrörelsen tjänar miljoner

Efter en kort tids övervägande valde handelsminister Ekman att stödja legaliseringslinjen. Ett förslag till ny totalisatorförordning utformades, och efter att riksdagen – med viss tvekan – godkänt propositionen kunde en ny förordning träda i kraft redan i juni samma år.

Med den nya lagstiftningen gjordes alla led i tipshanteringen olagliga. Eftersom det därmed inte längre var möjligt att arbeta som ombud för ett tipsbolag utan att riskera rättsligt efterspel, kom både de utländska och inhemska tipsbolagen att snabbt upphöra med sin spelverksamhet. Samtidigt medförde den nya lagstiftningen dock att regeringen ägde möjlighet

Kronblom. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).

att bevilja tillstånd för tipsarrangemang. Här fanns således en möjlighet för de tidigare illegala spelbolagen till fortsatt vadhållningsverksamhet, och följaktligen inleddes en intensiv jakt på denna koncessionsrätt. Idrottsföreningar, tobakshandlare, privata bolag och enskilda personer – alla ville de vara först med att arrangera statligt kontrollerade tips.

Sommaren 1934 framstår som en avgörande period i det svenska tipsets historia. Ett stort antal ansökningar om tillstånd att anordna tips låg och väntade på beslut hos handelsministern. Men hur skulle det nya tipsspelet utformas? En lösning vore t.ex. att låta idrottsrörelsen själv ta hand om tipshanteringen. Eller var det bättre att istället knyta upp verksamheten kring landets tobakshandlare? Kanske borde en statlig tipsmyndighet inrättas? Frågorna var många, och ett beslut kunde få långtgående konsekvenser.

Den ansökan som gick segrande ur striden kom från personer med nära band till svensk idrottsrörelse. I spetsen stod generalmajor Gösta Liliehöök, regeringens eget ombud i RF, samt fotbollförbundets Carl Ledin. Deras förslag kan till konstruktionen ses som en utveckling av de tidigare privata tipsföretagen. Man avsåg nämligen att inrätta ett speciellt aktiebolag med uppgift att arrangera tipsspel för allmänheten. Den praktiska verksamheten skulle skötas av bolagets egen personal i samarbete med landets tobakshandlare. Till skillnad från de privata tipsbolagen skulle dock detta bolags ekonomiska överskott reserveras till främjande av svensk idrott. Det skulle således inte längre vara möjligt för idrottsföreningar att själva arrangera tips – detta skulle dock kompenseras genom att idrottsrörelsen fick den statskontrollerade tipsverksamhetens vinst.

Efter att regeringen väl fattat sitt beslut gick det undan. Den 4 oktober 1934 kunde det »lilliehöökska« bolaget – nu under namnet Tipstjänst – hålla ett konstituerande sammanträde, och kort därefter påbörjades själva tipsverksamheten.

Tipstjänst hade onekligen ingen enkel uppgift att fylla. Å ena sidan hade bolaget till uppgift att konkurrera ut den illegala tippningsrörelsen. Dessutom skulle dess verksamhet ge ett ekonomiskt stöd till svensk idrott. Det låg således i företagets intresse att utveckla en lönsam verksamhet. Å andra sidan hade ju bolaget tillkommit för att regeringen avsåg att förhindra att spellustan ökade i landet. Detta förutsatte snarast att verksamheten inte skulle vara särskilt lönsam eller expansiv. Det byggdes med andra ord

in motsättningar i bolaget redan vid dess tillkomst. Hur skulle egentligen Tipstjänst agera på spelmarknaden? Hur skulle bolaget lyckas att bedriva en aktivitet som var tillräckligt attraktiv för att locka de redan aktiva tipsspelarna bort från de illegala bolagen, utan att man samtidigt lockade nya grupper in på spelandets bana? Det är tydligt att denna problematik präglade Tipstjänst första tid. Den valda strategin kan formuleras som ett försök att agera som ett »nödvändigt ont«. Redan när det blev klart att Tipstjänst skulle inrättas meddelade bolaget att man t.ex. inte skulle göra reklam för sin verksamhet. I början var man visserligen »nödsakad« att genom reklam fästa uppmärksamhet på sin existens, men därefter skulle sådant inte längre förekomma. Det var, som man sade, »inte meningen att bolaget skall driva upp sin omsättning, utan endast ge allmänheten tillfälle till tippning«. Dessutom uppmanades tobakshandlarna att inte placera sina tipskuponger alltför lättåtkomligt i butikerna, eller sälja dylika till personer under 18 år. Inom kort infördes även vissa begränsningar i vinstfördelningssystemet på det populära stryktipset, i syfte att undvika alltför höga vinster.

Redan efter några månaders verksamhet stod det klart att Tipstjänst utgjorde ett fullgott alternativ till den tidigare illegala tippningsrörelsen. Företaget var en succé – och det var den svenska idrottsrörelsen som skulle få skörda frukterna av denna nya, lagligt sanktionerade, tipsverksamhet.

I november 1935 mottog idrottsrörelsen med RF i spetsen överskottet från Tipstjänsts första verksamhetsår. Företaget hade uppvisat ett mycket lyckat bokslut, och hela 1 026 297:13 kronor kunde därför överföras till RF. För idrottsrörelsen, van vid ett statsanslag på ca 100 000 kronor, var beloppet av enorma proportioner. Detta var dock bara en blygsam början. Tipstjänst fortsatte nämligen att öka i popularitet. På hösten 1936 redovisade företaget en vinst på drygt fyra miljoner kronor. 1937 blev vinsten nära 5,7 miljoner kronor. Året därpå var man uppe i nästan 13 miljoner! För idrottsrörelsens vidkommande hade inrättandet av Tipstjänst snabbt utvecklats till en fantastisk högvinst. Trots att regeringen redan 1936 började reservera en miljon om året av Tipstjänsts överskott till statskassan, fick svensk idrottsrörelse under åren 1935–1939 anslag i en omfattning som man aldrig hade vågat drömma om. Sammanlagt överfördes nära 23 miljoner kronor till den svenska idrotten under åren 1935–1939.

Ingenting varar för evigt. För idrottsrörelsens del kom andra världskri-

get att abrupt täppa till den guldgruva som AB Tipstjänst hade blivit. Sent på hösten 1939 beslutade den urtima riksdagen om besparingar över hela statsbudgeten. För idrottsrörelsen fastslogs ett statsanslag på två miljoner kronor. Detta var visserligen ingen oäven summa pengar. Det var dock endast en bråkdel av vad Tipstjänst detta år inlevererade till statskassan. Dessutom innebar beslutet en återgång till principen att idrottens statsanslag blev avhängigt den statsfinansiella situationen istället för det svenska folkets lust till spel och dobbel. Därmed var en kort men mycket lönsam period i den svenska idrottsrörelsens historia förbi.

Den illegala tipsrörelsens mer långsiktiga konsekvenser för svensk idrott

Även om den s.k. tipsfrågan endast varade under några få år satte den tydliga spår i idrottsrörelsens fortsatta utveckling. Redan i ett kortsiktigt perspektiv blev Tipstjänst naturligtvis av stor betydelse för svensk idrott, eftersom bolaget skapade ett kraftigt ekonomiskt tillskott vilket inte minst bidrog till ett intensivt nybyggande av idrottsanläggningar under 1930-talets andra hälft. I ett långsiktigt perspektiv blev dock tipsfrågan av än större betydelse.

För det första blev regeringen moraliskt förpliktigad att fortsätta stödja svensk idrott med betydande statsanslag, även efter att man avskaffat kopplingen mellan Tipstjänst och statens idrottsanslag. Från idrottens håll hade det närmast uppfattats som en stöld att staten höll inne vinsten från Tipstjänst. Detta var ju, hävdade man, idrottens egna pengar. Ett sådant avtalsbrott kunde endast mildras genom att idrottens anslag även fortsättningsvis hölls kvar på en acceptabelt hög nivå. I praktiken var det således politiskt omöjligt att återföra idrottsanslaget till den nivå som rådde före tipsfrågans tillkomst. Indirekt kom Tipstjänst med andra ord att även efter 1939 ha betydelse för omfattningen av idrottsrörelsens statliga stöd.

För det andra – och viktigast – kom tipsfrågan att på ett avgörande sätt förändra relationen mellan statsmakten och den frivilligt organiserade idrotten. Ända fram till mitten av 1930-talet hade idrottsrörelsen varit starkt förankrad i den civila sfären av samhället. Verksamheten erhöll vis-

serligen statsanslag, men ytterst var det ändå det ideella arbetet inom de många föreningarna som utvecklade det svenska idrottslivet, som byggde idrottsplatser, ordnade tävlingar och uppvisningar samt tränade ungdomen. För detta ideella arbete hade föreningarna behövt pengar, och anordnandet av tips hade varit en mycket lönsam lösning på deras ständiga ekonomiska problem. Den politiska makten hade dock inte uppskattat tipsbolagen, och med inrättandet av Tipstjänst satte riksdag och regering effektivt stopp för idrottsföreningarnas möjlighet att på detta sätt själva samla ihop pengar till den egna föreningen. Riksdag och regering sade helt enkelt »nej – idrottsföreningar skall inte arrangera spel och dobbel. Ni skall idrotta. Låt statsmakten sköta vadhållningsverksamheten och ansvara för att ni får de nödvändiga ekonomiska resurserna för er föreningsverksamhet«. Denna princip om staten som garant för idrottsrörelsens överlevnad och utveckling var visserligen outtalad, men blev en allt tydligare realitet i takt med att idrottsrörelsen fick miljonbelopp under 1930-talets andra hälft. Dessutom var det en princip som statsmakten var moraliskt tvingad att behålla även efter 1939, dvs. efter att idrottsanslaget inte längre var kopplat till Tipstjänst. Med tipsfrågan inleddes således idrottsrörelsen sin väg in i det svenska välfärdsbygget.

Tipsextra. Ur »Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden« (1994).

Karusellmannens underbara öden och äventyr

Radion och Vasaloppet 1952

PETER DAHLÉN är fil. dr i journalistik och masskommunikation, för närvarande verksam som lärare och forskare vid Institutt for medievitenskap vid Universitetet i Bergen, disputerade 1999 på avhandlingen Från Vasaloppet till Sportextra

»I lördagskvällens Karusellprogram [9 mars 1952] talade Vasaloppslöparen Yngve Brandell om sina vedermödor i spåret, för vilket han fick två diplom och en docka.« Pressens bild. ▶

Är idrott på lek eller allvar? Att frågan inte bara är möjlig att ställa utan också hart när omöjlig att svara på visar att lekmomentet finns där, även om väldigt mycket i tävlingsidrotten är allvarsbetonat. Den här artikeln kommer att handla om idrott som lek.

När jag under arbetet på min avhandling om den svenska radiosportens historia forskade i Sveriges Radios arkiv stötte jag oförhappandes på material från 1952 om ett ur såväl idrottsligt som journalistiskt perspektiv till synes trivialt fenomen. Under ett par veckor gick då en följetong i pressen om någon som gick under beteckningen »Karusellmannen« och som skulle representera Karusellens IF i Vasaloppet.

Detta väckte genast min nyfikenhet eftersom jag hyser ett intresse för populärjournalistik i dess egenskap av folklore. I antologin *Nostalgi og sensasjoner. Folkloristiskt perspektiv på mediekulturen* (red. Torunn Selberg, 1995) ges exempel på hur vår tids mediekultur kan studeras med ett folkloristiskt perspektiv, och kasta nytt ljus över såväl mediekulturens karakteristika som folkliga traditioner i det moderna samhället. Ulf Palmenfelt visar här det kulturanalytiskt fruktbara i att betrakta kvällstidningarna som historieberättare, som fora vilka »folkloriserar« verkligheten, och Ulrika Wolf-Knuts talar i sin studie av nostalgi i veckotidningar om dessa som en kanal för och medskapare av folkloren (se även Arvidsson 1999).

Utgångspunkten är att de moderna medieteknologierna mer än att undergräva det som traditionellt gått under beteckningen folklore, dvs. förmoderna former av muntligt berättande, genererar folklore i högre tempo och med större variation än vad de muntliga traderingsformerna förmådde. Mediernas budskap blir till symboliskt material att bygga gruppgemenskaper kring. I förlängningen skapas även nya traditioner. Exempel på det är mediernas fokusering under 1990-talet på det folkliga – karnevaliska – mottagandet för segerrika svenska fotbolls- och ishockeylandslag på Sergels Torg i Stockholm i allmänhet och seden att fira landslagssegrar med ett nattligt dopp i torgets fontän i synnerhet: det är i hög grad mediernas intresse för och produktion av berättelser kring dessa ritualer som kommit att förläna dem status av traditionella folkfester, där människor vet att uppträda i enlighet med mediernas förväntningar.

Jag vill här, genom att knyta an till synen på medier och populärjournalistik som folklore och mytiskt förankrade berättelser, söka belysa några av de kulturella betydelser som genererades i berättelserna kring Karusell-

mannens öden och äventyr anno 1952. En tidigare obemärkt person ur folkdjupen, den 43-årige fanjunkaren Yngve Brandell, blev då i radions populära familjeunderhållningsprogram Karusellen utvald till att som deltagande skidåkare representera den fiktiva idrottsföreningen Karusellens IF i Vasaloppet. För att förstå denna till synes obetydliga händelse i sin helhet, för att kunna locka fram dess djupare betydelser, krävs det att vi kontextualiserar den, dvs. ringar in den tidskontext, det samhällsklimat som var förhärskande i Sverige vid tiden. Därefter att vi tittar litet närmare på de två, icke obetydliga institutioner i det svenska samhället som här kom att beblanda sig med varandra, dåvarande Radiotjänst (namnbyte till Sveriges Radio 1957) och Vasaloppet. Avslutningsvis kopplas dessa kontextualiseringar ihop med händelsen i fråga och pressens berättelser om och kring den.

Samhällskontext

I skarven mellan 1940- och 1950-tal drabbades Sverige av »det moderna«. Modernisering, att modernisera, blev högsta mode. Grunden till detta hade lagts av den socialdemokratiska regeringen på 1930-talet, då man planlade en mera radikal socialpolitik, som »helt förändrade vårt sociala synsätt« (Åberg 1978/1990, s. 532f., 536). Vid krigsslutet 1945 hade det blivit tid att sjösätta de första av en rad sociala reformer. Samtidigt förnyades också den svenska barnboken, av författare som Astrid Lindgren (*Pippi Långstrump*) och Lennart Hellsing (Hägg 1996, s. 560f., 569). Detta som exempel på den parallella kulturella moderniseringen.

Ett annat exempel på hur kulturlivet kom att påverkas av den nya tidsandan efter kriget var det programpolitiska skiftet i den svenska radion.

Institutionskontext 1: Radiotjänst

Radiotjänsts programpolitik från starten 1925 och till starten av en andra radiokanal 1955 (P2) och av televisionen året därpå kan generellt karakteriseras som påtagligt konsensusinriktad. Sedan avskaffades konsensusideologin som otidsenlig och kontroversiella program blev vanligare och skarpare i tonen (Thurén 1997, s. 107).

När detta skifte väl kom till stånd skedde det dock inte som en blixt från klar himmel. Tvärtom var tioårsperioden från krigsslutet 1945 till 1955

en period av gradvis omställning.

En första viktig omorientering kom officiellt till stånd i februari 1947, då radioledningen deklarerade att tyngre program och sådana, som inte kunde tänkas intressera flertalet lyssnare (vissa symfonikonserter, teaterpjäser, föredrag, diskussioner etc.) framgent skulle sändas först efter kl. 21 och den bästa sändningstiden (»prime time«), kl. 19–21, reserveras för ett mer folkligt, lättillgängligt programutbud (Dahlén 1999, s. 213). Nu fick publiktanken större styrkraft än tidigare, på bekostnad av det folkfostrande inslaget (Nordberg 1998, s. 57f.). Det var en programpolitisk omställning som skall ses mot bakgrund av det samhälleliga arbetet på att efter kriget återskapa hemmets familjegemenskap.

Som en följd av detta kom nya former av lätta, per definition okontroversiellt familjevänliga underhållningsprogram att växa fram. Ett sådant var *Lördagskväll*, som startade 1947 med Lennart Hyland som konferencier (Hyland hade börjat på radion 1945). I *Lördagskväll* förväntades vuxna delta i lekar och tävlingar med bevarat barnasinne varför man ständigt lockade upp publik från salongen till scenen, vilket var någonting nytt. Det väckte en del uppseende, berättar Hyland själv, när man »lät också publiken vara med och dra lasset«; när man »öppnade dörrarna för det spontana lekandet som sedan så småningom i så hög grad skulle kännetecknа Karusellen« (Hyland 1968, s. 17f.).

Karusellen var en vidareutveckling av *Lördagskväll*. Den startade 1951 (och pågick till 1954) och kom att bli den programserie som mer än något annat lyckades fånga upp och (bokstavligen) kanalisera den nya, framtidsoptimistiska tidsandan.

Karusellen

Karusellen var ett varje lördagsafton återkommande underhållningsprogram med samma namn och samma ramar (*Lördagskväll* sändes bara en gång i månaden) (*Hört och sett* ... 1974, s. 90). Från denna serieidé var det sedan inte långt till nästa steg, serier i serierna. Man fann nämligen ganska snart att det var motiverat med vissa, regelbundet återkommande inslag som folk kunde sitta och vänta på. Den första av dessa var den s.k. Karusellskolan, som blev en fast institution i *Karusellen* från det allra första programmet, som sändes den 5 januari 1951.

Sven Jerring i sin första radiohytt under Vasaloppet 1929. Pressens bild.

Det hela gick ut på att en mer eller mindre godtyckligt uttagen person i studiopubliken – »ja vederbörande hade förstås fått bevisa sin allmänna trevlighet först genom en tävlingslek« – fick ett uppdrag att lösa till nästa lördag: »Det gällde att lära sig nånting alldeles bestämt och i en med spänning emotsedd final skulle vederbörande så visa sig på styva linan en vecka senare« (Hyland 1968, s. 34.)

Karusellen blev omedelbart en succé av aldrig tidigare skådat slag: det samlade hela familjen, över alla generationsgränser, och det samlade människor över klassgränserna: det var med andra ord *populärt*, i ordets egentliga bemärkelse. Vissa perioder var genomslaget för *Karusellen* så starkt att man talade om »avfolkning« av lördagskvällens övriga nöjesliv (Sjögren 1997, s. 51; Hyland 1968, s. 10). Städernas puls slutade slå, Förenings-Sverige stängde och biografnäringen råkade så illa ut att man krävde ändringar av programtiden så att det skulle bli någon publik över till åtminstone en av de två kvällsföreställningarna.

Vad var det då som gjorde *Karusellen* så omåttligt populär?

Karusellen som folklore

Kanske var det detta att man här renodlade och förstärkte de nya lek-, umgänges- och tilltalsformer som först dök upp i och etablerades med *Lördagskväll*. Samtidigt hade *Karusellen* en ny giv: här gavs också radiolyssnarna själva möjlighet att medverka.

Måhända fick Vecko-Journalens vasse skribent Stig Ahlgren in en kulturanalytisk fullträff när han beskrev *Karusellen* på följande vis:

> Det har knappast gått upp för de stronga vedersakare, som tagit kulturmarknaden på entreprenad, att Karusellen är något helt annat än nedersta pinnen på underhållningsstegen. Karusellen är en värld för sig, östan för sol och västan för måne, ett sagans rike, där andra lagar gälla än i vårt snusförnuftiga samhälle. Ett land med féer och trollkarlar, askungar och tummelisor, knepiga pojkar och förklädda prinsar, talande hundar och kungar för en dag, ett land av underbara sammanträffanden och otroliga förvandlingsnummer. Karusellen berättar att underverkens tid inte är förbi. Den stumme talar, den hese sjunger, den olärde talar kinesiska, den ta-

langlöse spelar cello. [...] Sagorna – kan man säga – avse att rehabilitera Medelsvensson. Häri ligger också Karusellens föredömliga insats. – Det är denna sagans vidunderlighet, som samlat svenska folket kring högtalarna tusen och en lördag. Gamla hederliga sagoattribut ha blivit som nya: sjumilastövlarna (som obehindrat kliver från Luleå till Landskrona), lyckans galoscher (som gör notarien till poet och postgirofröken till skådespelerska), Aladdins lampa (med nummerbricka så att man kan ringa finansministern och höra budgeten bräka i mikrofon), elddonet (som sammanför oss med vårt ungdomssvärmeri). (Vecko-Journalen nr 18, 1951, citerat i Franzén 1991, s. 221.)

Och trollkarlen själv, det var förstås programledaren Lennart Hyland.

Vad Ahlgren här i själva verket beskriver är radiounderhållningen *Karusellen* i dess egenskap av folklore, med djupa rötter i cirkus- och folksagotraditioner. Benämningen »kungar för en dag« knyter också klart an till de karnevaliska traditioner och skrattkulturer med medeltida förankringar som Michail Bachtin så mästerligt kartlagt i sin studie av *Rabelais och skrattets historia* (till svenska 1986).

Det som bl.a. kännetecknade medeltidens fester av karnevalstyp och med dem förbundna komiska riter och skådespel var upp-och-ned-vändandet av den hierarkiska samhällsordningen så länge karnevalen varade (Bachtin 1986, s. 19f., 50, 89). Här blev någon obemedlad krönt till kung och präst och adelsmannen kunde ikläda sig rollen som landstrykare. Just seden att välja kungar och drottningar för en dag var på sina håll mycket utbredd. Den grundläggande principen var att det höga skulle bli lågt och det låga skulle bli högt.

Detta resonemang kan i viss bemärkelse också appliceras på *Karusellen*, som måhända kan karaktäriseras som en form av ställföreträdande mediekarneval, baserad på nedärvda, kollektiva lekprinciper och där den knappa vardagen med sina begränsningar för ett slag vänds i sin utopiska motsats.

Tävlingsiver

Det inte minst påtagliga med *Karusellen* var det frenetiska, närmast hejdlösa tävlandet i alla upptänkliga lekformer och sammanhang. Ja, det före-

faller som om – de betonat lekfulla – tävlingsaktiviteterna var själva motorn i hela Karusellmaskineriet. Kanske kan man säga att den lekvärld som byggdes upp i *Karusellen* var direkt avhängig de förändringar och den tidsanda som då präglade det svenska samhället. Det blev ett sätt att utprova alternativ till de mer traditionella köns-, yrkes- och medborgarroller som kommit på obestånd och behövde ersättas med nya. Eller som film- och TV-forskaren Olle Sjögren formulerat det:

> Huvudattraktionen i Karusellen var en ström av festliga tävlingslekar och uppdrag, som gick ut på att stimulera den sociala fantasin snarare än pröva kompetenser. [...] Det jippo samtiden uppfattade som mest omvälvande var Hylands utropande av söndagen den 24 januari 1954 till Frufridagen. Då förväntades alla äkta män ge sin hustru helt ledigt och ta över alla hushållsbestyr. (1997, s. 49f.)

Allt lekande och tävlande och vad som i övrigt tilldrog sig i och kring *Karusellen* omvandlades i sin tur till stående följetongsmaterial i dags- och populärpressen.

Institutionskontext 2: Vasaloppet

Varför valde man då i *Karusellen* att utse någon att delta och tävla i just Vasaloppet? Kanske därför att Vasaloppet är den mest patriotiskt laddade av våra regelbundet återkommande, inhemska idrottstävlingar. Inget kunde bättre underbygga Radiotjänsts och *Karusellens* nationsenande mission.

Idén till Vasaloppet föddes, framlades och förverkligades år 1922, skriver Staffan Hasselberg i boken om loppets historia. Det var den från Mora härstammande redaktören Anders Pers i Västmanlands Läns Tidning som förespråkade skapandet av ett nationellt skidlopp i samband med 400-årsfirandet av Gustav Vasas befriande av Sverige från det danska oket: loppet anordnas till minne av Gustav Vasas flykt mot Norge 1521, samma väg som denne ansågs ha åkt fast i omvänd riktning. Gustav Vasa, eller Gustav I (1496–1560), flydde från fångenskap på Jylland under danske kungen Kristian II.

Efter uppehåll i Lübeck kom han till Sverige i maj 1520, där han förmådde dalkarlarna till uppror våren 1521 mot nämnde Kristian, som året före hade låtit kröna sig till svensk kung. Resningen blev (med Lübecks

Sven Jerring i samspråk med prins Gustaf Adolf i samspråk under Vasaloppet 1929. SVT Bild

hjälp) framgångsrik och redan 1521 valdes Gustav till riksföreståndare. Han kröntes till kung den 6 juni 1523.

Den långa regeringstiden som sedan följde fick utomordentlig betydelse för den svenska nationalstatens skapande. På basis av dessa fakta har en stark mytologi växt fram kring Gustav Vasa i egenskap av nationsfader. Vasaloppet kom att bli ännu en komponent i denna nationalromantiska mytologi. Staffan Hasselberg skriver: »Anders Pers åberopade historien för att inrätta ett nationellt skidlopp. Gustav Vasa, Dalarna, svensk befrielse och skidbragder kombinerades ihop till en enhet som väckte stark anklang i Dalarna och Sverige.« (1994, s. 7.) Eller som Anders Pers själv skrev i den artikel där han lanserade idén om Mora–Sälen som ett nationellt skidlopp:

> Det var dock här, som pendeln vände åt det andra hållet, det lyckliga hållet i hans och Sveriges liv. Och loppet bör kunna anordnas helt tillfredsställande, rent helt idrottsligt sett. [...] Måhända ska det invändas, att loppet är långt. Ja, men här är det meningen att ett riktigt mandomsprov ska avläggas (citerat i Hasselberg 1994, s. 5.)

I denna Gustav Vasa-mytologi gives naturligtvis – eftersom det handlar om just ett på samma gång renodlande och uteslutande mytbygge – inget utrymme åt det faktum att kung Gustavs konfiskering av biskoparnas, domkyrkornas och klostrens egendom kom att innebära, med Göran Häggs ord, »den största kulturkatastrofen i vår historia«, om än också startpunkten för det som senare skulle bli en svensk kultur och nation i modern mening (Hägg 1996, s. 79).

Anders Pers artikel återgavs följande dag med instämmande i Dagens Nyheter, där sportchefen David Jonason, signaturen »Mr Jones«, drev frågan. Dagens Nyheter stod också som ekonomisk garant de första åren (Dahlén 1999, s. 77f.). Massmedierna hade alltså redan från början en del i tillkomsten av Vasaloppet.

Vasaloppet i radio

En stor del i populariseringen av Vasaloppet kom dåvarande Radiotjänst att få. Radiotjänst startade officiellt sina sändningar den 1 januari 1925 och utsändningen från Vasaloppet den 8 mars samma år – med 119 startande – kom att bli dess första direktsända utomhusreferat (Dahlén 1999, s. 76f.). Loppet refererades av den man som mer än någon annan skulle komma att personifiera Radiotjänst i allmänhet och dess idrottsreferat i synnerhet under dryga två decennier, fram till slutet av 1940-talet: Sven Jerring, hela Sveriges »Farbror Sven«. Sven Jerring var en viktig person i radions arbete för nationell sammanhållning och hans efterträdare som mest populäre radiopersonlighet, Lennart Hyland, kom inte att få en mindre betydelse därvidlag. Så kom Hyland också att bli störst och banbrytande inom de två programformer som mer än andra underbygger nationella gemenskapskänslor och allmän konsensus, nämligen sportevenemang och lättsam familjeunderhållning.

Det var alltså inte minst med hjälp av radiomediet som Vasaloppet

snabbt utvecklade sig till den största nationella idrottsfesten; ett bevis på dess nationella tyngd var att högtidstalet redan 1927 förrättades av en statsminister, C.G. Ekman. Vasaloppet kom att bli Sven Jerrings verkliga skötebarn. Han refererade sammanlagt 43 Vasalopp fram till mitten av 1970-talet, då han drog sig tillbaka. Hasselberg skriver att Jerring vid det laget hade blivit »en älskad institution« och att han tillsammans med niofaldige Vasaloppsvinnaren Nils »Mora-Nisse« Karlsson, för övrigt Jerrings favoritidrottsman alla kategorier, kan utnämnas till »den främste PR-mannen för loppet genom tiderna: den ene i mikrofonen och den andre i spåret« (1994, s. 340).

Vasaloppet 1928. Sven Jerring högst uppe på läktaren med två s.k. sockerbitar (mikrofoner) hängande på stolpen bredvid sig. SVT Bild.

Sven Jerring föräras år 1972 boken on Vasaloppet. Den överlämnas av Jerrings favorit bland idrottsmän, niofaldige Vasaloppsvinnaren Nils »Mora-Nisse« Karlsson. SVT Bild.

Vasaloppet 1952: Ett blåbär i startledet

Vasaloppet av år 1952 samlade 351 startande, varav 339 gick i mål (dessa och andra detaljuppgifter om olika Vasalopp är hämtade från Hasselberg 1994). Segrare på det blixtsnabba isföret blev Sigfrid »Sigge« Mattsson, tävlande för Skarpnäcks IF.

En titt över tid på deltagarutvecklingen ger ett visst perspektiv på 1952 års lopp. Vid premiärloppet 1922 fanns 119 startande, vilket i sig var en överraskande hög siffra: Morakamraterna hade räknat med bara 25–30 åkare. Vasaloppet blev alltså i viss mån populärt redan från början; vid målet hade redan vid 13-tiden en publik på fem–sex tusen personer samlats.

Första gången deltagarantalet översteg siffran 200 var 1943, då 231 löpare kom till start. År 1950 översteg deltagarantalet första gången 300-strecket, med 364 startande. Det traditionella högtidstalet förrättades det-

ta år av radiochefen Elof Ehnmark. Året därpå, 1951, översteg man med 431 startande nästa hundrastreck: nytt rekord, förstås. Det blev även nytt publikrekord, 50 000 i Mora, enligt beräkningarna.

Vid 1952 års lopp minskade åter antalet deltagare: detta år kom 351 löpare till start. Emellertid gjorde nu, med »Karusellmannen«, en ny figur sin entré i Vasaloppsspåret: blåbäret, den glada amatören vars deltagande mer är på lek än på allvar. Att blåbäret släpptes in att medverka i denna förvisso folkligt omhuldade men icke desto mindre elitbetonade och prestigefyllda tävling, med sina högkulturella kringarrangemang, kan alltså, som vi skall se, tillskrivas radioprogrammet *Karusellen*. Att Brandell delegerades av denna landets då kanske tyngsta underhållningsinstans med dess opinionsmässiga kraft och tyngd medförde inte bara att tävlingsledningen tvingades sanktionera hans deltagande vare sig de ville det eller inte. Det innebar också ett reklamnummer av aldrig tidigare skådat slag för tävlingen och på sikt att loppets folkliga förankring fick en ny och samtidigt djupare och lättsammare dimension genom att »folk« själva kunde prova på att åka det mytomspunna skidspåret.

Från fanjunkare till Karusellman

Det var lördagen den 23 februari 1952 som fanjunkaren och handbollsdomaren Yngve Brandell från Örebro tillsammans med gotlänningen Gunnar Ekström »kvalificerade« sig för Vasaloppet genom att slå ut sex andra i en musikfrågesport, där det gällde att lista ut vilken sportgren som det mer eller mindre dunkelt syftades på i ett par kända melodier. I pressen gladde man sig åt att en »ny stålfarfarshistoria« därmed var under uppsegling. Vad handlade då denna »stålfarfarshistoria« om?

Året innan, 1951, hade ett cykellopp genom hela Sverige, från Haparanda till Ystad, arrangerats av Stockholms-Tidningen och cykelfabrikanten Husqvarna som ett propagandalopp för att demonstrera cykelns användbarhet som fortskaffningsmedel – och som ett svar på Dagens Nyheters 6-dagarslopp. Sverige-loppet, som arrangerades 1951–1965 och blev en stor sak under 1950-talet, skiljde sig från 6-dagarsloppet i det att deltagarna åkte på vanliga standardcyklar och loppet var i huvudsak öppet för litet äldre idrottsmän som tidigare gjort sig bemärkta i andra idrotter (Jansson 1999, s. 20ff.).

Ur pressbevakningen efter Karusellenprogrammet i februari 1952: »Lennart Hyland lyckades övertala gotlänningen Gunnar Ekström och örebroaren Ove Brandell att starta i Vasaloppet nästa söndag. Högst två dagar får de hålla på!« SVT Bild.

Särskilt en deltagare tilldrog sig »ett enormt uppseende« 1951. Det var den 66-årige Gustaf Håkansson från Hälsingborg, som deltog utom tävlan. Håkansson, som begåvades med smeknamnet »Stålfarfar«, förmodligen som en travesti på den vid denna tid högmoderne seriefiguren Stålmannen, blev genast mediernas gunstling. Under några veckor i juli blev han »landets mest omskrivna person, och allmänheten följde med stark spänning hans färd«, berättas det i Svenska Dagbladets årsbok 1951 (s. 15). Genom att Stålfarfar inte som de tävlande behövde iaktta fastställda uppehåll och klarade sig med ett minimum av sömn, fick han ett betydande försprång och kunde därigenom komma först i mål. På de olika etappställena och i målet »hälsades han som ett slags nationalhjälte« och blev efter sin färd även mottagen av kungaparet.

I berättelsen om Stålfarfar som den kom att utformas av massmedierna finns många sagobetonade och andra populära motiv med såväl existenti-

ell som klass- och generationsmässig klangbotten: att med förslagenhet och list dra åldrande och död vid näsan; överträffa sig själv; visa de kaxiga ungtupparna vem som äldst och ädlast av alla Riddare är (det långa vita skägget förlänade honom också en nimbus av ålderdomlig visdom); som tidigare obemärkt medborgare iklädd grovjobbaroverall sätta eliten på plats och bli det dramatiska styckets mest lysande stjärna; och som yttersta bevis på sin modiga gärning inte bara erhålla folkets obetingade kärlek utan också dubbas av Konungen själv.

Dock tyckte man i nämnda årsbok att Stålfarfar »sedermera [utnyttjades] av nöjesindustrien på ett icke riktigt smakfullt sätt«. Smakfullt eller inte – symbiosen mellan idrottsvärlden, nöjesindustrin och massmedierna var här för att stanna, i en efterkrigstid som törstade efter myter i hägnet av den moderniseringsstorm som förvandlade allt gammalt och invant till en torr och livlös öken. Eller som signaturen »Öhn« i Dagens Nyheter (24/2) kommenterade bildandet av Karusellens IF och att dess två aktiva skulle åka Vasaloppet:

> Därmed torde den traditionsrika tävlingen få ett inslag av modernt sensationsmakeri, som ger skådespelet ytterligare karaktär av en enorm kassapjäs vari de riktiga skidåkarna alltmer stakar sig fram som statister. Själva idén var ganska fyndig, men man börjar bli rädd för Karusellens utnyttjande rent kommersiellt – radionämndens aktuella ingripande torde knappast kunna sanera detta nybildade och sumpiga träsk. Det är mycket som är bra med Karusellen, och det är skada att allt smart reklamståhej kring den på sina håll skapar en opinion mot programpunkten som sådan.

Radiotjänsts beslut att stävja kommersiellt utnyttjande av eleverna i Karusellskolan, genom hot om avstängning för de som lät sig enrolleras som reklampelare, kom efter många och starka invändningar i pressen om att medverkande i *Karusellen* utnyttjade detta för egen ekonomisk vinning (se bl.a. Göteborgs-Tidningen och Stockholms-Tidningen 24/2 1952).

Med *Karusellen* hade det alltså skapats ett nytt sätt för nöjesindustrin att profitera på människor vars enda egenskap var att de var kända genom media. Det är signifikativt att ordet »kändis« ännu inte existerade, men *Karusellen* bidrog i hög grad till att det i dag minst sagt utbredda fenomenet gavs ett namn. I Västgöta Korrespondenten (6/2) tyckte t.ex. signatu-

ren »Este« att »[r]adion eller rättare sagt dess karusell har blivit vårt lands största reklammakare« och att man »allt mer och mer [går] in på personligheterna«.

I berättelsen om Karusellmannen fanns alltså en berättarmall utformad genom den fantastiska historien om Stålfarfar, en mall för att beskriva magiska förvandlingar och mirakulösa prestationer utförda i ett modernt sammanhang av ur folkdjupet uppstigna personer. Det var en mall med rötter i folksagorna. Precis som i den klassiska hjälteberättelsen hade de utvalda Vasaloppsåkarna efter sin initiation att förbereda sig för det stora uppdraget, för att kunna utföra det i enlighet med sitt folks förväntningar. Sålunda rapporterades i bl.a. Expressen (25/2) om att de »lagt sig i hård träning för den hårda pärsen på söndag«; och inför starten hade Aftonbladet (27/2) ett stort »Internt reportage från Karusellens IF«, upplagt som en parodi på det konventionella idrottsreportaget och dess intervjuer med ledare och aktiva.

Dock meddelades det strax därpå att Ekström av sin verksläkare förbjudits att delta i loppet. Synd för honom men desto bättre ur berättarsynvinkel. För något så unikt som en Karusellman kan det förstås bara finnas en av, liksom det bara kan finnas en Stålman – och en Stålfarfar. Det var med Ekströms försvinnande som Brandell av pressen kunde begåvas med epitet »Karusellmannen«, till skillnad från innan då han var en av de båda »Vasaloppsåkarna« (ibland kallades han också »Karusellåkaren«). Brandell fick omedelbart en mängd reklamanbud men som väluppfostrad Karusellelev gjorde han tidigt klart att han hållit sig oanträffbar för reklamagenter, »ty jag lovade Hyland och dom andra karusellgubbarna att inte nappa på något anbud förrän efter examen« (Aftontidningen 27/2). Karusellskolan kan också ses som en parodi på tidens stora och samhällsviktiga korrespondensskola, Hermods (grundad 1898 av läraren Hans Hermod).

Pannkakor och karneval

Kvällen före loppet var det lördag och därmed Karusellsändning. Brandell deltog där med lägesrapport från Sälen.

I Stockholms-Tidningen (2/3) utgick man från att Brandell förmodligen skulle komma att »stjäla hela loppet från den handfasta skara av elit-

löpare som ställer upp, när han stakar iväg som nummer 200 med bl.a. 25 pannkakor som färdkost«, samt kunde man berätta att han »posterat sin hustru i Evertsberg för att heja mellan kl. 14 och 15«.

Detta med pannkakorna hade sitt ursprung i ett skämtbetonat uttalande av Brandell i Expressen (29/2) och höll på att bli ett problem för Radiotjänst. »Sveriges nyaste skidstjärna« berättade att hans lagledare, Karusellredaktören och »masen« Gösta Wärnlöf, hade utlovat »matkontroller med tunnpannkakor och lingonsylt för var 5:e kilometer, och blir inte föret alltför svår skall jag ta mig fram till målet samma dag som starten går, om jag så skall använda ficklampa den sista biten«. När Wärnlöf så på fredagen skulle inhandla dessa tunnpannkakor visade det sig emellertid inte finnas en enda affär i Stockholm som hade några sådana kvar. Händelsen kommenterades i *Röster i Radio* (nr. 12, s. 37):

> Den kände idrottsgynnaren Helge Johnsén, som har en restaurang nere i Klara, satte emellertid fart under pannkakspannan och gräddade 25 st. i flygande fläng – dessa pannkakor blev sedan en sorts slogan under hela Vasaloppsdagen och var Karusellens IF:s ledarbil drog fram så ropade folk: Hur många pannkakor är det kvar! (Antagligen inte en enda. Det ryktas att lagledaren åt upp allesammans. *Sätts:s anm.*)

Här driver man glatt med de välkända, stående inslagen i och runt ett Vasaloppsevenemang: i karnevalisk anda, med upp-och-ned-vändandet på vedertagna förhållningsregler och principer som regel, upprättas en prioritetsordning där den rena lustprincipen styr, dvs. man ser inte åt det som i första hand är nyttigt för loppets genomförande på sikt utan åt det som är gott för stunden (och det vet ju alla hur gott det är med pannkakor). I enlighet med den lustprincip som prioriterar den omedelbara tillfredsställelsen blir det förstås bara ännu nöjsammare om man kan få det till att lagledaren i första hand ser till sin egna behov, dvs. slänger allt ansvar och alla förpliktelser gentemot sin adept åt sidan och uppfyller sin barnsligt egocentriska önskan att själv äta upp alla pannkakorna.

Något som genomgående betonas i tidningsartiklarna är den välvilja och hjälpsamhet som Brandell möter från alla möjliga håll. Den Gode Hjälten behöver aldrig känna sig ensam, ty närhelst nöden ligger på lut dyker det, precis som i sagan, upp en hjälpfigur av något slag. Ja, det är en

Ur pressbavakningen av Brandells Vasalopp. Expressen skrev under denna bild att Karusellens IF:s nr 200 Brandell (t.v.) »rapporteras nu i god stil staka fram mellan Sälen och Mora. Före starten styrkte han sig med en pannkaka, risgrynsgröt, mjölk och russin. Och han tycktes märkbart uppiggad av det faktum att Snoddas grammofonskiva Flottarkärlek spelades tre gånger före starten«. SVT Bild.

PETER DAHLÉN

smått magisk värld som träder fram. När Brandell kl. 4 på morgonen börjar förbereda sig för start får han nämligen – till synes oförhappandes – hjälp av Umeålöparen Axel Berghdal med att valla, vet Expressen (2/3) att berätta. Klockan 5.30 serverade sedan fru Majken Hagström »den för Vasaloppets debutåkare så betydelsefulla grundläggarfrukosten, som bestod av följande: pannkaka, risgrynsgröt, mjölk samt en smörgås plus en del russin«. Riktig och enkel mat för riktiga och enkla män.

Vid startplatsen var det för året ovanligt mycket folk, och nere på gärdet, där Sune Åhs stod med mikrofonen i ena näven och startflaggan i den andra, var det ett enda myller. Brandell var tydligen det stora numret i särklass. Fotografer och autografjägare trillade i stora högar runt den reslige herrn med »Karusellens IF« och »200« på bröstet.

Till kontrollen i Mångsbodarna kom Karusellåkare Brandell kl. 10.47. Han meddelades vara i prima kondition och tyckte det hela hade gått mycket bra. Förvisso hade han kört sönder ena staven och skidorna var ganska dåligt vallade, men det tillhör förstås mandomsprovet, de för en riktig Vasaloppsåkare obligatoriska besvärligheterna. Brandell ansåg det heller inte vara någon idé att valla om. Expressen avslutade med att berätta att Brandell i Mångsbodarna gjorde sig god tid och tog av sig skidorna samt åt pannkaka och bullar och drack tre glas blåbärsdricka. Därefter satte han fart utför backen ned mot Evertsberg. Ungefär 6 km från Mångsbodarna, där banan går över vägen, stannade han ytterligare en stund och fartsatte [så!] med att dricka litet kaffe och sockervatten samt åt ytterligare en pannkaka. Med friska krafter tog han därpå sikte på Evertsberg, där han beräknar vara framme vid halv 3-tiden på eftermiddagen för att träffa sin fru.

Hos Karusellmannen vilar inga ledsamheter och något pjosk ger sig inte tillkänna. Det är litet av en lurifax (»trickster«) över honom: han är den som befinner sig i ett underläge men som är litet smartare än de flesta (och då främst överheten), som vet att genom list och förställning tillskansa sig fördelar (Arvidsson 1999, s. 62ff.). Så handlar det också om en undersaga, om den obemärkte som plötsligt blir Rikets hjälte och gunstling. Brandells mångomsjungna fru får i sin tur låna drag av sagans kyska jungfru av ädel börd, som tålmodigt och troget väntar på att den hjältemodiga prinsen skall återvända från sina äventyrliga uppdrag.

Det konstruerade i hela historien understryks av att det var Karusellma-

karen och »lagledaren« Gösta Wernlöf själv som stod bakom den ovan citerade Expressen-artikeln (2/3). Han fanns med i Karusellens reportagebil, som följde loppet. Men det spelar egentligen inte så stor roll om det han berättar är helt med sanningen överensstämmande eller inte. Det viktiga är att det blir en bra historia, en delberättelse som förmedlar de rätta, förväntade värdena och attityderna och som passar in i den övergripande berättelsen om Karusellmannens öden och äventyr. Vi befinner ju oss här som sagt med ena foten i sagans underbara värld. Därför vet Wernlöf att upprepade gånger åberopa Pannkakorna, som därmed både kommer att beteckna hans genuint okonstlade folkhemsförankring (verklighetsmarkör) och få betydelsen av ett undergörande elixir (sagomarkör).

Karusellmannen – hjälte eller antihjälte?

Men det är samtidigt en saga med moderna förtecken; det är moderna omständigheter och moderna medier som här skall bemästras. Karusellmannens oundvikliga men icke desto mindre glada och skämtsamma tillkortakommande i Vasaloppet gör honom till en anti-hjälte. Hjälte är den som egentligen inte vill men som tvingas rycka in för att rädda gruppen eller världen (Clark Kent tvingas ständigt dra sig undan till närmaste telefonkur för att byta om till Stålmannen och James Bond tvingas ständigt säga adjö till sina damer för att axla manteln som Agent 007); anti-hjälte är den som så gärna vill kunna förstå och bemästra situationen, men inte förmår det.

Brandell ingår därvidlag i en svensk komiktradition som spänner från sekelskiftets bondkomiker över 1930-talets pilsnerfilmsfigurer till en sentida töntfigur som (filmfiguren) Åsa-Nisse, med efterföljare som (TV-figurerna) Kurt Olsson och Sally; alla med det gemensamt att de inte riktigt känner sig hemma i eller klarar av att bemästra den moderna tillvaron, dess anordningar och dess köns- och yrkesrollsmässiga krav (se Dahlén 1990). Töntmotivet blir tydligt när Expressen (1/3) kommenterar det faktum att lagledare Wernlöf tog med sig bl.a. pannkakor och sylt samt klistervalla med ett »ta inte fel nu, lagledarn!«. Förutom det betonat vardagsspråkliga och intimiserande tilltalet (»lagledarn«) bibringas vi här en känsla av att det är en riktigt klantig samling pajaser som ämnar ge sig i kast med ett företag som på förhand är dömt att misslyckas.

Ur pressbevakningen i samband med Karusellmannens Vasalopp. Överst: Karusellmannen mottar folkets hyllningar. T.h. I mål möttes Brandell av sin fru Hertha, som gav honom en varm välkomstpuss. SVT Bild.

Redan på de tidigaste stadierna av den kulturella utvecklingen existerade en dubbel aspekt i förnimmelsen av världen och det mänskliga livet, menar Bachtin, eftersom man i de »primitiva« folkens folklore jämsides med den seriösa (när det gäller organisation och ton) kulten också finner en skrattkultur, »som förlöjligade och hädade gudomen ('det rituella skrattet'); jämsides med de allvarliga myterna finns också förlöjligande och skymfande myter, jämsides med hjältarna deras parodiska dubbelgångare« (1986, s. 15). Vi kan också se Karusellmannen som en »parodisk dubbelgångare« till de allvarligt elitmässiga Vasaloppsåkarna.

Samtidigt framkom det så småningom att det bakom Karusellmannens fasad dolde sig ett ämne för en riktig hjälte, ty efter målgången kastade Brandell masken och förklarade för bl.a. Farbror Sven, som väntade vid målet med radiomikrofonen, att han aldrig mer ville åka något Vasalopp, eftersom han jämte boxning hatade skidlöpning (Svenska Dagbladet 3/3). Att han ändå lyckligt genomförde det plågsamma uthållighetsprov som han av sin stam blivit utsedd att utföra, och som genom honom fick ta del av magin kring Vasaloppet, förlänade honom onekligen en viss och äkta hjältestatus.

Något som de flesta tidningar berättade om var att Brandell trots allt inte behövde åka ensam. Redan från början fick han nämligen sällskap av »en kamrat från Enköping vid namn Robert Hallström«, 51 år gammal, som tänkt provåka banan en bit utom tävlan, »men den biten räckte ända fram till Mora, trots att hr Hallström hade bilen parkerad i Evertsberg« (Svenska Dagbladet m.fl. tidningar 3/3; Brandells kamrat kallas omväxlande Hallström och Hellström i tidningarna). Brandell medgav att utan Hallströms uppoffring och hjälp så hade han nog inte kommit längre »än till Evertsberg«, eftersom han blivit svag i knävecken redan innan halva sträckan var avverkad: »Det kändes svårast i benen och ljumskarna, mindre i armarna. Jag var 'darrig' redan ett par mil från mål, och inte kände jag mig säkrare på benen, när det blev mörkt.«

Som figur eller komponent i den sagobetonade berättelsen om karusellmannen får Hallström funktionen av magisk hjälpare. I motivet med den idealistiskt rättrådige och modige men icke desto mindre inkompetente anti-hjälten, som i mötet med den krassa verkligheten får hjälp av en mer realistiskt lagd vapendragare, känner vi också igen berättelsen om *Don Quijote av la Mancha* och hans medhjälpare Sancho Pancha, skriven av

Cervantes (1547–1616) och publicerad 1605 (en andra del utkom 1615) (Breitholtz 1983, s. 336ff.). Det är inte utan att man undrar om Karusellledningen hade något att göra med Hallströms lika plötsliga som lägliga uppdykande. Dagens Nyheter (2/3) rapporterade, slutligen, att hyllningarna för loppets segrare Sigfrid Mattson vid dennes målgång

> var som en mild västanfläkt i jämförelse med de ovationer som presterades av ett tusental Karusellentusiaster när Yngve Brandells pannlampa vid 20-tiden dök upp vid klockstapeln i Mora. Man jublade, hejade och applåderade, och under unison Karusellsång stakade sig den 43-årige fanjunkaren från Örebro in under målskynket. Den sista metern blev för resten värst – polisen hade all möda i världen att hålla undan de entusiastiska åskådare som ville hjälpa till att få Karusellens Vasaloppsrepresentant över mållinjen. Men över linjen kom han i alla fall, blev hyllad med Karusellsången en gång till, hissad och avhurrad.

Det roligaste av allt tyckte Brandell var att han inte kom sist – närmare två timmar efter honom kom nämligen göteborgaren Bengt Meijer, som dock hade fortsatt på egen risk, då arrangörerna tagit honom av banan redan på ett tidigare stadium; när Meijer kom i mål hade alla funktionärer lämnat platsen.

Brandell möttes vid målet »med stora famnen av en troget väntande maka« och »Sven Jerring intervjuade i vanlig segrarstil« (Arbetet 3/3). Sluttiden blev 12.22.12, men då tog också den sista metern »fem minuter, eftersom den jublande människomassan inte förmådde sig att släppa igenom representanten för Karusellens IF« (Aftonbladet 3/3).

Karusellmannens öden och äventyr före och under Vasaloppsdagen gav sammanfattningsvis upphov till en rik anekdotflora; ja, det förefaller rent av som om tävlingsdeltagandet egentligen bara var ett medel som helgade ett annat och kanske mer angeläget ändamål: det att kunna skapa, berätta och via medierna sprida anekdoter runt hela landet, anekdoter vars egentliga budskap var hyllandet av traditionella värden som ligger förborgade i det småskaliga och familjära, och med det dygder som lojalitet och oegennyttighet – som en samtidigt nostalgisk och förtröstansfull kontrast till den moderna tillvarons individcentrerade konkurrensmentalitet (jfr Asplund 1991).

Vasaloppet efter Karusellmannen

Året efter Karusellmannens framträdande, 1953, skedde en markant höjning av deltagarantalet, som plötsligt i det närmaste fördubblades: nu fanns där 698 löpare som ställde upp på sju, åtta led, med elitlöparna främst. En given följdfråga blir om den mediala uppmärksamheten 1952 kring Karusellmannen hade någon del i denna smått dramatiska ökning av deltagarantalet. Såvitt jag kan döma hade den det, eftersom det torde ha bidragit till att öppna upp för deltagande även av »vanliga« amatörer.

Inte minst uppdelningen detta år av startfältet i olika led med elitlöparna stående i främsta ledet tyder på det. Måhända är det här som Vasaloppet börjar utvecklas vidare, från en medialt väl omspunnen folkfest till ett slags idrottshappening med karnevaliska förtecken, inte bara på publiksidan utan även i deltagarleden.

Omvandlingen av Vasaloppet till karnevalsrit gick dock inte med stormfart. Först vid 1959 års lopp kom deltagarantalet att överstiga tusenstrecket, med 1 137 startande. Sedan började deltagarantalet att stiga i allt hastigare takt. År 1962 överstegs tvåtusenstrecket, med 2 099 startande.

»Expansionen hade hållit på något decennium 1962«, dvs. sedan 1952/53 ca, sammanfattar Hasselberg (1994, s. 87). Det var en expansion som skulle fortsätta mer än 15 år till. Redan året därpå, 1963 var antalet startande uppe i 3 632. År 1966 var deltagarsiffran uppe i 6 278; TV inledde sin bevakning av Vasaloppet 1961, detta år direktsändes loppet för första gången (med Sven »Plex« Petersson som referent). År 1977 startade för första gången fler än 10 000 personer, närmare bestämt 10 934.

Dock skulle det dröja till 1981 innan loppet öppnades även för kvinnor. Vasaloppet var trots allt inte lika radikalt som *Karusellen*...

Vasaloppet 1955. Sven Jerring vid kontrollen i Evertsberg. SVT Bild. ▶

Myten »Nacka« Skoglund

GUNDER ANDERSSON är författare och journalist och har skrivit ett flertal böcker om idrott, bl.a. Dribblern. En teaterfantasi om Nacka Skoglund (1994), Fasta situationer. Texter kring fotboll (1996) och Sudden death. Texter om idrott (1999)

Nacka slår den klassiska hörnsparken ▶ direkt i mål i matchen mot Karlstad 1964. Ur »Nacka show« (1964).

Lennart »Nacka« Skoglund är en av de mest älskade mytfiguerna i den svenska idrottshistorien. Kanske den största. Ännu snart 25 år efter sin död åberopas han ideligen.

Han har på något vis kommit att få symbolisera allt möjligt. Drömmen om framgång, marschen från botten till toppen. Den nostalgiska bilden av ett samhälle då allting antas ha varit bättre, åtminstone enklare; en exponent för vad man kan kalla »det-spelades-bättre-boll-på-Gunnar Nordahls-tid«-syndromet. Ett uttryck jag hämtat från en låt av Torssons.

Inte minst har Nacka blivit en symbolgestalt för den mest utrerade formen av stockholmsk lokalpatriotism, Söderromantiken, kännetecknad av en lite klibbig förljugenhet som bortser från att Söder på den tiden var en fattig stadsdel med små, trånga, omoderna lägenheter, ofta utan varmvatten, med dass på gården och råttor överallt.

Jan Myrdals senaste roman *Maj – en kärlek* ger mycket åskådliga bilder av hur det verkligen såg ut ännu på 50-talet. Nacka själv växte upp med två bröder, Georg och Karl-Ewert (»Ya«, en landskamp 1961) i en etta på knappt fyrtio kvadrat på Katarina Bangata 42. Särskilt romantiskt var det inte.

Till Nacka-myten hör också detta med »Nacka-snacket«. Att han talade en sorts mycket fantasifull Söderslang. Men den uppfanns av Åke Linder, frilansjournalist som blev Nackas manager under några år i slutet av 1950- och början av 60-talet. Det var han som skrev Nackas tidningskrönikor, ordnade grammofoninspelningar, fixade folkparksturnéer och annat.

Berättelsen om Nacka är en modern framgångssaga med tragiskt slut. De frågor man kan ställa sig är förstås: vad konstituerade hans framgångar, hans popularitet, mytbildningarna. Men också: vad åstadkom hans snabba förfall efter fotbollskarriärens slut, det som ledde till hans tidiga död?

Några självklara svar finns givetvis inte. Man kan bara spekulera utifrån vissa givna hållpunkter.

Låt oss början från början:

Karl Lennart Skoglund, »Nacka« med den fotbollsintresserade delen av svenska folket, föddes på julafton 1929 och dog den 8 juli 1975.

En 20-årig »Nacka«. Pressens bild. ▸

GUNDER ANDERSSON

Hans liv sammanfaller med det mest dramatiska skedet under 1900-talet, med världskrig, atombomb, kallt krig, Vietnamkrig, svenskt folkhemsbygge men också fotbollens expansion till en världsangelägenhet.

Inte minst gäller det den svenska fotbollen.Visserligen hade vi tagit OS-brons i Paris 1924, men i övrigt var vi internationellt sett en sparv i tranedansen. Nackas storhetstid sammanföll med att svensk fotboll och svenska fotbollsspelare trädde ut på den internationella arenan på allvar.

Det började med OS-guldet 1948, något som Nacka upplevde från hemmaplan, som lovande spelare i Hammarby IF:s division IV-lag (nuvarande division III). Sedan kom VM-bronset 1950, där Nacka spelade en högst aktiv roll vilket etablerade honom som en internationell storhet och gav proffskontrakt för Inter i Milano.

Det var i samma veva som svenska fotbollsspelare blev intressanta på en internationell spelarmarknad. Sedan Gunnar Nordahl som den förste i modern tid blivit proffs och köpts av AC Milan 1949 exporterade vi under några år tre hela landslag till Italien och Frankrike. Nacka ingick i den värvningskarusellen.

Åtta år efter genombrottet, och efter ett antal succéartade år i Inter som vann italienska ligan två gånger, var Nacka ytterligt delaktig när Sverige tog VM-silver på hemmaplan. Framför allt med sitt betydelsefulla 1–0-mål i semifinalen mot Västtyskland.

Några år efteråt gick den framgångsrika proffssejouren mot sitt slut. De sista åren i Italien spelade han först för Sampdoria i Genua och sedan för Palermo. Tiden på Sicilien blev rena katastrofen, både spelmässigt och socialt. Nacka bodde inhyst i ett krypin under stadion och vantrivdes svårt.

Vintern 1964 är han tillbaka i Sverige, löst från sitt kontrakt. Hammarby IF fick honom billigt, kanske t.o.m. gratis (uppgifterna går isär). Ingen räknade med honom längre. Han gjorde comeback i Hammarbys färger i matchen mot Karlstad BIK. Den återkomst som blev legendarisk sedan han slagit en hörna direkt i mål.

Han spelade lysande hela säsongen, och på höstkanten blev det landslaget igen för den snart 35-årige Nacka, i 3–3-matchen mot Polen, och detta trots att Hammarby då låg i division II (nuvarande division I). Han spelade i Hammarby till och med säsongen 1967. Sedan följde kortvariga sejourer i Kärrtorp och korplaget Länkarna. En idrottslig askungesaga var på väg mot sitt tragiska slut.

SVERIGES VM-TRUPP 1950

Bakre raden fr.v.: Ingvar Gärd, Knut Nordahl, Arne Månsson, Kalle Svensson, Torsten Lindberg, Stellan Nilsson, Erik Nilsson. I mitten: Bror Mellberg, Sune Andersson, Gunnar Johansson, Ingvar Rydell, Olle Åhlund. Främre raden: Stig Sundqvist, Egon Jönsson, Lennart Samuelsson, George Raynor, Putte Kock, Hasse Jeppson, Karl Palmér, Lennart Skoglund

Sveriges VM-trupp i fotboll 1950. Ur Rekord-Magasinet nr 7/1950.

För en askunge- och framgångssaga var det. En Rekord-magasinetnovell i levande livet. Knappast någon har klivit så snabbt från anonymiteten och obemärktheten till den idrottsliga världsscenen. Steget från division IV till hjälterollen på San Siro i Milano, inför 80 000 fanatiska åskådare, gick på drygt ett år.

Hur detta gick till har blivit en angelägenhet för olika anekdotmakare, men också Fru Fortuna spelade en framträdande roll.

Sommaren 1949 togs den ännu inte 20-årige Nacka ut till ett träningsläger för Morgondagens Män. Bara det var sensationellt; en division IV-lirare bland uppstickare från allsvenska klubbar. Där fick AIK-pamparna Putte Kock och »Banken« Ohlsson, disponent för Sörmans herrkläder på Biblioteksgatan, upp ögonen för den snabbe, dribblingssäkre lintotten. Det slutade med att Nacka samma höst värvades till AIK.

Ö.t.v. »Nacka« i samspråk med Kurre Hamrin vid en match i Milano 1958. Pressens bild. Ö.t.h. »Nacka« tillbaka i Milano 1964 för en match med gamla stjärnor. Pressens bild. U.t.v. »Nacka« i ny comeback i Hammarbys tröja i match mot Sandviken i juni 1966. Pressens bild. U.t.h. »Nacka« spelade för Kärrtorps IF i slutet av sin karriär. Foto Åke Malmström. Pressens bild.

Hur detta gick till kan möjligen i vissa detaljer skrivas på mytens konto.

Klart är att Nacka sammanträffade med »Banken« Ohlsson på Grand Royal.

Det här var ju under amatörismens epok, penningövergångar var i princip förbjudna, men det förekom givetvis pengar »under bordet«.

Alltså förhandlade sig Nacka (trots en viss ängslan för vad Hammarbyledaren »Stabben« Ahlner skulle säga om klubbytet) till sig en övergångssumma på 1 000 kronor, plus en kostym, en överrock, en ny kappa till mamma Linnéa och en matta.

Det var lite andra nivåer på övergångssummorna på den tiden.

Sammanlagt skulle han komma att spela fem allsvenska matcher för AIK, vinna Svenska Cupen och vara med på en turné till England. Det var faktiskt allt han hade med sig i bagaget innan han blev proffs i Italien och gjorde två mål i den första matchen, i lokalderbyt mot AC Milan som Inter vann med 3–2.

Och så landslagsspelet i VM 1950 förstås. Det som avgjorde alltihop.

Också där hade Fru Fortuna sitt finger med.

I maj 1950 skulle det landslag som tagits ut till VM-turneringen i Brasilien spela en testmatch mot ett lag nominerat av »Pressen«, i praktiken tre sportjournalister från Stockholm: Wille Engdahl, »Bassen« Sköld (båda gamla AIK-are) och »Stabben« Ahlner. I sista stund lämnade Ivar Augustsson (senare Eidefjäll) från Jönköpings Södra återbud, han hade skrivit proffskontrakt. Tre stressade redaktörer tvingades sammanträda för att hitta en ersättare. (Några avbytare togs inte ut på den tiden, eftersom avbytare inte fick sättas in.) »Stabben« föreslog den rätt nyblivne AIK-aren Nacka, gamängen från Söder. »Bassen« Sköld var motsträvig, men gav med sig. Enligt vissa lär han ha muttrat »Vi tar väl den djäveln då...«

Det blev succé. Pressen vann med 3–1. Nacka gjorde två mål. Efter viss tvekan bestämde fotbollens dåvarande UK (Uttagningskommittén, det var kollektivt ledarskap på den tiden) med Putte Kock i spetsen att Nacka skulle få ta Eidefjälls plats i VM-truppen. Proffs fick ju inte representera Sverige, de ansågs närmast som landsförrädare av förbundsledningen. Det skulle ta sju år, ett missat VM-kval och ett uppseglande VM på hemmaplan innan den inställningen ändrades.

I VM 1950 blev det succé igen, framför allt i den inledande matchen mot Italien. Det avgjorde Nackas framtid: han erbjöds proffskontrakt.

Sedan spelade det mindre roll att han petades av Putte Kock i de sista matcherna. Kock, själv av »finare« familj och gammal vänsterytter, gillade inte Nacka. Han gillade inte hans bohemfasoner, hans skämt, hans allmänna framtoning. Det var en kulturkrock mellan »högt« och »lågt«.

Det finns olika versioner av hur kontraktsskrivningen med Inter gick till. Enligt en skrev han kontrakt redan under VM i Brasilien, enligt en annan (Börje Dorchs notoriskt opålitliga bok *Nacka – liraren*) kallade han sin farsa Josef till restaurang Malmen sent en kväll, Nacka var ännu inte myndig och faderns namnteckning krävdes på kontraktet. Enligt en tredje version, i Nackas självbiografi *En miljon för en klackspark* mötte han Inters agent mr Davies vid en improviserad lunch på restaurang Reisen och allt blev klart efter lite diskussioner kring övergångssumman. Enligt självbiografin var övergångssumman 160 000 kronor, enligt Börje Dorch 180 000.

Så där är det hela tiden i fallet Nacka. Myten invaderar det faktiska skeendet.

Ofta skedde det med huvudpersonens goda minne. Ett exempel är Nackas erfarenheter av militär- dvs. lumparlivet; han låg inkallad vid KA 1 i Vaxholm våren 1950.

Enligt en myt som spreds (av Åke Linder) i självbiografin *En miljon för en klackspark* satt Nacka i buren två respektive tre veckor sedan han på kaserngården tilltalat översten med »ugh ugh store hövding, detta är Skoglund på väg till markan«. Börje Dorch, fortfarande lika notoriskt opålitlig, utvecklar den anekdoten ytterligare: hos honom sitter Nacka i buren när han blir uttagen till Presslaget, varför förbundet har en hel del svårigheter att få ut honom till matchen. Enligt Nackas egen version mottar han denna upphöjelse under en fikapaus på markan.

Dock satt han i buren en kort period, det är sant. Men då handlade det om en banal bondpermis, med flickor inblandade.

Den sortens mytskapande pågick oavbrutet under Nackas karriär, som

Överst. »Nacka« spelade med AIK mot Fluminense på Råsunda i juni 1960. Här har han dribblat förbi motståndarnas centerhalv. Pressens bild. Underst. Denna bild distribuerades till pressen i samband med »Nackas« död 1975. Den visar »Nacka« under de inledande nationalsångerna i samband med en landskamp på 1960-talet. Närmast bakom »Nacka« står Bosse Larsson, Malmö FF. Pressens bild. ▶

MYTEN »NACKA« SKOGLUND

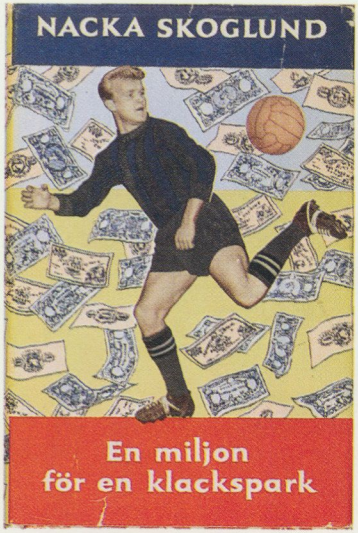

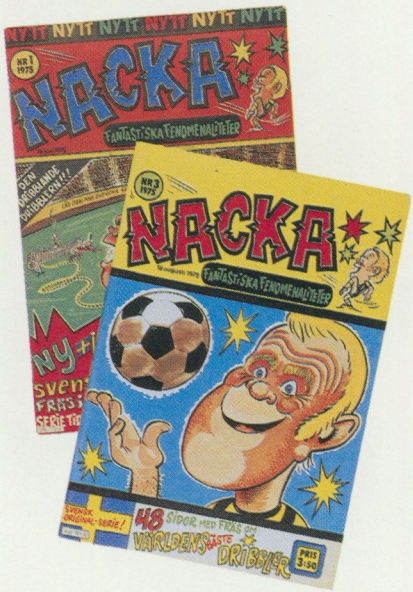

»Nacka« höjde upplagesiffrorna. Överst två av de böcker som skrevs i hans namn. Underst t.v. tecknad serie om »Nacka« i Rekord-Magasinet nr 48/1950. Underst t.h. Börje Dorchs serietidning Nacka, nr 1 och 3/1975.

sagt med hans eget goda minne. Inte bara det: han underblåste det under hand. Han blev mer eller mindre sin egen myt, han tog i officiella framträdanden till sig Åke Linders påhittade Söderjargong, även om han annars enligt vittnesgilla uppgifter bemödade sig att tala korrekt svenska.

Detta rollspel skedde nog mera för att han tyckte det var kul än av krasst marknadsföringstänkande. Han levde helt enkelt upp till en roll, så länge han orkade. De som tänkte i marknadsföringstermer var däremot Åke Linder och senare Börje Dorch. Denne hoppade på tåget sent i Nackas liv, när han redan var dödsmärkt, och ville göra pengar på mytologiseringen med serietidningen *Nacka*. Den hann utkomma med tre nummer innan huvudpersonen dog den där varma sommardagen 1975.

Då var han sedan länge förbrukad, han var periodvis portad på Söderstadion (omöjliga tanke!), han var förstörd av alkohol- och sedan tablettmissbruk. Han hade blivit folkskygg, smög sig ibland ut på kvällarna för att på någon närbelägen pizzeria återuppleva något av stämningen och högtidsstunderna från Italien-åren. (Dessutom gillade han italiensk mat.)

Men dessa sista, svåra år ingår inte i mytbilden av Nacka, även om de mycket konkret förmedlades i Tom Alandhs TV-film för några år sedan.

Nacka är en gång för alla knuten till bilden av ungdom och charm, lätthet och lättsinne. Ska man tala i konstnärstermer, vilket det finns skäl till, så är han den store romantiske mytfiguren i vår fotbolls- och idrottshistoria. Det unga, brådmogna och aldrig mognade fotbollssnillet, där mörka sidor förvisso fanns – och de framträdde allt tydligare – samtidigt som dessa skuggsidor inför eftervärlden aldrig betvingade det ljusa. Det som hade med hans genialitet på planen att göra.

Tvärtom kan man säga att det tragiska i hans livsförlopp bidragit till att ytterligare framhäva bollgeniet. I så måtto liknar han andra, tidigt döda mytfigurer inom andra konstarter. 1800-talsförfattare som Keats, Shelley, Lord Byron, en svensk skald som Dan Andersson, skådespelare som Rudolph Valentino och Marilyn Monroe, en James Dean, en Elvis Presley.

Hos alla fanns detta självförbrännande som också kan skrivas livsbejakelse. Att bjuda på sig själv och just inte begära något igen. En stor tacksamhet över nåden att ha lyckats.

Den sortens paralleller eller reflektioner görs sällan när det gäller idrottsmän. De blir i allmänhet, i motsats till andra konstnärer, sina prestationer och inget mer. Prestationen är konkret, det övriga – det som har

med människan bakom att göra – är vagare, mer obestämt, intresserar just ingen.

Så såg åtminstone sportskrivandet ut rätt länge. Idolisering var vad som gällde. Och det gäller i princip fortfarande, även om det händer att också idrottsmän numera »talar ut« om olika problem. Förr hände det aldrig. Det gällde att hålla en snygg fasad, för en enskild idrottare, för idrotten som rörelse. Alltså omtalades idrottsmäns supande regelmässigt i termer av »bohem« och »glad garçon« och liknande.

Nacka Skoglund var en gudabenådad tekniker i ett fotbollsklimat där teknikern ännu tilläts lysa, och i motsats till i dag löpte rätt liten risk att bli nedsparkad bakifrån. Det var som tekniker han uppmärksammades redan som 17-åring i Hammarby, det var som tekniker och suverän framspelare han kom in i landslaget och vidare till Italien och blev publikidol.

Smeknamnet »Den vajande majskolven« hade han fått redan under VM-turneringen 1950.

Så småningom, när den massmediala mytologiseringen satte igång på allvar, blev han klacksparken personifierad, en anarkistisk fribrytare i ett fotbollstänkande som alltmer började gå mot system- och taktikfixering. Sådant hade i och för sig funnits långt tidigare (minns Arsenals MW-taktik från 30-talet, med släpande inrar och offensiva ytterhalvor). Men VM 1958 var första gången man började tala fotboll i sifferkombinationer: Brasiliens 4-2-4-taktik.

För Nacka blev en ursprunglig lekfullhet en pose som smarta figurer visste att exploatera, slå mynt av – och som hos Nacka själv blev till en roll. En roll som smög sig in i tillvaron utanför planen. Hans öppenhet och charm gjorde honom populär, och Nacka var inte den som visste att säga nej.

Att den sortens generösa hållning kan kosta en hel del är det just ingen som pratar om – förrän det är för sent. Och då är alla, parasiter som smickrare, de som solat sig i glansen, lika oskyldiga.

Nackas liv var en framgångssaga som övergick till att bli ett ödesdrama med ett tragiskt men följdriktigt slut. Någon har sagt att »när publiken tystnar, då dör clownen«. Nacka behövde en publik. Hans konst – och liv! – var fotbollen. När den tiden var över fanns inget kvar.

I detta drama om den formidabla framgången och dess konsekvenser finns samtidigt något rätt vanligt, och allmängiltigt. Alltså klassvandrar-

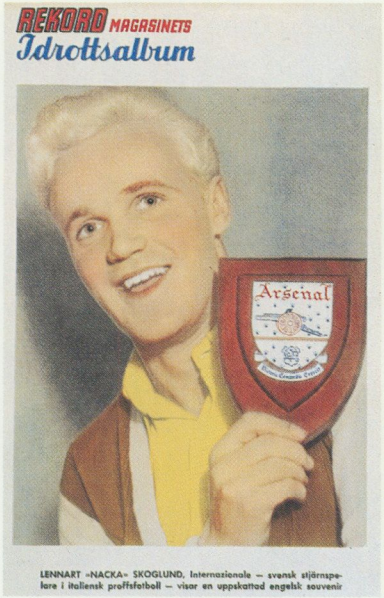

Samlarbilder på »Nacka«. Överst ur Rekord-Magasinet nr 1 och 8/1951. Underst ur Allers nr 19/1951.

aspekten. Klassvandringens trauma.

Också den som på ett vardagligare plan »arbetar sig upp« (som termen lyder) kan lätt hamna i en identitetskris. Att »bli någon« innebär samtidigt att förlora något, en hemhörighet, en tillhörighet. Att byta klass och sammanhang är inte så helt oproblematiskt som det framställs när det talas om ståndscirkulation och att satsa på sig själv och sin egen lyckas smed.

Litteraturen är full av skildringar på detta tema, nu senast Ulf Lundells roman *Friheten.* (Han har ju också varit inne på samma sak i tidigare romaner). Hur något kan tappas bort på vägen, någonstans kan osäkerheten börja lura: var jag värd det här?

Framgången skapar frestelser, det finns alltid folk som vill sola sig i glansen, eller hoppa på framgångståget så länge det rullar på. Samtidigt finns hela tiden fröet till ett nytt trauma: ett behov att bli bekräftad och belönad både i rollen som den framgångsrike och som människan bakom den sociala rollen. Sprit kan ge den bekräftelsen, eller lösa upp ångesten. Nya kvinnor kan göra det. Ingen är så sårbar som den som befinner sig i ett socialt vacuum. Och det kan vara svårt, närmast omöjligt att återvända. Det som fanns finns inte längre som det en gång fanns.

Det senare är ett gångbart tema i den s.k. arbetarlitteraturen, men också i folkmytologin. Det kallas »drömmen om den proletära återkomsten«. Den kan se olika ut. Ofta handlar det om social revansch, »svenskamerikan-syndromet« är en vanlig variant. Att komma hem med fickorna fulla med dollars och sätta tidigare översittare på plats.

Men den finns också med omvända förtecken: att återvända rik och berömd och ändå vara densamme som förr.

Det senare är mycket typiskt för idrottsmannen, ja gäller i stort sett bara honom. Idrotten är en karriärväg som inte skapar sociala spärrar till det förflutna på samma vis som andra karriärer. Idrottsmannen tillhör alla, i motsats till börsklipparen och bankdirektören och fastighetsmiljonären. Det gör idrottsmannen dubbelt intressant som »klassvandrare«: han kan bli rik och berömd, men förutsätts inte bete sig som sådan. Han ska fortfarande vara samma »polare bland polare« som innan framgången.

Pengar förutsätts inte förändra idrottsmannen, på samma sätt som en karriär till samhällets ekonomiska toppositioner antas kräva att vissa proletära stigmata uppges; att vissa saker måste slipas bort av den som underifrån vill kvala in i salongerna. Idrottsmannen däremot betraktas gärna

På folkparksturné i en Fiat 1960. »Nacka« längst till vänster.
Foto Sören Karlsson.

som autonom, han spelar i sin egen sociala division och antas alltid höra hemma i ett ursprung, och ska återvända dit som om ingenting hänt. Han ska förbli sig lik. Honom dunkar man i ryggen och morsar på på krogen, det gör man inte lika lätt med generaldirektören eller ministern.

Så kan verkligheten se ut från ena hållet, men från det andra? Det finns många exempel på hur svårt det kan vara för en f.d. idrottsstjärna när han efter idrottskarriärens slut inte har den självklara identitet som framgången ger. Vissa klarar av det, andra inte. För dem som inte har något annat att falla tillbaka på, eller orkar ta ett ansvar som tränare, lagledare etc. så återstår inget annat än ett liv i imperfektum. I det som var. Minnet av år som var stora blir lätt ett alltför tungt ok för den som i rätt unga år vet att livets kulmen redan är nådd.

I Nacka Skoglunds livssaga, så ljus och lycklig från början, så svart mot slutet, finns samtidigt vår samlade mytologi kring detta med framgång, så som den uttrycks i olika folkliga »ordspråksvisdomar« om framgångens pris. Man är sig själv närmast, men måttliga korvar är bäst. Man är sin egen lyckas smed, men inga träd får växa upp i himlen. Man kan börja med två tomma händer och bli miljonär, men synden straffar sig själv.

Nacka förverkligade framgångsdrömmen, men någonstans mitt i detta lurar den jantelag som säger att du ska inte tro att du är något, då går det illa.

Fast frågan är om inte det som skapade tragedin Nacka var det rakt motsatta. Att han på något undermedvetet plan inte erkände för sig själv och andra att han faktiskt var någon.

Historien om Nacka är en modern Ikarossaga, där vaxet smälte till slut och fallet ned i vardagen blev dödligt. Samtidigt är detta en sociologisk schablon. Med radikala förtecken men ändå en schablon. Den säger inget om det inre skeendet. Om de destruktiva mekanismernas ursprung, som mycket väl kan vara just detta proletära arv att inte vilja vara »för mer«.

»Han var så snäll«. Detta omvittnades gång på gång i Tom Alandhs berömda TV-film. Så vad är då snällhet, hur manifesterar den sig? I värsta fall närmast som en ursäkt för framgången: OK, det har gått bra för mig, men det har inte stigit mig åt huvudet, jag är samma justa polare som förr, etc.

Alltså: att inget har förändrats i grunden.

På detta självbedrägeri, denna vilja att vara till lags, kan sedan parasiter

frossa så länge det finns något att frossa på. Sedan försvinner de.

För det är klart något förändrades, i takt med framgången. Det mesta egentligen. Men de som drabbas av denna förväntan att vara sig precis lik är som sagt inte de som gör karriärer i samhällslivet, det är idrottsmän och ibland artister. De som förkroppsligar många människors innersta drömmar om framgångens lycka, om att synas, glida ovanpå.

I den svenska arbetarklassens intellektuella arv ingår att inte vara märkvärdig, göra sig »för mer« som det också kunde heta. Där är jantelagen stark, eller var åtminstone. I linje med detta var Nacka en snäll människa. Blyg också, rent privat, när han stod vid sidan av den roll han tillägnat sig. Man kan när han stod på toppen ana en stor tacksamhet, en förundran över att allt gick så bra. Men senare också en odefinierbar känsla av att ha svikit när det inte gick så bra längre. När åldern tog ut sin rätt, när skitsnacket kunde förväntas börja i takt med att framgångsauran förflyktigades. De sista årens folkskygghet var psykologiskt sett alldeles logisk.

Det hade varit bättre om Nacka förmått hålla på sig, varit märkvärdig, arrogant till och med. Vägrat inviter, vägrat vara till lags mot gamla polare, inte kommit tillbaka till något som inte gick att komma tillbaka till. Han hade levt bättre och längre. Självbevarelsedrift kan kräva en kraftbevarande tjurighet, en misstänksamhet mot att bli utnyttjad som är snällhetens motsats.

Det är ingen dygd i sig att alltid vara en »juste polare«. Det kan bli tungt, alltför tungt, att stå till förfogande för andras drömmar om ett bättre liv. Lite tillspetsat kan man säga att det var precis vad Nacka gjorde: var till lags, till döds.

När Börje Dorch skrev om de mörkare sidorna av Nackas liv i sin allmänt slafsiga bok *Nacka – liraren*, eller när Tom Alandhs film gick i TV, kom de förväntade reaktionerna som ett brev på posten (som det hette en gång i världen): man ville inte veta av detta. Inget om sprit, om kvinnor, depressioner.

»Vi vill minnas Nacka som den glade bolltrollare han var«.

I mytifieringen ingår ett stort mått av bedrägeri, men också självbedrägeri. Det kan finnas sanningar som stör mytbilden, och den får inte fläckas. Därför kan det vara svårt att intellektuellt närma sig en folklig myt. Skildra mekanismerna bakom, gå in på vad som i en viss miljö befrämjar ett beteende som frejdighet och frimodighet men också blyghet och osä-

ROMA: BANDIERE AL VENTO
sport

kerhet. Eller kanske en sorts ansvarslöshet som uttryck för konflikträdsla.

Gör man det så trampar man på minerad mark. Idrottshjälten ska bara vara idrottshjälte. Vår konst, vår litteratur, vår sportjournalistik har sällan eller aldrig ägnat sig åt att göra människor av idrottsidoler. I allmänhet har det, som i fallet med en känd tennisspelare, stannat vid skandaljournalistik.

Toppidrottens värld är hård, den är slitsam fysiskt och mentalt hänsynslös. Den aktiva tiden är kort, de triumfens ögonblick som blir kvar är få. I bästa fall överlever de som en summa, i ett kollektivt minne.

Det senare gäller för Nacka, och det gör honom unik. Han är för ett par generationer män – framför allt män – inte bara minnet av en lirare utan också minnet av fotbollen när den var som roligast helt enkelt för att livet var som yngst och roligast då.

Och detta, paradoxalt nog, fast rätt få svenskar såg honom spela när han var som allra bäst, under Italien-åren de första sex–sju åren av 1950-talet. Då var han en av Europas bästa spelare, i nivå med de ungerska storheterna. Detta var före TV, det fanns inget Sport-Extra, alla fick leva på pressreferat och hörsägner.

Och kanske just därför, oavsett vad som hände sedan: i det kollektiva fotbollsminnet kommer han alltid att snurra upp alla backar så de »fladdrar omkring som obestämda artiklar«. Som det kunde heta i Åke Linders påhittade Nacka-prosa.

◀ »Nacka« i familjens sköte och på toppen av sin karriär studerar pressens lovord över hans spel. Ur »En miljon för en klackspark« (1956).

Black Armys tjejer

PER-OLOF SÄNNÅS är fotograf och författare, har bl.a. givit ut boken Black Army (1998), ur vilken text och bild till denna artikel är hämtade

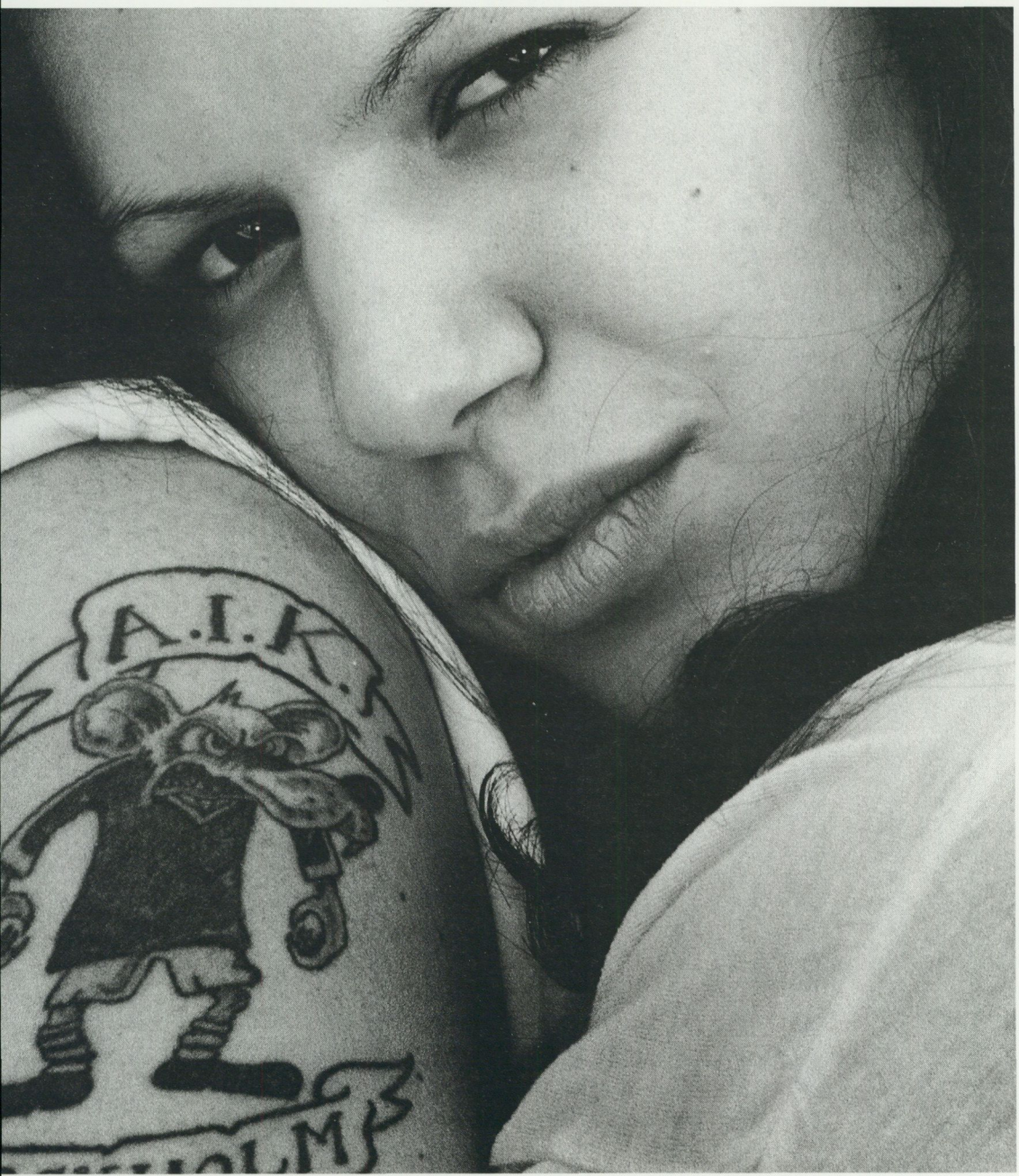
A.I.K.

– Jag träffade min tjej på en biograf inne i stan. Hon hade tappat sin ena handske och jag hittade den. Redan andra kvällen tog jag med henne på en match. Det var derby mellan AIK och Hammarby.[1]

Det är Palle som berättar:

– Efter matchen blev det bråk med bajarna på Gullmarsplan. Jag sa åt henne att vänta medan jag gick ner i tunnelbanan för att kolla läget.

Efter nästan en halvtimmes orolig väntan får flickvännen till sin förfäran se hur fyra stadiga poliskonstaplar kommer släpandes på hennes pojkvän, slänger in honom i en polisbuss och försvinner iväg.

Många tjejer hade nog sett sig om efter en ny pojkvän. Men Natalie behöll sin Palle…

En mer mansdominerad värld än supporterkulturen är svårt att tänka sig. I Black Army är det killarna som hörs och syns. Tjejerna för en mer undanskymd tillvaro. Det avspeglar sig också i medlemsregistret. Av Black Armys drygt tretusen medlemmar är bara tio procent tjejer.

– Att vara tjej i Black Army är inte så lätt, säger Mia från Sollentuna. Du måste hela tiden bevisa att du hejar på AIK. Annars är det lätt att få dåligt rykte…

Mia har en bakgrund som liknar killarnas. Hon är uppväxt i en familj där alla höll på AIK.

– Jag och min lillebror brukade gå på matcherna tillsammans.

På läktaren kände Mia igen en långhårig kille.

Han hette Bobo och kom också från Sollentuna.

Utan att Mia visste om det satt han med i Black Armys styrelse.

– En dag kom Bobo fram till mig och berättade att de letade efter en sekreterare.

– Är du intresserad, undrade han?

– Jag var bara sjutton år och såg verkligen upp till styrelsen. De var som gudar för oss andra.

– Skulle lilla jag vara med där? Jag tyckte det verkade läskigt och tackade nej.

Men Bobo var envis. Nästa gång vi stötte på varandra frågade han om

1 Text och bilder ur Per-Olof Sännås bok Black Army (Action Bild, 1998).

Att vara tjej i Black Army är inte alltid så lätt. Steget från flickrummet till livet på läktaren är stort.

jag inte kunde hoppa in tillfälligt någon gång när de behövde hjälp. Han var så tjatig att jag gav med mig.

På första mötet lade de fram papper och penna.

– Skriv protokoll, sa någon.

Det var bara att anteckna så pennan glödde.

– Jag hade blivit sekreterare i Black Army!

Det går att urskilja tre olika kategorier av tjejer i klacken.

Den första är tjejer som går på matcherna för att de är sportintresserade och hejar på AIK.

Nästa är flickvännerna. De har träffat sin kille i ett helt annat sammanhang. De hänger med pojkvännen på matcherna eftersom det är hans stora intresse. När han inte är där lyser de med sin frånvaro.

Den tredje kategorin är de så kallade vandringspokalerna. De bryr sig inte så mycket om fotbollen, utan är mer intresserade av killarna och det

Man kan urskilja tre kategorier av tjejer på läktaren. De som söker sig till matchen för att de är sportintresserade, de som följer med sin pojkvän och de som kommer för att titta på killarna.

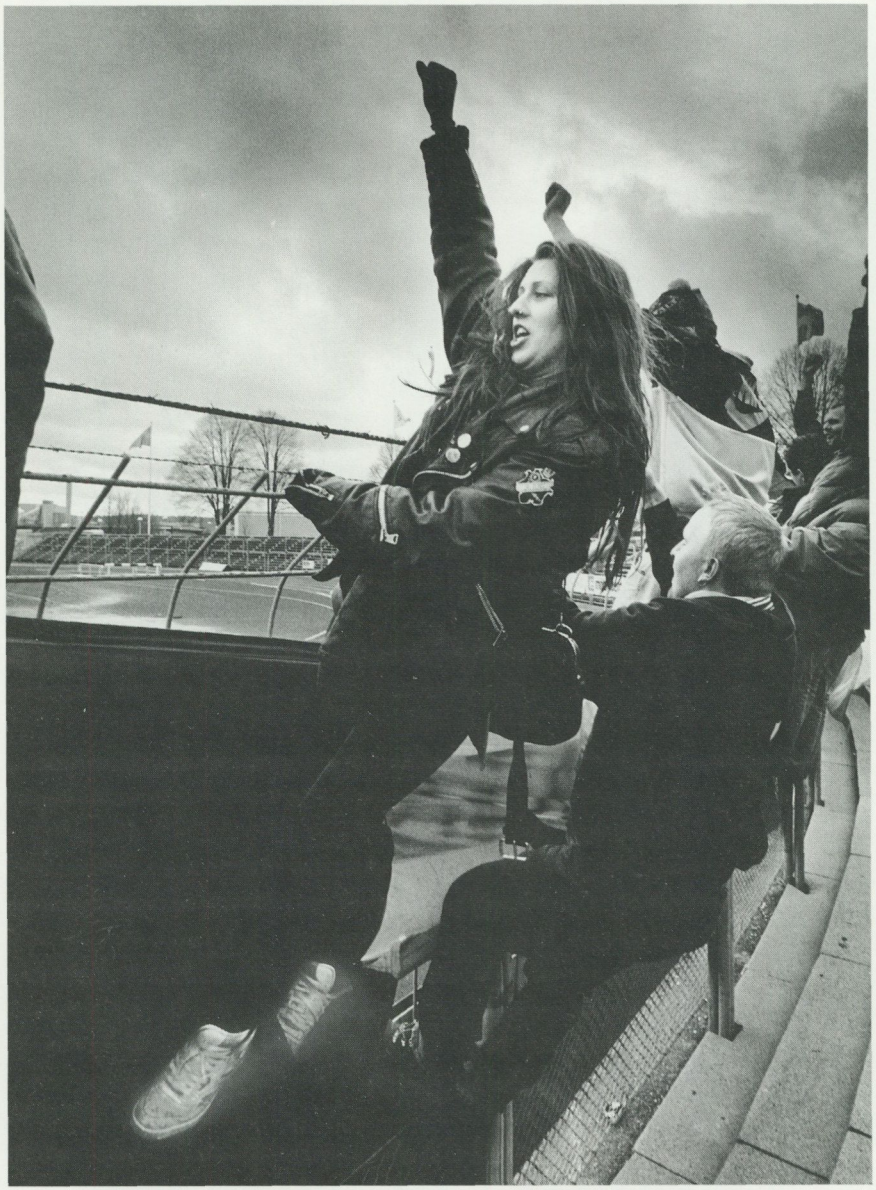

»Det gäller att visa att du går på matcherna för att heja på AIK. Annars är det lätt att få dåligt rykte.« Mia Pettersson, Black Armys första kvinnliga ordförande.

sociala livet runt omkring. De blir indragna i den ena romansen efter den andra och försvinner ofta lika hastigt som de dök upp.

– Jag gjorde min sexuella debut i en Black Armybuss, erkänner Clabbe. Jag var fjorton år och hon nitton. Vi satt längst bak och hon sög av mig utan att de andra märkte någonting. Mitt första samlag upplevde jag med samma tjej på damtoaletten i Leksands ishall.

Jag minns händelsen särskilt väl för när vi skulle åka hem hade några dalmasar skurit av bussens fläktremmar så vi blev kvar till klockan fyra på morgonen.

Tjejerna har samma sociala bakgrund som killarna. De flesta kommer från medel- och arbetarklass. När det gäller klädsel och yttre attribut bär de samma Black Army-tröjor, svartgula halsdukar och märken. Några är till och med tatuerade. De tar även i övrigt efter killarnas beteende.

Att tjejerna slåss är ovanligt. Men det händer:

Anna från Husby skriver i sin dagbok:

»På vägen hem var det en tjej och en kille i 25-årsåldern som började jiddra. Dom sa att man får ju skämmas över att vara AIK:are när ni bråkar och skämmer ut er. Jag blev förbannad och drämde min väska i huvudet på gubben. Han bara glodde…«

Eftersom grabbarna och tjejerna lever nära varandra, särskilt under resorna, händer det att kompisskapet övergår i förhållanden.

– Jag blev kär första gången jag såg Mario, erkänner Agneta.

Han stod högst upp på läktaren och ledde klacken. Han var sjutton år, hade lockigt brunt hår och en stor AIK-flagga.

Agneta – och hennes kompis Inger från Tallkrogen – var de första tjejerna i Black Army.

Under sina fem år med Black Army skrev Anna från Husby dagbok. Det är en gripande berättelse om fylla, vänskap och olycklig kärlek.

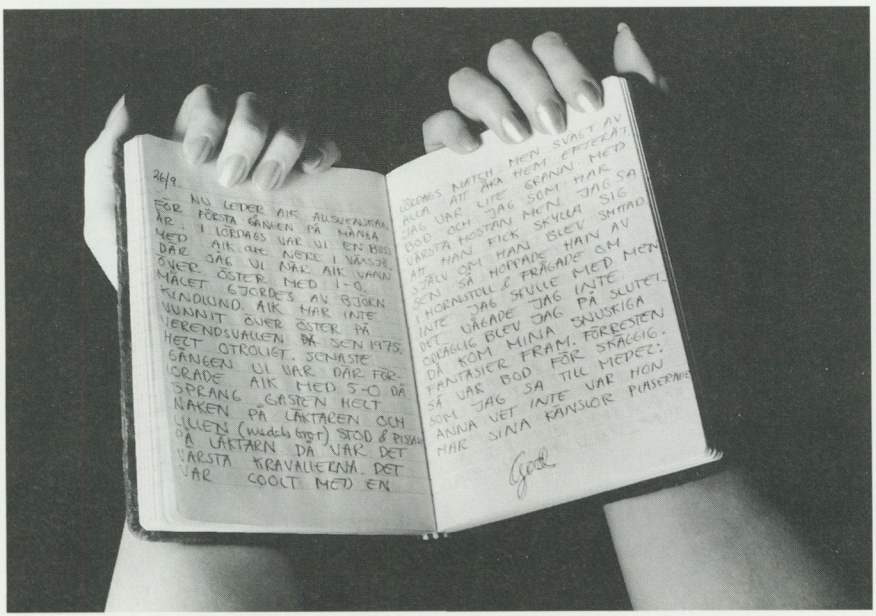

– När vi dök upp undrade många av killarna vad vi gjorde där. Men när de insåg att vi också höll på Gnaget tyckte de bara att det var ballt med tjejer i klacken.

På den tiden visiterade vakterna vid vändkorsen inte tjejer, så de fick hjälpa gänget att smuggla in sprit på matcherna. Spriten konsumerades på Hovets damtoalett där det kunde vara mer killar än tjejer i pausen.

Mario var länge ovetandes om att han hade en beundrare i klacken, och det dröjde mer än ett år innan han och Agneta blev ihop.

– Det var under en resa till Gävle, minns Agneta. Om inte AIK vunnit skulle vi nog aldrig funnit varandra. Men ödet ville att Gnaget skulle slå Brynäs med 5–4 efter en gastkramande tillställning.

– Överlyckliga strömmade vi ut från Gavlerinken. I den allmänna villervallan stod plötsligt Mario framför mig och frågade:

– Får jag en kram?

– Det är klart! Sedan släppte vi aldrig greppet.

På vägen hem till Stockholm satt Mario och Agneta bredvid varandra på bussen.

Men kvällen slutade inte alls så romantiskt som Agneta drömt om.

– När vi kom till Centralen och det var dags att skiljas för att ta tunnelbanan åt olika håll sa Mario bara:

– Vi ses på nästa match!

– Jag höll på att börja lipa. Han bad inte ens om mitt telefonnummer.

Men Mario och Agneta träffades på nästa match. Och nästa, och nästa igen…

Idag är de gifta och har tre barn. Äldste sonen Sanny går i föräldrarnas fotspår och är med i Black Army. Han åkte buss 550 mil för att se sina idoler spela mot Barcelona.

Att leva tillsammans med en kille som är galen i AIK är inte alltid så lätt.

Palles fästmö Natalie berättar:

– Jag hade fixat till i köket och hängt upp nya gardiner. Vad jag inte tänkt på var att de var gröna och vita.

När Palle klev in i köket blev han mållös.

– Vad har du gjort? Det är ju Hammarbys färger!

Gardinerna åkte ner direkt.

– En annan gång kom jag hem med öl av märket Falcon från affären. När Palle upptäckte det blev jag tvungen att gå och byta till Åbro. Falcon

BLACK ARMYS TJEJER

BLACK
ARMY

stöder ju Djurgården medan Åbro är AIK:s huvudsponsor.

Och när vår dotter föddes använde Palle sina sista enkronor till att ringa och anmäla henne som medlem i AIK. Det var viktigare än att informera släkten om den lyckliga tilldragelsen.

Men det finns de som är värre. Robban och Marie skulle skaffa en säng till sin lille son. De hittade en i IKEA-katalogen som verkade perfekt. Så de åkte ut till det stora möbelvaruhuset. Men när Robban fick se sängen i verkligheten upptäckte han till sin fasa att madrassöverdraget var gult, rött och blått – Djurgårdens färger!

– Den köper jag aldrig, förklarade han.

– Men jag kan sprätta bort överdraget och klä om madrassen, försökte Marie.

Men det hjälpte inte. Robban var benhård. Om det en gång hade varit Djurgårdens färger på madrassen så var den pestsmittad. Så paret åkte hem med oförrättat ärende.

Den engelske författaren Nick Hornby – som skrivit om hur det är att vara fotbollssupporter – sammanfattar problemet med följande ord:

»Livet blir lätt komplicerat när man älskar en kvinna och dyrkar elva män!«

Mia skrattar när hon hör historierna. Hon känner väl till problemet.

– Under en bussresa till Genève ställdes jag inför ett typiskt val. Killarna skulle gå på porrklubb. Jag hade att välja mellan att stanna ensam kvar på tältplatsen eller att följa med. Gissa vad jag valde…

Jodå, Mia hängde med grabbarna.

Den lilla spröda tjejen från Sollentuna är tuffare än många tror. Efter några år som kassör utsågs hon till vice ordförande 1996. När ordföranden Tommy Bäckman meddelade att han planerade att dra sig tillbaka hamnade Black Armys ledning i en brydsam situation.

Mia var utan tvekan den mest meriterade att ta över posten. Men hur skulle medlemmarna reagera?

Black Army har alltid varit manschauvinismens högborg. Många killar ser helgens fotbollsbesök som ett sätt att komma bort från familj, flickvän och vardagliga förpliktelser.

Men valberedningen stod på sig och 1997 valdes Mia till Black Armys första kvinnliga ordförande.

Visst var det de som muttrade – och det finns säkert de som aldrig kom-

mer att acceptera henne. Men de flesta killarna i Black Army ser inte Mia som en varelse av motsatta könet utan mer som en kompis.

Att vara tjej i klacken är inte alltid så lätt. En som inte klarade trycket var Lella.

Lella var en söt tjej från Sundbyberg. Hon hade just fyllt femton år och skulle bli hårfrisörska var det tänkt. Några äldre kompisar tog med henne till Råsunda. På läktaren träffade hon en lång mörkhårig kille från Skogås. Han var något av charmör i klacken. Lella blev störtförälskad. De började sällskapa. Men efter ett halvår tröttnade han och gjorde slut. Lellas värld störtade samman. En av hennes kamrater berättar:

– Vi skulle fira nyår ute i Salem. Det var tradition att göra så. Jag visste att Lella var deprimerad men inte att det var så allvarligt.

Mitt under festen försvann Lella. Utan att kamraterna märkt något hade hon stoppat i sig en massa sömntabletter och sprungit till skogs.

Det var femton grader kallt och massor av snö.

– Vi ringde runt till kamraterna i Black Army och organiserade en skallgångskedja. Folk kom ut från stan i lågskor och letade. Men vi kunde inte finna Lella.

Polisen tog lätt på försvinnandet. Hon kommer säkert till rätta, sa de.

Men Lella sågs aldrig mera i livet. Två månader senare hittades hennes översnöade kropp. I sin förtvivlan hade den stackars flickan lagt sig under en gran och frusit ihjäl.

Idrottsliv

– om svaren på en frågelista

DAN WALDETOFT är intendent med inriktning på frågelistverksamhet vid avdelningen för Forskning & Dokumentation, Nordiska museet

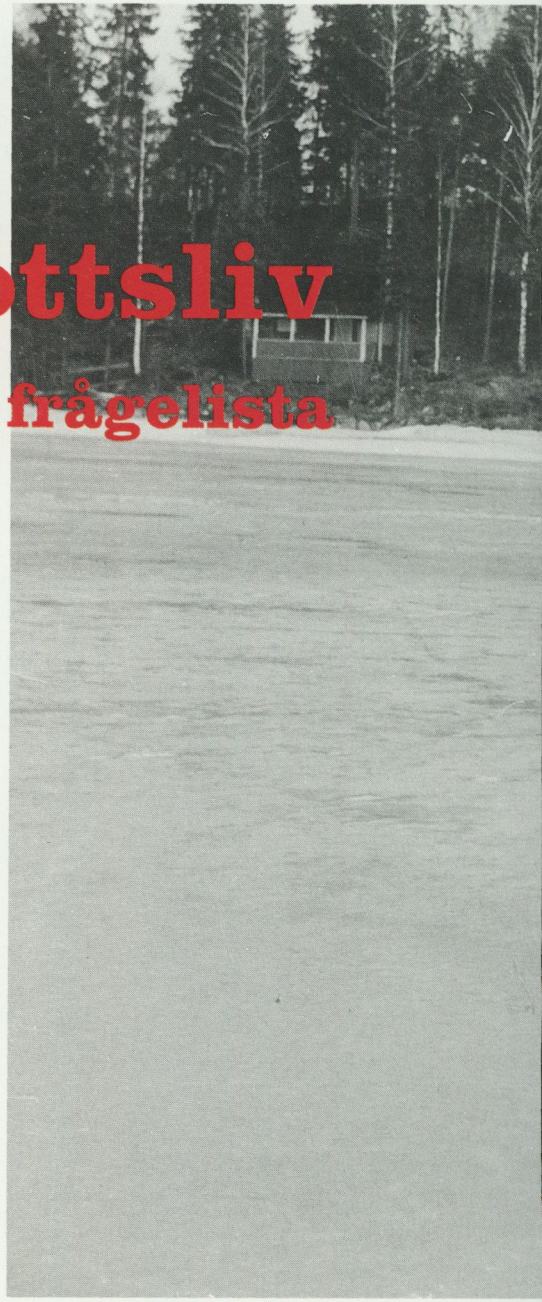

På vingliga halvrör med bandyklubban som stöd. Sjön Torrvarpen i Grythyttan, Västmanland, 1953. Foto Rune Waldetoft. ▶

Sågmyra i Dalarna vintern 1961. Jag är nyinflyttad och går i tvåan. Tage, klassens ordinarie ishockeymålvakt, ligger nedbäddad hemma i Vålberg. Helt oprövad blir jag hans ersättare. Yngve, en av de större killarna i skolan, kommer fri framför målet. Slagskottet går mot krysset. Jag slänger ut högerarmen, pucken tar på klubbskaftet och försvinner i en snödriva. Snyggt! Några dagar senare kommer Tage tillbaka, som reservmålvakt. Järnvägsexpeditörens pojke har tagit hans plats.

Ett annat idrottsminne från 60-talet. NTO-föreningen har anordnat skidtävling. Som en av skolans bättre skidåkare ställer jag upp. Det gör också Lennart, klassens tjockis. Vi vill båda göra rättvisa åt våra nya Six Je elit-skidor från Sundins. Det är två banor. Den längre, som vi ska åka, viker efter ett stycke av till vänster, för att gå ihop med den kortare en bit före mål. När resultatlistan sammanställs finner tävlingsledningen till sin förvåning att Lennart åkt fortast, hans tid är flera sekunder bättre än min. Man uppfattar den omvända ordningen som omöjlig och utgår från att han har åkt den kortare banan. Vid prisceremonien i ordenshuset tar jag emot förstapriset. Lennart är diskvalificerad, hans korta stund av lycka är förbi.

Det här är två starka idrottsminnen ur mitt liv, och de illustrerar idrottens betydelse, både på gott och på ont, i ett vidare sammanhang, utöver stundens glädje eller pina. Det första, en helt oplanerad och oväntad framgång, handlar om den idrottsliga prestationens och förmågans betydelse för en individs placering i gruppen. Den spektakulära räddningen gjorde att jag snabbt fick en roll i min nya klass, jag blev någon, mer än att bara vara den osäkra nykomlingen från det uppländska bruks- och stationssamhället. Den andra händelsen minns jag inte för att jag stod som segrare i skidtävlingen, det är förloraren som jag ännu ibland tänker på. Med sitt skidåkande ville han bli något annat än att bara vara skolans tjockis, men hans lika plötsliga som oväntade framgång förbyttes på ett brutalt sätt i obönhörlig förnedring. Idrotten förenar, säger man. Men hyllandet av den fysiska förmågan och jämförelsen med andra utövare fungerar också som en stark uteslutningsmekanism, och är en säker väg till att försämra en människas självförtroende.

I december 1998 skickade Nordiska museet ut frågelistan Idrottsliv till sina meddelare, där de uppmanades att berätta om sportens och idrot-

Målgång vid en skidtävling i Sågmyra, 1960-talets mitt. Foto Rune Waldetoft.

tens betydelse i livet. Gör sig de här aspekterna på idrotten påminda i frågelistmaterialet? Jag ska också beskriva vilka sportsliga och idrottsliga aktiviteter meddelarna ägnat sig åt under olika perioder i livet, eller på annat sätt varit delaktiga i.

Nordiska museet har ungefär 450 meddelare som regelbundet besvarar frågelistor i olika ämnen. Av dessa skrivande medarbetare är många äldre människor, i första hand kvinnor. Meddelarstaben utgör sålunda inte något statistiskt urval av befolkningen, den består av personer med intresse att dela med sig av sina erfarenheter och på detta sätt bidra till museets dokumentation av svenskt vardagsliv.

Frågelistan Idrottsliv har besvarats av cirka 135 personer, vilket är en ovanligt låg svarsfrekvens. Även om meddelaren inte har några mer omfattande erfarenheter av en företeelse, brukar hon eller han ändå fatta pennan och formulera ett svar. Birgit Thulin uttrycker det så här: »Här är åter en av dessa listor, som jag varit starkt frestad att avstå från att besvara. Något 'idrottsliv' anser jag mig nämligen aldrig ha haft. Men som vanligt kommer här ändå något slags svar, eftersom jag anser, att det rent objektivt sett måste ha ett visst värde att få in redogörelser även från personer som har en likgiltig eller rent negativ inställning till ämnet.« Det kan i vissa fall vara så, att ämnen som alla rimligen har egna erfarenheter av, uppfattas som alltför personliga och närgångna. Somliga meddelare stängde badrumsdörren om sig när vi för några år sedan frågade om deras personliga hygien. En annan av de äldre kvinnliga skribenterna, Kristina Andersson i Varberg, skriver: »Här får ni ett torrt, tråkigt, oinspirerat, oengagerat svar på frågelistan. Sport och idrott har inte varit min starka sida i livet«, ett förhållningssätt till sport och idrott som hon delar med många meddelarkollegor, både kvinnor och män, och som fått somliga att helt avstå från att skriva till oss i ämnet.

Men när en person som anser att sport och idrott ingenting betytt i livet ändå bestämmer sig för att ta sig an frågelistan och börjar skriva – och tänka – kan bilden bli en annan. Jag ska berätta om Tom Jönsson, förtidspensionerad industriarbetare från skånska Tyringe.

Tom börjar med att fastslå, att han alltid varit ointresserad av sport och idrott och att han aldrig utövat någon idrott: »Idrottsminnen – nej, jag har inga sådana.« Sedan följer en flera sidor lång berättelse om det sexåriga barnbarnet Nadins konståkning, som pågår en stor del av året. Tom är

stelopererad i ryggen och får själv inte åka skridskor, men han deltar aktivt i Nadins »ice-off aktiviteter«. Utrustningen är endast skridskor och hjälm, »men att knyta dessa skridskor på ett rätt sätt tog ett bra tag att lära – inte för hårt – det skall vara fast men ändå inte för löst, när barnen har åkt en stund sväller foten något men just då är det viktigt med snörningen – ingenting får göra ont«. Bland barn och föräldrar har Tom blivit känd som »Morfar«, och arbetet som »back-upp« vid rinken har gett honom många nya vänner. Han berättar vidare att han efter hand också blivit bekant med några av de äldre konståkningsflickorna, vars åkstilar han numera känner igen. Dessutom är det så, får vi veta, att viss musik bara passar vissa åkare, och det har Tom lärt sig att uppfatta. »Om detta har vi samtalat en hel del och dessa här åkarna var väldigt nyfikna på vad jag tyckte.«

Tom skriver i mars och säsongen går mot sitt slut. Men årets stora uppvisning återstår och där ska Nadin vara en av mössen i sagan om Askungen. Han är inbokad också nästa säsong: »Morfar – till hösten så måste du träna mig bättre på mina flygskär.« – Visst betyder idrotten en hel del i Tom Jönssons liv!

Skolans idrottsövningar, där i stort sett alla skulle vara med, lyfts gärna fram i beskrivningarna av barn- och ungdomstidens idrottande. De äldsta meddelarnas erfarenheter från 1920- och 30-talen av armar uppåt sträck! i bänkraderna har inte så mycket gemensamt med senare tiders basket- och volleybollspelande. Men de starka känslor som minnet av skolidrotten ofta väcker till liv förenar.

Hårda och krävande gymnastiklärare har det funnits gott om. Marianne Nissen, som gick i skola i Stockholm på 30-talet, berättar: »Från tredje klass fick vi en särskild gymnastikfröken. Hon var så sträng, tvingade upp alla i ribbstolar och på bommar, slog oss med en batong på benen om vi inte fort nog kom upp. Hon var nazist, tvingade oss att marschera som tyskar. Det hade hon sett på Berlinolympiaden 1936 och hon var helt entusiastisk.« Lagväljandet i samband med olika bollspel är en sanktionerad form av mobbning och blir i berättelserna ett uttryck för skolans hårda värld. Anna Prestjan, som började skolan i slutet av 70-talet, ser nyktert på saken: »Jag blev alltid vald sist. Egentligen tror jag inte att jag var sämre än någon annan, jag var väl medelmåttig. Men jag var liksom den typen, smal med glasögon och väldigt nervös för att misslyckas. Någon i varje klass

måste ju vara den som är sämst på bollspel, och det blev jag och några till som fick den stämpeln.« Det är rangordningen av eleverna och bristen på lekfullhet som får karaktärisera skolans idrottslektioner, stunder av pina som många aldrig glömmer.

De som lyckades bättre skriver inte lika uttrycksfullt om skolgymnastiken. Det är förlorarna, de mulliga och lite klumpiga, de närsynta och osäkra, som drar upp penseldragen. Lars Hagström är en av dem: »De övriga ungarna tyckte naturligtvis att det var dagens clou att få se en tjockis klänga i ribbstol eller rep. Och efter vad jag förstod så hade läraren också stort nöje av det. Det är omöjligt att glömma dessa förödmjukelsens stunder.«

För att rätt förstå den mörka bilden av skolidrotten måste man tänka på de kroppsliga förändringar, som gör den förpubertala och den pubertala tiden i en människas liv så känslig. Den närgångna mönstringen av kroppen i omklädningsrum och gymnastiksalar har förfärat många. »Jag var den första i min klass som fick mens, då var man befriad från gymnastiken, men man fick sitta och titta på så att alla i skolan visste vilka som hade mens. Idrott väcker inte så många roliga minnen hos mig«, utbrister Lillemor Mellquist, född 1948.

Idrotten ger individen en särskild status i gruppen; »idrottade man var man någon«, som Anna Prestjan konstaterar om sitt 80-tal. Från ungefär samma tid berättar Ove Dagneryd om en elev som saknade kamrater. Han var lite klumpig och tyckte inte om att idrotta. Men en idrottsdag med gevärsskytte gjorde honom intresserad och han började träna och blev en framgångsrik skytt. Nu fick pojken kamrater! Ari Leinonen föddes i Finland i slutet på 50-talet och flyttade som liten med familjen till Sverige. Idrotten blev hans goda fé: »När vi flyttade /till ett nytt/ bostadsområde och jag fick börja i en normal klass efter att ha gått i 'hjälpklass' blev leken och idrotten lite av min räddning, när det fanns tendenser till mobbning för att jag hette Ari Leinonen ett 'konstigt namn' och mina föräldrar inte kunde prata svenska mm. Detta förstod jag snabbt. Ingen ville fullt ut retas med någon som var viktig i kvarters- och klasslaget.«

Genom att idrotta skapar man sig en identitet. Identitet handlar bland annat om delaktighet, i ett lag eller med en grupp träningskamrater. Men också den ensamme långdistanslöparen ingår i ett större sammanhang – han är »långdistanslöpare«, även om han aldrig sprungit vare sig Göteborgsvarvet eller Stockholm Marathon. Elljusspårets tunnel öppnar sig

mot en allomfattande gemenskap.

Ingvar Norlin har skrivit en fristående berättelse om sonen Erik, som föddes med ryggmärgsbråck 1967. Ett av hans handikapp blev små och deformerade fötter. Här berättar pappa Ingvar om Erik och ishockeyn:

> Tur att det till slut blev jullov, nu fick Erik en tid att koppla av från skolan. Nu såg han fram mot att spela ishockey som fängslade honom enormt, även fast han inte kunde åka skridskor så var han med på isplanen och spelade. Hur länge han skulle få vara med utan skridskor var en tidsfråga, det fick väl bli den tid det blev. Han hade ca en kilometer till isbanan. Dit gick han med sparken lastad med klubbor och puckar. Långsamt gick det men han verkade lycklig när han stack iväg. Ofta var det vuxna spelare där, då fick han vackert stå på sidan och vänta på att de skulle bli klara så att han vågade gå ut på isen. Han kunde också vara ensam där och spela. Då lekte han att han var någon av tjeckernas stjärnor som tränade. När han kom hem berättade han om dragskotten han skjutit och vilka finter han gjort innan han lade pucken i mål. Under dessa stunder när han var ensam kände han inte av sitt handikapp eftersom det inte fanns någon att jämföra sig med.
>
> Han ville gärna ha skridskor men vi visste att det skulle nästan vara detsamma som att bryta av honom fötterna eller benen. Att det skulle vara nästan omöjligt för honom att åka skridskor trodde han inte på. I det längsta försökte vi få honom att förstå att han var för liten ännu för att åka skridskor, men han hade sett mindre barn som åkte och då skulle väl också han kunna.
>
> Detta diskuterade vi mycket, skulle Erik åka skridskor måste han ha ett stöd, annars skulle fötterna brytas av. Ingrid pratade med läkare om det fanns möjlighet till detta, de hade inte tidigare gjort liknande. En dag fick Erik åka till Sundsvall för att där försöka prova ut något sorts stöd. Hem kom han med troligen det första stöd som tillverkats för skridskoåkning. Eriks fötter var så små att vi fick köpa de minsta skridskor som fanns och ändå var dessa mycket för stora. Erik och jag skulle provåka ute på vägen till att börja med, skulle det gå bra blev det isbanan sedan. På med skridskorna fortare än fort och ut med skridsko och klubba på den första skridsko-

turen. Han hade tidigare av sin faster fått fullständig ishockeyutrustning, inget fattades. T.o.m. kronorna på bröstet fanns med. Nu var han en av spelarna i Tre Kronor. Vilket lir det skulle bli.

Men när vi kom ut på landsvägen vek fötterna sig som de alltid gjort, och nu var det skenor under skorna vilket gjorde att allt bara gled undan. Vi höll väl på en timma och försökte åka, det gick bra när vi kom lite på sidan där det fanns lössnö. Erik tittade upp på mig och så sa han med ett leende: »Pappa, kan man kalla det här för skridskoåkning?« Sedan försökte vi ytterligare några gånger med samma resultat, då lessnade Erik och insåg att någon ny Tumba skulle han inte bli. Skridskorna ställdes åt sidan för att aldrig mer användas.

Eriks hjärtskärande kamp mot en ovillig kropp är inte bara ett uttryck för längtan efter delaktighet. Självfallet ville han känna att också hans kropp kunde bära honom framåt. Idrottandet, den fysiska aktiviteten, är en glädje i sig. Välbehaget förstärks av upplevelsen av samspelet mellan kroppen och den egna viljan, förmågan att behärska sin kropp. Kroppskontroll och kroppsideal hänger samman. Under 1900-talet har drömmen om den smärta och vältränade kroppen varit förhärskande i olika grad, ett kroppsideal förbundet med hyllandet av självkontroll och disciplin, i vissa fall askes.

Sture Hazards stämma är en återklang av den 1930-talets kroppskultur, som ville skapa en ny och bättre människa, ett led i bygget av folket och nationen för framtiden: »När jag i mitt åttionde levnadsår tar mina dagliga promenader så sker det inte i maklig takt. Jag ger av det som finns kvar av den småländska urkraften från mannaåren. Kamp skall det vara, kamp mot den egna bekvämligheten /.../ Falla och stupa kan man, det tillhör livets egen bistra filosofi men kapitulerar gör aldrig en idrottsutövare av den gamla skolan. /.../ Vi tycker inte om att sitta vid spisen och hålla oss varma om fötterna. Vi vill ut i nordanvädret och trotsigt vända våra näsor rätt mot stormen. /.../ Det är något mycket fint att segra över sin egen bekvämlighet och att framgångsrikt bekämpa lättja och liknöjdhet. Då öppnar Sankte Per pärleporten för oss.«

Det är kampen med sig själv, om än inte lika heroiserad som här, som lyfts fram av många som beskriver sitt idrottande eller motionerande. Det

egna välbefinnandet står numera i centrum, övervikt är en välkänd hälsofara och incitamentet till mångas motionerande. Genom att idrotta/motionera regelbundet vinner man också något annat, man visar att man har disciplin, att man råder över sina drifter och laster. Jan Waldner, som är i 75-årsåldern, lyckades för några år sedan gå ned 14 kilo på lika många veckor, »en prestation som jag känner mig lika stolt över som en idrottsman känner sig över sina framgångar på tävlingsbanan«. Också Anna Prestjan, som är betydligt yngre, har besegrat sitt sämre jag: »Jag känner ett otroligt välbehag när jag har tränat, och jag tror att mina komplex har försvunnit tack vare träningen. Dels ser jag faktiskt bättre ut, min mage är platt, jag är smal och vältränad, men dessutom vet jag att jag i alla fall har gjort mitt bästa, och det är en skönare känsla än den där 'jag borde'-känslan.« Våra kroppar signalerar vår moraliska nivå. Den ständigt mumsande tjockisen straffar ut sig själv. Anna Wiik, född i mitten av 60-talet, berättar om när hon gick ned i vikt och hennes kropp blev en annan: »Jag hade fått inpräntat att jag var ful och plötsligt såg folk att man fanns. Till och med bland mina egna klasskamrater som aldrig annars pratade med mig blev jag högintressant.«

Den svenska landsbygd där många äldre meddelare vuxit upp, var en miljö där idrottande och idrottsintresse knappast stod på dagordningen. I bondeleden var man länge misstänksam mot idrottsrörelsen. Kroppen kunde brukas för nyttigare ändamål. Lennart Gustavsson berättar från sin småländska barndom på 1930- och 40-talen om somrarnas fotboll och vintrarnas skridskoåkning, bandyspel och kälkåkning, och avslutar: »Det som beskrivits här ovan hör till barndomens upplevelser /.../ Det fanns inga i min familj /.../ som sysslade med idrott i vuxen ålder. Praktiskt taget ingen läste idrottssidorna eller talade om idrott när de träffades. Det var en genetisk självklarhet att mitt idrottande, om det kan kallas så, hörde barndomen till.« Sonja Henningsson har ett drastiskt exempel på hur man betraktade den som gick, eller snarare sprang, sina egna vägar: »Den förste som 'idrotta' här var Sven Hellman, makens bästa vän. Han sprang i skogarna och 'träna' i helgerna och ansågs allmänt som sinnessjuk. Blev visst halländsk mästare i nån löpning. Men han läste på Hermods om nätter o helger och tog småningom studenten. Att han hissa opp en rivals cykel i flaggstången och barrikadera bron på vägen till henne befäste hans rykte som imbecill.«

För flickorna hörde idrottandet knappast ens barndomen till. Birgit Nilsson, född i Norrbotten i början av 20-talet, säger att hon och hennes syster aldrig fick några skidor, det var bröderna förunnat. Och skolans skidtävlingar var bara till för pojkarna. Från sin dalsländska hemsocken minns Daga Paulsson, född 1918, att där fanns inga tillfällen för flickorna att idrotta, ibland samlades de och tittade på när pojkarna spelade fotboll.

Särskilt i de kvinnliga svaren framställs barndomen på bondgårdar och i småbrukarhem som en tid av få lekar och nöjen. Flickorna skulle i stället hjälpa till i hemmet och på detta sätt förberedas för vuxenlivet. Sonja Henningssons skildring av sin halländska uppväxtmiljö på 1920- och 30-talen är ett särdeles målande exempel:

> Vi fattiga bondebarn fick så fort vi kom hem från skolan byta kläder för att ut och jobba. Vi hade bara en sorts kläder i skolan och en annan hemma som fick bli hur smutsiga som helst. Vi fick »spadvända« jorden i alla kullar i gärdet (fulla med sand) för det låg mellan två sjöar så det blev bättre bete åt djuren. Vi lasta tonvis med sand och grus ur en kulle till mossen nedanför så den blev åker och bar hästen. Vi räfsade löv och ris i markerna som skulle slås med lie till hö. Vi räfsa gräs, tog opp säd efter lie eller slåttermaskin med avläggare om sommarn, hässjade hö och trampade i hölassen, släpa in det på höränneт i tryckande hetta före åskväder. Vi drog harven i torvmossen där hästen inte kunde gå för där var för sankt. Vi högg ved, troligen från tioårsåldern, vi högg ner små träd i hagarna till ved, skalade eketräd, små, till bark eller stolpar som såldes, skalade massaved, tog opp potatis ca 6–8 timmar var dag. På vintern sticka och virka vantar, sockor, mössor och tröjor till oss och fem syskon, bar vatten till korna, mjölka och gödsla ut. Gödsla ut under får och svin ibland. Tvätta för hand, bar in ved och vatten till hushållet osv. Det var gymnastik tillräckligt och det var en vila att få sitta i skolan varannan dag."

»Det gick ju inte att växa upp i Göteborg på 30–40-talet utan att bli fotbollsintresserad, GAIS-are, ÖIS-are eller IFK-fantast var de tre huvudgrupperingarna, och sedan fanns ju mångfalden av olika kvarterslag över hela staden.« Villy Holmberg beskriver en helt annan idrottslig uppväxtmiljö än den som landsbygdens söner och framför allt dess döttrar åter-

»När jag var 10–11 år fick jag av min far ett par skidor. Jag tyckte det var ännu roligare att åka skidor än skridskor, trots att jag måste åka skidor i kappa. Min mor ansåg att flickor inte skulle vara klädda i långbyxor. Alla mina kamrater hade skidbyxor så jag kände mig lite utanför.« Gunvor Schulze utanför hemmet på Barrstigen i Bromma 1929.

kallar i minnet. Det var inom borgerligheten som idrotten först var en naturlig sysselsättning, efter hand blev också arbetarna i städer och på industriorter alltmer idrottsintresserade, även om arbetarrörelsen till att börja med såg idrotten som en borgerlighetens ensak. Olle Lindqvist växte upp i Arbrå i Hälsingland på 1920- och 30-talen. I samhället fanns en tennisplan som tillhörde Arbrå Verkstad. De mindre barnen fick visserligen inte spela där, men Olle och hans pojkkamrater inspirerades till att anlägga en egen enkel tennisplan och att tillverka egna racketar, gamla tennisbollar var det lätt att få tag på. Friidrott med löpning, höjdhopp och kulstötning tränades på den stora villatomten hemma hos en kamrat, landsfiskalens pojke. I tonåren höll man till på samhällets idrottsplats.

Också de äldre kvinnor som vuxit upp i städer, i villasamhällen och liknande berättar om ett eget idrottande, utanför skolan. Karin Henrikson föddes i Malmö 1917 och hon inleder sitt frågelistsvar så här: »Jag hade något som inte var så vanligt på den tiden, en mor som var sportintresserad. Hon var född 1884 och på morfars sommarställe fanns badhus, båthus och tennisbana«, en fingervisning om hennes sociala härkomst. I nedre tonåren började hon träna i MSS, Malmö simsällskap, och blev som bäst reserv i stafettlandslaget. Gunvor Schulze har sina samtida barndomsminnen från Bromma utanför Stockholm. Hon blev tidigt intresserad av skridskoåkning och berättar om när hon i Alviks skola fick se konståkning på skolgården. Det var Sonja Henie som hade uppvisning och ibland paråkte Vivi-Anne Hultén och Bo Nothander.

Gunvor gav dock upp sitt skridskoåkande. Hon fick inga nya skridskor och tröttnade på de gamla, enkla skridskor med remmar över foten som skruvades fast på pjäxan och som aldrig satt riktigt fast. Minnet av dessa halvrör som ideligen lossnade förenar en hel generation, eller två. Barndomens knapphet, och den sparsamhet som förr var en klassöverskridande dygd, tar gestalt i dessa dåliga skridskor, för stora pjäxor och hemmagjorda fotbollar. Christina Bergdal, som föddes under kriget, minns: »Hemma hade jag åkt på s k halvrör, alltså sådana som man skruvade fast på pjäxan och när jag nu började skolan i stan skulle jag ju få s k bandyrör. De var vinröda och fina med storlek 39, för mamma tyckte att jag skulle ha något att växa i. Än idag har jag 37 i skostorlek. Det kanske också förklarar varför jag inte blev så bra på skridsko.« Berättelsen om barndomens enkla förhållanden framstår som i det närmaste tidlös. Lena

Kronberg återvänder till lågstadiets gymnastiklektioner omkring 1970 och erinrar sig flickornas vita sockiplast, hennes var alltid för stora för att hon skulle ha att växa i. Om samma tid skriver Benny Fröjd: »När jag var liten så spelade vi en del fotboll på ängen där jag bodde. Det här var på den tiden då man kunde spela fotboll på en äng och inte behövde en dyr anlagd plan.«

Berättelserna om »sport och idrott« i vuxen ålder är många gånger skildringar av friluftsliv: promenader, med eller utan svampkorg, cykling, skid- och sparkåkning, fjällvandringar och trädgårdsarbete. Man ser framför sig det unga Folkhemssverige som genomkorsar landet på cykel och övernattar i tält eller på vandrarhem. På vintern äter man apelsinklyftor vid foten av Snasahögarna, med stavarna nedstuckna i snön och ansiktet vänt mot solen. Under krigsåren går man Riksmarschen och promenadutflykter i samma anda, anordnade av olika föreningar. Och så har man fortsatt. Idag får den lokala PRO-föreningen sina medlemmar att i samlad tropp ge sig ut med ryggsäckar och skidstavar i händerna. »Det blev som

»Vandrarnas tacksamhet min belöning«, är Viola Karlenheds paroll som vandringsledare. Här leder hon en höstvandring på Adelsö i Mälaren 1998. Foto Sven Carlson.

Sommaren 1941 gick cykelsemestern till Gränna och Visingsö, där Gunvor Schulze poserar framför Per Brahes slottsruin.

Gunvor Schulze i Handöl i Jämtlandsfjällen påsken 1941.

sagt friluftsliv som jag skrivit om, men det går väl lika bra«, avslutar Britt-Marie Johansson från Rottne i Småland sitt frågelistsvar.

Det är med andra ord »motion« i olika former som visar sig vara innehållet i de flesta meddelares »idrottsliv«. Idrottens tävlingsmoment, som skapar vinnare och förlorare, tar många uttryckligen avstånd ifrån, även om man själv ägnar eller ägnat sig åt sporter där det är en självklar del, som bowling – och även boule, som vi tack vare frågelistan vet också spelas i Frostviken i norra Jämtland. Gerd Lindblom föddes vid mitten av 40-talet och hennes kortfattade beskrivning av idrotten i livet får representera den något svettigare skaran av alla dessa motionärer: »Gymnastiken i skolan var en plåga. Jag kände mig inte accepterad. Var inte tillräckligt duktig, vågade inte, fick ingen chans. Visst var jag med på friluftsdagar och andra aktiviteter men det blev aldrig något. Jag hade aldrig idrottsidoler. Mina föräldrar var heller aldrig intresserade. I vuxen ålder började jag däremot träna. Har joggat, sprungit, lunkat, cyklat osv. Var starkt engagerad i Korpen på 80-talet. Var med i Tjej-milar och Centrumlöp i Oslo. Motion betyder idag mycket för mig. Däremot inte sport och idrott. Vinna eller förlora finns inte i mitt medvetande.« I en modifierad form är det här ett typiskt »idrottsliv«, som det tar form i svaren på Nordiska museets frågelista.

Bland det fåtal yngre meddelare, födda på 1960- och 70-talen, som skrivit om sina personliga erfarenheter av sport och idrott, finns några som varit mycket aktiva. Deras exempel visar att idrotten numera är naturlig för både pojkar och flickor och att den sker i organiserade former; idrottsrörelsen har väl idag närmast monopol på den unga generationens idrottande. En avigsida som blir synlig är det elittänkande och den utslagning som drabbar många redan i mycket unga år. Åsa Ålander föddes i början av 70-talet i Järvsö, där friidrotten, som hon säger, har en central roll. »Redan vid 7–10 års ålder skulle man tävla så mycket som möjligt och platsade man inte i Hälsingetoppen så var det tack och adjö.« Hennes idrottande sågs med ett milt och ironiskt förakt av de ledare, som visste att hon aldrig skulle »nå toppen«. Elittänkandet gör att kraven på de unga idrottsutövarna växer, även utanför planen. Henni Lintunen spelade fotboll, men tröttnade på tränaren och slutade: »Man kan inte säga åt tjejer i 16-årsåldern att komma in kl. elva om det inte är match dagen efter! Inte heller att vi inte fick ha vad vi ville på oss. Det funkar liksom inte för en

annan som varit ensammen med bästisen samma sommar och röjt 2 veckor på Kreta.«

En sport som står för mycket av det goda som finns hos idrotten, är orientering. I tioårsåldern följde Malin Joakimson sin pappa i fotspåren och började orientera i skogarna runt Taberg i Småland. Tjugofem år senare lyfter hon fram sportens goda sidor. I många familjer är hela familjen med på träning och tävling, och det skapar en betydligt mindre press på barnen än inom många andra idrotter, där föräldrarna står vid sidan av planen eller banan och driver på sina små idrottsstjärnor i vardande. Birgit Nilsson har orienteringsminnen från 50-talet. Hennes man var ensam i familjen om att orientera, men hela familjen var delaktig. »Det var tävlingar mest varje söndag och även när familjen utökades med tre barn var vi med. Vi packade termos och smörgåsar och åkte gemensam buss med andra tävlande och deras familjer ut mot okänd ort. Vid tävlingens slut åt vi vår matsäck. Det var ganska skönt att komma ut i skogen. På hemvägen var det snack om olika kontrollers läge, vrickade leder och skrubbsår. De flesta trötta och svettiga. Duscha fick dom göra hemma om det inte fanns nån sjö i närheten.«

Orienteringen framställs som en riktig familjeidrott, en sympatisk blandning av fysisk aktivitet, naturupplevelse och picknick. En skön form av gemenskap.

Att tillsammans med någon uppleva en samtidig händelse förenar, det må vara en rockkonsert, ett idrottsevenemang eller en färjekatastrof. Och få saker kan diskuteras lika länge och ingående som exempelvis en fotbollsmatch: 22 man på plan och en domare – och bollen är rund! »Jag kommer ihåg än idag en sommardag när far kom hem och sa att vi skulle gå på Nya Ullevi för att se matchen mellan ÖIS och AIK. Agne Simonsson gjorde comeback och ÖIS vann med 5–0 eller 5–2. Detta måste ha varit 1965–1967.« Orden uttrycker den längtan efter samhörighet med pappan som den lille Ari från Finland kände, och som förverkligades för en stund då de följdes åt till fotbollsarenan. Pappa som annars inte hade några andra intressen än att gå till jobbet på Volvo. Gert Lindell blir nostalgisk när han tänker på hur han tillsammans med sin bror och far gick upp tidigt på morgonen för att höra radioreferaten från matcherna mellan Ingemar Johansson och Floyd Paterson.

Idrotten är gemenskap! Till vad ledde mina egna idrottsframgångar? Ja,

Familjen Nilsson samlad för en kaffepaus efter avslutad orienteringstävling någonstans i Stockholmstrakten. 1954.

det måste sägas. Trots målvaktsräddningen blev Sågmyratiden inte så segerrik. Jag var ganska duktig i skolan och det sänkte nog mina odds bland textilarbetarbarnen. Dessutom sågs jag en gång med familjen utanför frälsningsarmélokalen i Borlänge, där pappa var soldat. »Klubbskaft – ut« blev nog mera »stolpe – ut«. Jag känner igen mig i Erik, som jag berättat om, och ishockeyrinkens magnetartade dragningskraft. Från köksfönstret såg jag när belysningen tändes på utomhusrinken. Då skyndade jag dit med oslipade skridskor, klubba och puck. Ett par mil bort möttes Leksand och Skellefteå, med »Klimpen« Häggroth i målet. Väl hemma igen, från samma fönster, såg jag strålkastarna från raden av bilar, som i det tilltagande snöfallet sakta kom körande nedför backen vid järnvägsövergången. Skellefteå hade vunnit med 3–2.

Samlare och kalenderbitare

ULF HAMILTON är fil. dr i historia och intendent vid Forskningscentrum, Nordiska museet

Pojkar med idolbild av Gunnar Nordahl. ▸ Foto från 1954. Gunnar Nordahl från det lilla brukssamhället Hörnefors i Norrland skulle göra en sagolik karriär som fotbollsspelare. I den italienska ligan fick han smeknamnet »Il Bisonte« (Bisonoxen), vilket syftade på hans förmåga att bryta igenom motståndarförsvaret och skjuta mål. Ur Geijerstam (1998).

Även om idrotten har sin särart finns också klara likheter med annat kulturarv. Två yttringar som skall belysas i det följande – samlare och kalenderbitare – är förknippade med idrott, men inte enbart. Samlare finns även inom andra områden som frimärken, mynt, konst osv. Detsamma gäller kalenderbitare, där olika frågesportsprogram i radio och TV är viktiga exponenter; för Sveriges del allt ifrån 1930-talet med Gösta Knutsson/Einar Haglund över epoken Nils-Erik Baehrendtz/Mats Rehnberg in i nutid, där programmet Jeopardy väl kan ses som stilbildande.

För många kulturföreteelser är relationen aktör–publik viktig. Det kan gälla film, teater, idrott, musikframträdanden, kungafamiljens exponering inför medborgarna osv. I relationen vill publiken eller delar av den ibland ge uttryck för en fördjupad samhörighet med sina aktörer och inte bara betrakta och reflektera i publiksituationen. Detta brukar yttra sig i fördjupad kunskap om ett område (opera, kungliga familjen, ett fotbollslag, en artist, en filmstjärna osv.) – här är vi alltså kalenderbitaren på spåren. Vidare att man samlar på föremål, bilder och liknande med anknytning till intresseområdet eller att man »jagar« autografer för att få en direktrelation med det objekt man beundrar eller annars vill ha en samhörighet med (Peterson 1995:9–13, Andersson 1999:151).

Samlare och samlande

Enligt den brittiska museiforskaren Susan Pearce (1998) är, bl.a. utifrån en brittisk undersökning, några viktiga drag i samlandet följande:

Inriktningen av samlandet och samlingens funktion är genusbetingad. Enligt Pearce är det mest män som samlar på *idrott* ("sporting material"). Hos kvinnor dominerar estetiska värderingar. Detta yttrar sig också i att kvinnor ofta har en ambition att samlingen skall pryda hemmet och att samlingen i den meningen är mer offentlig, medan män ofta håller sina samlingar avskilda i album, förvaringsmöbler osv. Samlandet av just »sporting material« är starkt förknippat med att man har en bakgrund som antingen aktiv idrottsman eller har ett utvecklat intresse för idrott som t.ex. åskådare/bänkidrottare.

Det material man samlar kan vidare enligt Pearce delas in i sådant som används i en (publik) idrottssituation för att understryka identitet – t.ex.

fotbollshalsduk, nationsflagga – och ting som fungerar som trofé eller minne. Exempel på det senare är bilder av idrottsmän och lag i olika sporter, autografer m.m.

Varför samlar man? Enligt Pearce är behovet av självidentifikation en viktig orsak. Annat att anföra – som Pearce inte direkt tar upp men antyder – är att samlandet blir ett substitut för ett aktivt sportutövande eller att det helt enkelt är en kanalisering av eller uttryck för sportintresse mer generellt och då en variant av kalenderbitarens troliga inspirationskälla.

Det personorienterade samlandet, som är en betydande del när det gäller idrott, är också utbrett på andra områden. Idolbilder, eller överfört: artisters koppling till produkter av olika slag, har funnits inte bara beträffande idrottsmän utan gäller också kungligheter (Gustav V:s sardiner i olja), filmstjärnor (tvålar, läppstift m.m.), popstjärnor, operaartister osv. Den brittiska Jenny Lind-febern under några år på 1840-talet skapade en jättemarknad för Jenny Lind-dockor. I USA salufördes särskilda Jenny Lind-almanackor, Jenny Lind-masker m.m. i samband med hennes sång-

Jenny Lind Comic Almanac 1851. Den svenska »näktergalen« och sopranen Jenny Lind kom under sin Amerikaturné i händerna på den skicklige mediamannen och museichefen Pineaus T. Barnum. Via reklamen kom turnén att väcka en exceptionell uppmärksamhet. Jenny möttes redan vid sin ankomst till New York i september 1850 av tusentals entusiastiska amerikaner. Mediatrycket gav också stora möjligheter att sälja samlarföremål av allehanda slag med anknytning till sångerskan. Ur Ware, Lockard & Thaddeus (1980).

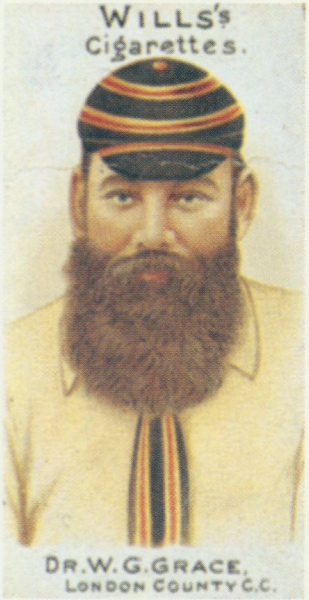

Cricketspelaren W.G. Grace. Kortet ingår i den första serien av Cigarette Cards med anknytning till idrott. De gavs ut 1896 av tobaksfirman W.D. & H.O. Wills Ltd. Serien bestod av bilder av femtio olika spelare. Kortets baksida har reklamtryck för företaget och saknar – i motsats till vad som senare blev vanligt – uppgifter om den spelare kortet föreställer. Enligt Nordisk familjeboks sportlexikon var W.G. Grace »den bäste cricketspelare, som någonsin funnits«. Ur Tomkins (1980).

Jockey och hästägare. Cigarette Card från början av 1900-talet. På kortet syns såväl den berömde jockey Henry Jones som hästägaren, vilken råkar vara Edward VII, kung i Storbritannien 1901–10. Kortets utformning uttrycker en lite överraskande social nivellering där jockeyn och regenten avbildas »på jämställd fot«. Ur Tomkins (1980).

arturné 1850–51. Att man köpte muggar med kungliga motiv inför Carl XVI Gustafs giftermål 1976, att ynglingarna Lars-Gunnar Björklund och Lasse Åberg jagade Alfabilder på fotbollsspelare 1949, att ungdomar under 1990-talet köper hockeybilder eller att någon lär sig fotbollsresultaten i Allsvenskan utantill är alltså uttryck för samma sak. Drivkraften är ett behov av närhet till en företeelse blandat med kunskapsbegär men också enligt Pearce – en stärkning av egot. Ett exempel från filmens värld där just detta understryks är en episod från 60-talsfilmen »Änglar finns dom?«. Här lyckas den »enkle« bankvaktmästaren – spelad av Jarl Kulle – genom att vara ägare till en unik vapensamling förmå den blivande, motspänstige svärfadern (Edvin Adolphsson) att gå med på giftermål med dottern (Christina Schollin). Genom samlingen kan vaktmästaren lämna sin »grå« vardag och svinga sig upp i societeten.

Från Cigarette Cards till hockeybilder

Under 1840-talet skapades i Frankrike seden att en del hantverkare tryckte visitkort som man använde i sin verksamhet. Detta spred sig till butiker där man delade ut kort med intagande motiv i avsikt att stimulera kunderna till återbesök. Detta utvecklades så småningom till kortserier med flera bilder för att förstärka effekten och ge olika affärer gott renommé. Den franska firman *Au Bon Marché*, som startade 1853, skulle bli ledande vid försäljning av dessa produkter. Bruket av kortserier, som efter hand kopplades till olika förpackningar, spreds också vidare till andra länder som Tyskland, Österrike, Belgien och USA medan Storbritannien först höll sig avvaktande och senare under slutet av 1800-talet hämtade inspiration via Nordamerika.

Korten fick efter hand – särskilt inom det anglosaxiska kulturområdet – en dominerade anknytning till cigarett- och tobaksförpackningar, vilket ledde till begreppet *Cigarette Card*. Då det mest var män som brukade tobak blev korten maskulint anpassade där avbildningar av vackra kvinnor, militära motiv och idrott var det vanliga. Den första serien med idrottsmotiv kom ut 1896 och var en serie bilder på framstående cricketspelare. Under åren fram till första världskriget dominerades idrottsmotiven av personporträtt från cricket, fotboll, golf och rugby, dvs. de dåtida stora anglosaxiska sporterna.

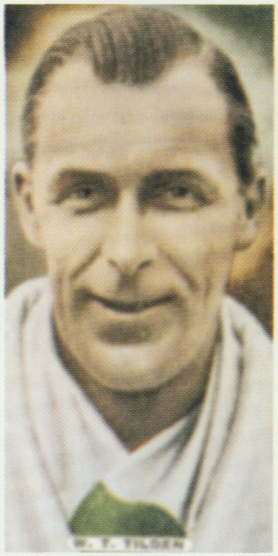

Tennisstjärnan W.T. Tilden. Cigarette Card från 1930-talet, ur en serie med internationella stjärnspelare. Amerikanen "Big" Tilden var världsetta i tennis åren 1920-25. Ur Tomkins (1980).

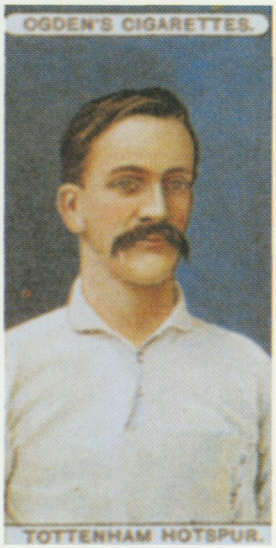

Fotbollsspelare. Cigarette Card från början av 1900-talet ur en serie med spelare från ledande brittiska fotbollslag. Mannen i den vita tävlingsdräkten representerar Londonlaget Tottenham Hotspur. Ur Tomkins (1980).

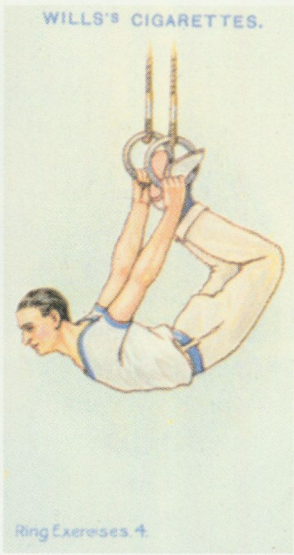

Ring-gymnastik. De tidiga idrottskorten hade ibland ett instruktivt syfte, som denna bild ur en serie från tidigt 1900-tal där man ville illustrera gymnastikens olika moment. Ur Tomkins (1980).

Även under mellankrigstiden var idrottsbilder väl företrädda på Cigarette Cards, där också andra sporter som tennis, hästsport, motorsport m.m. blev representerade. Förekomsten av kort breddades till att också omfatta fler förpackningar vid sidan av cigaretter, t.ex. tuggummi, medan uttrycket Cigarette Card redan var präglat och bibehölls.

Efter andra världskriget har kort med sportmotiv fortsatt att florera. Två nyheter har emellertid förändrat samlarbetingelserna. Själva kortproduktionen har blivit mer artrik och kort marknadsförs numera som enskilda produkter, ibland i kombination med avpassade album och utan koppling till viss förpackning. Hockeybilder med olika motiv från ishockey dominerar idag idrottsområdet vid sidan av fotboll. Samtidens stora internationella kortproducent är det italienska företaget *Panini* vid sidan av olika företag i USA som ger ut hockeybilder. Hos Panini dominerar kortproduktionen av bilder på idrotts- och mediapersonligheter. Korten kombineras för det mesta med tuggummiförpackningar. Den fristående kortproduktionen är emellertid också omfattande.

»Har du negrarna åsse?« Under slutet av 1930-talet kom färgade idrottsmän att ta del i åtskilliga friidrottstävlingar i Malmö. De blev publikfavoriter genom sina exotiska utseenden men också för sina utmärkta idrottsprestationer. De var högvilt för den tidens autografjägare, bland vilka enligt teckningen också kvinnor förekom. Teckning av Anders Sten från 1938, publicerad i Sydsvenska dagbladet.

Sven Tumba skriver autografer. Sveriges mest kände ishockeyspelare, född Johansson men uppväxt i Tumba söder om Stockholm, uppvaktas av en rad tonårsflickor någon gång under sent 1950-tal. Samtliga flickorna är utrustade med skridskor vilket antyder att autograferna sannolikt skrivs i anslutning till »allmänhetens åkning«. Ur Tumba (1995).

Svenska samlare i tre generationer

Den samlarbild inom idrott som dominerar den svenska begreppsvärlden är *Alfabilder*. Dessa har berört de flesta sportintresserade ungdomar födda mellan 1935 och 1950, bland vilka en bunt Alfabilder sammanhållna av en gummisnodd och löpande bytesaffärer för att få hela lag var en sorts generationsmentalitet. Likheten finns med de engelska pojkar som någon generation tidigare bevakade tobaksaffärer för att tigga till sig Cigarette Cards från rökande herrar i avsikt att bygga upp en så förnämlig bildsamling av idrottsmän som möjligt. Filmstjärnebilder och bokmärken var en med Alfabilder samtida samlarvurm där flickor dominerade.

Alfabildernas historia började med *Alfakolan* som var kombinerad med sportbilder från olympiska spelen i Berlin 1936. Bakom idén fanns Alifabolaget som stod för bilderna och AB Lindahls Fabriker som svarade för kolan och senare pastillerna. Båda fabrikerna låg på Nybrogatan i Stockholm och hade samma ägare. Andra världskriget hämmade dock en fortsatt utveckling och nästa lansering av sportbilder kom först 1949 med tablettasken *Alfapastill*, vilken innehöll en serie bilder på spelare från Sveriges då ledande fotbollsklubbar. Enligt Gunder Andersson (1999) var emellertid inte fotbollsbilderna de enda just 1949. »Från början (1949) var bilderna svart-vita och visade idrottsmän i största allmänhet. Vasaloppsvinnaren Anders Ström från IFK Mora och andra. De glömdes snart bort. Kolorerade fotbollsbilder tog över.« (Andersson 1999:145). Alfabilderna var emellertid ingalunda ensamma på marknaden. Edwin Ahlqvists legendariska tidning *Rekordmagasinet* innehöll som regel samlarbilder av fotbolls- och ishockeylag. Veckotidningen *Allers* gav i början av 1950-talet ut en samlarserie *Svenska idrottsstjärnor* där bl.a. *mister G* (Gustav V) ingick. Affärsidén med Alfabilder blev emellertid omgående en stor och dominerande succé som i hög grad bars upp av veckopengen till dåtidens idrottsintresserade pojkar. Utgivningen av pastill- och bildkombinationen pågick sedan under en 15-årsperiod.

De första Alfabilderna var alltså svartvita och med en ofta klatschig beskrivning av idrottsmannen på baksidan. Här förekommer epitet som »snabb och bollsäker«, »den verklige backkämpen«, »härligt kämpahumör«, »ettrig, snabb framspelare«, »gör aldrig en dålig match«, »snabbdrag i vänstern«; här exponerades alltså ett speciellt idrottsspråk. Färgbilder infördes från 1953. Fortfarande var emellertid bildkvalitén jämfört

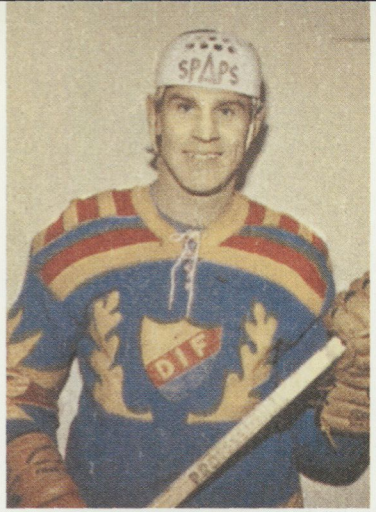

Sven »Tumba« Johansson. Alfabild från 1961, där Sven Tumba representerar Djurgårdens IF i ishockey. Från början spelade man ishockey barhuvad eller med stickad mössa/keps enligt bandytradition. Tumba framträder emellertid i hjälm av egen konstruktion. Hjälm skulle senare bli obligatorisk utrustning vid ishockeyspel. Om den 29-årige Tumba meddelar kortets baksida bl.a. att »han är känd överallt där ishockey spelas" och att han är "en kämpe som ger allt och aldrig gnäller«.

HARRY NILSSON
AIK

Fotbollsspelaren Harry Nilsson. Alfabild nummer 1 från 1949 ur en serie på ungefär 200 bilder. Harry Nilsson tillhörde AIK och spelade också 34 landskamper. Harrys karaktär som spelare är enligt kortets baksida: »Den verklige backkämpen, som alltid ger det yttersta. Hård, oöm, med upprensande långspark, samt mycket gott huvudspel«.

SUSANNE GUNNARSSON

Kanotisten Susanne Gunnarsson. Alfabild 1997 från en serie med nittio kända svenska idrottsmän och idrottskvinnor. På kortets baksida anges – som på de »ursprungliga« Alfabilderna – uppgifter om personens idrottskarriär och egenskaper. Om Susanne får man bl.a. veta att hon är »otroligt stark och tuff«.

ULF HAMILTON

med t.ex. engelska Cigarette Cards mycket klen. I takt med ishockeyns växande popularitet – där Lennart Hylands radioreferat var viktiga – gav Alifabolaget i mitten av 1950-talet ut en serie med spelare från Sveriges främsta ishockeyklubbar. Även serier med anknytning till olympiska spel och boxaren Ingemar Johansson kom ut under 50-talet.

Produktionen av Alfabilder avstannade under 1960-talet men har återuppstått under 1990-talet genom att firmanamnet köpts av en intressent utanför det ursprungliga Alifabolaget. De senaste Alfabilderna, i ett större format än de ursprungliga, är en kortserie med betydande nu levande svenska idrottsmän och idrottskvinnor, där korten också är försedda med idrottsmännens originalautografer. Korten, som är i färg och där baksidan enligt traditionen beskriver idrottspersonen ifråga, säljs separat. En viss del av inkomsten går till Thomas Fogdös fond.

Hur inspirationen att ge ut sportbilder en gång uppstod i Sverige framgår inte av den huvudsakliga källan – Alfaboken från 1994 – men de viktiga impulserna torde ha kommit från Storbritannien. De första fotbollsbilderna från 1949 är ju en direkt kopia av Cigarette Card-konceptet så när som på valet av bildkvalité. Breddningen av sortimentet till hockeybilder torde – förutom inhemska faktorer – ha inspirerats från USA, där de första korten kom ut redan 1951.

Alfabildens avsomnande under 1960-talet innebar inte att samlandet av idrottsbilder upphörde. Autografsamlandet pågick parallellt och nya idrottsbilder skulle nå den svenska sportintresserade pojkvärlden. Två intervjuer skall försöka täcka luckan från Alfabildens försvinnande till nutid:

Claus Haldin är född 1963. I hans generation förefaller fotboll vara det stora samlarintresset inom idrott. I familjekretsen var pappan fotbollsentusiast, vilket leder sonen mot samma intresse. En sorts väckelse för fotboll sker för Claus del när han som elvaåring ser en match på TV mellan de brittiska fotbollslagen Liverpool och Newcastle. Senare under 1974 följer VM-turneringen i Västtyskland med svenskt deltagande. Det är nu som intresset för fotboll permanentas. För en yngling på mellanstadiet innebär detta två saker: större aktivitet i själva fotbollsspelandet och en vurm för samlande av fotbollsbilder. Samlarintresset gäller för Claus del bara VM-turneringar. Här är metodiken att han köper album och klistrar in bilder. Bilderna är i färg och i ett standardformat betydligt större än

den klassiska Alfabilden. Baksidan har inte längre den klatschiga personliga beskrivningen utan innehåller neutrala allmänna data, resultattabeller m.m. Bilderna köper man i buntar om sex och till ett pris av cirka en krona. Fyra av bilderna är alltså okända vid köpet. Kortproducenterna har därmed tagit efter den tidiga affärsidén med köp av »okända bilder«. Betydligt fler bilder kan därmed säljas, samtidigt skapas spänning vid inköpen och en socialt stimulerande bytesverksamhet uppstår. De bilder man kan köpa – från svenska Semic press, italienska Panini och andra – gäller inte bara spelare och lagbilder utan omfattar också arenor, funktionärer m.m. Claus har som samlare bevakat VM 1974 och 1978. För VM 1982 sker ett avbrott beroende på militärtjänstgöring. Men inför VM 1990 kommer intresset tillbaka understött av ett eget aktivt fotbollsspelande. In i en begynnande medelålder finns också bytesmöjligheterna kvar. Restaurang Kvarnen på Söder i Stockholm arrangerade t.ex. byteskvällar av fotbollsbilder under VM 1990.

Vad är då drivkraften att samla? Förutom det tämligen självklara intresset för idrotten ifråga, eventuellt förstärkt med eget aktivt utövande, finns viljan till identifikation. Som betydligt yngre än spelarna i det svenska landslaget kunde man spekulera i möjligheten att själv i framtiden kunna ta en »teoretisk« plats i laget. Samlandet var också minnesskapande samtidigt som det var ett informationsunderlag till en kommande VM-turnering. Kostnaden för att köpa bilder var anpassad till veckopengen så länge den erhölls. Det var samtidigt en verksamhet man själv ville svara för. Pengar från föräldrar eller släktingar för en »större« investering var alltså sällsynt. Att samla för att tjäna pengar vid försäljning av hela album osv. var och är svagt utvecklat i samlarkretsen. Målet är och har i stället varit att få fyllda album utan sidoblickar på pekuniära möjligheter. Samtidigt verkar inte »rariteter« tryckta i små upplagor osv. ha funnits i samlarkulturen.

Det genomslag i samlandet som skedde med Alfabilderna på fotbollsspelare 1949 skulle upprepas ungefär 40 år senare. Impulserna kom som tidigare från den anglosaxiska idrottsvärlden och skulle gälla den ishockey som spelades i Nordamerika och NHL (National Hockey League). Detta skapade hockeybilder, som med alltfler svenska spelare i NHL och TV-sändningar av matcher även spred sig till Sverige. Samlarobjekten, återigen med i huvudsak unga sportintresserade pojkar som marknad, nådde

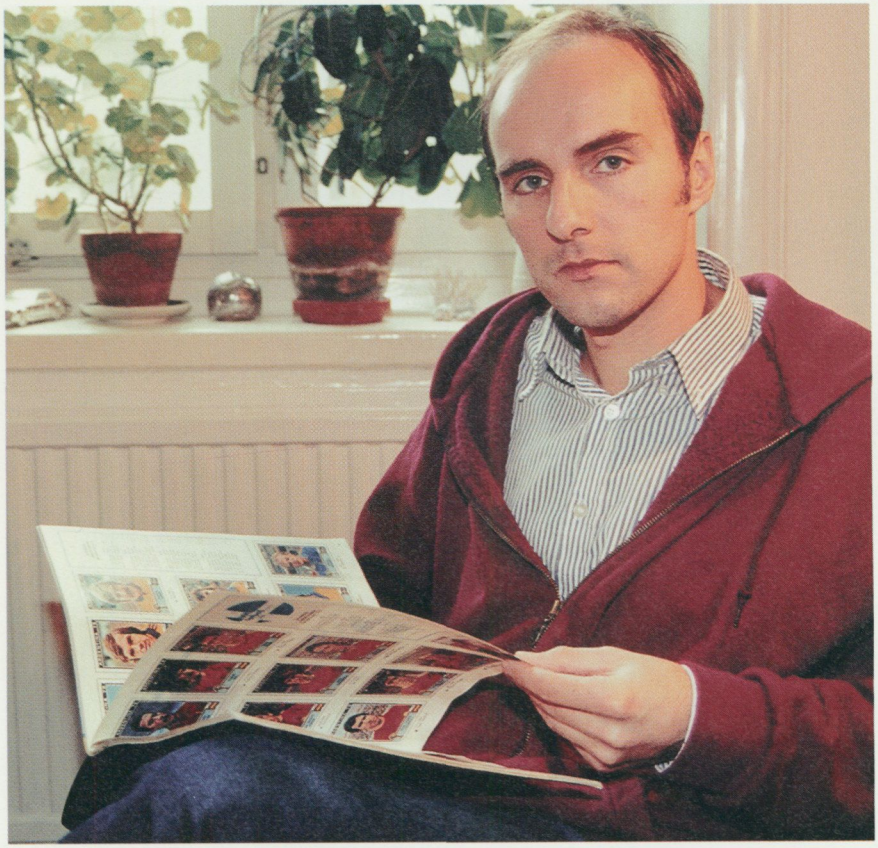

Claus Haldin studerar sina samlaralbum från VM i fotboll.
Foto Peter Segemark. Nordiska museet

Sverige i början av 1990-talet. Samlarbilderna var av en ny, mer varierad utformning och såldes liksom fotbollsbilder under 1970-talet som en »egen« produkt utan koppling till vara eller förpackning. Färg är numera gängse, trycktekniken avancerad och korten är ibland inplastade. Bilder på lag eller individuella spelare, som också tidigare varit huvudmotiv, har kompletterats med andra typer av samlarobjekt som spelartröjor, modeller av idrottsmän, autografer kopplade till föremål osv. Genom det rika

Bröderna Waldetoft med sina hockeybilder. Foto Peter Segemark. Nordiska museet.

utbudet finns numera samlarobjekt med en mycket bred prisvariation. En av ishockeyspelaren Wayne Gretzky signerad spelartröja med nummer 99 betingar ett pris på 15 000 kronor. Inplastade hockeybilder kan man köpa för någon tia upp till tusen kronor. Pappersbilderna ligger emellertid, enligt tidigare affärskoncept, på »veckopengsnivå«. Ytterligare en tendens som framträder när man botaniserar i samlaraffärer är att fotboll fått en viss renässans under slutet av 1990-talet.

Två söner av 90-talet har intervjuats om hockeybilder. Hannes och Elias Waldetoft är sju och nio år. Impulsen att samla kommer från skolan och den äldre brodern har inspirerat den yngre. Eget sportintresse och sportutövande förefaller ha varit mindre utslagsgivande för att samla. Grupptryck och intresse i »gänget« verkar i stället ha spelat en avgörande roll.

ULF HAMILTON

De ekonomiska förutsättningarna är i stort desamma som för tidigare bildsamlande. Det är något man vill svara för själv genom sin vecko/månadspeng. Samlarpriserna är också satta därefter. Man kan köpa bilder i automat, i anslutning till den lokala leksaksaffären, för en till tre kronor och få ut ett antal osedda bilder. Liksom tidigare finns alltså underlag för bytesverksamhet som brukar ske på skolgården eller fritids. Samlarformen är emellertid friare än tidigare. Det gäller inte enbart att samla på lag. Man kan samla på flera upplagor av samma spelare (samma koncept som filmstjärnebilder på 1950-talet), på målvakter, forwards osv. Uppenbarligen för att anpassa sig till den svenska marknaden finns inte bara bilder på NHL-spelare utan också spelare från Elitserien och VM i ishockey. Detta innebär bl.a. att det finns kort med lägre status. VM-spelare från t.ex. Italien och Norge kallas »slagg« och har lågt bytesvärde. Den fria formen i samlandet innebär att antalet kort i en samling blir viktig jämfört med att fylla »fasta« album med bilder. Korten förvaras i plastfickor i pärmar där den flitige samlaren kan ha över tusen bilder. Intervjuobjekten visade stolta upp var sin samling på över 300 bilder, resultatet av en tvåårig verksamhet. Samlandet sker emellertid bara under vintersäsong eller när hockey spelas. Volymen och samlarsäsongen antyder att »riten« att besöka kortautomaten skett minst en gång per vecka. Minnet är emellertid kort hos 90-talisterna. Nu gäller *Foppa* och *Modano* medan *Tumba* är en okänd storhet.

Priset på den klassiska Alfapastillasken med sin idrottsbild var länge 25 öre och borgade för en viss enhetlig prissättning av samlarobjekt, medan den nutida vurmen alltså erbjuder en eklektisk marknad både vad gäller prisnivå och samlarmöjligheter. Detta speglar kanske också skillnaden i samhällskaraktär; det snälla, trygga Erlandersamhället 1949 och det nutida, där allehanda marknadsidéer och personliga initiativ konkurrerar om en allt mer krävande publik.

Kalenderbitare

I en av Alfred Hitchcocks tidiga thrillerkomedier, *The 39 steps* från 1935, vävs intrigen kring en music-hall-artist som kan ge svar på publikens alla frågor. Filmen börjar också i music-hall-miljö i London där hjälten – Robert Donat – frågar hur långt det är mellan två städer i Kanada. Artisten har, som det visar sig, utantill lärt in ett stort beskrivande textmaterial om

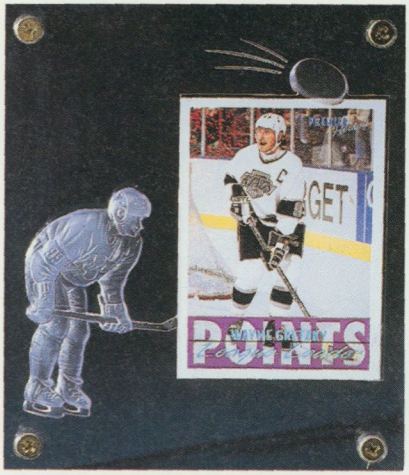

Wayne Gretzky. Hockeybild från 1994, ett av de år Wayne Gretzky – en av världens bästa spelare – representerade ishockeylaget Los Angeles Kings. Kortet är i färg och inplastat, plasten har också konstnärlig utsmyckning. Foto Peter Segemark. Nordiska museet.

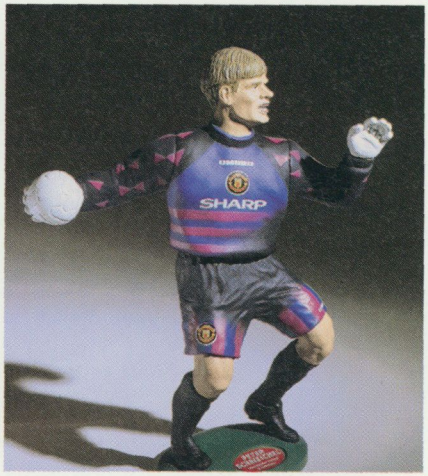

Miniatyr av fotbollsmålvakten Peter Schmeichel. Modellen av Schmeichel – målvakt i det framstående brittiska klubblaget Manchester United och även landslagsmålvakt för Danmark – är exempel på ett nutida tredimensionellt samlarobjekt inom idrott . Foto Peter Segemark. Nordiska museet.

en komplicerad motor. Underhand framgår att det rör sig om en militär hemlighet som alltså placerats i artistens minne. Filmtiteln *The 39 steps* är för övrigt den fras som får artisten att rabbla upp sin långa läxa. Intrigen går ut på att minneskonstnären skall smugglas utomlands och där meddela sina uppgifter, vilket hjälten efter vissa besvär lyckas förhindra. Artistkaraktären som den är presenterad passar rätt väl in på begreppet kalenderbitare. Vad man anar i Hitchcocks gestaltning är också att artistens förmåga bygger på en fläckfri minneskapacitet, medan han samtidigt är ett viljelöst offer för omgivningens intressen.

Enligt Nationalencyklopediens ordbok är kalenderbitare en person »som är (överdrivet) intresserad av uppgifter i kalendrar och annan statistik. Ofta utvidgat om en person som har mängder av ointressanta detaljkunskaper«. Vidare framgår att ordet är historiskt belagt sedan 1885. »Bi-

tare« motsvarar i överförd bemärkelse »intresserad«, bli »biten« av någonting.

Kalenderbitare i ordbokens mening finns också inom idrott. Kunskapsprofilen brukar röra sig om tävlingsresultat, laguppställningar, olympiska medaljer, rekordutveckling och liknande. Gunder Andersson gör emellertid en bredare definition och innefattar också »standardskildringar« av klassiska tävlingar – typ Anders Gärderuds guldlopp 3 000 meter hinder i OS 1976 där »östtysken faller« – i begreppet (Andersson 1999:155–176). Ett exempel från Nordiska museets frågelista om idrott kan kasta ytterligare ljus över ämnet. En man född 1920 lämnar följande vittnesbörd från sin pojkålder: »Jag kunde rabbla upp alla världsrekorden och alla spelare i de allsvenska lagen som ett rinnande vatten«. Inspirationskällan var bl.a. en ivrig läsning av Idrottsbladet (KU 17986-18174). Exempel på en liknande kalenderbitare utanför idrotten men med samma tabellariska inriktning är skådespelaren Björn Kjellman och hans kunskaper om Melodifestivalen.

Ofta ingår kalenderbiteri som en naturlig del i eller är en förutsättning för det idrottsliga umgänget på läktaren, vid radion eller framför TV:n. Graden är emellertid skiftande och avsaknaden av kalenderbiterikunskaper behöver inte begränsa själva idrottsupplevelsen. Två svenska kalenderbitare av lite olika karaktär – Birger Fält och Björn Hellberg – skall beröras i det följande för att ytterligare belysa begreppet:

Hösten 1986 presenterade svensk TV en ny upplaga av frågeprogrammet Kvitt eller dubbelt med Bi Puranen och Bo Rehnberg som programledare. Bland tävlande i ämnen som Andréexpeditionen, Småfåglar, Charlie Chaplin, Jussi Björling och Familjen Bernadotte framträdde också en ung lärarson från Bollnäs som förutskickade stora kunskaper i ämnet *Vasaloppet*. Ynglingen hette Birger Fält och var 18 år. Han hyste stort intresse för skidsport och var också aktiv juniorlöpare, vilket enligt honom själv var grunden för hans intresse för Vasaloppet. I programredaktionen hade man inriktat sig på siffer- och namnkunskap. Några typiska frågor var följande: Inom vilket tusental kom Carl XVI Gustav i mål då han deltog i Vasaloppet 1977, Hur placerade sig Särna-Hedlund i Vasaloppet 1922, 1923 och 1924, Vilka dalalöpare kom före honom i mål 1923, Vad hette kranskullan i Vasaloppet 1926 osv. Kraftprovet kom i sista frågan – då värd 48 000 kronor. Det gällde att komplettera uppgifter om olika Va-

salopp. På en tavla var år, namn, placering, klubbtillhörighet och tid (i timmar, minuter och sekunder) för sju olika Vasalopp angivet och det gällde att fylla i »tomma rutor«. En uppgift saknades i varje exempel. För att klara frågan måste alltså Fält veta tiden för de femton främsta i Vasaloppet sedan starten 1922 uppdelat i timmar, minuter och sekunder. Ett tusental femställiga sifferuppgifter måste alltså finnas i minnet, vilka i sin tur skulle kombineras med år, namn på löpare, klubbar osv.; en till synes oöverstiglig uppgift.

Fält kunde emellertid besvara alla frågor och dessutom självmant komplettera en del av svaren särskilt med uppgifter om resultat. Kungens placering 1977 var 5 713 och Fält lämnade också uppgift om den exakta tiden. Denne kalenderbitare låg alltså högt över den kunskapsnivå som redaktionen räknat med samtidigt som han med sin extra information ytterligare markerade begränsningen av sitt kunskapsfält till att gälla enbart minneskunskap.

Journalisten och författaren Björn Hellbergs framtoning som kalenderbitare är knutet till tennis och matchresultat. Profilen är att på anmaning redovisa namn och resultat från någon av de fyra Grand slam-turneringarna i tennis, (herrsingelfinal i Wimbeldon 1976 Björn Borg–Illie Nastase 6–4, 6–2, 9–7 osv.) Liksom Fält var Hellberg tidigt intresserad av sin sport och aktiv utövare. En tid var Hellberg s.k. klass två-spelare, vilket innebar att han tillhörde de femton, tjugo främsta tennisutövarna i landet. Detta intresse förstärktes också av en mycket tidig journalistkarriär som började direkt efter folkskolan. Som tonåring fick Björn Hellberg anställning på Sveriges radio som hjälpreda åt Sven Jerring. Det gällde att räkna dubbelfel och liknande. Antalen skrevs ner och lämnades till Jerring för att refereras vid någon paus i spelet. Hellberg själv hade emellertid stränga instruktioner av Jerring att inte tala i radio. Biten av tennis reste Hellberg på vinst och förlust till Australien för att bese Australian Open och fördjupa sig i sporten. Försörjningen ordnades med diverse journalist- och skrivuppdrag på frilans-basis. Minnesfärdigheten som bildade bas för kalenderbiteriet var en självupptäckt som utvecklades efter hand och som heller inte kunde spåras i arv eller social miljö.

För Björn Hellberg har emellertid minnesfärdigheten egentligen inget egenvärde utan blir värdefull först då den kombineras med andra kunskaper om tennis, vilka tillsammans bildar stomme i t.ex. ett idrottsreferat.

Genom detta har Hellberg s.a.s. blivit Jerring och sitt unga jag i en och samma person. Denna kunskapskombination, där kalenderbiteri ingår som en viktig del, är för övrigt inte ovanlig bland sportjournalister, där Bo Hansson har svårt att dölja sina omfattande kunskaper om fotboll avseende namn, resultat m.m., Sven »Plex« Peterson har liknande vetande om skidsport osv.

Om man jämför Hellberg, Fält och sagesmannen från Nordiska museets frågelista som var en flitig läsare av Idrottsbladet och försöker få fram grunddrag i kalenderbitarens karaktär förefaller minnesfärdighet vara den avgörande förutsättningen liksom intresse för viss idrott. I åtminstone Fälts och Hellbergs fall verkar minnesfärdigheten ha funnits där s.a.s. från början. Det nämns ingenting om uppövning eller träning av minnet när saken berörs i TV (Fält) eller i intervjun (Hellberg). Den kapacitet som visats upp av de två är också entydigt imponerande. Både intresse för och utövande av en viss idrott förefaller att stimulera förutsättningen för att starta och utveckla kalenderbiteri. Ytterligare en allmän bakomliggande orsak – som särskilt antyds i frågelistsvaret – kan vara tidningarnas samlade redovisning av idrottsresultat på en sportsida där materialet blir lätt att överblicka och lagra i minnet. Här var för övrigt Dagens Nyheter först som dagstidning med en daglig idrottssida från 1920.

Om man slutligen för att runda av framställningen skall lägga ett psykologiskt/sociologiskt perspektiv på den rene kalenderbitaren och jämföra med samlaren kan det vara idé att återvända till Hitchcocks tolkning, där han trycker på kalenderbitarens svaga sociala förmåga. Om den betoningen har något fog för sig skulle alltså minneskunskap/kalenderbiteri vara förknippat med en viss passiv, mindre utvecklande karaktär. Minneskonstnären imponerar, men ofta bara för stunden, medan samlaren med sitt visserligen ego-reflekterande material kan brodera ut sin personlighet och därför kan tänkas stå bättre rustad i relation till omvärlden än sin broder kalenderbitaren. Det studerade materialet ger förstås ingen bärighet för sådana generella påståenden. Däremot framgår att många kalenderbitare har en positiv nytta av och skapar synergi av sina kunskaper, och denna vilja till kombination och utveckling talar onekligen emot Hitchcocks föreställning. Kanske liknar samlaren och kalenderbitaren varandra som personlighetstyper? Men deras sociala förmåga i övrigt varierar sannolikt från person till person.

Känn dig själv!

Om strävanden på gym

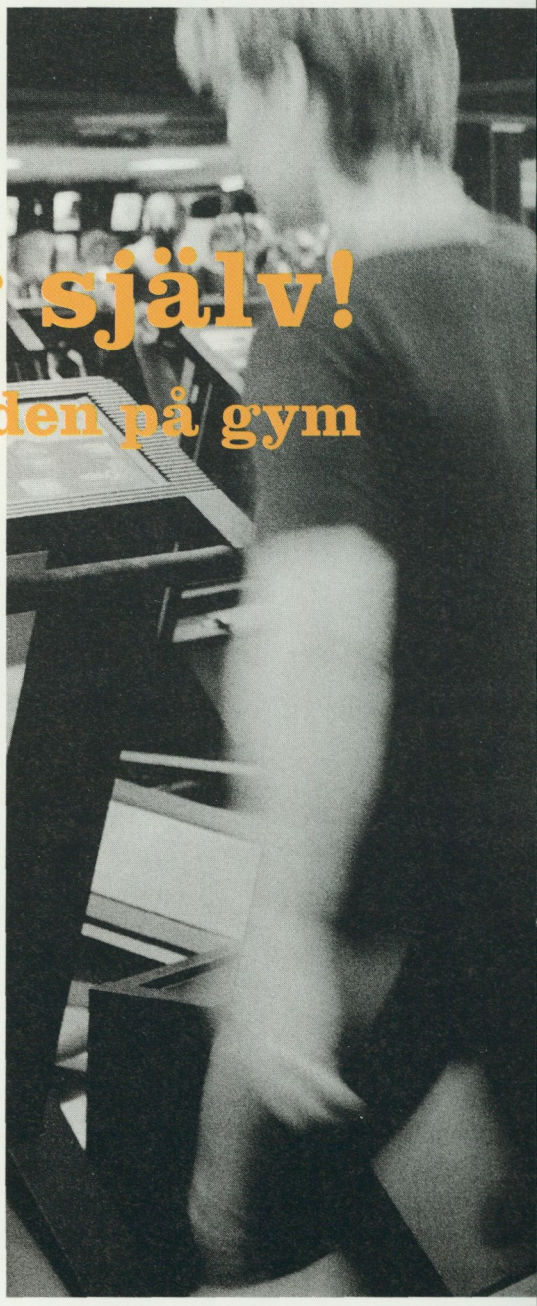

ANETTE RATTFELT är etnolog
och journalist med inriktning på
natur och friluftsliv

– Okeeeeey! Då kör vi!

Bas och rytmer dundrar igång. Instruktören höjer musiken lite till. Han är klädd i svart. T-shirt och korta cykelbyxor sitter åt som ett extra lager tunt skinn. Håret är kort, lite rufsigt i mitten men slimmat på sidorna.

– Vi börjar med att sitta ned, trampa lätt!

Han ropar i en mikrofon, ler och nickar med huvudet till rytmen. Hans röst har en amerikansk melodi med långa utdragna vokaler.

– Känns det braaaaa?

Cykeln som han sitter på är upphöjd på en liten scen. Vi sitter nedanför, vända mot honom, i en halvrund cirkel, jag och 14 andra. Detta kallas *spinning* men eftersom det begreppet är patentbelagt och cyklarna här inte har det rätta märket heter det här *cycling*.

– Vi reser oss! uppmanar instruktören.

Belysningen är dämpad. Strålkastare riktar smala ljussken på några utspridda punkter. Här trampar vi i grupp på varsin träningscykel, så som tusentals andra i Sverige gör varje dag. Spinning har bara på de senaste åren blivit en mycket populär träningsform.

Att träna på gym överhuvudtaget lockar fler och fler. Aldrig tidigare har människan använt så stor del av sin fritid till motion eller träning för att må bra.

Före det här fältarbetet för Nordiska museet hade jag aldrig varit på ett gym. Men jag har tränat aerobics och gympat. Jag tycker om att röra på mig, särskilt att ge mig ut på långa turer i fjäll och skog. Min bakgrund skriver jag för att den säkert har påverkat denna framställning.

För mig var alltså gymets träningslokaler en totalt främmande miljö. Andra har styrketräning, cycling, bodypump och box'n kick som en viktig

På gym. Aldrig tidigare har människan använt så stor del av sin fritid till motion eller träning. Foto: Charlotte von Friedrichs ▶

Att cykla på speciella träningscyklar i grupp med en instruktör som håller ett högt tempo har blivit en populär träningsform de senaste åren. Det kallas spinning eller cycling. Foto: Charlotte von Friedrichs.

del av vardagen. Vad driver dem? Varför tränar de? Vad är målet? Hur ser deras vardagar ut?

Under hösten 1999 besökte jag under några veckor anläggningar som hör till kedjan S.A.T.S. Sports Club i Stockholm. Jag tränade själv och gjorde intervjuer med besökare och anställda.

Orka mera

– Jag tycker att det är viktigt att man åldras med kvalitet. Det är en stor anledning till att jag tränar.

Lotta Dam pratade snabbt. Hon satt rak i ryggen och såg intensivt på mig från andra sidan av cafébordet. Jag träffade henne på gymet »S.A.T.S Sports Club Vasa« i en källarlokal där väggarna var mustigt gröna och rören i taket målade i orange.

Bara att få till en tid då Lotta och jag skulle kunna ses var inte lätt. Hennes schema är ofta pressat men träningen har hög prioritet. Familjen kommer alltid först men på andra plats sätter hon gymet. Hon går dit fem, sex gånger i veckan, det blir olika anläggningar men i samma kedja.

Lotta Dam tränar fem, sex gånger i veckan på gym. Att känna sig fysiskt stark som kvinna skänker henne mental styrka. Hon vill också åldras med kvalitet. Foto: Charlotte von Friedrichs.

Lotta är 41 år, mamma och egen företagare. Hon arbetar med friskvård på företag och massage.

Hur hon hinner med att lyfta vikter, laga köttbullar, massera kunder, vara med barnen och ändå ha tid över för en joggingtur är en gåta. Lotta förklarade att det gäller att vara välorganiserad och självdisciplinerad. Även på semestern ser hon till att hon rör på sig, då blir det mest joggingturer. Och på sommarstugans balkong har hennes man byggt en egen styrketräningsmaskin av stockar och stenar. Där drar de i sina vikter så att hela balkongen knakar.

På kvällar, då Lotta planerar nästa dag, funderar hon ut om ett träningspass skulle kunna få plats. I så fall tar hon med kläder, blir det en halvtimma över så går hon och tränar. Eftersom hon är egen företagare och kan bestämma sin tid ganska fritt blir det möjligt.

– Jag tycker om att se tränad ut, det skänker mig tillfredsställelse. Jag tycker att det är roligt att ha ett linne på mig och ha tränade armar till exempel. Det tycker jag känns härligt! /... / Men utseendet är inte den stora biten. Det viktiga är att känna sig stark. Jag är stark som kvinna, alltså fysiskt stark. Och det skänker mig också en mental styrka.

Lotta förklarade att hon sportar för att klara av alla projekt på en dag, att jobba, städa och läsa läxor med barnen.

– Och är det så att jag känner för att gå och träna på kvällen så orkar jag göra det också. Och det känns HÄRLIGT!

Hon betonade också att hon gör det för jobbets skull, för att inte drabbas av belastningsskador och för att bli stark och kunna massera.

Virtuella terränger

– Är ni varma? undrar instruktören på sin cykel.

Vi rullar med axlarna framåt och bakåt. Vi står upp, trampar med höger, med vänster. 70 procent av våra krafter ska användas.

Vi lägger på mer motstånd *som om* vi kommer till en backe. »Som om« kan sägas om mycket här.

På gåmaskinen i lokalen intill finns promenader förprogrammerade, roddmaskinen erbjuder olika motstånd vid vissa valda tider och likaså trappmaskinen, motstånd som på ett kontrollerat sätt ersätter natur och geografiska hinder. Med staplar och siffror visas hur terränger ser ut, till

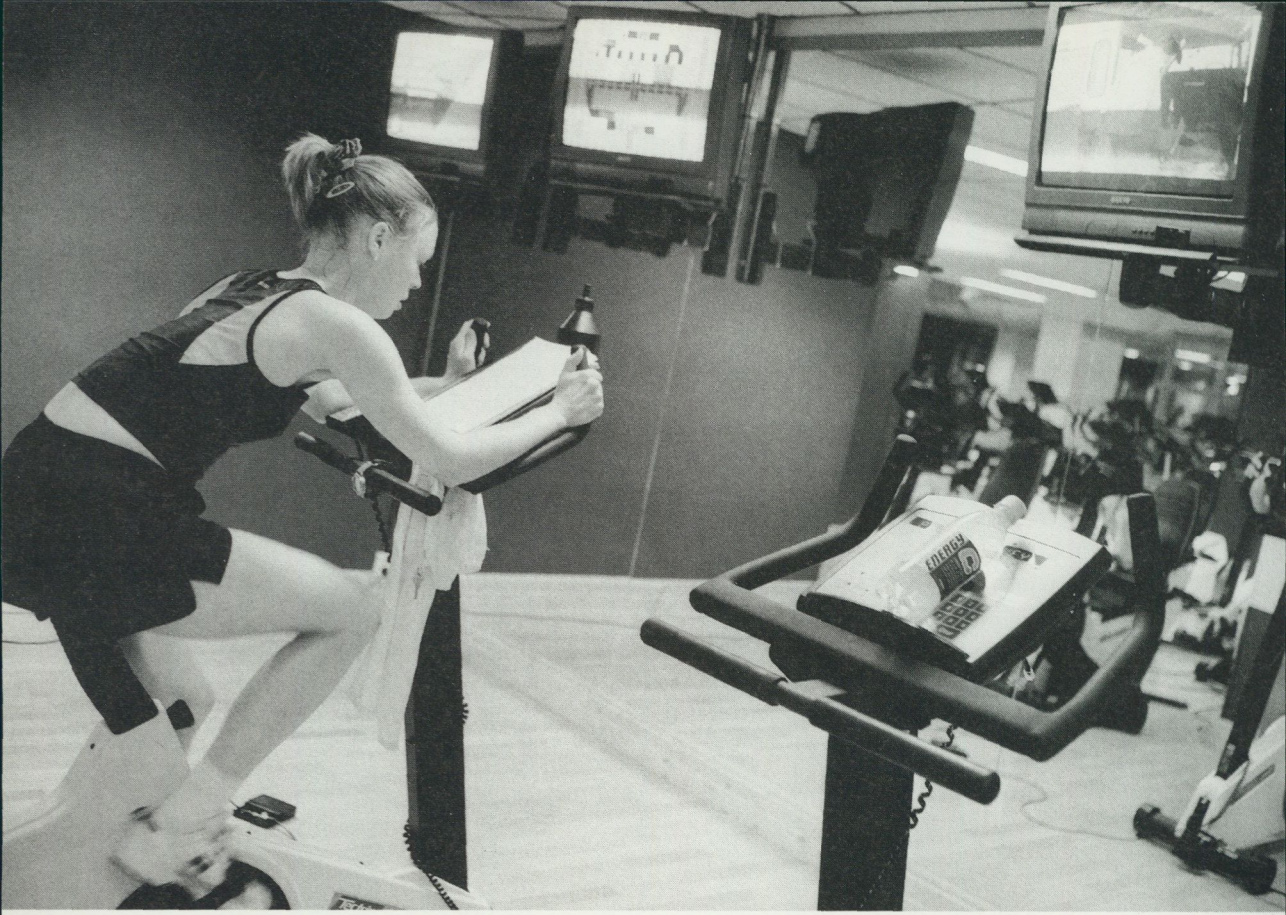

Effektivitet i slutet av 90-talet. På gym kan man läsa, se på TV och träna samtidigt. Foto: Charlotte von Friedrichs.

och med kaloriförbränning vid vissa hastigheter. Där har en virtuell natur skapats och den känns garanterat i ben och armar. Men då verklighetens cyklister och joggare måste se upp för faror som bilar, cyklister och ojämnheter i marken, kan gymmotionären istället läsa tidningen eller se på TV.

Hela anläggningen här rymmer flera våningar, fyllda av kroppar som rör sig fram och tillbaka, de sträcks ut som spratteldockor. De kliver och

kliver, ror och ror, går och går. Placerat i ett helt annat sammanhang skulle detta se absurt ut och bara att ta bort musiken skulle få allt att se löjligt ut.

Gymet är en kontrast till nutidens monotona strävanden vid mus och tangentbord. Frågan är vad som skulle se mest fånigt ut för någon från en annan tid, den som kliver på en gåmaskin och samtidigt tittar på TV eller den som ligger hemma i soffan och ser TV-programmen därifrån?

Våra tankespår formas ständigt av vardagens bekanta mönster, vi skapar oss föreställningar om vad som är *konstgjort* respektive *naturligt*. Vi laddar dem med positiva eller negativa innebörder. Och vår verklighet blir fylld av konstruktioner.

Det finns till exempel starka idéer kopplade till att vara inne respektive ute. Att vara utomhus är något som ofta uppfattas som bra, i friluftsmoralens anda, men blir allt meningsfullare ute, då vi till exempel rör oss i skogen?

Genom att sätta begrepp mot varandra kan mönster bli tydliga, till exempel smal och hård mot fet och mjuk, frisk mot sjuk och fräsch mot grått och trist. De jag har träffat på S.A.T.S Sports Club strävar efter det fräscha, muskulösa/fasta och friska, att inte träna kan leda till förslitningsskador, sjukdom och det gråa och trista. De tränar för att må bättre, för att hålla sig friska och få bra kondition. Samtidigt är de jag har intervjuat noga med att inte döma andra som inte tränar.

Från kroppsbyggande till friskvård

Att fördöma gymkulturen har däremot varit vanligt och fortfarande kan kritiken mot den vara stark. Kroppsfixering och dess extrema följder som doping och anorexia är några av orsakerna till detta. Kritiken mot gymkulturen finns också i analyserande litteratur (t.ex. Johansson 1997, Bernhardsson & Larsson 1997). Överdriven självupptagenhet diskuteras och ifrågasätts.

Sådana kritiska texter kan skapa ett motstånd mot gymets besökare och det de står för. Gymkulturens egna organ som till exempel B & K Sports Magazine (Bodybuilding och Kraftsport) och Muscle & Fitness kan också avskräcka nybörjaren. De leder inte till någon ökad förståelse för de som tränar och vad som driver dem. Men i mitt möte med dem har jag fått en

annan bild, den är komplex, ibland kritisk men inte dömande eller negativ.

Gym har blivit mer accepterade de senaste tio åren. De får fler och fler besökare. Samtidigt har branschen anpassat sig till nutidens normer och värderingar. Ordet gym kan för utomstående förknippas med svettiga lokaler där stora muskulösa killar regerar. Numera har anläggningarna istället namn som anknyter till sport, hälsa och friskvård. Och de vänder sig till en bred allmänhet, vikterna på S.A.T.S Sports Club är inte tillräckligt tunga för de extrema kroppsbyggarna.

Friskvård har blivit en hård bransch och flera kedjor slås ihop. Men den lockar också investerare, det gäller särskilt gym som är vinstdrivande och har ett proffsigt koncept. Den tidigare »Sports Club« ger exempel på det, kedjan har nu slagits samman med Nautilus och S.A.T.S. (Sport Aerobic Tränings System) och heter därför S.A.T.S. Sports Club. De förespråkar en hel livsstil, andra kedjor har liknande profil, och de kallar sig just för *friskvårdskedjor.* Att det handlar om en hel livsstil märks till exempel på väggarna i gymet i Vasastan, där hänger inte bara informationsplanscher med kroppar och muskler utan också med kryddor och frukt. Att äta rätt hör också till. Ofta finns en stor medvetenhet om vilken mat som är sund eller bra för att bygga upp muskler. Trender snappas också upp, i caféet kan man till exempel köpa ginsengmuffins. En del som tränar dricker också proteindrycker för att få större muskler. Men näringstillskott förespråkades inte av de flesta.

Dig själv

Det individuella var tydligt på S.A.T.S Sports Club. Alla gick i sin egen värld. Många tränade ensamma. Uppmärksamheten riktades inåt. Stämningen var anonym.

– Man har ju liksom ingen lust att ta en massa kontakter och lära känna människor där, utan man går dit för att träna och så går man hem, sa en tjej.

Gymet kan också vara en avslappnande miljö, en kontrast till hem och arbete där man kan komma bort från krav och förpliktelser, så är det för Lotta Dam.

– Jag tycker om att få rå över min egen tid, här är det ingen som stör

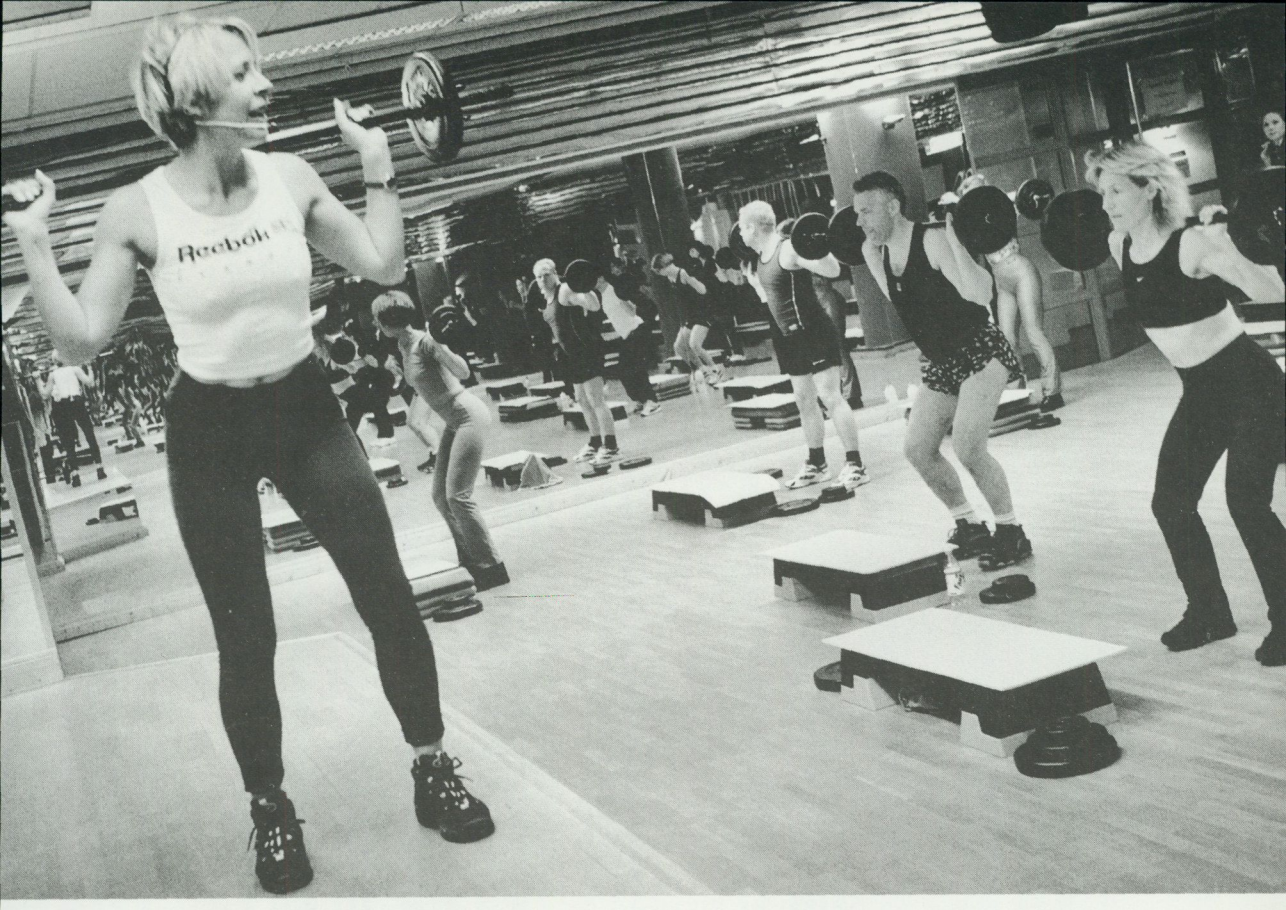

Gym lockar med tanken om vars och ens kropp och hälsa. Längst till höger syns Lotta Dam på ett styrketräningspass som kallas »bodypump«. På gymet är många väggar täckta av speglar, de ökar medvetenheten om hur den egna kroppen används och ser ut. Foto: Charlotte von Friedrichs.

mig. Jag kan få hålla på i mitt eget tempo, och jag vill inte prata när jag tränar. Jag vill hålla på med mina maskiner eller jag vill gå in i musiken om det är pass och göra rörelserna. Jag tycker att det är jätteskönt att få vara själv./.../ Just här på Sports Club så är jag själv. Och jag vill verkligen bevara den biten.

Gym lockar med omtanken om *vars och ens* kropp och hälsa. Träningen är anpassad för nybörjare men också för de mer erfarna. Konceptet säger att alla ska kunna komma. Genom att träna ska man sedan få kraft att »ta

en tuff vardag med en klackspark« som S.A.T.S Sports Club skriver i sin reklam. De anställda ställer besökarna i centrum. Där finns medlemsrådgivare, personliga tränare och instruktörer. Allt för att rikta tankar till kundernas ego.

Personlig service

Ingångarna till gymen var som en blandning av hotell och dagis. Lappar om att man ska ta av sig skorna fanns bredvid skohyllorna på väggen, bänkar stod framför. Jag påmindes om något slags försök till hemtrevlighet, som på ett daghem. Receptionsdisken var hög och utåt i blått kakel, på golvet låg heltäckningsmattor, färgglada lister korsade väggar och tak. Ingen svettlukt fanns, istället var allt kliniskt rent. Några spotlights gav lite

Gymets mål är att besökarna ska ha träningen som en del av vardagen.
Foto: Charlotte von Friedrichs.

dämpad belysning. Datorskärmar, en kassaapparat och mikrofon fanns i receptionen. Uppmärksam och leende personal hejade vid första ögonkontakt.

»Träning du har glädje av« var texten på ryggen av deras svarta T-shirts vid S.A.T.S Sports Club Vasastan. De rörde sig piggt och hade ungefär samma stil. På ärmarna stod det »crew«. Tjejer med lite längre hår hade det uppsatt i en svans. Hållningen var upprätt. Och de log ofta.

Ibland kändes all vänlighet, all denna träning, som ett spel med mitt dåliga samvete men de som jag pratade med uppskattade dock denna artiga stil.

Just den personliga servicen hör till Sports Clubs koncept. Instruktörer och medlemsrådgivare ringer upp de som inte tränar regelbundet och frågar hur det går. De som varit gäster får också ofta telefonsamtal från gymet. För dem som har råd finns också personliga tränare, de kostar extra men ser då till kundernas specifika önskemål.

Barn är heller inget problem för dem som vill träna. Vid Sports Club Vasastan finns barnpassning. Barn mellan tre månader och 10 år »checkar man in«, som platschefen Agneta Antonsson kallade det.

Gymets strategier

Vid S.A.T.S Sports Club går det inte att betala för enstaka gånger och de har inget klippkort. Man tecknar ett avtal för ett år och det kostar mellan 4 000 och 5 000 kr. Att det är så pass dyrt sporrar dem som har betalat till regelbunden träning. Det berättade flera av de jag pratade med. Och det är ju också målet för många.

Man litar inte till sitt eget val att ta en joggingtur för den »blir inte av« som Sports Club retfullt skrev i sin reklam vid tunnelbanan.

– Målet är att man ska komma in i och ha träningen som en del av vardagen, förklarade Agneta Antonsson och poängterade sedan betydelsen av långsiktighet.

De satsar också hårt på företagskunder.

Kedjan anger helst inte priser per telefon, en tjej berättade hur hon var tvungen att komma dit och boka tid. Där fick hon sitta i ett litet rum med en medlemsrådgivare. När hon kom ut därifrån hade hon köpt kortet. Hennes tanke var att gå till flera ställen men så blev det inte.

– Var det inte lite fräckt gjort då? Eller hur känns det efteråt? frågade jag.

– Jo, så här efteråt känns det ju lite konstigt va, att de har den taktiken liksom, att de inte säger vad priserna är över telefon utan de vill att man ska komma dit, ja. Och då blir ju trycket lite större på en att man köper ett kort.

Som förklaring anger Agneta att de vill visa upp vad de har att erbjuda.

Utnyttja livet

S.A.T.S Sports Club vänder sig alltså till en bred målgrupp, deras mål är att vara personliga och de vill få träningen till en långsiktig vana. De strävar efter att ge full service och de förespråkar en sund livsstil. Deras flexibilitet lockar också, man behöver inte boka tid.

– Hade jag kunnat spela badminton eller tennis när jag hade velat, så skulle jag nog ha gjort det. Då hade Sports Club kommit längre ned på prioriteringslistan, sa Jens Augustsson som styrketränar regelbundet.

Effektivitet är också viktigt, som så ofta annars i vår tid, gymen är som en spegelskärva av samhället idag. Träningen ska vara intensiv och ge resultat. Ingen tid ska behöva gå till spillo, inga väntetider eller köer ska finnas. Spinning är ett träningspass som ger bra effekt på kort tid och är nog just därför populärt.

Det gäller att ta ansvar för sin kropp, för vårt eget och samhällets bästa. Information från myndigheter, nyheter i media, reklam för friskvårdsanläggningar påminner oss om att stress är ett hälsoproblem. Våra kroppar har också ett samhällsekonomiskt nyttovärde (jfr Featherstone 1994:105, Pihl 1995:47). Ständigt framhävs vikten av att ha god hälsa, inte minst för att klara av karriären och samtidigt njuta av livet.

◀ Att bygga muskler är inget nytt. Träningsprogram finns bevarade från antiken. Foto: Charlotte von Friedrichs.

På gymet står ingen publik vid sidan av och hejar på. Man har ingen skyldighet eller glädje av ett lag. Tävlingen handlar om att kämpa mot eller med sig själv. Foto: Charlotte von Friedrichs.

Så vitt vi vet är det här livet det enda vi har, det gäller att utnyttja det. Alla kan förbättra sig. Det handlar om att uppleva livets äventyr, att utvecklas och uttrycka sig själv, allt det ingår i dagens konsumtionskultur (Featherstone 1994:71). Vi har blivit medvetna om att vi också talar genom vår kropp, i bilder påminns vi ständigt om vad som är ett »riktigt« utseende.

Sett i detta ljus är det kanske inte så konstigt att gym växer i städer och att de lockar fler och fler i vår tid.

– Många människor idag har ju inte möjlighet att gå ut i skog och mark tre gånger i veckan. Om man tittar på alla de som bor i hyreshus, kanske inte ens har ett träd i närheten, men tillgång till ett gym, då *är* det ändå ett sätt att få till motionen, menade Lotta Dam.

Hon sa just att gym var motion för de i storstaden. Då andra tycker att man borde gå ut och träna istället brukar hon svara:

– Men hur ofta går du ut då? Hur ofta går du ut i skog och mark? Det är ju bara att gratulera om du kan göra det, det är ju underbart, men »gör du det«?

En tränad kropp

Att bygga muskler är dock inget nytt. En strävan efter att utveckla sin styrka och sin hälsa har människan förmodligen näst intill alltid haft. Från antiken finns till exempel träningsprogram bevarade från Claudius Galenos (Johansson 1997:17). Men grunden för den kroppsuppfattning som råder idag formades på mitten av 1800-talet. När det moderna samhället växte fram ville människan inte bara ha kontroll över naturen utan också kroppen.

Den religiöst inspirerade rörelsen »Muscular Christianity« som fick starkt fäste i England och USA ger exempel på hur det moderna muskelbyggandet tar form, just i början och mitten av 1800-talet. De menade att människan genom att träna upp och visa en muskulös kropp förvaltar den rätt inför Gud. Det gällde att utsätta kroppen för disciplinering och att medvetet forma sin karaktär (Johansson 1997:18).

Då friskvård framhävdes som en viktig del i folkhälsan, i början av 1900-talet, blev samtidigt andra idéer starka. Till kroppen kopplades också tankarna om nationen, om utvecklingsoptimism och rashygien. Perfekta människor skulle skapas. Särskilt i Sverige fanns ett starkt samband mellan gymnastik och nationalism. Kroppen blev också en symbol och en del

i den fascistiska rörelsen. Där framställdes den som sund, vacker och kraftfull. Den representerade också det moderna i samhället, präglat av effektivitet och rationalitet. Och den skulle fostras i samhällelig anda (Johansson 1997:29ff). Den fascistiska bakgrunden har sedan tonats ned. Och en av dem som istället satte individens möjligheter i centrum var frisksportaren Arne Tammer. »Järn bygger järnhälsa« är en av hans böcker, från 1939. Han utvecklade postorderkursen i styrketräning. Hans paroll var »Ge mig en kvart om dagen«. Idag är det ett för litet motto för de som tränar. Att hålla sig i form får ta längre tid. Arne Tammer menade dock att var och en kunde förbättra sin kropp, försiktigt och långsamt gällde det att bygga upp sina muskler (Johansson 1997:40). Dessa idéer lever kvar idag. Kroppen har formats till något privat, något mer individuellt som var och en har ansvar för. Den är självets spegel. De smala och vältränade har blivit symboler för vilja och kontroll över livet (Pihl 1995:3). Därmed har det kommit föreställningar om att feta människor inte har lyckats lika bra.

Också gymen har formats efter denna individuella tankegång, de har blivit mer öppna för kvinnor och de riktar sig nu till skilda åldersgrupper (även om de flesta jag såg var mellan 20 och 35 år).

Den första höjdpunkten för bodybuilding kom i USA i början av 1900-talet. Men inte förrän på 1970-talet spreds intresset över hela världen (Johansson 1997:43). Det var också en tid då människor i västvärlden hade blivit mer medvetna om hotet mot miljön. Även rädslan för kärnvapenkrig ökade. Samtidigt växte insikten om kroppens bräcklighet, om hälsans betydelse. Psykologen och sociologen Thomas Johansson skriver: »Kroppen blir den sista bastion som kan motstå de hot som riktas mot människan. /.../ Genom att träna kroppen kan man inte bara nå framgång, utan kanske även lyckas behålla sin hälsa i en värld som blir allt mer nedsmutsad och förorenad« (Johansson 1997:48).

Sedan slutet av 70-talet har gymen i Sverige blivit fler och fler, nu är de flera hundra. Bara på en anläggning i Stockholm kommer omkring tusen personer för att träna varje dag (det gäller S.A.T.S Sports Club Vasastan, ett av den kedjans elva träningsställen i Stockholm). Sedan finns alla andra kedjor och enstaka gym.

Att hålla sig i form har blivit ett motto och en nödvändighet för att avhjälpa stress. Men att träna på gym uppfattas inte som någon traditionell

sport. Ingen publik hejar på, man har inga skyldigheter för eller glädje av ett lag och inte heller några fasta bestämda träningstider. Tävlingen och spänningen handlar många gånger om att kämpa mot eller med sig själv. Allt är upp till var och en.

Kroppsfixering som drivkraft

När jag hade tränat ett par gånger blev jag påträngande medveten om min kropp men också om min bräcklighet och förgänglighet. Den vältränade, hårda och balanserade kroppen, pyntad med en vit tandrad såg jag överallt utom i min egen spegelbild. Men när jag bemästrade motstånd gav det en kick. Då såg jag belåtet på mig själv i spegeln.

Vare sig man vill eller inte blir betoningen på kroppen och självet centralt på gym. Men det behöver inte vara något negativt.

– Träningen går ju alltid i första hand, men det gör mig ingenting. Jag tycker att det är jättebra.

Björn Eriksson styrketränar så fort han hinner, helst sex gånger i veckan, två timmar varje gång. Ibland blir det färre gånger eftersom han arbetar som flygsteward och reser en del. Han är 33 år. Ofta går han till gymet med sin kille, Ulf Erikson, 39 år. Han jobbar i Köpenhamn med byggandet av Öresundsbron, så tillsammans hinner de bara besöka gymet på helgerna. Men de tillbringar gärna början på fredagskvällen där.

Då jag träffade dem vid deras stamgym muttrade de lite över sina förkylningar, mest för att snuvan hindrade dem från att träna. De pratade gärna och småretades med varandra och mig.

För dem har inte ordet kroppsfixering någon negativ klang. Anorexia anser de dock vara tragiskt.

◀ Målet är att hela tiden komma vidare, att inte hamna på ett »status quo« menar Björn Eriksson. Här ligger han i bänkpress. Med armarna lyfter han 90 kilo åtta gånger direkt efter varandra. Foto: Charlotte von Friedrichs.

– Dopingpreparat kan ju vem som helst trycka i sig, säger Ulf och Björn kritiskt. Foto: Charlotte von Friedrichs.

– Men det är ju inte det jag tänker på. I gaybranschen är det ju vedertaget att det finns en kroppsfixering eller kroppskultur. /.../ Ordet har ju olika innebörd och värderingar. Och kroppsfixering är inte fult i gaybranschen, sa Ulf och funderade sen en stund.

– Jag tycker inte att vi är så fixerade ändå, det är ju inte så att man klankar ner på folk som inte går och tränar.

– Absolut inte! fyllde Björn i.

– Men det har ju blivit en prioritet för oss.

Och Björn har hård självdisciplin.

– Jag har kompisar som kan säga så här... ja men ok, först så går vi och fikar sen går vi och tränar. Sen i slutet av den där fikatimmen då är det ändå bara jag som går och tränar för de andra sitter kvar...det är jättevanligt, sa Björn och skrattade.

För honom var målet att hela tiden komma vidare, att inte hamna på ett »status quo«. Han såg också muskulös ut och hade en bred nacke. Med armarna lyfter han 90 kilo åtta gånger efter varandra, då han ligger i bänkpress. Varje gång då en tyngre vikt kan sättas på stänger och i maskiner ger det en kick, förklarade han.

Kropp och kön

Könstillhörighet befästs också genom kroppens utseende. På 1700-talet blev det borgerliga manliga idealet tydligt; en hård, disciplinerad och muskulös kropp. Den bilden förstärktes därefter. Svaga män borde sträva efter att bli starka medan kvinnan gärna kan vara svag menade dr A.T. Sanden:

»Det mest beundransvärda eller glorian hos kvinnan är hennes skönhet och oskuld, hos mannen däremot är det hans styrka och mod. Mannen är skapad för styrka. Benstomme eller skelett hos mannen är byggt att gifva den största mängd af styrka i öfverensstämmelse med en ledig och graciös hållning och rörelse.«

Citatet är hämtat från reklamskriften »Styrka och Mandom« från år 1900, reklamen gällde kroppsbatterier för svaga män (reklam från Sanden Electric Company i Stockholm).

Även i en modern tidning som B & K Sports Magazine befästs det som anses vara manligt och kvinnligt. Tjejerna på bild framhäver sina stora sili-

konbröst och vickar ut baken, ofta finns sexuella undertoner. Männen däremot står stadigt och spänner hela sin överkropp (B & K nr 9, år 1999). Thomas Johansson menar att männen i tidningen profileras som grovhuggna »arbetare« medan kvinnorna framställs som tuffa fotomodeller (Johansson 1997:55).

Stora blanka muskler

Det är snyggt med killar som spänner sina muskler menade Björn.

– Du tycker inte det eller? frågade hans kille Ulf som satt djupt tillbakalutad i en stol och såg på min reaktion. Björn skrattade och jag blev lite generad över att det syntes så väl vad jag tänkte. Jag erkände att jag till och med tycker att stora muskulösa män ser äckliga ut. De skrattade och jag berättade att jag har funderat mycket kring det. För vad är det som är så motbjudande med blanka stora kroppar med muskler? Det kan vara kvinnor eller män. Frågan kvarstår. (Även om det för en del är mer accepterat att män är muskulösa än att kvinnor är det.)

Kanske formandet av dessa kroppar utmanar vår uppdelning i vad som är biologiskt och kulturellt. Det »naturligt givna« sätts mot det »kulturella föränderliga«. Är kontrollen över kroppen kulturens seger över naturen? Värderingar sätter gränser för hur långt denna kontroll kan gå. Skarpa och hårda muskler, blodådror och avsaknaden av underhudsfett kan göra att kropparna verkar flådda. Och där sätter vi kanske en gräns för vad som är »naturligt«.

Björn och Ulf sa att de tycker att en tidning som B&K Sports Magazine många gånger har löjliga reportage, och att de visar upp förebilder som använder eller har använt anabola steroider och andra dopingpreparat.

– Det kan ju vem som helst trycka i sig.

Däremot beundrade de idrottare, män och kvinnor som till exempel löparen Ludmila Engqvist och tiokamparen Henrik Dagård. En snygg kropp är vältränad och välproportionerlig.

Dubbelhet

De tränade för att de tyckte att det var kul men ändå:

– Att ligga och skava i maskin är ju liksom inget roligt, påstod Björn ena stunden men i nästa sa han tvärt om.

I ett långt samtal med en annan kille lyssnade jag på många motiv till varför han tränar. Till slut frågade jag om det aldrig var tråkigt.

– Att träna jo, visst sjutton är det det!

Och så skrattade han.

– Tänk vad härligt ändå att vara helt frisläppt från allt det här med gym och träning och så bara vara. Det finns liksom en sådan tanke också, menade Lotta Dam.

Dubbelheten finns hos dem. Eller är det kanske en självdistans?

Alla påpekade dock att det är resultatet som räknas. Att det är skönt efteråt gör trots allt träningen värdefull.

Allt är möjligt

Vi anses vara formbara. »Trots att kroppen består av sådana fasta egenskaper som längd och benstomme, går tendensen inom konsumtionskulturen mot att se kroppens egenskaper som plastiska«, skriver sociologen Mike Featherstone (1994:112).

I gymet sporrar de tränande varandra. Även om jag upplevde en anonymitet förstod jag att de som tränar regelbundet inte kände samma sak. De spanade in varandra och jämförde utseendet med sitt eget. Att träningen handlar om hur man ser ut är självklart:

– Alla säger att det är skönt att gå och träna, man gör det för sin egen skull men någonstans så är det ju en fixering om utseende, sa Björn utan att lägga någon skam i det.

Spegel är ett hjälpmedel, särskilt då fria vikter används. Det gäller att lyfta rätt. Var och ens yttre reflekteras många gånger om på alla väggar.

– Man får ju se kroppsfixeringen eller kroppsidealet som en positiv förevändning, om du inte tycker att du ser bra ut i spegeln så har du ju motiv för träningen. Och om du tycker att du ser bra ut så mår du ju bara bra av att se dig i spegeln. Så då kan det vara positivt åt båda hållen, sa Ulf.

– Men tänk om man inte når dit man vill då? påpekade jag.

– Då får man kämpa ännu hårdare, sa Ulf.

Känn dig själv! Strävanden på gym handlar om att vårda sin kropp och sköta sig själv. Foto: Charlotte von Friedrichs.

Och jag påmindes om att kroppen kan vara som en skulptur, som går att förändra. »Vill du bli smalare? Lite bredare?« skrev S.A.T.S Sports Club i en uppmaning till att köpa deras årskort.

– Jag tycker att det är fantastiskt hur man kan forma kroppen. Med styrketräning kan du i princip forma din kropp hur du vill. Låt säga att du har en mer obalanserad kropp, säg att du är bred om höfterna och smalare om axlarna, då kan du bredda axlarna så att du får bättre balans, förklarade Lotta.

Andra vet inte vad de missar

Björn och Ulf diskuterade om homosexuella är mer kroppsfixerade än andra. Kanske de bara är mer öppna med det? Hur som helst. Huvudsaken är att man går och tränar förklarade de. Vad det sedan är som gör att man mår bra har kanske inte så stor betydelse. Andra kanske vill läsa en bok istället.

Trots det ihärdiga strävandet på gym timme ut och timme in, trots den intensiva jakten på att förbättra sin kropp, skulle det vara fel att se gymets besökare som offer för vår kroppsfixerade kultur. Björn och Ulf brinner för sin träning.

– Man kan ju träna bara för att få den där känslan att... Gud va skönt! /.../ Just det där att må bra! sa Björn.

– De som inte tycker om att träna, de vet inte vad de missar, fortsatte han och småskrattade.

Också Lotta Dam var upprymd av att träna kroppen. Hon berättade med sin intensiva och tydliga röst om hur hon särskilt tycker om kvinnor i rörelse:

– Då man ser musklerna som rör sig, det tycker jag är jättevackert. Verkligen!

Kvinnokroppen ska också gärna vara lite manlig, förklarade hon.

– Men det viktiga är nog egentligen att det finns muskler, att det är en tränad kropp. Att man sköter om sig själv.

Då är vi tillbaka vid titeln på denna artikel. »Känn dig själv«, texten från Nordiska museets logotyp. Den valdes av grundaren Artur Hazelius och de orden är också talande för vår tids drivkrafter för kroppslig träning.

Och vi trampar

– Tre minuter kvar och ni är snart hemma…två minuter! Okey, det här är det sista vi gör innan vi sätter oss. En minut kvaaaaaar!

Tid finns inte att tänka. All kraft går åt till att cykla.

– Nu krigar vi! Ger 200 procent! Det känns bättre efteråt! ….Och vila!

Cykelpasset är slut.

– Ni har varit jätteduktiga idag!

Vi stretchar. Instruktören tackar och vi applåderar. Blöt hämtar jag andan. Jag varvar ner, ser mig omkring och går sedan igenom hela gymet vid Sports Club Östermalm, från våning till våning. Speglarna gör de stora salarna ännu större, maskinraderna ser oändliga ut. Deras metallarmar vinklas fram och tillbaka till den snabba takten i Chers låt »Believe«. Det är som om musiken suger tag i de som tränar. Dämpade samtal och enstaka klinganden av metall hörs och jag stannar upp. Tänk om energin som omvandlas bland alla skulle kunna användas till något! Vilka krafter som ryms i lokalerna!

Ett gäng går ut från en av salarna, nästa går snabbt in. Borta vid utgången passerar några nyduschade, de kliver ut mot nya roller. Kappor och portföljer, sportjackor och ulltröjor, kläder med ett annat språk.

Malmö, Murdoch och Manchester United

Om pengarna i fotbollen

OLLE SVENNING är författare och journalist, har skrivit flera böcker om fotboll, bl.a. Maradonas tårar (1990) och Straffarna i solen (1994)

Malmö idrottsplats i slutet av 1940-talet. ▶
Foto Gunnar Lundh. Malmö museer.

Hösten 1999 besökte jag några dystra höstkvällar Malmö Idrottsplats. Den har restaurerats och blivit hemmaplan för Malmö FF och IFK Malmö, efter att ha legat i skuggan av Malmö Stadion i dryga fyrtio år. Malmö Idrottsplats, naturligt lokaliserad till den del av centrum som rymmer Stadsteatern och Konsthallen, ska ses som ett försök att både upprepa det ärofulla förflutna och återuppliva ett manligt socialt mönster.

Det ärofulla förflutna kan möjligen främst ha lokalt och provinsiellt intresse. För oss som var med lyser historien av Malmö FF:s många seriesegrar, cupvinster och möten med de stora utländska lagen, Milan från Italien och São Paulo från Brasilien. Minnena har proustska dimensioner. Dofterna finns närvarande: linimentet, det nyslagna gräset, håroljan på fotbollsidolerna, cigarretterna från ståplatspubliken, trenchcoat och hatt.

Fotbollen var organiserad enligt strikta sociala mönster. Matchdagen var alltid söndag, tidpunkten 13.30. Högmässan skulle inte störas och söndagsmiddagen skulle vara aväten. Disken, liksom för övrigt matlagningen, var överlämnad åt kvinnan i hemmet. Efter kaffet tog mannen sonen eller sönerna i handen och gick till fotbollsmatchen. Spelarna var, som alltid, mytiska men också mycket nära. Fotbollsänglarna hade inte börjat flyga bort från sina beundrare.

Pappan kunde berätta om vänsterbacken som jobbade i verkstan på SJ och om vänsterhalvbacken som slog plåt på Kockums. Socialt var idolerna mycket nära, men de ägde den gudomliga förmågan. Den belönades inte ekonomiskt, huvudsakligen bara med två vita och en brun efter matcherna. Folkhemmet levde granne med ransoneringen.

I min barndom hörde jag talas om hur en ny värld öppnades för mina fotbollsfavoriter. De kunde bli proffs i det Europa som började återställas efter kriget. Magin blev ännu större. Spelarna kunde bli rika, ägna sig på heltid åt fotboll. Ja, de måste förstås också lära sig exotiska språk, italienska till exempel. I Folkets Park pågick söndagsunderhållning under de här åren. Hector el Neco trollade (magin en gång till) och orkestern leddes av cellisten Gino Fillippini, en av de många italienare som kommit till Malmö efter kriget. Filippini blev med tiden också en av landets första och mest framgångsrika promotors. Han sålde fotbollsspelare till Italien. Övergångspriserna var måttfulla, men varje sommar återvände de gamla SJ-arbetarna och plåtslagarna i skinande fina bilar. Vi barn lärde oss de

Malmö idrottsplats i slutet av 1940-talet. Foto Gunnar Lundh. Malmö museer.

264 Malmö idrottsplats i slutet av 1940-talet. Foto Gunnar Lundh. Malmö museer.

OLLE SVENNING

italienska städerna genom att läsa in namnen på proffsklubbarna. Milano: Inter och Milan. Rom: Roma och Lazio. Genua: Sampdoria och Genua. Turin: Juventus och Torino. Proffsen var förlorade för oss. De fick på den tiden inte spela i landslaget och när de återvände hem, så förbjöd amatörbestämmelserna att de återgick till sina gamla klubbar.

Den svenska amatörfotbollen, nära bruken, varven, fabrikerna och sin publik, förblev intakt. Fast efter några magra år på tidigt 50-tal genomfördes förändringen, den som öppnade för proffsen och för fotbollen som ekonomisk lek. 1958 fick proffsen dra på sig landslagströjorna och Sverige blev åter en stormakt: finalplats i VM 1958. De välbeställda proffsen – Hamrin, Nacka, Liedholm och Gren – blev folkhjältar, också hos sådana som älskade Sverige högre än fotbollen. Fotbollens legionärer tillhörde återigen landet.

Fotbollens scener byggdes om. De små fotbollsplanerna, kringgärdade av sina träläktare byggdes till väldiga cementarenor. Fotbollen hade också sitt miljonprogram. Spelarna fick hygglig ersättning, matcherna kunde spelas på helt andra tider än söndagsmiddagar. De dagarna var dessutom ofta upptagna; folk var på sina sommarställen.

Den nationella förankringen, tidigare bara bruten av landskamper, VM och OS, löstes upp en smula. De bästa svenska lagen blev europeiska, de deltog i de europeiska cuperna. Där fanns de riktigt stora stjärnorna och framförallt, där fanns de stora pengarna. Att goda spelare blev proffs var en självklarhet. Det som tidigare mytologiserats blev till en normal karriär för fotbollseliten. Vi som ville hålla samman barndomsdrömmar och ideologi fick allt svårare att dölja motsättningarna. Våra gamla klubbar (MFF, Hammarby, Göteborg osv.) omsusades av arbetarideologi och -romantik och spelarna var precis som alla andra, »en av gubbarna på jobbet«. Men gradvis utvecklades ett spelarskikt som lockades av pengar och Europa mer än av lojaliteten mot klubben och dess ursprung. Ja, spelarna gjorde karriär precis som vem som helst och de skulle belönas för sitt slit och sin begåvning. Klubbarna kom mer och mer i händerna på fiffiga affärsmän, som kunde marknadsföra och sluta uppgörelser med proffsklubbarna. I våra rymliga supporterhjärtan fick inte detta nya, fotbollens modernism, plats. Vi älskade traditionerna.

Dessa kan skrivas ut än i dag som romantiska hjältesagor. 1998 reste jag till Frankrike för att följa Fotbolls-VM. Mitt första mål var Marseille, när-

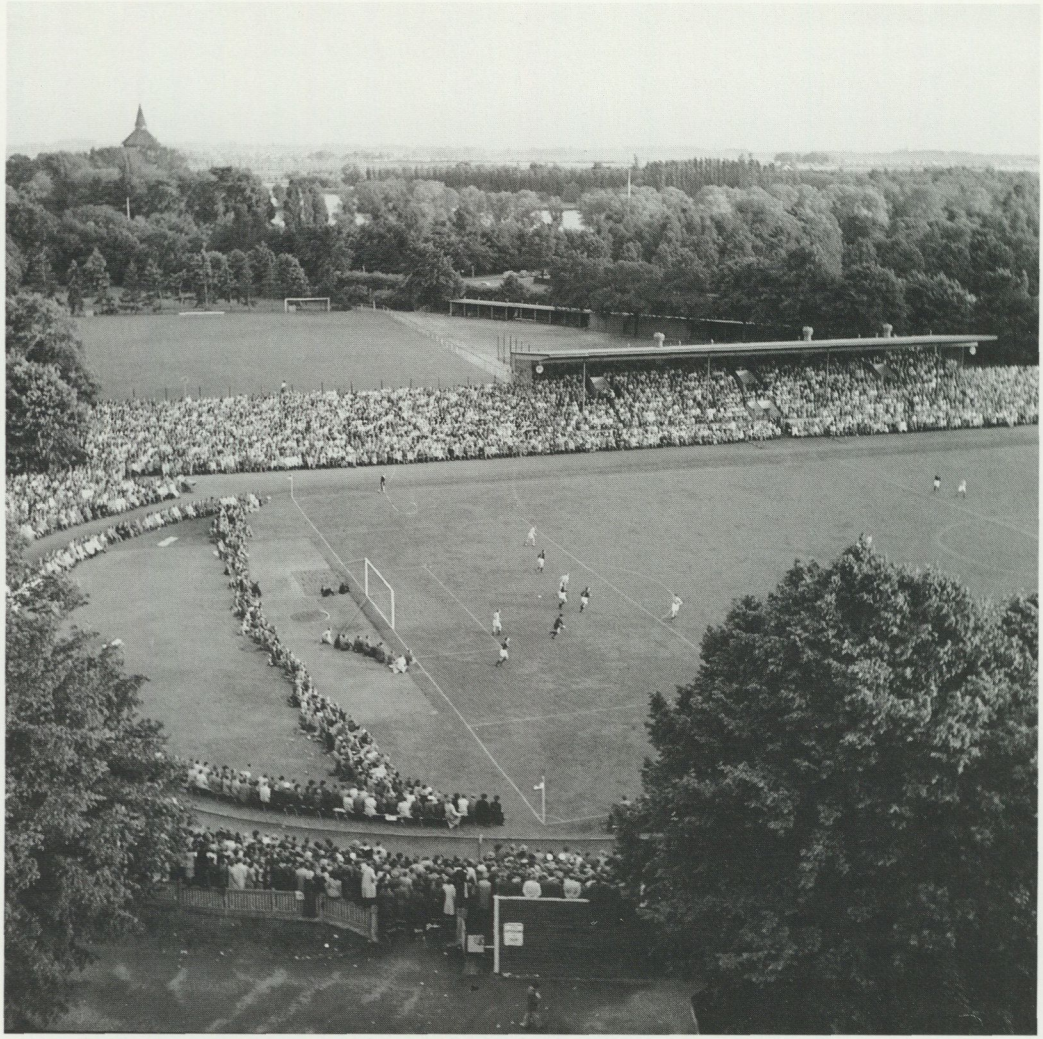

Malmö idrottsplats i slutet av 1940-talet. Foto Gunnar Lundh. Malmö museer.

mare bestämt de norra förorterna, de riktigt slitna och fattiga invandrarområdena. Där hade Zidane, »Zisou« för kompisarna, vuxit upp. Han kommer från Algeriet, rentav från det bergiga och väldiga Kabylien. I förorten såg jag mängder av småpojkar som spelade boll och de var klädda i Juventus-randiga tröjor, som bar siffran 10 på ryggen: Zidanes siffra. Han hade avancerat från de fattiga Marseille-kvarteren och till rikedomen i Juventus, den italienska klubb som ägs av familjen Agnelli, Fiat-fabrikens mäktiga huvudägare. Zidanes grundlön per år var då 15 miljoner. Hans porträtt hängde överallt i Marseille. Han, en algerier, var den mest lockande reklamskylten. I vanliga fall sitter porträtt på algerier oftast klistrade på väggarna för att polisen vill ha hjälp att spåra dem.

Zidane, som sedan mer än de andra spelarna vann VM åt Frankrike, berättade fotbollens stora romantiska berättelse; den om den fattige pojken, som på en gång tar revansch på och erövrar världen genom sin enastående fotbollsbegåvning. Marseille återger också en mer modern berättelse, nämligen den om idrottens och framförallt fotbollens stora paradox. Ännu är fotbollen huvudsakligen arbetarklassens sport, men den styrs alltmer av den verkliga ekonomiska överklassen. Spelet för folket, men spelets pengar till de stora stjärnorna och deras arbetsgivare. Mitt i de franska glädjescenerna så lyste motsättningarna igenom. Världsmästarna var i huvudsak invandrade spelare eller söner till invandrare. Många var svarta. Delar av den franska befolkningen fick skriva om sin moral: alla franska medborgare är lika mycket värda. Det var en god lektion.

Det franska lagets kapten, Didier Deschamps från Baskien, påpekade klyftan mellan spelet och åskådarna. De som kom till stadion, till dess hedersläkare såväl som till dess extremt dyra åskådarplatser, förhöll sig länge svalt tysta. Deschamps angrep »slipskulturen«. Han ville berätta att spelet höll på att skiljas från spelets ursprungliga och mest hängivna publik.

Siffrorna talar sitt tydliga språk. Fotbollen omsatte 1998 så mycket som 1 500 miljarder per år. Vi kan lätt sortera in de största, som det heter på börsspråk, aktörerna. Manchester United. Klubben omsätter tio miljarder. Bayern München. Omsättning sex miljarder. Barcelona. Klubbens omsättning är 5,5 miljarder. Juventus, omsättning drygt 5 miljarder. Milan, Real Madrid och Olympique Marseille. De omsätter var och en runt fem miljarder.

Vi känner dess ägare och feodalfurstar. Silvio Berlusconi äger Milan;

T.v. Rupert Murdoch.
Pressens bild.
T.h. Silvio Berlusconi.
Foto Petter Oftedal.
Pressens bild.

klubben ingår som en del av hans väldiga medieimperium. Moratti, oljekungen, delar Inter med däckförsäljaren Pirelli. Manchester United skulle, var det meningen, bli en del av mediemagnaten Rupert Murdochs imperium. Atletico Madrid, en annan storklubb, ägs av storbyggmästaren Jesus Gil y Gil, som dessutom är borgmästare i mondäna Marbella och ledare för ett högerextremt politiskt parti.

I några, fast unika, fall legitimeras ledaren av klubbmedlemmarna. Såväl Real Madrid som Barcelona, med 80 000 och 100 000 medlemmar, väljer sin ordförande efter kampanjer som påminner om presidentval. De båda klubbarna har också delat upp reklammarknaden. Ett sportskobolag ger en miljard till Real, ett annat delar ut en miljard till Barca.

Klubbarnas öden är mer och mer sammanflätade med ägarnas. Särskilt belysande är utvecklingen inom Olympique Marseille. Klubben hade efter en storhetsperiod, kopplad bland annat till svensken Roger Magnusson, sjunkit ned till medelmåttighet. Medvetandet om stans extrema fotbollsintresse var dock stort. Det lockade den något äventyrlige, hemmagjorde kapitalisten Bernard Tapie att bygga OM till ännu större höjder än de tidiga framgångsårens. Han köpte systematiskt in landets egna storstjärnor och kompletterade dem med några engelsmän. Marseille blev inte bara franska mästare utan också Europamästare. Ungefär när framgången kulminerade, upptäcktes det att Tapie låtit köpa flera av segrarna. Motståndarspelare hade helt enkelt fått betalt för att »lägga sig«. Tapie gick alldeles för långt. Han upphävde sportens själva idé och köpte bort det spännings- och kampmoment utan vilket fotbollen inte kan överleva.

OM dog följaktligen några år, men har nu återuppstått i all sin glans, numera i familjen Dreyfus' ägo. Den stora finansoperationen handlar om att förena fotbollen med TV:n. (Det är den europeiska varianten. I USA är det baseball, basket och hockey som allieras med TV.)

Fotbollen har sina diskreta makthavare, exempelvis Lyford Cays, som via Bahamas TV styr klubbar som Glasgow Rangers, Vizenza, Slavia Prag, AEK Athen och Basel. Vi har betydligt mäktigare konstellationer som Silvio Berlusconi och Leon Kirsch, som tillsammans vill styra såväl den TV som den fotboll som finns i Tyskland och Italien.

Den verkliga stjärnan inom sfären fotboll-TV är dock Rupert Murdoch, massmediegiganten som föddes i Australien. Han äger en rad TV-kanaler, bland dem Sky, och han styr rader av ledande tidningar. Via sin B Sky B sköter han stora delar av den engelska ligan. Han samarbetar med betalkanalen Canal Plus i Frankrike och har därmed TV-rättigheter till två av de rikaste klubbarna, Paris S G och Monaco.

Murdoch sökte så sent som i år att ta över Manchester United och därmed dess TV-rättigheter. Manchester United är världens största fotbollsklubb med 3,3 miljoner medlemmar och med sympatisörer över hela världen. Klubbens reklam- och prylförsäljning är som ett hyggligt stort multinationellt bolag Klubbens supporters gick till häftig motattack mot Murdoch. Han skulle inte få köpa »deras« klubb, inte ändra dess själ. Just denna dimension är viktig. De stora penningfurstarna köper fotbollslag, oftast för att »komma åt« människornas privata sfärer, de som rymmer drömmar och förhoppningar. Att så att säga kolonialisera den privata sfären blir också att vinna människornas lojaliteter för den som äger fotbollsklubben. Efter en längre juridisk prövning avvisades Murdoch. Han är nu spekulant på Manchester City. Manchester-affären var förmodligen otypisk. Den blottade en klyfta mellan lag och ägande, mellan supporters och spekulant. Dessa motsättningar har annars i någon mån överbryggats genom privatisering och bolagisering. Genom att förvandla klubbarna till aktiebolag, så kan de dels förses med ett växande kapital och dels integrera den delen av medlemmarna som är beredd att betala aktier. Strategin kan sedan bekräftas om klubben blir så pass rik att den kan köpa fler spelare och också nå större idrottsframgångar

Vi har sett svenska klubbar på samma scen, fast med mindre scengolv. AIK tycks vara på väg mot en framgångsrik bolagisering: idrottsliga fram-

OLLE SVENNING

gångar och bibehållen enighet i klubben. Hammarby tackade nej till tyska sponsorpengar. De skulle inskränka föreningens frihet. Det är ännu för tidigt att bedöma hur den europeiska storklubbsutvecklingen kommer att översättas till den relativt fattiga svenska fotbollen. Det kommer antagligen att avgöras av två svårkontrollerade faktorer: tolkningen av Bosmandomen och förmågan att hålla samman den europeiska fotbollsunionen.

Bosman-domen, uppkallad efter en belgisk fotbollsspelare, bekräftade ett slags fri fotbollsmarknad och garanterade rätten för spelare att välja klubb utan restriktioner. Moderklubb får ingen ersättning när spelare skriver på kontrakt för en rik proffsklubb.

Systemet dränerar svenska klubbar på pengar. Flera av klubbarna har till dels levt på att sälja sina bästa spelare. Nu vill fotbollsförbund i Europa att domen skrivs om och att de rika klubbarna inte får köpa obegränsat antal spelare. Konkret: en engelsk klubb ska inte kunna spela sina matcher med sex italienare, tre tyskar och två fransmän och med fyra skandinaver på avbytarbänken.

Ärendet är ytterst delikat eftersom det handlar om en av EU:s fyra friheter, nämligen friheten för arbetskraften att flytta dit den önskar.

UEFA, alltså den europeiska fotbollsunionen, är ännu så länge en gemensam europeisk union, såväl för penningstinna italienska klubbar som för enklare svenska landsortsföreningar. För en del av de allra rikaste klubbarna uppfattas detta som en restriktion. De vill bryta sig loss, bilda en egen europeisk union och liga, en superliga vid sidan och ovanför andra klubbar och de nationella landslagen. Det skulle slå sönder fotbollsgemenskapen, klasskikta den och kanske upplösa landslagsfotbollen. Man kan säga att en sådan utveckling definitivt skulle göra slut på kopplingen mellan fotbollens gamla folkrörelseidé och de nya finansmagnaternas planer på vinstmaximering och elitism.

Parallellt med makt- och kapitalkoncentrationen inom den europeiska fotbollen växer det fram olika försök till »blandekonomiska« lösningar.

◀ Ovan. Malmö idrottsplats vid slutet av 1940-talet. Foto Gunnar Lundh. Malmö museer.

Nedan. Förstärkt polisbevakning i samband med matchen AIK–Djurgården i maj 1992. Foto Erich Stering. Pressens bild.

Mitt eget favoritexempel är franska Auxerre. Klubben ligger i en liten stad i Bourgogne. Den styrs sedan tre decennier av den märkvärdige tränaren, Guy Roux, som tagit sin klubb från lägsta division till europeisk toppklass. Kapitaltillgångarna är måttfulla och fylls huvudsakligen på av en kalkonproducent. Tillgången är i stället ett utbildningscentrum. Dels har klubben en fenomenal träningsanläggning och dels har den ett mycket utbyggt utbildningssystem. Spelarna lär sig på en gång fotboll och avancerad matematik. De tar helt enkelt sin studentexamen och då med hjälp av högklassiga lärare. Det systemet har lockat många unga fotbollsbegåvningar till Auxerre.

Norska Rosenborg, Skandinaviens ledande klubb, har ett snarlikt system och har dessutom organiserat en farmarorganisation, ett nät av lokala associerade klubbar, med vars hjälp Rosenborg suger upp alla traktens eller regionens begåvningar. Det har hittills räckt till europeisk topplacering.

Danska klubbar har genomfört socialt inriktade privatiseringar. Det gäller främst Bröndby. Klubben har delats upp i två, en för elitverksamheten och en för ungdoms- och breddfotboll. Elitverksamheten är bolagiserad och drar in ekonomiskt stöd via aktier. Fast ett givet villkor är att föreningen ska äga aktiemajoriteten. Övrig verksamhet: för ungdomar, utbildning, klubbens namn liksom försäljning av reklam sköts fortfarande enligt föreningsprinciper. Flera svenska klubbar, särskilt IFK Göteborg, sneglar allt oftare mot Bröndby-modellen.

Här förefaller vi alltså vara på väg mot en skandinavisk modell: en som förenar ekonomisk vinst och idrottslig effektivitet med en gammal folkrörelsedröm. Det är svårt att se någon annan lösning om vi både vill ha elitverksamhet och brett förankrad ungdoms- och föreningsaktivitet.

Vi är långt borta från söndagsmiddagen, den stillsamma läktarsamvaron och den ärftliga klubbgemenskapen, men vi slipper förhoppningsvis se våra klubbar förvandlas till skyltfönster för vår tids stora feodal- och kapitalfurstar.

Malmö idrottsplats i slutet av 1940-talet. Foto Gunnar Lundh. Malmö museer.

Invandrare och idrott

Om att skapa kategorier och normalitet

JESPER FUNDBERG är doktorand i etnologi vid Stockholms universitet, bl.a. har han publicerat studien Möten på fotbollsplan. En studie av den mångkulturella idrotten (1996)

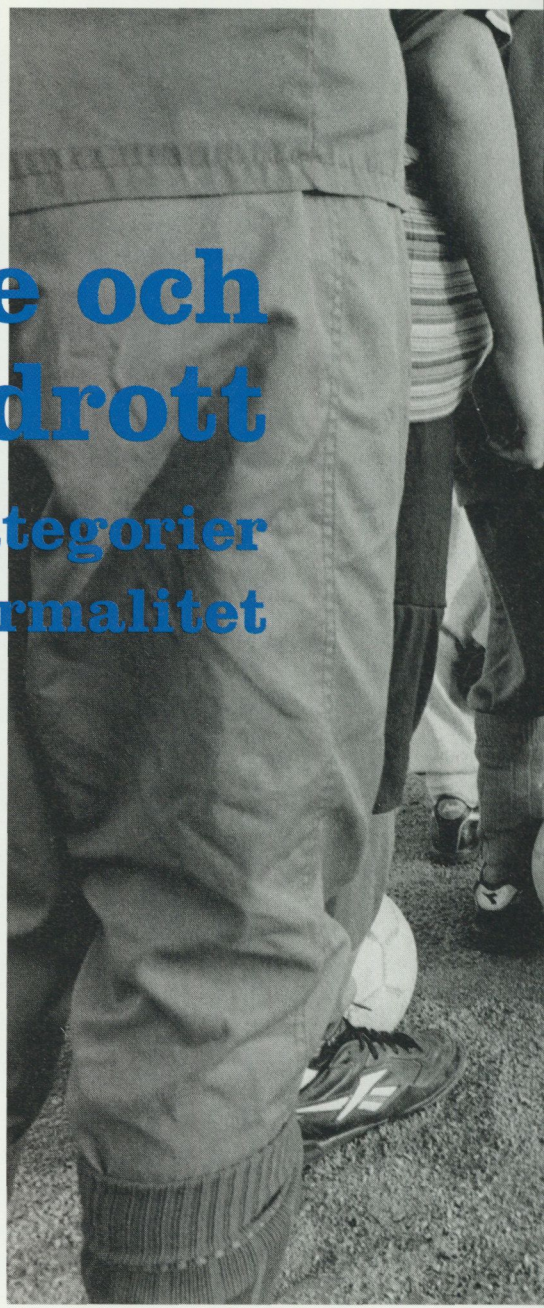

Invandrargrabbar tränar fotboll i Alby söder om Stockholm vid mitten av 1990-talet. Foto Halil Koyutürk. ▶

Idrotten i samhället

Den moderna idrotten i Sverige har i stort sett vuxit fram med industrialiseringen. Idrotten fann sin plats i det moderna samhället och i den process som gav upphov till tudelningen mellan arbete och fritid, som gav en förändrad syn på kropp och hälsa, en blomstrande nationalromantik och en hög värdering av karaktärsdaning hos ungdomen (i första hand unga män).

Idrotten kom efter andra världskriget att bli både ett medel och ett mål för det »nya, goda samhället«, en folkrörelse och framförallt en ungdomsrörelse. Den har i flera avseenden varit oproblematisk: medlemsantalet i idrottsföreningarna har ständigt ökat, idrottsmän och idrottskvinnor har setts som goda förebilder för ungdomen, idrotten har hyllats för sina socialt fostrande och hälsobringande effekter. Allt detta har naturligtvis framhållits av de inom idrottsrörelsen verksamma. De har därtill kunnat lägga påståenden om att alla har möjlighet att delta i idrotten, den är en mötesplats för unga och vuxna, för män och kvinnor, svenskar och invandrare, fattiga och rika. Principen har varit att »alla deltar på lika villkor«. Idrotten har därmed setts som sinnebild för det goda samhället; eller snarare som en frizon för det goda i en för övrigt hård och utsatt mänsklig tillvaro. Till idrotten har människor kunnat söka sig för att få avkoppling och gemenskap, för att tävla sida vid sida och för att bygga upp sig fysiskt och moraliskt.

Men idrotten och idrottens villkor har förändrats. Det är allt svårare att rekrytera unga människor till den traditionella idrotten (gäller i olika grad för olika idrottsgrenar, Nilsson 1998). Allt fler kritiska röster hörs som pekar på idrottens negativa sidor, på utslagning, föräldrapress, doping och våld. Här vill jag fokusera på en särskild grupp som kommit att ta en central plats i vår tids förståelse av idrotten: invandrarna. I dagens diskussion får de spela rollen av jämförelseobjekt, kontrast, förebild och skräckbild. Deras närvaro i idrotten ses som ett förkroppsligat tecken på förändring och som en fingervisning inför framtiden.

Denna artikel handlar om hur begreppet och tankefiguren »invandraren« används i idrottssammanhang. Och samtidigt är den ett försök till tolkning av idrottsrörelsens självförståelse, med andra ord hur den skapar sin normalitet. Jag vill beskriva och tolka hur, när, var och med vilka konsekvenser begreppet och tankekonstruktionen »invandrare« används i

Assyriska FF på uppåtgående i fotbollens seriesystem. Här är laget fotograferat efter att ha vunnit de sex första matcherna i kvalettan 1992. Foto Hans T Dahlskog. Pressens bild.

idrottsliga sammanhang. Jag söker exempel från en brokig materialinsamling: massmedia, forskningsrapporter, uppsatser, egna fältarbeten, intervjuer, utredningar och projektbeskrivningar. Jag försöker inte förskona någon grupp i samhället, vare sig de kallas svenskar eller invandrare. Snarare handlar det om att reflektera och kritiskt analysera de begrepp och kategorier som används på och utanför idrottsarenorna, att försöka förstå och tolka hur bilder av andra och den egna gruppen skapas och vilka konsekvenser denna etikettering får för dem som är subjekt respektive objekt i processen.

Att etikettera världen

Den 16 september 1999 anordnas ett seminarium på Idrottshögskolan i Stockholm. Temat är mångfald, integration och idrott och samlar många åhörare som lyssnar till det integrationsansvariga statsrådet, till en ledamot från Riksidrottsförbundet samt två forskare. I inledningsanförandet betonas att mångfalden är en fråga vida större än vad som ryms inom ett snävt etniskt perspektiv. I de följande anförandena, särskilt de båda forskarnas, riktas dock strålkastarljuset mot just den etniska aspekten av idrottsrörelsen. »Vid en jämförelse mellan svenskar och invandrare...« heter det allt som oftast. Då och då påminns åhörarna om att det »ju även finns sociala och andra aspekter som spelar en viktig roll i ungdomars relation till idrott, men...«. Gång på gång återkommer det som otvetydigt är seminariets huvudproblematik: jämförelser mellan svenskar och invandrare, eller rättare sagt jämförelser mellan pojkar och flickor med svensk och utländsk bakgrund.

Bland forskare, journalister, debattörer och samhällsanalytiker beskrivs det nutida Sverige som ett rörligt och snabbt föränderligt samhälle, ett samhälle där människor blir sökare (efter identitet, mening, upplevelser), ett samhälle präglat av mångfald och diversifiering. För att beskriva förändringarna och kunna karaktärisera det sen- eller postmoderna samhället görs jämförelser – ibland kanske väl generaliserande – mellan »byn förr i tiden där alla kände alla och där folk visste vad de själva och andra skulle syssla med i framtiden« och »den stora staden idag där ingen känner ingen och där ingen vet vad de själva eller vad andra kan, bör eller vill syssla med i framtiden«. Om vi går med på att generaliseringarna har fog för sig, om än i olika grad för olika individer och grupper, så måste vi

Martin Dahlin och Henrik Larsson 1993. De får ofta, som på denna bild, representera ett invandrarinslag i svensk toppfotboll. Kanske på grund av deras hudfärg? För bägge är födda och uppvuxna i Sverige. Som yrkesspelare har de dock lämnat Sverige för utländska klubbar. Foto Per Widing. Pressens bild.

emellertid även påminna oss att den vardagliga mångfalden i samhället (på jobbet, i skolan, på fritiden) också kräver sin ordning. För att sortera intryck och bilder av verkligheten skapar vi kategorier, etiketter och gränssnitt. Vi skapar föreställningar om »vi och dom«, och många »vi och dom«. Ett av dessa gränssnitt, som samtidigt utgör en socialt konstruerad kategori, är åtskillnaden mellan »svenskar« och »invandrare«.

Tillbaka till seminariet på Idrottshögskolan. Vad alla fyra talarna berör, och som illustreras med overhead-bilder av forskarna, är skillnaderna i idrottande mellan pojkar och flickor med svensk respektive utländsk bakgrund. De kvantitativa fakta som presenteras syns som kalla siffror som visar verklighetens skillnader. Pojkar idrottar mer än flickor. Svenskar mer än invandrare. Och plötsligt riktas allas blickar mot det nedre högra hörnet av fyrfältaren: invandrarflickorna. Varför idrottar inte de? Hur kommer det sig att idrottsrörelsen misslyckats med att »nå« dem? Vad kan göras? När också åhörarna får tillfälle att kommentera och ställa frågor märks att det råder ett slags ömsesidig förståelse mellan de närvarande om att »idrotta bör man« och »idrotta vill man«. Det är inte förrän en åhörare ställer frågan om det kan vara så att några ungdomar kanske *inte vill* idrotta som ett förvånat sorl bryter den magiska överenskommelsen. Fram till att denna fråga ställs har seminariet spekulerat i om invandrarflickornas »annorlunda« kulturella bakgrund gör att de inte uppmanas eller till och med inte får idrotta. Motsvarande analys av varför de svenska pojkarna idrottar (att det skulle bero på någon slags kultur) görs inte. Vidare uppfattas invandrarpojkarnas intresse för fotboll och boxning, som alternativ till ishockey och orientering, som tecken på att de söker sig till »enkla och billiga idrottsgrenar, vilka utövas och har en tradition i deras hemländer«. Fram tonar bilden av invandraren (som oreflekterat alltid är en »han«): den som lever i varma, men fattiga länder, den som sysslar med idrotter som kräver kroppslig prestation men liten intellektuell utmaning. Och där finns hon: invandrarflickan, hon som inte får idrotta för familjetraditionernas skull och som, om hon i alla fall skulle vilja, inte kan för att slöjan hänger i vägen.

Svenskarna då? »Kontrollgruppen« som de kallades av en av talarna. De krävde ingen större presentation, men bilden av de svenska pojkarna och flickorna blev, om än outtalad, allt tydligare i sina konturer ju längre och ju mer invandrarpojkarna och invandrarflickorna beskrevs och tolkades.

Det var ju de som idrottade, som gjorde de rationella valen bland utbudet av idrottsgrenar, de som framställdes som bärare av normalitet. De vanliga. De som inte är tyngda av kultur och traditioner.

»Idrotten har en annan mening för dem«

En snabb sökning efter tidningsartiklar om »invandrare och idrott« de senaste fem åren gav resultatet ca 400 träffar. Vid en liknande sökning gällande forskning på området stannade resultatet vid en handfull texter, varav ingen var en akademisk avhandling eller resultat av ett mer omfattande forskningsprojekt. Vid en närmare blick på det som skrivits om kategorierna invandrare och idrott finns ett antal teman som jag vill presentera närmare.

Inför slutomgångarna i 1999 års division 1-spel i herrfotboll befinner sig Assyriska (från Södertälje) bland topplagen med möjlighet att avancera till Allsvenskan. Reportagen i media följer laget inför de avgörande matcherna. Det är tydligt att Assyriska inte är vilket lag som helst. Reportagen andas en social dimension: »Assyriska – inte bara fotboll«, »Assyriska bjöd till fotbollsfest«, »Assyriernas kärlek till fotboll inkluderar allt – konsten, arbetet, religionen och familjen«. Det är med ett särskilt perspektiv, jag kallar det *den sociala dimensionen*, som journalisterna närmar sig fotbollslaget Assyriska. Fotbollstaktik, resultat, värvningar och liknande aspekter som vanligtvis är huvudproblematiken inom sportjournalistik får i detta fall en underordnad betydelse. Mitt i en artikel i DN (17/10 -99) berörs det som kan uppfattas som anledningen till den sociala dimensionen: Assyriska betraktas inte som ett fotbollslag utan som ett invandrarlag. Journalisten beskriver hur klubbens kanslichef värjer sig mot denna typ av etikettering:

> Gång på gång låter han oss höra det: assyriska är ett elitlag, inte ett invandrarlag. Och trots det att laget startades av ett gäng invandrare. Men varför är det så viktigt att säga inte? Marknadsmässigt vore det väl klokare att lansera sig som både och, inget annat lag kan ju stoltsera med två så slagkraftiga epitet. Till slut kommer ett svar från Fehmis sida, men det sitter hårt åt. »Ordet 'invandrarlag' förknippas ofta med bråk, fult spel och röda kort. Och det stämmer inte på oss.«

Foto Halil Koyutürk

ALLT

Det finns åtminstone två viktiga aspekter att belysa. Dels antyder exemplet att det finns ett slags berättelse om invandrarlag: de är bråkiga, stökiga osv. Det andra är den medvetenhet om dessa berättelser som finns hos dem som etiketteras. I detta fall tycks det som om kanslichefen tagit initiativ till att betona avstånd från kategorin invandrarlag. Hela reportaget handlar ju faktiskt om att laget betraktas som ett invandrarlag av omgivningen. Etnologen Oscar Pripp (1999) kallar dessa omgivningens implicita bilder och berättelser för en »tredje närvarande«.

Det jag valt att kalla den sociala dimensionen rymmer många skärvor som tillsammans antyder en genremässig beskrivning av invandrare och idrott. I en artikel i tidskriften *Barnen & Vi* tydliggörs denna genre väl:

> Den väl älskade läderbollen håller knappt ihop i sömmarna. På asfaltplanen mellan höghusen har den studsat mången gång...
> Skosulorna skrapar mot asfalten...
> Blixtsnabba med fötterna, full kontroll över bollen...
> I förorten är det gatans sporter som gäller med minimala krav på utrustning och pengar...
> På många sätt lever barnen ett självständigt liv på gårdarna utanför hemmen. Det syns inte minst på alla spontana fotbolls- och basketmatcher på höghusens bakgårdar. Och denna fotboll är en lek fjärran från svenska tränares systemtänkande. Det är spontant och tekniken tillåts blomstra. Idrotten är gratis och erbjuder ett alternativ till att hänga i tunnelbanan eller driva runt på gator i stan...
> – Vi spelar teknisk gladfotboll och har kul på planen. Att vi sedan vinner nästan hela tiden, det kommer i andra hand...

I reportage efter reportage återkommer så bilden av invandrare och lagsport: »tekniskt skickliga, svårare att spela taktiskt och organisera ordentligt« (Expressen 24/9 -97), sprudlande teknik, spelade i jeans, man älskar fotboll, idrotten betyder mer här än på andra ställen (Expressen 3/10 -97). I individuella idrotter återfinns andra skärvor men tillsammans med dem om lagsporter är de trots allt med i byggandet av den genremässiga bilden. I en artikel om tennis, »Invandrare lyfter svensk tennis« (SvD 29/12 -97), säger en pappa till två tennisspelande döttrar med grekiskt ursprung:

> Vi utlänningar är mer målmedvetna än svenskar. Vi har inte råd att låta barn syssla med tennis eller något annat bara för att barnen tycker det är roligt eller för att vi skall veta att barnen inte är inne i stan och springer. /.../ Sporten blir ett sätt för dem att komma upp sig i samhället, de får möjlighet att lyckas, att bli något stort, enligt chefstränaren på GLTK.

Den sociala dimensionen i reportaget är tydlig trots att det i detta fall handlar om en sport som sällan i mediasammanhang beskrivs som vanlig bland invandrare.

I samma kör, »att idrotten har en annan mening för dem«, instämmer även delar av forskarvärlden. När en studie av invandrarungdomars idrottande kommenteras och analyseras känns förklaringsmodellen igen: »Invandrarungdomar söker sig till idrotter som ställer lägre krav på förkunskaper och materiell standard« (DN 14/10 -99). Ett motsvarande resonemang om varför de som i detta sammanhang skulle kallas för svenska ungdomar söker sig till »billiga och enkla« idrotter, till exempel fotboll och basket, infinner sig ofta helt andra resonemang: »vanliga och stora idrottsgrenar«, »kul sport (det vill säga individuella och rationella val)«, »den mediala exponeringen av stora sporter« etc. Det är tydligt att olika förklaringsmodeller används för olika grupper trots att exemplen är snarlika.

I uppsatser, projekt och forskningsrapporter återkommer den sociala dimensionen påfallande ofta då det gäller invandrare. I detta perspektiv på idrott tycks »invandrarflickor« fått ett särskilt utrymme. Jag ska ge några exempel. I en uppsats om muslimska flickor och svensk skolidrott (1999) intervjuas elever och lärare om deras syn på idrott i skolan. Uppsatsen inleds med citat och resonemang kring lärarnas perspektiv på de muslimska flickorna. Om vi synar beskrivningarna av de muslimska flickorna så är det några teman som tas upp:

> Problem uppstår vid duschningen...
> ...tar upp det faktum att muslimska flickor omskärs...
> ...många muslimska flickor är inte vana att ta för sig och synas allt för mycket...
> ...vissa muslimska flickor får inte röra pojkarna vilket försvårar de flesta danser...

...vad gäller sjalen så är det okej så länge den inte förhindrar eller utgör fara...
...förvirring hos flickorna i deras olika roller i skolan och hemmet...

Författarna poängterar att lärarna försöker förstå flickornas kultur och menar att detta är lovvärt men att det även är viktigt att lära känna dem som individer. De intervjuade flickorna ömsom värjer sig mot att exempelvis duschning, identitetskris, kroppskontakt med det motsatta könet skulle vara ett problem enbart för dem, ömsom antar de lärarnas perspektiv om att detta är specifika kulturdrag hos muslimska flickor som utgör problem i idrottsundervisningen. Poängen med dessa exempel är dels att visa hur valet av ämne följer den etikettering och problematisering som antas vara allmänt accepterad: vilka är invandrarflickorna (som ofta reduceras till kategorin muslimska flickor) och varför beter de sig som de gör? En annan aspekt som kan vara värd att peka på är hur lärarna i denna text (liksom representanter för majoritetsbefolkningen nästan undantagslöst gör) sätter agendan, talar om vad muslimska flickors kultur handlar om: kropp, omskärelse, underkastelse under traditioner och familj, slöjan, identitets- och (särskilt) könskris. Denna typ av reducering av identiteten ingår i – om vi även ser till andra liknande typer av rapporter, uppsatser, forskningstexter – ett slags selektiv kunskapsproduktion om vissa grupper i samhället.

Fotboll för invandrare ... projekt i vår tid

De genremässiga beskrivningarna av invandrare i idrottssammanhang ger ju inte enbart upphov till reportage, artiklar och rapporter. Det kommer också fram i projekt av olika slag. Åren 1993–1996 drev Stockholms fotbollsförbund ett projekt kallat Fotboll för invandrare. Jag följde projektet på nära håll samtidigt som jag fältarbetade och intervjuade bland två lag som var »objekt« för projektet.

Fotboll för invandrare handlade om att komma till rätta med våld och aggressivitet på fotbollsplaner runt om i Stockholm. I det etniska perspektivets logik upprättades listor över så kallade invandrarlag. Och mycket riktigt kunde man finna skillnader mellan de så kallade invandrarlagen

och »övriga« då det gällde våld och aggressivitet. Men så fort vi anlägger ett visst perspektiv och tar vissa kategoriseringar i bruk så hittar vi alltid skillnader mellan grupper. Fotboll för invandrare hade som projekt betraktat säkert goda intentioner, men vilka blev konsekvenserna? Perspektivet att göra en åtskillnad mellan »svenskar« och »invandrare« användes oproblematiserat, vilket gav förklaringsmodellen att »bara vi förstår deras kultur så kan vi lösa...«, och en konsensus kring att detta var ett informationsproblem som tjänstemän på förbundet kunde lösa.

Den amerikanska forskaren Iris Marion Young (1990) kallar denna typ av förfarande för kulturell imperialism. Denna kan något förenklat sammanfattas i följande punkter:

1. Tala om för människor vilka de är, det vill säga etikettera och kategorisera.
2. Negligera människors egna uppfattningar och perspektiv; utgå från egna värderingar som måttstock för andra (etnocentrism).
3. Tala om för människor vilka problem och brister de har (och det har de ju eftersom de uppfattas som annorlunda och avvikande i enlighet med ett etnocentriskt tänkande).
4. Försök lösa deras problem och brister åt dem (i det svenska samhället tar sig detta ofta uttryck i olika projekt om förorten, integration, våld, ungdomar etc.).
5. Punkt 1–4 utförs i all välvilja och med goda intentioner utan större intresse för konsekvenserna för dem det handlar om.

Youngs tankar är måhända inte revolutionerande men de visar med all tydlighet vilka konsekvenser valet av perspektiv på tillvaron kan få. Ett treårsprojekt sysselsätter tjänstemän med att beskriva andras »kultur« och följa ett antal lag i de lägsta divisionerna i Stockholmsfotbollen med syftet att förändra ett antal individers beteende. Projektet var ingalunda unikt. Det tycks som om Youngs tankar om hur marginaliserade grupper i samhället behandlas följer en oskriven mall, ett slags projektkultur (jfr Gerholm 1985).

Ordningens spegelbild

Under sammanlagt ett och halvt år, fördelat på fyra säsonger, har jag fältarbetat i norra Botkyrka bland fotbollsspelande unga män. Så visst har jag bidragit till den selektiva kunskapsproduktionen om invandrarna. Det är dock senare, efter avslutat arbete, som reflexiviteten tagit fart. Då kommer insikten smygande att man själv använder vissa typer av frågor och perspektiv just i så kallade »etniska«, »kulturmötes-« eller »mångkulturella forskningsarbeten«. Insikten lägger sig över forskarens axlar som en våt filt, påtaglig, tyngande och avslöjande. I mina naiva försök att reducera de unga männens perspektiv och identitet till att handla om den etniska bakgrunden eller invandrarskapet tvingades jag inse att deras (fotbolls-)liv självklart rymde så mycket mer, också helt andra frågor och tankar än det etniska. Vid en snabb jämförelse med ett fältarbete som jag bedrivit under lika lång tid i »normalitetens centrum« – bland fotbollspelande svenska, heterosexuella, medelklassmän och pojkar – är det påtagligt hur mycket vidare och öppnare frågor som jag ställde till dem. Jag ska uppehålla mig vid några exempel från det senare arbetet.

»I förhållande till det vanliga, till ordningen, är alltså originalen representanter för oordning. De är ordningens spegelbild«, skriver etnologen Lynn Åkesson i sin avhandling *De ovanligas betydelse* (1991). Det är också så jag kommit att uppfatta det omfattande talet om »invandraren«. Han/hon används som tankefigur för förståelsen av den egna uppfattade normaliteten. Bland de föräldrar som funnits vid sidan om tränings- och matcharenorna har jag lyssnat till och diskuterat en mängd frågor, funderingar och erfarenheter. Ett av de vanligaste ämnena vid dessa samtal – då vi spejar ut över fotbollsplanen och samtidigt stampar med foten i gruset för att hålla värmen – är andra föräldrar. »Invandrarföräldern« beskrivs ibland så här:

> Förälder: Var du med förra tisdagen?
> Jesper: Nä…
> Förälder: Ja, vi var i Alby och spelade. Vilket jävla liv. På ungarna alltså. Ja föräldrarna var ju inte där. Jag har faktiskt aldrig sett någon där när vi möter dom. Varför är det så? Det verkar som dom skiter i ungarna. Dom får klara sig själva. Kanske är det så i deras hemländer, eller…?

Foto Halil Koyutürk

Jesper: Ja, det kan ju vara annorlunda...Men några brukar jag se.
Förälder: Ja, jag vet inte. Men det kanske var lika bra det. Grabbarna skrek ju så vad skulle inte deras farsor och morsor göra då.

Vid intervjuer och samtal med föräldrar och spelare återkommer gång på gång utsagor om de å ena sidan »bråkiga«, »stökiga«, »gapiga« och allmänt »oordnade« invandrarna på och utanför idrottsplan, å andra sidan »de frånvarande«, »likgiltiga« och »oengagerade« invandrarna (läs »invandrarföräldrarna«). Beskrivningarna av invandrarna kan med »ordningens spegelbild« som tolkningsram illustreras så här:

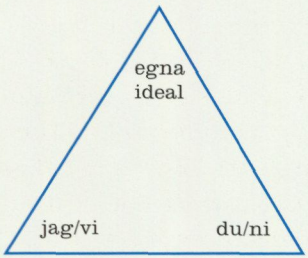

När andra beskrivs, i detta fall invandrarna, så kan det förstås som ett sätt att beskriva sig själv, eller snarare de egna idealen. Motsatsen till de egna idealen projiceras på en grupp som uppfattas som annorlunda och som bärare av motsatta ideal. Påståenden om invandrarföräldrarna att de är frånvarande, likgiltiga och oengagerade, eller tvärtom bråkiga och gapiga, kan därmed tolkas som ett sätt att uttrycka de egna idealen: närvaro, engagemang och disciplin. Det är viktigt att understryka att det handlar om ideal. För var och en som bevittnat någon idrott har säkert upplevt hur dessa ideal ibland tar sig motsatta kroppsliga uttryck i stridens hetta. Närvaro och engagemang kan ju uttryckas på olika vis. Det som av några uppfattas som förtroende och att låta unga människor ta ansvar för sin egen fritid, kan av andra uppfattas som likgiltighet. Närvaro och engagemang bland de svenska föräldrar, boende i villasamhällets medelklassområden, som jag följt i det sena 1990-talets Sverige, har ofta uttryckts i att »skjutsa«, »stå vid sidan av plan« och att »förlägga semestern så man kan vara med på ungarnas träningsläger«. I ljuset av detta framstår ju den

»frånvarande invandrarföräldern« som en »slarver som inte bryr sig om sina barn och deras framtid«. Sett från sidan handlar det om att beskriva de egna idealen för det goda livet och att projicera motsatsen på en grupp i samhället som uppfattas som annorlunda.

Idrotten söker sin egen normalitet

Jag har i denna text försökt visa hur begreppet invandrare används i olika idrottssammanhang. Begreppet har en stigmatiserande karaktär. I det avseendet är idrottsvärlden inte unik. Att betraktas och beskrivas som invandrare är sällan något positivt inom eller utanför idrottens värld, tvärtom. Protest! ropar några. Invandrare ses ju ibland som förebilder och som några som »berikar« den svenska idrotten på olika sätt. Jag har också sett rubrikerna och hört samtalen: »Ludmila Engquist som förebild för andra invandrarkvinnor«, »vilken teknik, vilken glädje«, »svensk idrotts framtid finns i de invandrartäta förorterna«. Dessa till synes positiva och »invandrarbejakande« utsagor faller dock inom ramen för samma typ av stigmatisering som jag tidigare resonerat kring. För det första vidmakthålls etiketteringen, Ludmila och de andra blir representanter för en speciell, socialt konstruerad, kategori: invandrare. Och för vem utses Ludmila att vara representant? Invandrarkvinnor? För min »invandrade« kollega på högskolan? För min mormor som flydde från Polen under andra världskriget? Eller för de äldre turkiska, syrianska och kurdiska kvinnor som jag möter i Ica-butiken i Fittja centrum? Kategorin och representationen framstår som absurd. Varför framställs aldrig Malin Ewerlöv som förebild för Södertälje-flickor…?

Den andra reflektionen kring de »positiva« invandrarbilderna har att göra med kombinationen position och etikett. Så länge invandraren är framgångsrik inom idrotten är omdömena att han/hon »berikar« den svenska idrotten. Den som ej är framgångsrik uppmärksammas ofta i helt andra sammanhang av typen »invandrarreportage«. Människosynen – att någon är »berikande« – kan också uppfattas som att vederbörande bara har ett värde så länge han/hon bidrar: människor värderas ekonomiskt, symboliskt och socialt. Vilka andra grupper *värderas*, eller tillåts bli värderade, på det sättet? I ett TV-reportage om idrottsmän och idrottskvinnor (*Efter karriären* i SVT våren 1999) visades ett inslag om badmintonspela-

ren Liam. Hon berättade hur hon vid ankomsten till Sverige sågs och uppfattades som invandrare. Därefter vann hon turneringar i sin sport (VM, Old England) och kom att betitlas som Svenska Liam, eller kort och gott Liam. Efter karriären var hon tvungen att påbörja en SFI-kurs (språkkursen Svenska för invandrare) och plötsligt, berättar hon, »blev jag kallad och betraktad som invandrare igen…«. Invandrarskapet tydliggjordes. Det handlar inte om antal år, generationer, utan om värdering och position. I det avseendet är idrottsvärlden tydlig, det handlar om att bedömas, mätas och värderas efter prestation. The winner takes it all.

Invandraren får förkroppsliga det annorlunda, det avvikande. Han eller hon bedöms, tillskrivs kultur och blir objekt för projekt. Idrotten söker på det viset sin egen normalitet. Att beskriva och förklara hur »normal« idrott skall eller bör utövas sker via omskrivningar. Här spelar invandraren en viktig roll. Som exempel på det annorlunda, extrema och märkliga finns han/hon som kontrast och jämförelseobjekt. Vi kan göra jämförelser med hur män ofta beskriver och bedömer kvinnors idrottande. De kan vara »bättre« eller, oftare, »sämre« men aldrig »normala«. Eller som debatten om homosexuella och idrott.

Under rubriken »Bögen hade fått sparken« (DN 28/7 -99) initieras, lite trevande, ett försök till diskussion om idrotten som arena för möten mellan hetero- och homosexuella. Frågan om homosexuellas medverkan inom idrottsrörelsen är känslig, »dörren är stängd« och »det råder tystnad och hemlighetsmakeri« enligt DN-reportern. Kommentarerna från framträdande ledare inom olika idrottsföreningar understryker att påståendet verkar stämma. Och det var nog ingen, varken inom eller utanför idrottsrörelsen, som tvekade om detta. Idrotten är ju faktiskt en del av samhället och varför skulle det råda andra värderingar innanför idrottsarenan än utanför? Snarare tycks det som om homofobin (särskilt den riktad mot homosexuella män) är större inom idrotten än i övriga samhället. Den intressanta frågan blir självklart: varför? Den fortsatta diskussionen i DN kom mer att handla om Lennart »Liston« Söderberg och hans negativa uttalande om homosexuella. Den före detta fotbollsledaren Söderberg polisanmäldes (av personer utanför idrotten) och förpassades till skamvrån av idrottsrörelsen (förkroppsligad av RF-ordföranden Arne Ljungkvist, DN 29/7 -99). Därmed hade idrottsrörelsen ännu en gång undvikit diskussionen om värderingar och relationer till de annorlunda. Söder-

bergs uttalande blev en »räddningsplanka«. Det var lätt att ta avstånd från, men den intressanta frågan kvarstår obesvarad: varför har idrotten så svårt att diskutera och acceptera homosexuellas deltagande?

Förhållandet mellan idrottsrörelsen och »de annorlunda« (det må vara kvinnor, handikappade eller invandrare) har en komplicerad historia, full av känslor och stridigheter. Det som under 1900-talet vuxit fram som landets största folkrörelse har ju brottats med liknande diskussioner tidigare och mönstren känns igen. Vilka skall accepteras inom rörelsen? Vem/vilka skall få delta? Frågorna är angelägna eftersom idrotten attraherar många och inte minst ungdomar. Idrotten är en av vår tids viktiga arenor för uppfostran och erhåller stort samhällsstöd både i form av ideologiska hyllningar och ekonomiska bidrag. Just därför känns det angeläget att diskutera frågorna om vem/vilka som får delta i denna rörelse och hur relationerna till dem som utpekas som annorlunda ser ut. Vilka är de »normala« i idrottens värld?

De nya sporterna

STEN FELDREICH är journalist och f.d. elitspelare i basketboll, han skriver bl.a. i Riksidrottsförbundets tidskrift Svensk idrott

Från världscupen i mountain bike, april 1996. Foto Clive Mason. Pressens bild. ▶

ROCK SHOX
CHELIN
290
saarland
saarland

»Idrott är att hinna före till ett fånigt litet snöre.« Så fyndigt sammanfattades idrott i Lennart Hylands välkända versbok från 1960-talet (ABC-bok 1966). Så enkelt är det inte att skalda om idrotten i dag. Idrott har blivit en världsomspännande jätteindustri där mångfalden idrotter aldrig varit större. Värderingar, attityder och det omgivande samhället påverkar våra idrottsvanor. Nya trendriktiga, upplevelseorienterade idrotter ser dagens ljus. Gamla ärevördiga idrotter kämpar för sin existens. Beachvolley, mountainbike, snowboard, inlines, innebandy, speedskating, spinning, aerobics, qigong, klättring, multisport... Listan kan göras ännu längre på nya idrotter som etablerat sig under seklets sista decennium.

Fritiden och fritidssektorn blir en allt viktigare del i unga människors uppväxt. Den ökande kommersialiseringen inom vissa idrotter gör att det i dag inte är orealistiskt att säkra sin framtid inom idrotten. Idrotten har hög status. Att försörja sig på favoritidrotten är många ungdomars dröm. Hög ungdomsarbetslöshet gör att många skaffar sin identitet på fritiden, inte i yrkeskarriären.

Många av dagens ungdomar har stor del av sin identitet kopplad till någon idrott. Valet av idrott sänder ut signaler om vem man är. Det säger något om ens livsstil om man sysslar med längdskidåkning jämfört med snowboard, till exempel. Men den nya tidens villkor, där utbudet av fritid och fritidsaktiviteter är större än någonsin, gör att ungdomar har mycket annat att välja på än just idrott. Trots allt har idrotten behållit sitt grepp. De flesta orter i landet har en eller flera idrottsföreningar. Idrott är en folkkär del av vårt svenska kulturarv.

Från styrka till teknik

Idrotten har vuxit fram sida vid sida med samhällets civilisationsprocess och utgör på många sätt en miniatyrmodell av samhället. Samhället förändras och idrotten följer med. På 1920-, 30- och 40-talen när den traditionella idrotten växte sig stark rådde helt andra ideal än idag. Då stod egenskaper som kraft och råstyrka högt i kurs. Dragkamp, brottning och tyngdlyftning var sporter med status. I dag är storhetstiden över. Intresset för brottning och tyngdlyftning har falnat i Sverige. En brottare i världsklass når inte den uppmärksamhet och det erkännande han fick under

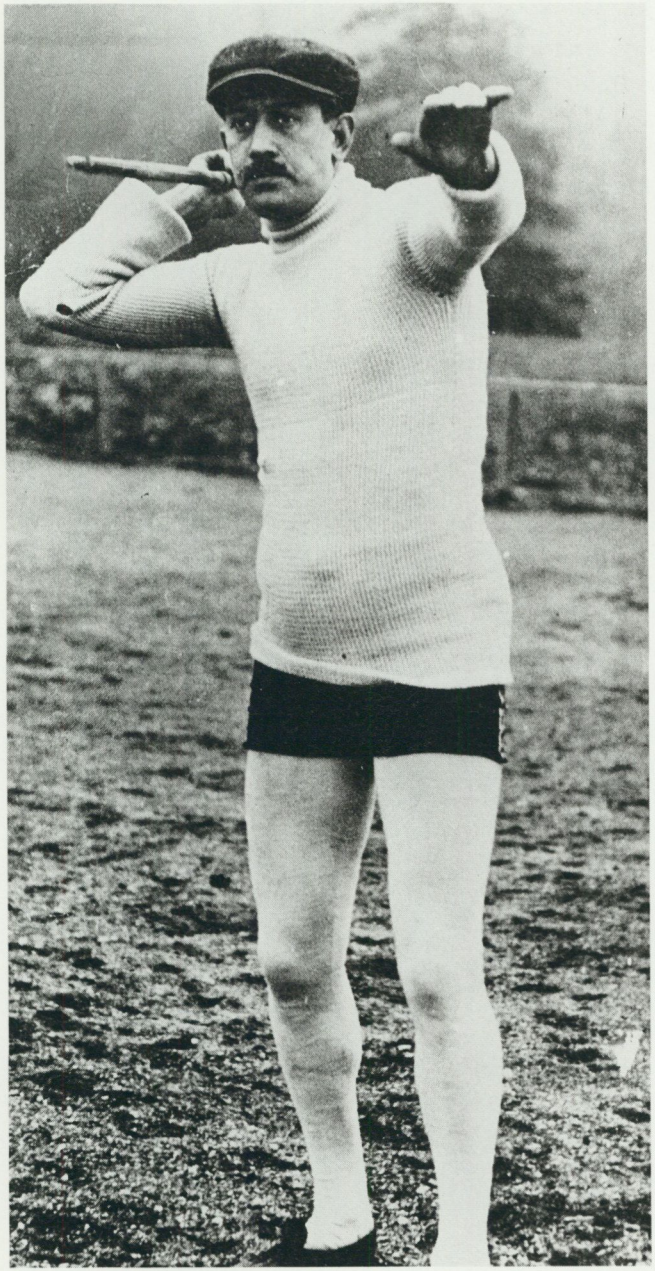

Svensken Erik Lemming blev olympisk mästare i spjut i Stockholm 1912. Pressens bild.

brottningens glansdagar på 1920- och 30-talen. Det har att göra med att ren råstyrka inte längre värderas på samma sätt nu som då.

Kroppsarbete har reducerats i industrisamhället och saknar den viktiga betydelse det en gång hade. I dag gör maskiner grovjobbet och det är viktigare att arbetaren kan hantera avancerad teknik och styra maskiner än att han är urstark. Hela arbetarklasskulturen, den kultur som framför allt stod för kraft och styrka, har blivit svagare. I stället för kraftsporter har golf och tennis seglat upp som mångas favoritsporter. Båda tidigare ansedda som »gubbiga« snobbsporter som rönte föga uppmärksamhet och som saknade bred förankring.

Golfens status har ökat kraftigt i Sverige det senaste decenniet. Det har med samhällsutvecklingen och arbetets utveckling att göra. Vi har fått andra ideal. Golf ställer höga krav på analys och precision. I dag värderar vi sådana egenskaper högre än svettig råstyrka. Att spela golf påminner inte så lite om ett kontorsarbete. Det gäller att kalkylera sitt spel; först göra bedömningar av underlag, avstånd och vindförhållanden. Därefter välja rätt klubba innan man slår.

I dagens samhälle uppfyller golf det viktigaste kriteriet för att bli accepterad på allvar: för att en idrott ska bli stor och folkligt förankrad, måste människor kunna identifiera sig. Kraftig mediabevakning och stora pengar är andra faktorer som hjälper till att höja status och intresse för en idrott. Men plötslig och intensiv mediauppbackning gör inte en idrott förankrad i folksjälen. Traditionens makt är stor och det tar tid för en ny idrott att bli riktigt folklig. Gamla, inrotade idrotter som fotboll, bandy, gymnastik, skytte och ridsport har trots allt behållit sitt grepp genom åren. Men det finns en tydlig tendens bland de nya idrotterna: mer upplevelse och lekfullhet – mindre regelstyrt, monotont slit.

Multisport

Multisport har på några år blivit en idrottsform som stadigt samlar fler intresserade. Trenden syns över hela världen. 2000-talets aktiva människa vill ha tävlingar som sätter henne på svåra prov i fri natur och utan fasta regler. I jämförelse med multisport framstår 1900-talets idéer om idrott aningen stelbenta och föråldrade. Kanske uppstod multisport som en reaktion mot den traditionella idrotten med sina kontrollerade former, där

En vild fors bemästras med hjälp av lagarbete. Foto Larry Prosor. Pressens bild.
Klättring på tegelvägg. Foto Adventure Photo. Pressens bild.

allt är reglerat i detalj: strikt vetenskapligt bedriven, med tidig specialisering, ensidig och enformig träning och risk för utbrändhet i tidig ålder.

I Sverige är vi så hyperfixerade vid att ägna all tid åt en enda sport. Jag spelade fotboll i Djurgården i unga år och då var det bara fotboll som gällde. Jag tror att många, många talanger går förlorade i svensk idrott därför att de tappar intresset av för mycket ensidig träning. I stället borde vi lära oss att höja blicken, se över gränserna, och använda olika idrotter i vår träning, oavsett idrott. På så sätt skapas allsidighet och glädjen behålls i träningen, säger Michael Lemmel, som ingår i ett av världens bästa multisportlag, *Team Peak Performance* (Feldreich 1999a).

Kanske startade multisport med löparvågen på 1970-talet. När löparna märkte att de klarade milen och maran, började de att leta efter tuffare utmaningar, som samtidigt lät dem slippa att nöta asfalt bland avgaser och betong. I multisport gäller det att tillryggalägga en bestämd sträcka genom att springa, cykla, paddla, klättra och orientera. En tävling kan pågå i flera dagar och deltagarna som tävlar i lag bär med sig delar av sin utrustning.

Tävlingsformen föddes i Nya Zeeland av triatleter för omkring femton år sedan och har spridit sig över världen. Multisport bedrivs av entusiaster och eldsjälar. Det finns ingen gemensam organisation, inga traditionella klubbar. Tävlingarna sponsras av företag som vill profilera sina varumärken. Utomlands kan det röra sig om både cigarett- och spritföretag. I Sverige har ett bryggeri gett namn åt en tävling. Att vinna är inte det viktigaste i multisport. Det handlar om att lära känna sina gränser, inte att dumdristigt försöka överskrida dem. Lagmoral, fysisk och psykisk styrka sätts på prov. Tävlingarna komponeras så att deltagarna ges naturupplevelser av olika slag. Det är upplevelsen och utmaningen som räknas i första hand, inte placeringen.

Klättring

Äventyret och förmågan att lära känna sina gränser ryms även i klättersport. Intresset för klättring har ökat i Sverige på 90-talet. Klätterinstruktören och naprapaten Ulrika Tiegs upplever bergsklättring som en form av meditation, en vertikal skogspromenad som kräver total fokusering på det hon håller på med, just i stunden. Ett sätt att skärma av omvärldens

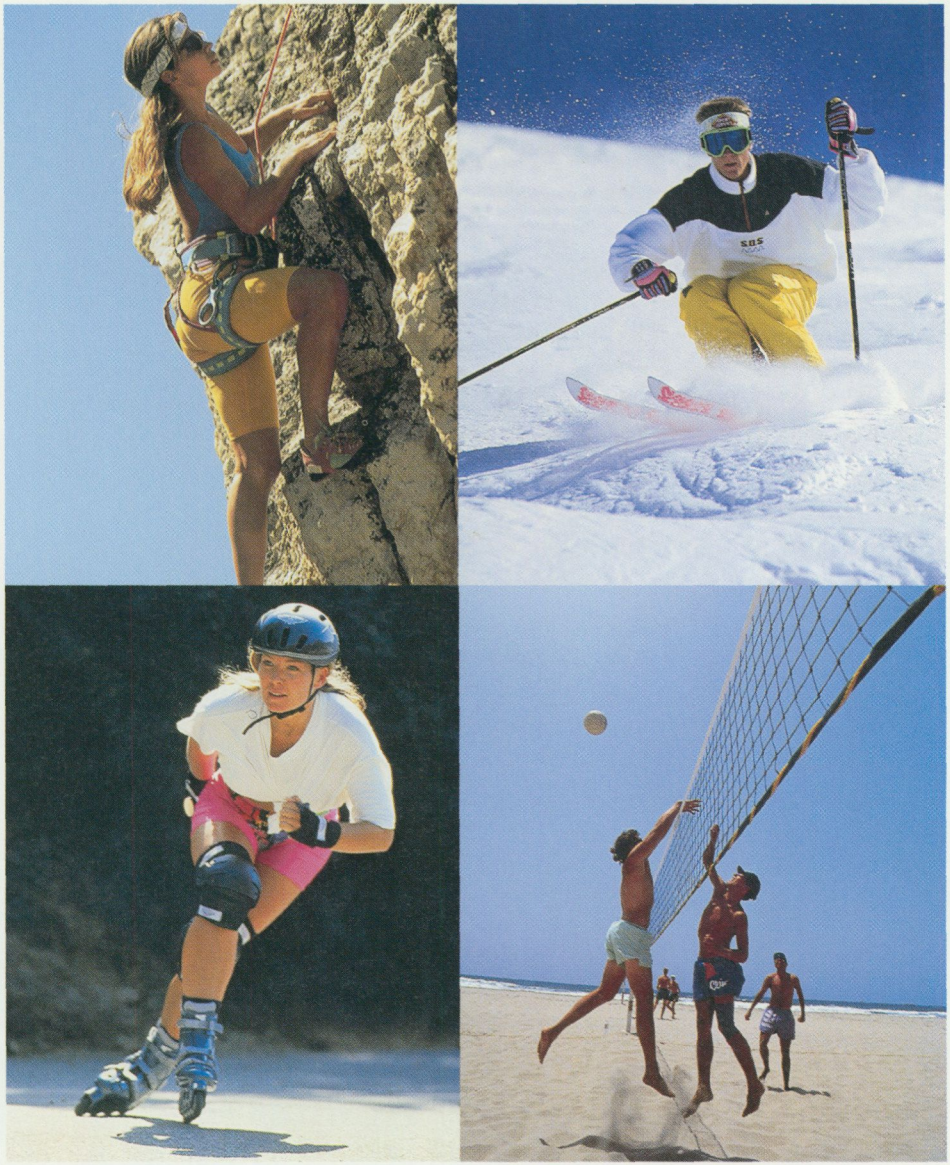

Klippklättrerska. Foto Vandy Stadt. Pressens bild. I puckelpisten. Foto Claes Löfgren. Pressens bild. Rollerblading. Pressens bild. Strandvolleyboll. Foto Mike Powell. Pressens bild.

stress. Det är bara med händerna och fötterna klättraren tar sig fram. Varligt och med stor tankeskärpa. Väl avvägda kroppsrörelser, full balans och mjuka distinkta förflyttningar uppåt. Klätterrepen används inte för att ta sig upp, deras funktion är enbart till för säkerheten (Feldreich 1996).

En vanlig missuppfattning är att bergsklättrare drivs av att nå toppen. Att det är betvingandet av berget som är drivfjädern. Men det är vägen dit, inte målet som är värt mödorna. Och man behöver inte alls vara av elitklass för att få ut mycket av bergsklättring, säger Ulrika Tiegs. Idag finns runt tre tusen licensierade bergsklättrare. Svenska Klätterförbundet valdes in som fullvärdig medlem i Riksidrottsförbundet 1995.

Klättring på klättervägg är den gren av klättring som vuxit kraftigast. Klätterväggar har funnits i drygt tio år och tillkom som komplement till bergsklättring. Ett sätt att hålla sig i form under vintersäsongen. Nu har klättring på vägg blivit tävlingsform. En klättervägg är byggd på en stomme av vanliga träreglar som är täckta av 22 mm plywood. Väggarna är lodräta eller lutar utåt, med överhäng, för att simulera de svårigheter som förekommer i naturen. I väggen skruvas så kallade grepp fast. Greppen är gjutna i polyester och sand och känns som riktig sten. Greppen är olikformade, vissa är lätta för handen att få fäste kring, andra kanske bara tillåter ett par fingrar. Greppen placeras på olika avstånd och det gäller för klättraren att hitta en väg som leder ända upp. Klättraren säkras med ett rep som är fäst i toppen och löper i en karbinhake ner till en kamrat på marken, som har repet fäst i en särskild slirbroms. Tappar klättraren greppet och faller, bromsas fallet mjukt.

Multisport och bergsklättring saknar nog utsikter att bli breda folksporter, men är säkert typiska för den tid vi lever i. En reaktion mot IT-samhällets stress och högt uppdrivna arbetstempo, där naturliga pauser suddats ut och kravet på att alltid vara nåbar ständigt ökar.

Kampen om publiken

Ökat tempo och minskat tålamod är tidens tecken. TV-kanaler, radiokanaler, tidningar och IT bombarderar oss med intryck. I konkurrensen krigar TV-kanalerna med actionfylld underhållning och dramatik. Ett beprövat sätt att få tittaren att dröja kvar framför TV-rutan.

Publiksporter som inte är händelserika riskerar att tappa i publik. Is-

hockeyn är rädd att tappa greppet om publiken och har anpassat sig till kravet på action. Ingen ishockeymatch i Elitserien får längre sluta oavgjord. Publiken ska bjudas en vinnare till varje pris, först sudden death och därefter straffslagning. Idrotten är en spegling av samhället. Tiden går och saker förändras. I dag är det fart och äventyr som uppskattas före långdraget och tålamodsprövande jagande mot klockan. Det finns en klar tendens att konditionskrävande »slitidrotter« får stå tillbaka till för-

Sverige mot Schweiz i hockey-VM 1998. Till höger Peter Forsberg.
Foto EPA Photo. Pressens bild.

mån för de mer spektakulära. Gamla paradidrotter som längdskidåkning och skridsko har fått konkurrens av mer actionladdade vintersporter typ snowboard och short track (hastighetsåkning på ishockeyrink). Trenden i de nya idrotterna är att man ska ha så roligt som möjligt när man idrottar.

Snowboard

Popsporten snowboard gjorde debut som olympisk gren i Nagano. För att en ny idrott eller ny idrottsgren ska tas upp på det olympiska programmet krävs ett visst antal utövare och en viss geografisk utbredning. Regler för detta finns i den olympiska chartern, det regelverk som styr den olympiska rörelsen. Där finns kriterier angivna som måste uppfyllas. Sedan snowboard fick sitt genombrott har utvecklingen gått snabbt. Snowboard kom med i svenska Skidförbundet 1992 och medan antalet licenser minskat för den alpina skidåkningen har licenserna för snowboardåkare ökat stadigt.

I snowboard körs både Europacup och Världscup i slalom och »halfpipe«. »Halfpipe« är den form av brädåkning som utförs i en snöramp. Det är en ren bedömningssport där varje åkare gör sitt program med tricks högt upp på vallarna. Höjd, svårighetsgrad och tempo bedöms. Många åkare, även i världseliten, ser hellre snowboardåkandet som en livsstil där själva tävlandet är av underordnad betydelse. Det är viktigare att ha kul och utveckla sin egen stil än att vinna till varje pris.

Innebandy

Ur leken föddes även innebandy. Innebandy har på kort tid vuxit till Sveriges näst största bollidrott efter fotbollen. En halv miljon svenskar spelar innebandy. Ändå spelades den första riktiga innebandyn så sent som 1981 då Svenska Innebandyförbundet bildades. På elva år har utvecklingen gått från hundra medlemsföreningar 1985 till femtonhundra 1995. En förklaring: innebandy fordrar inga speciella färdigheter. Man kan ha roligt från början. I ishockey, den sport innebandy har lånat det mesta av strategi och speluppläggning, krävs så många färdigheter innan det blir riktigt kul. Behärska skridskoåkning, skjuta någorlunda och tackla. I innebandy kan man delta i spelet med en gång. Här finns ingen offside, ingen iceing,

Sommarskidparadiset Stryn i Jotunheimen i Norge invaderas av »snowbums«. Här är det snowboard och rätt image som gäller: stora byxor, piercing, mössor och neonhår. På kvällarna byter man hårfärg med varandra. Foto Pål Hansen, Scan-foto. Pressens bild.

inga hakningar. Samtidigt är spel- och materialutvecklingen i innebandy i klass med IT-branschens snabba utveckling. Leken har blivit allvar och det finns proffs i innebandy precis som i andra stora bollsporter.

Det finns olika teorier om hur sporten kom till Sverige. En säger att det hela började med några svenska studenter som var på semesterresa i Holland i slutet av 60-talet och fick syn på några lustiga plastklubbor i ett skyltfönster. Studenterna blev nyfikna och tog med sig några bollar till Sverige för att känna hur de var att spela med. Klubbornas ursprung var en fabrik i Lakeville, USA som 1958 började att tillverka klubbor i plast, avsedda att spela ishockey med inomhus – utan is. Floorhockey kallades spelet och spelas fortfarande med puck i USA.

Det var när den karaktäristiska bollen infördes som spelet fick fäste ordentligt. Bollen, 23 gram lätt och med 26 hål skapades ursprungligen som träningsboll åt basebollspelare. En systematisk lansering av innebandy i Sverige gjordes av Carl-Åke Ahlqvist, grundare av klubbtillverkaren *Unihoc*, som på 70-talet reste runt på olika högskolor i Sverige och introducerade sporten för studenter. En massbefruktning skedde när »plastbandy« blev en kul lek på fritidsgårdar för killar och tjejer som kunde spela tillsammans. Sverige är föregångsland inom innebandy men sporten har fått fäste i flera andra europeiska länder. Inte minst i öststaterna.

Streetbasket

Ett annat uttryck för det lekfulla – och en reaktion mot det regelstyrda – är sporten streetbasket, basket på gatan. En form av spontanbasket som utvecklats på bakgator och parker i USA och nu kommit till Sverige. Traditionell basket är annars den lagbollsport där lagledaren har störst möjlighet att kunna påverka pågående spel från bänken. I basket finns inga slumpvis hoppande puckar längs sargen eller regnvåta planer som gör bollstudsen förrädisk. Basketens karaktär gör spelet väl lämpat att styra med strikta spelsystem, både i anfall och försvar. Den enskilde spelaren tilldelas sin bestämda roll, som han inte får gå utanför. Inom collegebasketen i USA praktiserar många coacher den spelstilen.

Men basket kan också spelas fritt och improviserat. I streetbasket värderas artistiska anfall högre än strikt effektivitet. Positionerna i laget skiftar, ingen är tilldelad en fast roll i laget. Streetbasket spelas utan domare, spe-

larna dömer själva. Den som anser sig ha blivit foulad säger till. Det finns något genuint idrottsligt i detta; fair play, en viktig del av idrottens kärna.

Gymkulturen

Samtidens fixering vid ungdomlighet gör att det inte längre ses som suspekt att fortsätta idrotta även efter trettio. Att hålla sig i form; att vara frisk, stark och vacker är viktigt för många. Det rådande kroppsidealet gör att gymkulturen frodas: body shaping, spinning, gymping, aerobics, löpband, styrketräning... I dag finns det idrotter för alla smaker och inriktningar och man behöver inte vara medlem i någon förening för att vara med. Man köper sig tid och hyr en personlig instruktör.

Spinning är den senaste flugan: motionscykling i häftig tappning har blivit trend. En spinningcykel – eller aerobic bike – är en motionscykel i racingutförande. Cyklarna har fast kedjekrans som gör att det inte går att vila på tramptagen. Sittställningen är lite framåtlutad så att det ska gå lätt att ställa sig upp när det blir för tungt att sitta och trampa. Spinning sker ofta i grupp till musik och under ledning av en instruktör. Trampmotståndet kan ställas in så att alla kan ligga på sin personliga kapacitet. Ett pass är 40 minuter med mest uppförsbackar. Till träningen kan pulsregistreringsband eller pulsklockor kopplas. Spinning är ett effektivt sätt att konditionsträna. Hjärtat stärks, syreupptagningsförmågan ökar och musklerna får ökad mjölksyratålighet, samtidigt som rygg och knän skonas. Allt väl anpassat till den resultatinriktade vardagsmänniskans krav på effektivitet.

Från folkrörelsemodell till professionalism

Den svenska idrottsrörelsen har sedan den formades för hundra år sedan byggt på demokratiska principer. Till idrottsrörelsen hör de idrottsföreningar och förbund som är sammanslutna i Riksidrottsförbundet. Drygt två miljoner medlemmar i över 20 000 föreningar gör idrottsrörelsen till den största folkrörelsen. »Den svenska modellen«, vår typ av folkrörelsebaserad föreningsidrott, gör idrotten öppen för alla. I andra länder är idrott – förutom gymnastikundervisning – till för de mest talangfulla eller de som har råd att köpa sig medlemskap i klubben. Målet i verksamheten

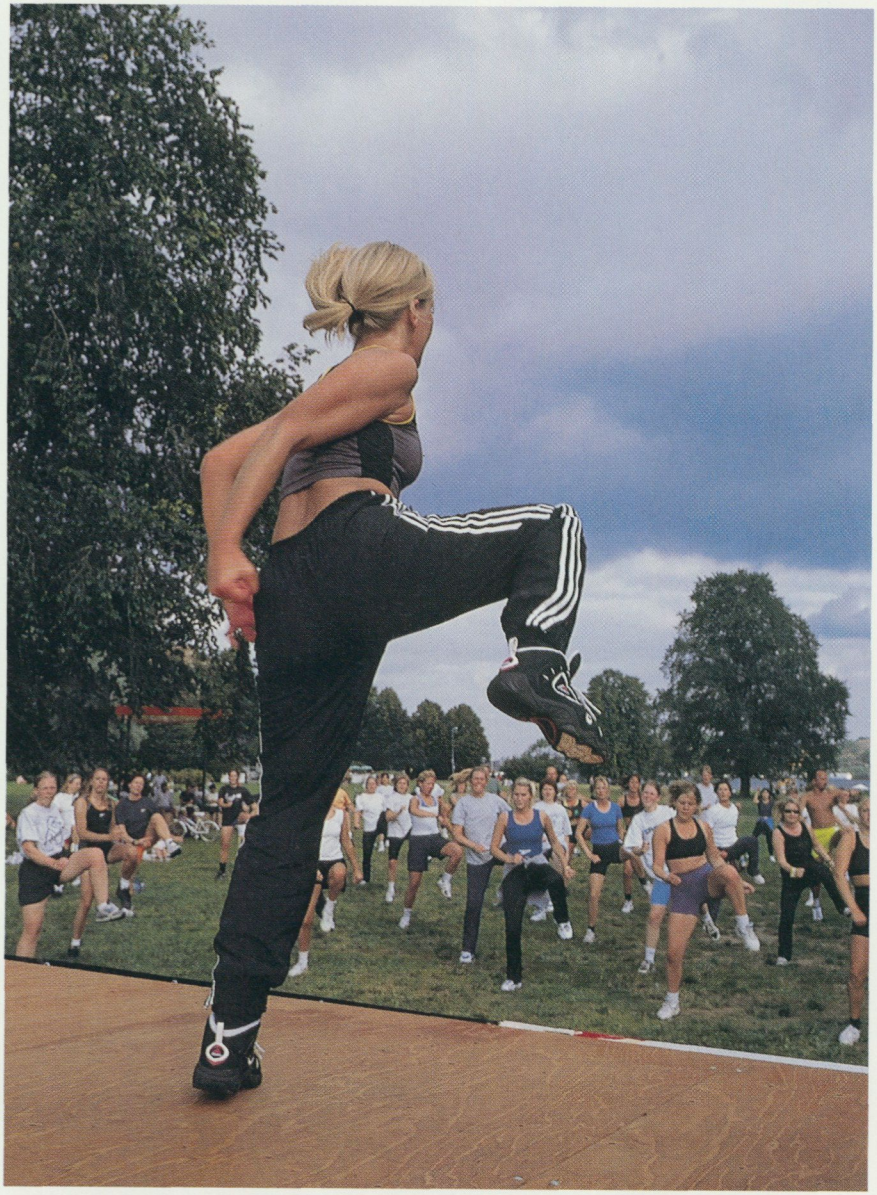

Aerobicspass i Rålambshovsparken, Stockholm. Foto Mark Markefelt. Pressens bild.

är då inte i första hand att utveckla människor utan att vinna medaljer eller tjäna pengar. När folkhemstankarna genomsyrade Sverige rådde också det »idrottsliga folkhemmet«: föreningsliv och idealitet, amatörism och förbrödring.

Folkhemstankarna har flagnat i takt med att ett annat, mer individualistiskt och kommersialiserat samhälle vuxit fram. Ekonomi och ekonomiskt tänkande styr i allt högre grad. Att det blivit kärvare ekonomiskt för idrottsklubbarna på 90-talet är helt klart. Framför allt har kommunernas bidrag till idrottsrörelsen minskat drastiskt, huvudsakligen genom minskade subventioner till idrottsanläggningarna. Sedan 1992 har det försvunnit cirka 1,4 miljarder i kommunala bidrag till idrottsrörelsen. Föreningarnas förmåga att själva finansiera sin verksamhet har satts på prov. Amatörismen har ersatts av professionalism. Folkrörelseidrotten har alltmer gett vika för underhållningsidrott med kommersiella förtecken. Idrott håller på att bli »big business« även i Folkrörelsesverige och elitidrott kallas allt oftare underhållningsidrott. Publiken ska inte bara lockas av matchen. Den ska bjudas på show, en upplevelse.

Basketen är föregångare i Sverige och har enligt amerikansk förebild skapat en inramning kring matcharrangemangen. Matcherna i Basketligan ramas in med fyrverkerier och cheerleaders, discjockeys spelar rätt musik, i time-outerna är det godisregn, artister uppträder i halvtid m.m. Ingen ska behöva gå hem utan att ha fått en upplevelse. Basketen var också först med att skrota systemet med upp- och nerflyttningar enligt klassisk seriemodell. Lagen som spelar i högsta ligan gör det därför att de uppfyller vissa kriterier på spelskicklighet, en väl fungerande ungdomsverksamhet och ordentliga matcharrangemang. Ett tydligt steg mot en sluten professionell liga enligt amerikansk professionell modell, bort från den folkrörelsebaserade modellen.

Efter en stadgeändring i Riksidrottsförbundets grundregler 1999 är det numera tillåtet att bedriva idrott i bolagsform. En viktig »grundbult« i de nya reglerna är dock att förutsättningen för bolagisering är att det är idrottsrörelsen, genom föreningen, som legalt behåller kontrollen över bolagen. Den kommersiella idrotten ska på så sätt kunna samsas naturligt med den ideella folkrörelseidrotten.

Elitidrottens framtid

Elitidrotten har genom sin oregisserade dramatik och utövarnas skicklighet en stark attraktionskraft på människor i alla samhällsskikt. Det är fortfarande den ovissa kampen i elitidrotten som lockar, trots kringarrangemang av allt mer omfattande slag. Oavsett om kampen sker mellan två mål, man mot man, mot klockan eller sida vid sida mot en mållinje.

Som en röd tråd genom idrottshistorien finns fascinationen över det extrema. Den som är snabbast, starkast eller uthålligast har alltid blivit omtalad och beundrad. Men de idealen börjar svikta och dopingproblematiken har stor del i detta. Tyngdlyftning, cykel, simning och friidrott har stora problem och kämpar för sin trovärdighet. Misstro mot att resultaten inte tillkommit på ett juste sätt gör att intresset svalnar bland folk.

Jan Lindroth, professor i idrottshistoria vid Stockholms universitet, har skissat på idrottens framtid (Lindroth 1998). Han slår fast att idrotten som vi lärt känna den – en produkt av industrisamhället – står inför omvälvande förändringar. Och han är inte särskilt optimistisk vad gäller idrottens framtid. Den mest extrema elitidrotten kommer att »föras från folkrörelse till näringsliv«. Jan Lindroth tycker att detta är en diskutabel men trots allt nödvändig anpassning till verkligheten. Pengarna har kommit till idrotten för att stanna. I och med kommersialiseringen tar elitidrotten definitivt steget in i den globala nöjesindustrin.

Men Jan Lindroth är skeptisk till om elitidrotten kommer att överleva i framtiden. I en allt hårdare konkurrens från såväl den rena underhållningssektorn och medieindustrin som slåss om vår uppmärksamhet, har elitidrotten ingen given fördel. Enligt Lindroth kommer elitidrotten till slut att passera en gräns. Strävan efter allt bättre resultat och rekord kan inte bromsas. Det betyder att den vetenskapliga satsningen trappas upp. Vi får en idrottsvetenskaplig kapprustning vad gäller såväl material som fysisk och mental träning. Med denna utveckling kommer elitidrotten att fjärmas från det spontana och bli till vetenskap. Resultatinriktad toppidrott blir till ett strikt kunskapsområde; ett allvarligt arbete för specialister och vetenskapsmän.

För det räcker inte längre bara med talang för att nå toppen. År av kompromisslös träning krävs. Det var länge sedan fotboll blev en året runt-sport, inte bara för eliten. I dag spelar även fotbollsknattar inomhusfotboll på vintern. Satsar man mot elit krävs en total satsning om man vill nå

internationell framgång. En del som satsar sin framtid på idrott drar sig inte för att använda förbjudna dopingpreparat för att nå sina mål, vare sig det handlar om pengar eller ära. Prognosen ser inte så lovande ut, åtminstone inte för prestationsinriktade, resultatstyrda idrotter där resultaten mäts exakt.

Foto Susanne Durlind. Nordiska museet.

Moraliteter och mediala spektakel

Har sporten drabbats av kris?

FREDRIK SCHOUG är fil. dr i etnologi och verksam som forskare och lärare vid Lunds universitet, har bl.a. skrivit doktorsavhandlingen Intima samhällsvisioner. Sporten mellan minimalism och gigantism (1997)

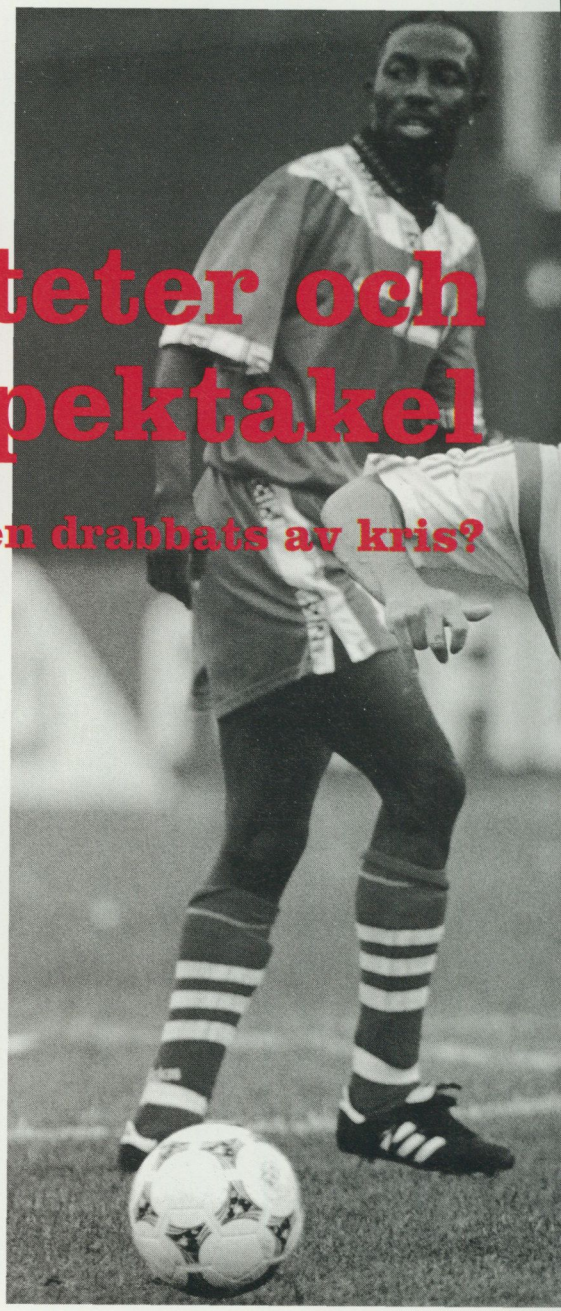

Diego Maradona i full aktion under matchen mellan Argentina och Nigeria under fotbolls-VM 1994. Efter denna match blev Maradona avstängd sedan han lämnat ett positivt dopingprov. Foto Jack Mikrut. Pressens bild.

adidas
10
adidas

Under det senaste decenniet har det talats alltmer om "idrottens kris". Denna diskussion har följt på sportens enorma expansion som medial och kommersiell företeelse. Samtidigt som det sprutats in mer och mer pengar i idrottsvärlden har moralen enligt vissa debattörer börjat rinna ut ur densamma.

Sporten har blivit föremål för så starka yttre intressen att dess hävdvunna ideal börjat skövlas. Medan kroppsodlingen förr utövades utan droger och i en atmosfär av idealitet och ryggdunkande har dessa kvaliteter konkurrerats ut av en strävan att vinna till varje pris, med följd att forskning och prestationshöjande mediciner fått större betydelse för framgång än utövarnas egna fysiska kraftprov. Idag måste man därför överskrida gränsen för »det naturliga« för att kunna mäta sig med konkurrenterna på elitnivå. Trots att den mänskliga kroppens gränser för länge sedan är nådda slås ju ständigt nya rekord. Via höghöjdshus, anabola steroider, allt effektivare utrustning och andra artificiella metoder manipuleras det utan större samvetskval inom dagens sport. Riksidrottsförbund, regeringar och globala idrottsorgan är allt annat än oskyldiga, utan har tvärtom kommit att bli alltmer invecklade i denna smutsiga hantering.

Ungefär så brukar resonemanget gå. Kritikerna brukar inte sällan anse sig företräda okränkbara storheter som »idrottens idé«, »idrottens själ« eller i varje fall dess traditionella värderingar. Ofta förs diskussionen i ett uppskruvat tonläge. »Välsignad vare den dag då idrottsforskningen kommit så långt att även moral gick att injicera eller köpa i tablettform«, utbrister exempelvis Ernst Brunner (1995:27) i ett av sina många animerade fördömanden av sportens allt starkare benägenhet för »artificiella« metoder. Ett annat mer udda och välreflekterat inlägg i denna fråga är den finske teologen Mikael Lindfelts nyutkomna *Idrott och moral* (1999), där han utifrån en moralfilosofisk ståndpunkt undersöker sporten och dess motsättning till kommersiella intressen. Trots sitt i många avseenden originella angreppssätt delar Lindfelt i likhet med de flesta övriga debattörer idrottsrörelsens etablerade värderingar och dess tro på sitt värde som fostrande instans, varför han också ivrar för ett »medvetandegörande« om idrottens traditioner. Denna utgångspunkt, att sporten i grund och botten är en moraliskt god instans som har mycket att lära omvärlden eller dagens förtappade ungdom, tycks mig fundamental för allt tal om en »idrottens kris«. Det är ju denna moraliska förträfflighet som hotbilden

gäller. Jag vill därför diskutera hur sporten ständigt fungerat som ett slags moralitet. Via historiska exempel kan man undersöka i vilken mån det verkligen finns fog för idén om sportens förtjänster som socialisationsinstans och följaktligen också bilda sig en bättre uppfattning om »krisens« premisser. Är det framför allt sporten själv eller vissa seglivade föreställningar om densamma som drabbats av kris?

Sport som moralitet

När den moderna sporten börjar växa fram under 1800-talet är den från allra första början föremål för förhoppningar och anspråk. I de brittiska så kallade *public schools* — ett slags elitskolor med uppgift att fostra fram dugliga män i imperiets tjänst — ingick sportutövningen som ett viktigt inslag i utbildningen. Juvenalis gamla sentens »en sund själ i en sund kropp« uttryckte ett omhuldat ideal på dessa utbildningsanstalter. God karaktär gick hand i hand med regelbunden fysisk exercis, varför njutningslystnad och kroppslig slapphet måste bekämpas. Atletismen kom därmed att hyllas som en ledande princip och sportarenan att uppfattas som en dygdernas inkörsport. Det var där den behärskade och distingerade gentlemannen skulle utbildas. För att leva upp till denna status måste man på ett självbehärskat sätt kunna kontrollera sina aggressioner, visa mod och beslutsamhet, känna lojalitet med sin grupp och motsvara det *fair play*-ideal, som fortfarande lever kvar i sportvärlden som en långlivad rest av det gamla brittiska imperiets gentlemannakodex. I socialdarwinistisk anda ansågs ibland naturen också ha format två olika slags människor, varav den ena kategorin var predestinerad att spela en dominerande roll i världen medan den andra var förutbestämd till undergivenhet. I sportens värld skildes härvid agnarna från vetet (jfr Hargreaves 1986:38ff.; Lindfelt 1999:63f.).

Att moralisk uppbyggelse kunde genereras via sport eller annan kroppsodling var här en pedagogisk nyhet som också genomsyrat andan hos otaliga idrotts- och gymnastikpionjärer runt om. I Sverige och på många andra håll lanserades sporten tidigt som ett instrument för att stärka fosterländskheten och den militära försvarsviljan. Pionjären Viktor Balck, ofta kallad »den svenska idrottens fader«, närde ett patriotiskt manlighets- och idrottsideal som han trodde sig dela med sina forntida förfäder. I

316 Ben Johnson. Foto Reuter. Pressens bild.

FREDRIK SCHOUG

många tal och skrifter prisade han sporten och satte stort hopp till dess förmåga att åstadkomma nationell väckelse på bred front. Ett exempel härpå återfinner man i ett öppningstal vid SM-tävlingar i allmän idrott i Jönköping 1911:

> Den innersta innebörden är, att fostra en livskraftig, arbetsduglig, viljestark och plikttrogen ungdom med svenskt sinnelag, till gagn och värn åt fosterlandet. Det är alltså en maning till nationell samling, det gäller. Det är ett förhärligande av fosterlandets idé. Ty det är icke uteslutande för egen räkning som den enskilde individen genom idrottsövningar vill förvärva sig hälsa och kraft, utan det är att såsom svensk man bidraga till hela nationens hälsa och kraft. Ju allmännare idrotten bliver övad och ju djupare den tränger in hos folket, desto mer kraft till vår nation. Om varje man i Sverige vore en god idrottsman och om hela folket alltså vore genomträngt av idrottsanda, skulle detta vara ett oändligt stort krafttillskott till vår nation (efter Lindroth 1974:191).

Moder Svea låg Balck så varmt om hjärtat att han vid ett tillfälle lär ha betecknat sig själv som en »fosterländsk trumpet« — enligt idrottshistorikern Jan Lindroth (1974:190f.) med fullt fog. Häri förefaller han emellertid inte utgöra vare sig något exotiskt eller udda inslag inom sekelskiftets idrottsrörelse. Källorna ger tvärtom ganska rikligt med vittnesbörd om en högt uppskruvad patriotisk retorik, som inte sällan också tog sig påtagligt maskulina uttryck (jfr Sandblad 1985; Bonde 1991). Idrottsvänner höll gärna tal

Den svenska idrottens fader Victor Balck 1926. Pressens bild.

och skrev dikter under inspiration från Tegnérs »Frithiofs saga«, som exempelvis nedanstående versrader av signaturen Saja från 1898:

Träd fram du unge kämpe
I dina fäders spår
Med diskusen och lansen
Och öka stråleglansen
Utaf den lagerkransen
Som hjältar fästat har
Kring Sveas panna klar.

Än i mannabragder lämpa
Sig i ungdoms vår
Då under ögonfransen
Det blixtrar uti glansen,
Af bragderika dansen
Du första priset ta'r
Nu som i Frithiofs da'r (efter Sandblad 1985:302).

I det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets idrottsrörelse utvecklades karaktäristiska patriotiska historieföreställningar som återspeglas i citaten ovan. De svenska förfäderna var starka, modiga, handlingskraftiga, manliga och visste att bevara sinnesnärvaron även i de mest kritiska situationer. Sådana förträffliga egenskaper hade de utvecklat i sin dagliga kamp mot naturens krafter, som i form av farliga djur, bister väderlek och ständiga naturkatastrofer tvingat fram ett härdat och heroiskt släkte. Det moderna livet hade emellertid blivit alltför bekvämt och dygdernas jordmån hade därmed allvarligt utarmats. I den egna samtiden hade fosterlandets söner olyckligtvis kommit att utgöras av ett alltmer förvekligat släkte av fega, småsinta och handlingsförlamade sillmjölkar i kraftigt behov av fysisk och moralisk uppryckning. Idrotten var det recept som skulle råda bot på det rådande tillståndet och leda Svea rike mot en ny storhetstid. Denna ideologiska appropriering av sporten kom inte minst att göra den populär bland militärer. En stor del av tidens idrottsförespråkare utgjordes också av officerare som hoppades att sporten skulle innebära ett uppsving för gamla krigardygder som mod, disciplin, pliktkänsla och offervilja.

Hundra år senare ter sig den tidens nationella och maskulina chauvi-

Paavo Nurmi diskvalificerades inför OS 1932 för att ha brutit mot amatörbestämmelserna. Här ses han (t.v.) i USA 1940, där han uppträdde i inomhuslopp för att samla pengar till Finlandshjälpen efter Sovjetunionens anfall på Finland 1939. Pressens bild.

nism alltmer avlägsen. Även om sporten sedan dess tjänat som redskap för regimer och nationer av alla politiska färger (jfr härvid Ström 1977) har det blivit alltmer sällsynt att hylla sporten med hänvisning till dess förmåga att förstärka fosterländskheten och den militära andan, även om nationalkänslor naturligtvis lätt infinner sig ändå hos den engagerade åskådaren. I en värld full av brister har sporten emellertid inte haft några problem att finna andra moraliska uppdrag. Det långlivade amatöridealet strävade efter att dana gentlemän som engagerade sig i kroppsutövning av ideella skäl och inte för att uppnå ekonomiska eller andra fördelar. Länge utmättes därför anmärkningsvärt hårda straff även för obetydliga brott mot denna princip. Den amerikanske mångkamparen Jim Thorpe, som

Gunder Hägg och Arne Andersson kånkar på sina priser efter en tävling i Stockholms Stadion i juni 1944. Ett par år senare blev bägge diskvalificerade på livstid för brott mot amatörbestämmelserna. Pressens bild.

FREDRIK SCHOUG

bärgade två guldmedaljer vid Stockholms-OS 1912, fick dessa indragna då det senare uppdagades att han erhållit några enstaka dollar i samband med baseballspel. Gunder Hägg, den mest kända svenska »förbrytaren« mot amatörbestämmelserna, förklarades tillsammans med sin antagonist Arne Andersson som icke-amatör 1946 och diskvalificerades därmed på livstid — en bestraffningsform som för övrigt brukades inom friidrotten ända in på 1970-talet. Även om de gamla amatörbestämmelserna mer eller mindre helt slopats idag och professionalismen väsentligen accepterats så fördöms ändå ofta det allt påtagligare penningflödet i sportens värld. Enskilda idrottsmän anklagas för girighet, medan ett ishockeylag som Malmö IF vid otaliga tillfällen kritiserats som »köplag«. Det är emellertid i minskande utsträckning själva förekomsten av pengar som är föremål för indignation, utan snarare de höga summorna i sig. Utväxlandet av miljon- och miljardbelopp får oss lätt att misstänka att utvecklingen gått överstyr och skenat iväg bortom all anständighet och kontroll.

Ett annat ideal som står sig starkt än idag inom idrottsrörelsen är skötsamhet. Sporten har under i stort sett hela 1900-talet ansett sig fostra ungdomen till ett bättre och dygdigare leverne. Via regelbunden idrottsutövning skulle begäret efter nöje och njutning bekämpas till förmån för ett mer ordentligt, plikttroget och hälsosamt leverne. En variant på denna föreställning finner man i boxningssportens ofta uttalade anspråk på att »hålla ungdomar borta från gatan«. Då boxningens allmänna status varit omstridd, inte minst i Sverige där Boxningsförbundet hölls utanför Riksidrottsförbundet ända till 1939, kan detta rimligen ses som en strategi för självlegitimering. Medan kritikerna har poängterat att denna sport attraherar asociala personer och kriminella element har man från boxningshåll i motsvarande mån framhållit vilken viktig social uppgift tränare och ledare fyller när de tar sig an ungdomar på kant med samhället (jfr Hellspong 1982:43f.).

Då undantagen emellanåt blivit alltför många för att kunna bekräfta regeln om sportens förmåga att dana skötsamma karaktärer har man istället sagt att sportidolerna *borde* ta sitt ansvar som förebilder för ungdomen och bete sig på ett föredömligt sätt. Det uppfattas ofta som en självklarhet att sportens hjältar skall uppträda på ett trevligt och städat sätt och *fair play*-priser delas också ut inom vissa grenar för att uppmuntra därtill. »Bovarna« spelar emellertid viktiga roller som negativa föredömen. De visar

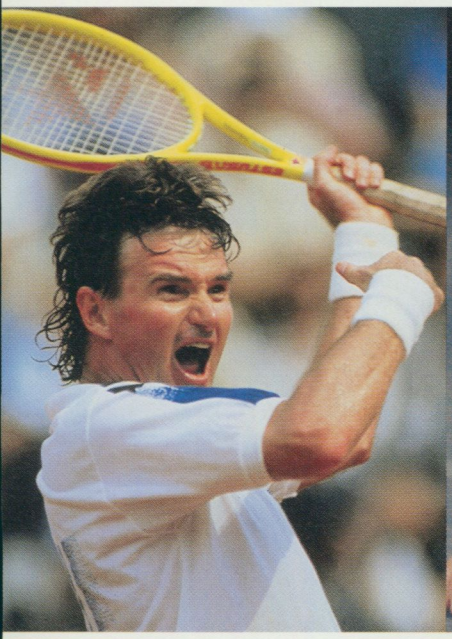

Jimmy Connors vid franska öppna tennismästerskapen i Paris 1992. Pressens bild
Tennislegenden John McEnroe biter i det sura inomhushallsgolvet efter en förlust mot Boris Becker i en uppvisningsmatch 1998. Foto Andreas Altwein. Pressens bild.

var gränserna för anständigt beteende går och ådrar sig ofta fördömande röster för sitt förargelseväckande beteende. Fotbollshistorikern Torbjörn Andersson har kartlagt hur Svenska Fotbollförbundet redan på 1920-talet engagerade sig för att hejda fylleriet bland spelarna och stoppade landslagskarriärerna för dem som bröt mot normerna. Överlag förefaller problemet emellertid varit större i småklubbarna, som i mindre utsträckning hade allmänhetens ögon riktade mot sig. Utflykter till andra matchorter kunde i likhet med dagens semesterresor lätt förvandlas till uppsluppna tillställningar. 1930 drunknade en Stockholmsspelare följaktligen också i samband med en Gotlandsutflykt, varefter kontrollen stärktes via en obligatorisk licens för alla fotbollslag som ämnade besöka ön (jfr Andersson och Radmann 1998:75ff.).

Stefan Effenberg. Foto Ross Kinnairo. Pressens bild.
Paul Gascoigne. Foto Claus Bonnerup. Pressens bild.

Mot slutet av 1900-talet har sporten kommit att rymma allt fler individuellt profilerade »bråkstakar«. John McEnroe och Jimmy Connors utmärkte sig ofta på tennisplanen genom att svära och visa fingret åt domaren och drabbades följaktligen av böter och indignerade skriverier. McEnroe blev under en match i australiska mästerskapen 1990 även diskvalificerad för sitt uppförande — till varnagel för omgivningen. Och när den tyske mittfältaren Stefan Effenberg exponerade sitt långfinger inför publiken vid fotbolls-VM i USA 1994 skickades han omedelbart hem och har ännu i skrivande stund inte uppträtt igen i landslagströjan. En annan bekant mediagestalt är den brittiske mittfältsstrategen Paul Gascoigne, vars karriär kan liknas vid en följetong av »skandaler«, av vilka en hel del med stor säkerhet framprovocerats av journalister. Alla vet att Gascoigne har pro-

blem med att behärska sina ständigt lika svårtyglade impulser att hitta på dumheter. Riktar man en kamera mot honom börjar han snart stoppa munnen full av popcorn, göra fula grimaser, räcka ut tungan, rapa, fisa och dra ned byxorna på lagkamraterna. Med anledning härav fördömdes han för en tid sedan i indignerade ordalag av den brittiske sportministern: »När Gud skapade fotbollsgeniet Gascoigne passade han samtidigt på att ta bort en del av hjärnan för att jämna ut det hela.« Tack vare allt pajaseri har Gascoigne kommit att spela en viktig pedagogisk roll i det offentliga. Hans exempel visar med all önskvärd pregnans hur man *inte* bör uppträda för att motsvara sportens moraliska förväntningar.

De exempel som här anförts kunde mångdubblats. De visar alla hur sportens värld på olika sätt uppfattats som en moralitet. Sporten är eller borde vara ett instrument för moralisk förbättring. Av denna anledning har idrottsrörelsen länge präglats av en ihärdig fostrarideologi. Ungdomen kan inte lämnas åt sitt eget öde utan måste knådas med fast hand till ett bättre leverne. Idealen har förstås skiftat från tid till annan. Allt från fosterlandskärlek och royalism till internationalism, självbehärskning, hälsosamhet, manlighet, skötsamhet, trevlighet, artighet, *fair play*, mod, offervilja, disciplin, plikttrogenhet, militarism, stridsvilja, fredsvilja, nazism, kommunism, konservatism och liberalism har i olika sammanhang tjänat antingen som normer för sporten som socialisationsinstans eller som de ideologier vars överlägsenhet skall demonstreras via sportsliga framgångar. Vissa av dessa idéer omhuldas än idag, andra känns mer obsoleta eller rent av avskyvärda. Kontinuiteten består i föreställningen om sporten som en bättre värld, höjd över det övriga samhället, som ju är fullt av välkända brister som idrotten trott sig kapabel att utgöra en motvikt åt.

Toleransnivåer

Den långlivade föreställningen om sportens värld som ett dygdernas paradis har medfört en låg toleranströskel mot moraliska överträdelser och »brott«. För det är inte bara svårt att skapa en perfekt värld. Ju bättre den blir, desto större tycks förtrytelsen bli över alla detaljer eller bagateller som stör idyllen. Man kan här låta sig inspireras av de kriminologiska reflektioner Emile Durkheim (1978:64) ger uttryck för i sin metodlära: »Tänk er ett samhälle som består av helgon, ett mönstergillt och oklan-

Tour de France 1999. Foto D. Pensinger. Pressens bild.

derligt kloster«, säger han. »Där skulle brott i egentlig mening vara okända; fel som folk i allmänhet betraktar som svagheter skulle däremot göra lika stor skandal bland dessa helgon som en vanlig förbrytelse bland vanliga medvetanden.« Eller för att förflytta dessa principer till sporten: Ju mer förebildlighet man kräver av sina redan ganska välkammade sportidoler, desto mer kommer ens känslor att låta sig såras av deras oförmåga att leva upp till förväntningarna. Och ju föredömligare de faktiskt beter sig, desto större blir besvikelsen då gränserna emellanåt ändå överträds. Ur denna synvinkel blir det svårt att tänka sig en idrott helt befriad från alla tecken på »kris«.

Nivåskillnader vad gäller toleranströsklarna i sportens värld och samhället i övrigt kan exempelvis illustreras med attityderna till doping. Som alla vet har anabola steroider och andra prestationshöjande medel idag ersatt professionalismen som idrottsrörelsens huvudfiende och bruket av sådana preparat har därför eftertryckligt fördömts under ett par decennier. Överträdelser mot dopingbestämmelserna har inte sällan förorsakat skandaler och ramaskrin. Det allra mest bekanta fallet härvidlag är förstås den kanadensiske sprinterlöparen Ben Johnson, vars nyttjande av steroider avslöjades vid OS i Seoul 1988, vilket närmast försatte idrottsvärlden i chocktillstånd. I Kanada föranledde »Johnson-skandalen« offentliga utredningar, anordnade efter rättegångens dramaturgiska principer, där Johnson själv pressades att påta sig hela skuldbördan så att idrottsrörelsen själv kunde framstå som oskyldig (jfr MacAloon 1990). Därefter har han gått till historien som »idrottshistoriens störste fuskare« — ett något underligt epitet med tanke på hur många andra som också befunnits dopade, om än utan att springa lika fort. Ett annat »fall« som antagit jättelika proportioner utgör 1998 års upplaga av Tour de France, som kantades av skandaler efter polisrazzior mot deltagarna och upprepade avslöjanden. Cykelsporten har därefter ofta ansetts drabbad av en »trovärdighetskris«.

Utan att för den sakens skull försvara dopingen kan man ifrågasätta om elementet av skandal inte hade varit betydligt mindre om det *inte* vore fråga om en sportrelaterad företeelse. I jämförelse med exempelvis de flesta former av narkotikamissbruk är de konstlade preparaten inom sporten mindre skadliga, varav en del till och med helt ofarliga. Och även om regelbundet bruk av anabola steroider faktiskt är hälsovådligt, är det trots allt inte mycket i jämförelse med heroin. Av dopingdebatten skulle man

emellertid lätt kunna få motsatt intryck. Narkotikan får idag inte tillnärmelsevis lika stort medialt utrymme som de anabola steroiderna och riskerar därmed att framstå som ett jämförelsevis harmlöst problem. Krafter inom den svenska idrottsrörelsen har på senare tid också verkat för att få dopingmedlen klassificerade som narkotika och därmed omfattade av narkotikalagstiftningen, men politikerna har ännu inte tillmötesgått kraven. Ett skäl som angivits är just att det inte föreligger några belägg för att dessa preparat faktiskt skulle medföra lika allvarliga skadeverkningar som just narkotika. Det finns anledning att förmoda att dopingen faktiskt skördar betydligt färre offer än trafiken, men så utgör ju trafiken inget erkänt moraliskt problem. Dopingen kommer emellertid i konflikt med sportens djupt omhuldade *fair play*- och hälsoideal och kan därför sägas ge upphov till vad Stanley Cohen (1972) kallat »moralisk panik«. Då den strider mot några av idrottsrörelsens mest centrala värderingar antar hotet lätt överdrivna proportioner och framstår som en av vår tids största samhällsfaror.

Toleransens nivåskillnader kan också illustreras med exempel rörande sportens skötsamhetsideal. Trots att sportidolerna ständigt uppmanas att ta sitt ansvar som förebilder och uppträda hövligt och städat med ett käckt leende på läpparna inträffar överträdelser mot föreskrifterna regelbundet. Många av dessa »förbrytelser« hade förmodligen tett sig föga skandalösa om de bara förekommit utanför sportens helgonvärld. Stefan Effenbergs exponerade långfinger i VM 1994 förorsakade exempelvis ett sådant ramaskri att det mycket väl kan ha inneburit slutet på hans landslagskarriär. När brottaren Jörgen Olsson, efter en förlorad mästerskapsmatch för något decennium sedan, kastade sin trikå i en papperskorg av ren besvikelse höjdes många indignerade röster inom både journalistkåren och brottarvärlden. Flera uppfattade det »oacceptabla« agerandet som ett »hån mot idrotten« och tillrättavisade Olsson i upprörda ordalag, andra krävde kännbara bestraffningar. En idrottsman får helt enkelt inte brusa upp och »häda« sportens gentlemannakodex. Tennissporten har därför, i likhet med flera andra grenar, inkorporerat dessa normer i regelverket och utmäter därför varningar, utvisningar och poängstraff åt den spelare som svär eller kastar racketen av frustration och besvikelse.

Alla försyndelser är naturligtvis inte lika »ograverande« som i exemplen ovan, men bagatellerna är här av särskilt intresse eftersom de tydliggör sportens låga toleranströskel. Om man jämför idrottsmännens handlings-

utrymme med vad deras kolleger inom rock- eller filmbranschen kan tillåta sig blir detta ännu mer uppenbart (jfr härvid Schoug 1994; 1997:89ff.). Om Steffi Graf under sina Wimbledonframträdanden hade uppträtt ens hälften så utmanande som Madonna eller Courtney Love hade hertiginnan av Kent svimmat på hedersläktaren. Därtill ter sig blotta tanken på att Sid Vicious skulle blivit relegerad från Sex Pistols för sin benägenhet att visa fingret åt publiken mer än osannolik. Ingen skulle hel-

Courtney Love vid ett framträdande i samband med MTV Music Awards 1998. Foto Michael Caulfield. Pressens bild. Madonna poserar med sina fyra Grammies efter prisutdelningen i februari 1999. Foto AP Photo/Reed Saxon. Pressens bild.

ler kunna kräva att Gene Simmons i Kiss tvättade av sig sminket, drog in tungan och bytte ut platådojorna mot ett par loafers utan att samtidigt göra sig själv till åtlöje. Det mesta som ter sig som ett »hån mot idrotten« uppfattas knappast som något hån mot musikbranschen när det förekommer inom denna. Under decenniernas lopp har rockstjärnors förargelseväckande beteende tvärtom töjt ut anständighetens gränser i sådan omfattning att den ansvarskännande föräldragenerationen och deras meningsfränder nu givit upp allt hopp om att korrigera rockmusikers beteende. Knappast någon kräver därför förebildlighet av rockstjärnor längre. Medan sporten i sin fostrande iver gärna strävat efter att inskränka allt utrymme för individuation och frigörelse, har musikvärlden snarast blivit en sfär för generationsuppror och radikalism där tonåringar lärt sig trotsa föräldrarnas befallande och moraliserande pekfingrar.

Sådana exempel understryker skillnaderna mellan sport och omvärld. Allehanda synder fördöms med större iver i idrottssammanhang än på andra håll i samhället, varvid brott och straff inte alltid står i rimlig proportion till varandra. När sportens värden upplevs som »hånade« kommer sig denna känsla inte minst av deras sakrosankta karaktär. Det krävs följaktligen mindre för att orsaka helgerån i sportens värld än på de flesta andra håll. När hockeylegenden Börje Salming i sina memoarer klagar över att han till skillnad från en vanlig Svensson knappt ens kan »slå en fredlig drill i skogen« är detta därför bara en liten överdrift (Salming och Karlsson 1993:148). Man kan fråga sig om inte sportens iver att framstå som en bättre värld höjd över all moralisk slapphet riskerar att göra den särskilt intolerant mot avvikelser. Fotbollslag har degraderats i seriesystemen och enskilda utövare har avstängts på livstid då det uppdagats att några enstaka hundralappar cirkulerat under bordet. Mer än en gång har spelare också diskvalificerats på grund av oklar nationell tillhörighet. I enstaka fall har den låga toleransnivån också inneburit diskriminering, som när Daniel Passarella, den argentinske förbundskaptenen vid tiden för fotbolls-VM i Frankrike 1998, förbjöd långt hår och örhängen och öppet deklarerade att homosexuella spelare inte var välkomna i hans lag. Detta var naturligtvis ett extremfall av bristande vidsynthet som knappast är karaktäristiskt för idrottsvärlden överlag. Samtidigt är det kanske ändå mindre förvånande att sådana attityder förekommer inom en samhällssektor där tron på den egna moraliska förträffligheten är så stark att den lätt

blockerar förmågan till kritisk självreflektion och förfaller till ensidigt predikande monologer.

Sport som spektakel

Om den moderna sporten under hela sin drygt hundraåriga historia varit genomsyrad av stränga moraliska förbud och påbud ser man kanske tecken på nya vindar idag. Sporten har förvisso blivit en global begivenhet som aktivt eftersträvar offentlig exponering, spektakel, rikedom, överflöd, pengar och överdådigt format. Kommersialiseringen blir stadigt mer och mer påtaglig. Fotbollsspelare kan nu säljas från en klubb till en annan för flera hundra miljoner kronor, TV-rättigheterna till stora evenemang som OS eller fotbolls-VM uppstiger till miljardbelopp och företagsjättar som Coca Cola, Adidas, Reebok och Nike slåss med allt fetare sponsorbelopp för att få sina företagslogotyper exponerade i offentligheten. Den framgångsrike idrottsmannen har också kommit att få en allt högre stjärnstatus. Vinnaren får leva sitt liv i rikedom med beundrare världen över, medan förloraren lätt försvinner i den anonyma massan. Utövarna har därför fått allt starkare motiv att överskrida gränsen mot det otillåtna i jakten på framgång, varvid segrarkulten hamnat i allt skarpare motsättning till sportens konventionella ideal. Sportens traditionella självbild har därmed börjat krackelera.

Kanske ser man här också tecken på hur sporten är på väg att frigöras från sitt gamla moraliska universum, vilket ju är den farhåga som många inom idrottsrörelsen nu hyser. Även om denna utveckling naturligtvis inte kommer att förbättra sportens moral behöver talet om en »idrottens kris« ändå preciseras. Vad som framför allt drabbats av »kris« är idén om sporten som helgonvärld och instrument för fostran och världsförbättring. När företeelser som doping, kommersialisering, korruption, föräldratryck och utslagning alltmer uppmärksammats och kritiserats i sportsammanhang innebär detta ett ifrågasättande av sportens förtjänster som socialisationsinstans. Krisupplevelsen är emellertid tätt knuten just till föreställningen om att sportens värld är eller bör vara en inkarnation av ideal som amatörism, idealitet, *fair play*, skötsamhet och hälosamt leverne. Den som istället tycker att idrottsvärlden på det moraliska planet är ungefär lika bra eller dålig som samhället i övrigt och inte heller förväntar sig något annat

har knappast någon anledning att tala om kris. En historisk tillbakablick ger heller inget entydigt stöd åt idrottens etablerade självbilder. Då alla tecken idag dessutom tyder på att sportens popularitet och prestigevärde trots allt ökar parallellt med de kritiska avslöjandena tycks det finnas en växande skara som inte delar idén om idrotten som en moralisk regim.

Om sporten nu är på väg att frigöras från sina ideologiska band till aristokratiska gentlemannakulturer och folkrörelser kommer detta förmodligen att innebära att dess karaktär av spektakel ytterligare förstärks. Då många inom idrottsrörelsen anser att sporten borde vara förmer än så uppfattas detta kanske inte som någon tilltalande framtidsutsikt. Spektakulära element har emellertid alltid kännetecknat sporten och då dess popularitet idag tycks allt annat än hotad tyder detta på att publiken söker sig till sporten i jakt på spänning, underhållning och show snarare än moralisk uppbyggelse. Måhända är det framför allt detta som sporten faktiskt har att erbjuda.

Summaries

TRANSLATED BY EWA JOHANSSON

The soul of sport in crisis?

By Bo G Nilsson

This article discusses the origin and evolution of sport. Interest in sports can to a great extent be traced back to a fascination with the capacity of the body in various respects – strength, timing, speed, technique, etc. The link between sport and English public schools involved the introduction of rules and social levelling. It lent excitement to competition and people of different social classes could meet on equal terms.

There is quite a contrast between modern competitive sports and gymnastics. The latter was not as competitive or focussed on setting records. The emphasis was on coordination of body movements, health and beauty instead. During the 20th century gymnastics gained ground, not only in the curriculum but also in keep-fit exercises for housewives, in workplaces, etc. After the Second World War, however, sport became increasingly more popular both with athletes and the sporting public.

An important element in sport is the creation of heroes. Heroes shape the social, local and national identity. Sport long wrestled with the amateur issue. At first the world of sports was only open to amateurs and anyone whose chances of winning improved through the training they received through their profession, such as workers and members of the armed forces, were excluded. Consequently, fishermen were considered to be professional rowers. The amateur ideal also involved a persistent battle against athletes who received payment for their performances. This battle – resulting in several tragic instances – did not reach a solution until the 1970s.

Recent development in sport is characterised by the fight against doping, the added number of women involved in sport, but also by a focus on the elite where the media interest has formed the basis for a healthy sports movement. While the top athletes have formed a basis for an entertainment industry, a greater diversity is found in jogging tracks, inter-company football, the Vasaloppet ski race, in gyms, etc. It would be a danger to sport if these two cultures were to lose touch.

Sport and fashion

By Ingrid Roos Björklund

This article gives an account of the importance of sports with regards to changes in clothes and fashion. When sport started to become popular in the late 19th century, particularly in England, men's clothes were designed for hunting, golf, etc. Thus plus fours and the Norfolk jacket were created. Riding becoming popular with women at an early stage, women sportswear was characterised by the origin of the riding habit based on a military design. Another influence on womenswear was the origin of the bicycle costume, first created by American Amelia Bloomer in 1852.

Many women, however, opposed the, for the purpose, practical, divided skirt and kept to long skirts when going on bicycle rides.

Sport and its need for practical clothing amounted to more than a change in fashion and materials. By knitting various articles of clothing they would meet the requirements of a particular sport. Machine knitted tights played a significant part and various kinds of handmade sweaters started becoming popular in golf, tennis and other sports.

Sport started to influence fashion after the Second World War, resulting in sporty casual wear. This trend started in American colleges and then spread through-out the world. Receiving such great media exposure, sport has, since the 1970s, also brought a boom to the sportswear industry, with well-known brand names such as Nike, Adidas, Reebok, etc. A certain link back to sports has been achieved through well-known athletes such as Björn Borg, Börje Salming and others establishing themselves in the fashion industry. The French tennis star René Lacoste was a pioneer, introducing the polo shirt in the 1930s.

Equality in sport – a broken promise

By Leena Laine

Women's sports were originally based on the idea that men's physical qualifications were the norm, particularly in sports such as athletics in which pure capacity was emphasised. In reality it was men who dictated the norms of women's sports defining what sports should be open to women, what results should be required for sport badges, etc.

In the 1910s and 1920s, however, women set out to establish their own organisation based on women's qualifications. This had an international impact, manifested in Women's Games with entries from some ten nations held in a number of cities including Gothenburg in 1926.

Women athletes and sports leaders did not always agree on the objectives. One group recommended that women's sports adapt to and benefit from men's sports, which included taking part in the established Olympic Games. This approach triumphed and became a reality in the 1930s. Men did not remain passive on this issue. They worked hard to unite the worlds of sport, on men's terms. This is particularly true of the international sports leader Sigfrid Edström who tried every means of persuasion to reunite men and women's sports.

The sporting public

By Mats Hellspong

Sport – as theatre, music, politics and other phenomena in society – attracts a particular crowd with distinctive features and structures. Spectators attended sporting events as early as in the days of the classic Olympic Games, establishing a connection between spectators and athletes still present today. In the days of the Roman Empire, big arenas holding close to 200,000 spectators were built. The sports audience became a powerful force in Rome and even the emperor who attended the events was sometimes forced to act in accordance with the will expressed by the people.

Sports lost ground during the Middle Ages and class divided both sports and spectators. The upper classes of the times took part in and enjoyed, for example, tournaments; the townsmen were keen on archery while the peasantry was

interested in an early version of football, amongst other sports. During the 17th century, interest in sport was linked to betting, involving various forms of animal fighting, racing, etc.

There is a strong association between the sporting public of modern society and the construction of sports grounds, allowing for mass audiences. Even media, starting with newspapers, influenced sport, partly by arousing people's interest and partly by educating the sporting public to comply with a certain system of ethical rules. At the same time, it becomes clear that different sports have their own ethical rules determining the behaviour of the spectators. Tennis and golf have their rules where an ongoing match must not be disrupted while, for example, spectators watching football, ice hockey or boxing exhibit a completely different behaviour.

The post-war period has brought a new audience to sport and there has been an increasing interest in various sports through media – television in particular. This has resulted in the live audience diminishing in number but also in the media gaining an influence over sport concerning its presentation. This may concern what time of the day a game should be held to suit the habits of the television audience or the adjustment of rules, e.g. tiebreak in tennis, to meet the need for excitement of the wide television audience.

Our early heroes

By Nils-Olof Zethrin

This article discusses Swedish sports heroes prior to the Second World War. While the sports debate today mainly focuses on doping, the issues discussed during the first half of the 20th century were other ones entirely. The Government expressed certain doubts and Ivar Lo Johansson attacked sport in his book *Jag tvivlar på idrotten* (I have no faith in sport). In addition, there was the delicate issue of professionals.

In an attempt to analyse the framework of the creation and structure of heroes, the author discusses football player Helge »Ekis« Ekroth, idolised on account of his individualistic technique and for being so outspoken. In contrast, the author presents another type of hero, Tore Keller, also a football player but from the provinces with a controversial technique questioned by the Swedish Soccer Association. The creation of heroes involved an element of martyrdom.

The patriotic spirit in sport, initially gaining ground through Victor Balck, also involved the idealising of the warrior-king Charles XII and his achievements. Particular prominence was given to the ride from Bender to Stralsund in 1714. In this creation of heroes, which thanks to Balck also received the support of the sports movement, sport was associated with war, which to a certain degree was regarded as the supreme form of sport. In accordance with this view, it was understood that good athletes should stand up and defend their country by force of arms.

In contrast, two other sports heroes are presented in the analysis: boxer Harry Persson and swimmer Arne Borg. They were both heroes in their own right and both very much outsiders in the world of sport. When Harry Persson made his career, professional boxing in particular was not accepted by the Swedish Sports Confederation. Certain people, on the other hand, considered Arne Borg suspicious as he abandoned his amateur status and became a spokes-

man for professional swimming. However, both had always had strong support with the people.

The State Football Pools Service and illegal pools companies

By Johan R. Norberg

The boom in sport in the early 20th century was accompanied by an increasing need for funds to support activities. Starting in 1912, part of the activities was subsidised by the Government. Nevertheless, most of the activities had to be funded in other ways by the sports movement itself. This was done by raffles, pools and betting, initially linked to the different clubs. As time went on, however, pools in particular grew more popular, becoming a field of activity in its own right not as closely linked to the sports movement as it had been previously.

Betting, pools, etc. were in a legal grey area since, from a general point of view, the law prohibited gambling. Through various tactical tricks, however, gambling could continue without the authorities objecting. Nevertheless, when betting boomed in the early 1930s, the authorities took action leading to more stringent regulations that precluded privately run betting agencies. At the same time, politicians recognised that the sports movement depended on government subsidies resulting in the establishment of the State Football Pools Service, whose entire proceeds should go to the sports movement.

Sport did indeed benefit from the pools and, in the mid-1930s, experienced a few golden years as the government subsidies increased from 100,000 Swedish kronor to several million Swedish kronor a year. With the outbreak of the Second World War and the increasingly difficult financial situation, however, terms for the State Football Pools Service changed. The politicians now decided that the sports movement should receive a set subsidy from the State Football Pools Service while the rest of the profit should go to the Treasury. The golden age of the Swedish sports movement was thereby over.

The various adventures of the man from Karusellen – radio and the Vasaloppet ski race in 1952

By Peter Dahlén

A radio show that was to capture the attention of the Swedish audience for years to come was introduced in the early 1950s. The show was called Karusellen and was hosted by the legendary radio and, later, television personality Lennart Hyland. The programme involved participants performing tasks they were previously unaccustomed with and the result of the task was shown later on in the programme. At one time, one participant – the 43-year-old warrant officer named »the Man from Karusellen« – was asked to enter the Vasaloppet ski race. Vasaloppet is a well known but demanding 90-kilometre ski race, from Sälen to Mora in the county of Dalarna, commemorating King Gustavus Vasa's escape on skis from Mora towards the Norwegian border to get away from King Christian's men in 1521. There was a 400th anniversary of the event in 1921 and the first ski race took place in 1922.

In the early 1950s Vasaloppet was losing in popularity resulting in a reduced number of entrants. Despite the fact that he was amongst the last to finish, stating that he did not like skiing, the man from Karusellen drew enormous media atten-

tion to the race. The article gives a detailed account of the creation of media personalities and media's influence on the rest of society, in this article exemplified with Vasaloppet, which after Karusellen gained in popularity and which is still, 50 years later, one of Sweden's best known and most popular races.

»Nacka« Skoglund – the myth

By Gunder Andersson

There is probably no other Swedish sports hero as surrounded by myth and legend as Lennart »Nacka« Skoglund. His skill as a player appealed to the audience and contributed to the creation of the myth, as did the fact that he died a poor man at an early age. There are several features of the myth without any actual connection to the man himself, his distinct accent, for example. Instead the people around him wanted to create the perfect sports hero. Nacka gave in to the pressure. This article gives an account of his football career. The point of departure of the problematisation is the creation of the myth.

Nacka Skoglund's football career was unquestionably very successful. During his years as a professional footballer in Italy, he was among the top players in Europe. His career was characterised both by luck, being selected to play in the 1950 World Cup team, and surprise, becoming a success in the Hammarby team following his professional years in Italy as an »overaged« 35-year-old.

The tragic life he led, the alcohol abuse and social isolation characterising his last years, was a contributory factor in the creation of the myth. The Nacka myth is comparable with the myths of Marilyn Monroe and Lord Byron, amongst others.

The Nacka myth lasted throughout his career but intensified during the last years of his life when he himself, after his career was over, became addicted to the myth, to a great extent sustaining it.

The Black Army girls

By Per-Olof Sännås

Prominent football clubs in particular tend to attract a significant following of supporters. They are often organised in supporters' clubs and the members regularly attend their team's home and away matches. For many years, the football club AIK has had its own supporters' club, the Black Army, also notorious for its football hooliganism.

Football and its supporters have created a man's world in the Black Army. This culture nevertheless attracts women and the article describes how girls perceive this world. Furthermore, it gives an account of their destinies and experiences in this environment. We get to follow a number of girls whose encounters with the club environment have proved both tragic and fortunate. From the accounts it may be concluded that girls often take on certain roles: groupies, score keepers, etc. Few girls have become members of the Black Army, as the football supporters' culture is an almost all-male environment. The girls comply with the rules, taboos, etc. of the environment without putting up much of a resistance.

Life in sports – answers to a survey

By Dan Waldetoft

The article discusses the general significance of sport in society together with its structure and popularity. The material is

based on the answers to a survey on sport conducted by Nordiska museet. The museum's regular informants have submitted 135 responses, a majority of which were handed in by women.

Those who have replied look at sport from different perspectives. Some describe memories experienced firsthand, where they themselves have been practising sport, the focus being on their own experiences. In other cases people have been forced to participate in, for example, physical education activities, resulting in bad memories where participants have ended up resenting the activity itself. Informants also give an account of disciplinary PT teachers and the like. Sometimes informants profess a complete lack of interest in sport. Nevertheless, as »neutral« observers they still show an interest in sport and its influence on society. Success and proficiency in sport have occasionally helped boost people's self-image and prevent people from being bullied (response from a Finnish immigrant). In another case sport has indirectly been of great significance in the relationship with a guardian, grandfather Tom who had had surgery for rheumatoid arthritis and who started taking an active role in his grandchild Nadin's figure skating programme.

The responses reveal several other details: the scepticism towards sport among the peasant community in the beginning of the century and the way class to a certain extent determined people's choice of sport. Sport has become less strict in the 1980s and 1990s and it has become natural for both boys and girls to take part in some of the great many sports on offer in today's society.

Collectors and fact-grubbers

By Ulf Hamilton

An important part of sports culture is the collection of objects associated with sport, such as autographs, cards of athletes and teams, etc. A particular culture of knowledge – fact-grubbing, an important element in the sports fan community – is also connected with sport. However, other cultural areas, such as pop music, film, etc., with similar structures also tend to attract both collectors and fact-grubbers.

Sports cards originated in Britain in the late 19th century. Objects were linked to the Anglo-Saxon sporting tradition, e.g. cricket, golf and tennis. Since the cards often came in cigarette packets, they were called Cigarette Cards. The tradition of collecting sports cards reached Sweden in the 1930s but it was not until the late 1940s, with Alpha cards, that the collecting of sports cards became popular. Cards that came with sweets mainly focussed on the popular sports – first football cards, then hockey cards with pictures and details of Swedish players. During the late 1980s, a new collecting fad reached Sweden. This fad was to do with hockey cards and most of the sportsmen presented were NHL players. Both Alpha cards and hockey cards were influenced by, and can be traced back to, the Anglo-Saxon world of sport.

The article investigates and discusses fact-grubbing as a phenomenon. A hypothesis put forward is that fact-grubbers are characterised by a more introverted social pattern compared to collectors in general. For some fact-grubbers, however, the art of memorising information became a ticket to a successful career as a sports journalist.

The knowledge acquired by memorising, the interest in sport and/or the own participation in sports have all contributed in creating both collectors and fact-grubbers. The collecting of sports objects is, to a great extent, associated with men. Collecting in general, however, tend to involve both sexes though to a great extent varying as to form, content and purpose.

Know thyself! Ambitions in gyms

By Annette Rattfelt

An important part of sport is performed on one's own, outside organised club sports. This includes phenomena such as jogging, aerobics and other similar activities gaining in popularity. The article describes and discusses a fieldwork made in a gym in Stockholm in autumn 1999. The survey gives an account of observations in the gym environment based on participant observation and a series of interviews with people in the observed environment. From this a series of general characteristics of the activities may be concluded, including attitudes towards gyms, exercise, physical culture, bodybuilding, etc.

To Lotta, aged 41, it is important to bring some quality into the process of growing old. Regular exercises may well take place in a gym. Another reason for visiting the gym, mentioned in several interviews, is that you work out to improve your capacity to become better equipped at coping with tasks in the home and job environment.

Previously labelled »a place for bodybuilders«, gyms are now regarded as »a place for keeping fit«. Gyms have been keenly alive to the needs of the broad public. The development of new sports activities has also been accompanied by a more general focus on fitness exercises and Arne Tammer's recommendation »Give me fifteen minutes a day« that started in 1939 proved very influential.

The article also includes a more comprehensive interview in which gay couple Björn and Ulf discuss the present-day obsession with the body, bodybuilding, etc.

Malmö, Murdoch and Manchester United – money and football

By Olle Svenning

Well-known football club Malmö FF was originally firmly associated with a genuine working-class culture, just as in other industrial societies and communities where football in particular was the dominant form of sport. The players themselves were often working class, had regular jobs and played football in their leisure time. With this structure, there was a close connection between the sports culture and its audience.

However, the post-war period brought a change both in Sweden and Europe, with football turning professional, ending up in the hands of financiers and developing into a pure entertainment industry. The first tendency in Sweden was when the country's best football players became professional footballers, primarily in Italy, in the early 1950s. Football becoming a professional game has resulted in, for example, players being torn between the demands of their international top-level teams and the ambition to represent their national team. At the same time, the big money in sport has made it possible for people from poor backgrounds to become sports heroes (working class, immigrants), also becoming strong symbols for their country of origin.

Nowadays, top football in Europe is

associated with multinational companies and businessmen who often own their own teams. Moratti and Pirelli own Inter, media mogul Silvio Berlusconi owns Milan, and so on. In other cases top-level clubs have become public limited companies with a, on paper at least, more democratic image. In one case the supporters and audience were able to assert their interests, preventing Murdoch from acquiring Manchester United.

In addition to the strong emphasis on entertainment, the financial profit, the cultural distancing, etc., the acquiring of clubs and the big money in football may involve further risks. Not only do businessmen pay higher and higher sums of money to get players to their teams. One owner even paid bribes to get his team better results in order to create a more suitable image for himself and the club. When this was brought to light, it naturally finished the club in the world of sports.

Immigrants and sport – categorisation and normality

By Jesper Fundberg

This article deals with how the concept »immigrant« is used in sport and attempts to problematise the concepts of »immigrants« and »Swedes«. In research, both concepts are regarded as social constructions. Part of the complex of problems is the fact that that which is »Swedish« is regarded as the norm and immigrants are consequently seen as a deviation from that norm. There is, to a certain extent, a similar conceptual relationship between boys and girls, boys being the norm. Immigrant girls are the greatest deviation from the norm as so few people from this particular group take part in sport.

A media study of newspaper articles from the late 1990s show a similar result. The football club Assyriska is not referred to as an ordinary team but as an immigrant team, adding a particular social dimension to the description. An image that becomes clear in a series of other contexts is that immigrants who take part in sports do so for specific »deviating« reasons. When immigrants are not engaged in sport, the reasons here too tend to be regarded as »deviating« and »non-Swedish«.

The study of a project run by the Stockholm Football Association and an own field research among young footballers in Botkyrka south of Stockholm both show a similar division. Influenced by a culturally imperialistic attitude, footballers with an immigrant background tend to be regarded as »unruly« and »rowdy«.

In accordance with the research findings mentioned above, the author adds that immigrants who are successful in their field (such as hurdler Ludmila Engquist and badminton player Liam) »enrich« Swedish sport. In Liam's case, when his career was over the »immigrant« label returned.

The new sports

By Sten Feldreich

There is a constant change and regeneration in sport as new sports are incorporated while others lose ground or become extinct. Taken together, however, sport has gained ground and become a large-scale, world-wide industry. This article discusses this change from various perspectives. The sports that have lost ground in recent years are the ones that to a great extent are associated with physical strength. This applies to wrest-

ling, weight lifting, tug-of-war, etc. that were most prominent in the early 20th century and were linked to hard manual labour. Golf, for example, is an exponent of modern sport, well adapted to office workers' need for light exercise.

Other new kinds of sport mentioned are climbing, a vertical hike, though most often exercised on climbing walls, snowboarding, to a great extent based on a combination of technical development and entertainment value, something that also applies to street basket, a poor man's sport characterised by spontaneity, and, finally, floorball. Floorball has become enormously popular, particularly in Sweden where some 500,000 players are engaged in the sport. The simple structure of the game, enabling most people to participate, in combination with a great amount of excitement, making it a popular sport with spectators, have contributed to the success of the sport. The author also counts the gym culture, the latest trend being spinning, a form of high-speed stationary biking, often performed in a group, to the new sports.

The development of new sports is, to a certain degree, dependent on sport becoming an entertainment industry and an important element is the public interest, mostly through the media, in different sports.

Morality and media scandals. Has sport reached a crisis point?

By Fredrik Schoug

To an ever-increasing extent, sport is said to have reached a »crisis point«. The explanations usually given are the increasingly lax morals, the growing commercialisation and the unnatural boost in performance in the world of sports. This article discusses the validity of the statement or if, perhaps, it is the actual perception of sport that has reached a crisis point.

Modern sport started in English public schools in the 19th century. This meant that sport too was shaped by the prevailing British moral, to a great extent based on a gentleman's code and social Darwinism. Linking sport to moral edification was a novel idea at the time. This idea was nevertheless maintained when sport spread to other countries. Victor Balck, »the father of Swedish sport«, combined moral issues with a strong sense of patriotism. This moral profile has been the basis of the sports movement's uncompromising attitude towards professionals, exemplified in the actions against Jim Thorpe, Gunder Hägg and Arne Andersson. As time went on, however, the initial moral code was invalidated when the amateur regulations were abandoned in the 1970s.

As part of the moral code, the concept »conscientiousness« has also been of importance to the sports movement. An aim in boxing has been to prevent young people from turning to crime. As part of the idea of conscientiousness, sport has also stressed temperance. This ideal is still stressed today as »troublemakers«, such as John McEnroe and Paul Gascoigne, have suffered the contempt of the public and the media.

The moral view has persisted and there is a considerably lower tolerance of deviation in sport, as regards to sportsmen's behaviour, the issue of doping, etc., than in, for example, pop music. Sport is now freeing itself of the old morals. As a consequence, sport's role of providing entertainment and scandal will probably be reinforced.

Litteratur

RED. AV BO G. NILSSON

ABC-bok. Hylands hörna. ABC skrivet av svenska folket med bilder av Olle Olsson Hagalund. Stockholm: Sveriges Radio, 1966

Andersson, Gunder 1994. Dribblern. En teaterfantasi om Nacka Skoglund. Stockholm: Carlssons bokförlag

Andersson, Gunder 1996. Fasta situationer. Texter kring fotboll. Stockholm: Carlssons bokförlag

Andersson, Gunder 1999. Sudden death. Texter om idrott. Stockholm: Carlssons bokförlag

Andersson, Johnny (red.) 1991. Turbulens i rörelsen. Sju perspektiv på idrottens framtid. Stockholm: Sveriges riksidrottsförbund och SISU

Andersson, Torbjörn 1994. »Från folkfotboll till superliga. En studie av brittisk fotbollsforskning.« I: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia 61–62, s. 21–85

Andersson, Torbjörn & Radmann, Aage 1998. Från gentleman till huligan. Svensk fotbollskultur förr och nu. Stockholm/Stehag: B. Östlings bokförlag Symposion

Annerstedt, Claes 1984. Kvinnoidrottens utveckling i Sverige. Malmö: LiberFörlag

Arvidsson, Alf 1999. Folklorens former. Lund: Studentlitteratur

Asplund, Johan 1991. Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft. Göteborg: Korpen

Bernhardsson, Per-Arne & Larsson, Zandra 1997. Spegel spegel på väggen där. En jämförande studie mellan en grupp kvinnor som utövar aerobics/styrketräning på gym och en grupp kvinnor som spelar innebandy. Examensarbete 20 p., Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet

Billing, Peter 1996. Hundra år av gemenskap. Malmö idrottsplats 1896–1996. Malmö: Möllevångens samhällsanalys

Billquist, Mary 1924. »Kvinnlig idrott, särskilt med hänsyn till erfarenheterna från den första kvinnliga idrottsledarekursen på Lundsberg.« I: F.F.F. 1924, s. 43–46

Björk, Magnus 1992. Mycket mer än bara fotboll. C-uppsats, Socialantropologiska institutionen, Göteborgs universitet

Bonde, Hans 1991. Mandlighed og sport. Odense: Odense Universitetsforlag. Odense University Studies in History and Social Sciences ; 146

Borg, Björn 1980. Mitt liv som tennisspelare berättat för Gene Scott. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Boucher, Francois 1970. Klädedräktens historia. Den västerländska dräkten genom 20 000 år. Malmö: Bornce

Breitholtz, Lennart 1983. Epoker och diktare. 1. Stockholm: AWE/Geber

Brown, Carolina 1991. Mode. Klädedräktens historia genom fem sekler. Stockholm: Rabén & Sjögren

Brunner, Ernst 1995. »Idealitet och elit.« I: Wickman, Mats (red.), Är idrotten fri?

Stockholm: Norstedts, s. 5–31
Carter, Ernestine 1977. The changing world of fashion. 1900 to the present. London
Chenoune, Farid 1993. A history of men's fashion. Paris: Flammarion
Cohen, Stanley 1972. Folk devils and moral panics. The creation of mods and rockers. London: McGibbon and Kee
Contini, Mila 1965. Modet genom tiderna. Stockholm: Sv. litt.
Cunnington, Phillis & Mansfield, Alan 1969. English costume for sports and outdoor recreation. London: A. & C. Black
Dahlén, Peter 1990. »När den nya tiden kom till byn. Camp och töntism som kulturella orienteringsförsök.« I: Dahlén, Peter & Rönnberg, Margareta (red.), Spelrum. Om lek, stil och flyt i ungdomskulturen. Uppsala: Filmförlaget
Dahlén, Peter 1999. Från Vasaloppet till Sportextra. Radiosportens etablering och förgrening 1925–1995. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige
Doggett, Frank 1981. Cigarette cards and novelties. London: Michael Joseph Ltd.
Dorch, Börje 1978. Nacka Skoglund. Liraren 1929–1975. Köping: Lindfors
Durkheim, Emile 1978 (1895). Sociologins metodregler. Göteborg: Korpen
Ehrenberg, Alain 1991. Le culte de la performance. Paris: Calmann-Lévy
Engström, Lars-Magnus 1999. Idrott som social markör. Stockholm: HLS förlag
Engström, Lars-Magnus et al 1996. Idrott för ungdom. Farsta: SISU idrottsböcker
Ewing, Elizabeth 1986. History of twentieth century fashion. 2. ed. London: Batsford
Featherstone, Mike 1994. Kultur, kropp och konsumtion. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion
Feldreich, Sten 1992. »Lirarnas sport.« I: Svensk idrott 1992:2, s. 12–15
Feldreich, Sten 1996. »Ulrika söker äventyret på bergväggen.« I: Svensk idrott 1996:4, s. 4–7
Feldreich, Sten 1997. »Träning under tak.« I: Runner's World 1997: November, s. 42–45
Feldreich, Sten 1998. »Idrottens väg mot framtiden.« I: Svensk idrott 1998:4, s. 28–29
Feldreich, Sten 1999a. »Jakten på den totala utmattningen.« I: Svensk idrott 1999:3, s. 4–5
Feldreich, Sten 1999b. »Vad är det som gör en idrottshjälte?« I: Svensk idrott 1999:9, s. 6–8
Flobecker, Susan Scott 1995. Etniska relationer inom svensk idrott: herrfotboll i de lägre divisionerna i Stockholm. C-uppsats, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet
Fotboll för invandrare. Projektbeskrivning och Rapportserie. Stockholm: Stockholms fotbollsförbund och Stockholms idrottsförbund, 1993–1996. [Stenciler]
Fra kvinnehistorie til kjönnshistorie. Det 22. nordiske historikermöte. Oslo 13–18 august 1994. Rapport ; 3. Oslo: IKS, Avd. for historie, Oslo universitet, 1994
Franzén, Mats 1994. »Sporten, ungdomen och folkhemmets begynnelse.« I: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia 61–62, s. 1–20
Franzén, Nils-Olof 1991. Radiominnen. Stockholm: Natur och Kultur

Föreningen GCI:s årsskrift 1911, 1912. Stockholm 1912–1913
Galeano, Eduardo 1998. Fotbollens himmel och helvete. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion
Geijerstam, Eva af 1998. Grenoli. Ett fotbollsäventyr. Stockholm: Albert Bonniers förlag
Gerholm, Lena 1985. Kulturprojekt och projektkultur. Stockholm: Liber
Guttmann, Allen 1986. Sports spectators. New York: Columbia University Press
Guttmann, Allen 1991. Women's sports. A history. New York: Columbia University Press
Gymnastiksällskapet Sköldmön 1882–1932. Minnesskrift utg. med anledning av sällskapets 50-års jubileum. Göteborg: Josef Bergendahl, 1932
Haara, Bror et al (red.) 1994. Alfaboken. Till minne av bilderna vi aldrig glömmer. Stockholm: Idrottsantikvariatet och Strömbergs bokförlag
Hakulinen, Timo 1995. Liikuntaharrastuksen kehitys Ruotsissa vuosina 1919–1930 [Utvecklingen av idrottsutövandet i Sverige 1919–1930]. Laudaturarbete i allmän historia, Joensuu universitet
Hargreaves, Jennifer 1994. Sporting females. Critical issues in the history and sociology of women's sports. London: Routledge
Hargreaves, John 1986. Sport, power and culture. A social and historical analysis of popular sports in Britain. New York: St Martins Press
Hasselberg, Staffan 1994. Vasaloppet. Vinnare och veteraner 1922–1994. Heby: Gudlav Bilderförlag
Hellspong, Mats 1982. Boxningssporten i Sverige. En studie i idrottens kulturmiljö. Stockholm: Nordiska museet. Nordiska museets handlingar ; 99
Hellspong, Mats 1983. »Att tämja massorna.« I: Arnstberg, Karl-Olov (red.), Korallrevet. Om vardagens kulturmönster. Stockholm: Carlsson & Jönsson
Hellspong, Mats 1995. »Harry Persson.« I: Svenskt biografiskt lexikon, 141. Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon
Hornby, Nick 1997. Fever pitch. En i laget. Stockholm: Forum
Hyland, Lennart et al 1968. Lek med Hyland. 100 lekar, spel och minnen från Karusellen till Hörnan. Stockholm: Bonniers
Hägg, Göran 1996. Den svenska litteraturhistorien. Stockholm: Wahlström & Widstrand
Häyrinen, Reijo & Laine, Leena 1989. Suomi urheilun suurvaltana [Finland som idrottens stormakt]. Helsinki: Liikuntatieteellinen seura
Högström, Sally, »Några meddelanden angående Kvinnliga Gymnastik Sällskap.« I: Föreningen GCI:s Årsskrift 1933, s. 56–59
Hört och sett. Radio och television 1925—1974. Stockholm: Sveriges Radio, 1974
Idrott och motion för livet. Statens stöd till idrottsrörelsen och friluftslivets organisationer. Betänkande / av Idrottsutredningen. Stockholm: Fritze. (SOU 1998:76)
Idrotten vill. Verksamhetsidé och riktlinjer för idrottsrörelsen in i 2000-talet. Farsta: Riksidrottsförbundet, 1996
Jansson, Ulf 1999. 44 år som sportjournalist. Västerås: Sportförlaget

Jennison, George 1937. Animals for show and pleasure in ancient Rome. Manchester: Manchester U.P.

Johansson, Hilding 1953. »Idrottens väg till massrörelse.« I: Svensk idrott 1903–1953. En ekonomisk, historisk och sociologisk undersökning / utförd på uppdrag av Sveriges riksidrottsförbund med anledning av dess femtioårsjubileum. Malmö: Sveriges riksidrottsförbund

Johansson, Thomas 1997. Den skulpterade kroppen. Gymkultur, friskvård och estetik. Stockholm: Carlssons bokförlag

Johnston, Brian 1981. More classic cricket cards. 160 collector's cigarette cards reproduced in original colours perforated for easy detaching. London: Constable & Co Ltd.

Järtelius, Arne 1983. Invandrare och idrott. Stockholm: Sveriges riksidrottsförbund/Tidens förlag

Järtelius, Arne 1990. »Bollen är gränslöst rund.« I: »Sicken turk.« Om invandrarnas svenska historia. Stockholm: Riksförbundet för Hembygdsvård

Laine, Leena 1988. »Idrott för alla – men på olika villkor? Idrott, samhälle och social kontroll i Finland 1856–1917.« I: Idrott, historia och samhälle 1988, s. 51–71

Larsson, Jens, 1998. Streetbasket. Stockholm: Bonnier Carlsen

Lee-Potter, Charlie 1984. Sportswear in Vogue since 1910. London: Thames & Hudson

Lilie, Einar 1936. »Ur de kvinnliga idrottsannaler.« I: Sportflickan. Publikation för Kvinnliga idrottsklubben Sport 1936, s. 2–5

Lilie, Einar 1938. »Kvinnan på idrottsbanan.« I: Riksföreningens för Gymnastikens Främjande årsbok 1938, s. 138–168

Lindfelt, Mikael 1999. Idrott och moral. Reflektioner över idrottens ideal. Nora: Bokförlaget Nya Doxa

Lindroth, Jan 1974. Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915. Uppsala: Almqvist & Wiksell international (distr.). Studia historica Upsaliensia ; 60

Lindroth, Jan 1987. Idrott mellan krigen. Organisationer, ledare och idéer i den svenska idrottsrörelsen 1919–39. Stockholm: HLS

Lindroth, Jan 1993. Gymnastik med lek och idrott. För och mot fria kroppsövningar i det svenska läroverket 1878–1928. Stockholm: HLS

Lindroth, Jan 1998. »Kontinuitet och förändring. Tankar om idrottens framtid.« I: Historia – ekonomi – forskning. Fem rapporter om idrott. Rapporter till Idrottsutredningen. Stockholm: Fritze. (SOU 1998:33)

Lundberg, Ingela & Isaksson, Therese 1999. »Muslimska flickor och svensk skolidrott.« I: Idrottsforskaren 1999:1

Lämmer, Manfred 1986. »Zum Verhalten von Zuschauern bei Wettkämpfen in der griechischen Antike.« I: Spitzer, Giselher & Schmidt, Dieter (Red.), Sport zwischen Eigenständigkeit und Fremdbestimmung. Bonn: Wegener

Lövgren, Brita 1990. »God vigör – gott humör. Husmorsgymnastiken under 1940-talet.« I: Idrott, historia och samhälle 1996, s. 62–90

MacAloon, John J. 1990: »Steroids and the state. Dubin, melodrama and the accomplishment of innocence.« I: Public Culture. Bulletin of the Center for Transnational Cultural Studies 2:2, s. 41–64
Mark, Peeter 1989. »Den eviga mumien. Amatörfrågans behandling i svensk idrott 1880–1967.« I: Idrott, historia och samhälle 1989, s. 73–107
Milinaire, Caterine & Troy, Carol 1975. Cheap chic. New York: Harmony Books
Minnesskrift utgiven med anledning av Linköpings Allmänna Idrottsklubbs damsektions femårsjubileum / red. av M. Hellquist. Linköping, 1932
Murray, Martin 1987. The Story of cigarette cards. London: Murray Cards International Ltd.
Nationalencyklopediens ordbok. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker, 1996
Nilsson, Per 1993. Fotbollen och moralen. En studie av fyra allsvenska fotbollsföreningar. Stockholm: HLS
Nilsson, Per 1998. Fritid i skilda världar. En undersökning om ungdomar och fritid i ett nationellt och kontextuellt perspektiv. Stockholm: Ungdomsstyrelsen
Norberg, Johan R. 1998. »Tipsfrågan och idrottsrörelsens väg in i det svenska folkhemmet.« I: Idrott, historia och samhälle 1998, s. 76–102
Nordberg, Karin 1998. Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950. Stockholm/Stehag: Symposion
Nordisk familjeboks Sportlexikon. 1–7. Stockholm: Nordisk familjebok & Sohlman, 1938–49
Oates, Joyce Carol 1988. Om boxning. Stockholm: Bonnier
Olofsson, Eva 1989. Har kvinnorna en sportslig chans? Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet. Umeå: Umeå universitet. Akademiska avhandlingar vid Pedagogiska institutionen ; 24
Olsson, Christer & Persson, Peter 1996. Innebandy. Stockholm: Rabén & Sjögren
Olsson, Kjell 1993. »Sluta supa – skaffa arbete – börja träna. Politiska, sociala och kulturella värderingar i Rekord-Magasinet 1942–1969.« I: Idrott, historia och samhälle 1993, s. 43–72
Pallin, Erik 1911. »Våra damer och sporten. Ett idrottsmärke för Sveriges kvinnor?« I: Idun 20.8.1911
Pearce, Susan M. 1998. Collecting in contemporary practice. London: SAGE Publications
Pepys, Samuel 1971. The diary. Vol. 4. London: Bell
Persson, Lennart K. & Pettersson, Thomas 1995. Svensk friidrott 100 år. Stockholm: Sellin & partner
Peterson, Mats och Mikael 1995. Autografer. En bok om att samla, vårda och värdera autografer. Stockholm: Strömbergs bokförlag
Pihl, Simen Lunøe 1995. Skulpturer i kjøtt og blod, en etnologisk studie av gym- og kroppsbyggerkultur. Bergen: Institutt for kulturstudier og teatervitenskap, Universitetet i Bergen. (Hovedoppgave i etnologi)
Pripp, Oscar 1999. »Reflektion och etik.« I: Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.), Etnologiskt fältarbete. Lund: Studentlitteratur

Pålbrant, Rolf 1977. Arbetarrörelsen och idrotten 1919–1939. Uppsala: Almqvist & Wiksell international (distr.). Studia historica Upsaliensia ; 91
Reenstierna, Märta Helena 1953. Årstadagboken. Del 3, 1826–1839. Stockholm: Generalstaben
Rosén, Karin 1988. Klädd för friluftsliv. Uppsats för fortsättningskurs i etnologi, Institutet för folklivsforskning – etnologiska institutionen, Stockholms universitet
Salming, Börje och Karlsson, Gerhard 1991. Blod, svett och hockey. Stockholm: Wahlströms
Sandblad, Henrik 1985. Olympia och Valhalla. Idéhistoriska aspekter av den moderna idrottsrörelsens framväxt. Stockholm: Almqvist & Wiksell international (distr.). Lychnos-Bibliotek
Schoug, Fredrik 1994: »Mardrömmar och svärmorsdrömmar. Idolerna och ungdomskulturen.« I: Miegel, Fredrik och Johansson, Thomas (red.), Mardrömmar och önskedrömmar. Om ungdom och ungdomlighet i nittiotalets Sverige. Stockholm/Stehag: Symposion
Schoug, Fredrik 1997. Intima samhällsvisioner. Sporten mellan minimalism och gigantism. Stockholm/Stehag: Symposion
Selberg, Torunn (red.) 1995. Nostalgi og sensasjoner. Folkloristiskt perspektiv på mediekulturen. Turku: Nordic Institute of Folklore (NIF), University of Turku
Sjögren, Olle 1997. Den goda underhållningen. Nöjesgenrer och artister i Sveriges Radio och TV 1945—1995. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige
Skoglund, Lennart »Nacka« 1956. En miljon för en klackspark. Stockholm: Tiden
Skoglund, Lennart »Nacka« 1961. Jag hänger me'. Stockholm: Wahlström & Widstrand
Skoglund, Lennart »Nacka« 1965. Nacka show. Stockholm: Regal
Spel! Spel om pengar idag och förr i tiden / av Lars-Gunnar Björklund et al. Stockholm: Tipstjänst, 1994
Spinks, Derrick 1993. Aston Villa on cigarette & trade cards. Warwickshire U.K.: Brewin Books
Ström, Lars-Inge 1977. Idrott och politik. Idrottsrörelsens politiska roll i Tredje riket, DDR och Förbundsrepubliken. Stockholm: Rabén & Sjögren. Skrifter utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala ; 78
Sund, Bill 1997. Fotbollens maktfält. Svensk fotbollshistoria i ett internationellt perspektiv. Solna: Svenska fotbollförbundet
Svalling, Ester 1924. »Kvinnlig idrott, mål och medel.« I: Föreningen GCI:s årsskrift 1924, s. 34–39
Svenning, Olle 1990. Maradonas tårar. Spelet kring VM. Stockholm: Fischer
Svenning, Olle 1994. Straffarna i solen. Berättelser från fotbolls-VM. Stockholm: Fischer
Svensson, Sigfrid 1938. »Årsfester från vår till höst i Sverige och Svensk-Finland.« I: Nordisk kultur. 22, Årets högtider. Stockholm: Bonnier
Svensson, Sten 1959. Aktiebolaget Tipstjänst 25 år – en minnesskrift. Stockholm: Tipstjänst

Sännås, Per-Olof 1998. Black Army. Huddinge: Action Bild
Thompson, David 1987. Half-time. Football and the cigarette cards 1890–1940. London: Murray Cards International Ltd.
Thurén, Torsten 1997. Medier i blåsväder. Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige
Tomkins, Richard 1980. Classic cricket cards. 154 collector's cigarette cards authentically reproduced in original colours perforated for easy detaching. New York: Dover Publications Inc.
Tumba, Sven 1995. Mitt rika liv eller Den nakna sanningen. Stockholm: Sellin & partner
Uffenbach, Zacharias Conrad von 1934. London in 1710. London: Faber & Faber
Walvin, James, 1994. The people's game. The history of football revisited. Edinburgh: Mainstream
Ware, Porter W. & Lockard, Thaddeus C. Jr 1980. P.T. Barnum presents Jenny Lind. The American tour of the Swedish nightingale. Baton Rouge and London: Louisiana State University Press
Vemplew, Wray 1980. »Sports crowd disorder in Britain, 1870–1914. Causes and controls.« I: Journal of Sport History, Spring issue
Wikberg, Karin 1993. »Idealism eller professionalism? En studie i den stora amatörräfsten 1945–1946. Del 1.« I: Idrott, historia och samhälle 1993, s. 109–149
Wikberg, Karin 1994. »Idealism eller professionalism? Ledarna i amatörräfstens efterspel 1945–1946. Del 2.« I: Idrott, historia och samhälle 1994, s. 85–122
Yarwood, Doreen 1986. The encyclopaedia of world costume. New York: Bonanza Books
Young, Iris Marion 1990 . Justice and the politics of difference. Princeton: Princeton University Press
Zethraeus, Amelius 1927. »Kåserande historik över Stockholms Kvinnliga Gymnastikförening.« I: Föreningen GCI:s årskrift, 1927, s. 48–52
Åberg, Alf 1978/1990. Vår svenska historia, Stockholm: Natur och Kultur
Åkesson, Lynn 1991. De ovanligas betydelse. Stockholm: Carlssons bokförlag

Ett år med Karin och Carl Larsson och Framtidstro

Stiftelsen Nordiska museet under 1999

Nordiska museet, Sveriges nationalmuseum för kulturhistoria, är en självständig stiftelse med huvuduppgift att samla, bearbeta och förmedla kunskap om det svenska kulturarvet, om människors liv och arbete, för att kunna ge perspektiv på samhällsutvecklingen. Museet har statligt anslag och följer de av riksdagen beslutade målen för den nationella kulturpolitiken.

Arbetet inom museet under 1999 präglades i hög grad av de båda stora utställningarna *Karin och Carl Larsson, Konstnärshemmet i Sundborn* och 1000 *år av Framtidstro*. Karin och Carl Larsson-utställningen drog sammanlagt drygt 240 000 besökare innan den stängde den 5 april. *Framtidstro* som fortsätter under nästa år har lockat till sig ett stort antal studiegrupper från framförallt högstadie- och gymnasieskolor. Det är tredje året i rad som Nordiska museet haft flera besökare per år än någonsin tidigare, 291 690 i museibyggnaden på Djurgården, 370 000 med besökarna på slott och gårdar inräknade och med vandringsutställningar totalt 522 690.

Kunskapsuppbyggande och forskning

En viktig uppgift för museet är uppbyggandet av ny kunskap. Detta sker dels genom *föremålsinsamling*, dels genom *dokumentation via fältarbeten* och *insamling av skriftligt självbiografiskt material* samt genom den bearbetning och forskning som kontinuerligt sker på museets samlingar av föremål och data. Till grund för arbetet ligger *Nordiska museets forskningsprogram*, fastställt 1997 och vidareutvecklat i *Handlingsprogram för Nordiska museets forskning 1998–2000* (1998).

Föremålsarbetet har, förutom insamling, framförallt inneburit genomgång, uppordnande och bearbetning av särskilda föremålsgrupper för att förbättra tillgängligheten till dessa. Årets nykatalogisering uppgår till 782 accessionsnummer, varav 255 insamlade under 1999, resten gäller eftersläpning från tidigare år. Varje accessionsnummer kan innefatta ett eller flera föremål. Förberedande kontakter har tagits med Norsk Folkemuseum i Oslo för ytterligare deposition där av textila föremål ur den norska samlingen.

Fältarbetena har bl.a. gällt projektet *Livets skuggsida*, om hemlösa kvinnor i Stockholm och ett manuskript för en antologi som skall publiceras av regeringens kommitté för hemlösa har färdigställts. I denna undersökning fokuseras, liksom i de flesta andra, på kön, klass, generation och kulturell bakgrund. Vidare har dokumenterats *fotbollskultur i Kalmar* och *gymkultur i Stockholm*, båda som förarbeten för den kommande utställningen *Idrottshjältar*. Som en uppföljning av en 1970-talsundersökning har *Cellulosafabriken i Norrsundet* dokumenterats, nu med inriktning på datoriseringens konsekvenser för de anställda, ny ägarstruktur och nya managementstrategier. Fältarbetet på *Sollerön*, en uppföljning av en 1930-talsdokumentation, har bearbetats

till tryckfärdigt manuskript.

Insamlingen av *självbiografiskt material* sker framförallt genom frågelistor som sänds ut till ett antal »meddelare«, människor av olika ålders- och yrkesgrupper, som genom att besvara listorna bidrar med ett grundmaterial som senare kan användas av forskare. Årets frågelistor har haft som tema *Läs- och skrivvanor,* som syftar till att samla in kunskap om i vilka sammanhang människor använder sina läs- och skrivkunskaper, *Millennieskiftet,* där meddelarna fått berätta om sina tankar kring detta och på vilket sätt det firades, samt en specialfrågelista om *Behån.* Forskning har också gjorts kring *Skor.* Båda projekten ingår i det större forskningsprojektet *Kläder och identitet,* som bedrivs i samarbete med Institutet för folklivsforskning. Ett annat föremålsforskningsprojekt rör *svensk 1700-talskeramik*; samtliga dessa tre projekt genomförs med forskningsmedel från Statens kulturråd. Det gäller också *Samhällsideal och framtidsbilder – tre nedslag i Nordiska museets insamling och dokumentation,* som klarlägger hur framtidsbilder och framtidsideal under tre olika tidsperioder har styrt museets föremålsinsamling och dokumentation.

Insamlingen av *ST-förtroendevaldas minnen och erfarenheter* har fortsatt i samarbete med Statstjänstemannaförbundet och Tjänstemannarörelsens Arkiv och Museum, liksom insamlingen av *Lärarminnen från länderna runt Östersjön* i samarbete med institutioner i Finland, Estland och Litauen. Minnesinsamlingsmaterial från *Funktionshindrade* har redigerats till två olika publikationer. Berättelser från projektet *Judiska minnen* har färdigställts för publicering av Nordiska museets förlag.

En konferens om *skriftligt minnesmaterial* har anordnats av Nätverket för självbiografiskt skrivande, som i första hand vänder sig till museer och arkiv som arbetar med frågelistor. Tidskriften *Självbiografen* har utkommit med ett nummer.

Inom området *bebyggelsehistoria* drivs i samarbete med länsmuseer och länsstyrelser i Sydsverige projektet *Sydsvenska timmerbyggnadstraditioner,* som skall resultera i en praktisk handbok. Likaså har arbet inom nätverken *Industrihistoriskt forum* och *för industrisamhällets kulturarv* samt *Det samiska kulturarvet* fortsatt.

Tillsammans med Kungl. Tekniska Högskolan arbetar museet med projektet *EU 1383 Prevent,* som syftar till en kartläggning av klimatförändringars påverkan på organiska material i museisamlingar. I projektet deltar också Österrike, Tyskland och Slovenien. I samarbete med Tekniska museet, Folkens Museum – Etnografiska, Riksantikvarieämbetet, Nationalmuseum, Skoklosters slott och Naturhistoriska riksmuseet drivs det konserveringstekniska projektet *Ageless – Förvaring av museiföremål i syrefri miljö.*

I december togs beslutet att lägga ned *INSAM,* sekretariatet för datafrågor som letts av Nordiska museet. *Samdokorganisationen* leds av Samdokrådet, vars ordförande är styresmannen. *Samdoksekretariatet* vid Nordiska museet är knutpunkten inom organisationen och förmedlar kontakter och information, organiserar möten och seminarier samt verkar för teoretiskt och metodiskt utvecklingsarbete. Organisationens tidskrift *Samtid & Museer* har utkommit med fyra nummer. Sekretariatet har varit verksamt inom *Nordiskt nätverk för samtidsdokumentation och forskning vid museer, Norsam,* samt arrangerat metodkursen *Beskrivningar och musealisering.* Projekten *Svåra saker – ting och berättelser som upprör och berör,* ställer bl.a. frågan om *vad* och *vilka* som representeras i museisamlingar och utställningar. Projektet har lett till en utställning och

fältstation som Samdok i samarbete med Riksutställningar producerat och som börjat sin färd ut i landet i en utställningstrailer.

Museet har också deltagit i bl.a. *Nätverket för självbiografiskt skrivande* samt *Nätverket för måltidsmuseer i Norden*,

Den *agrarhistoriska forskningen* utvecklas på Sverigs lantbruksmuseum på Julita. Symposie- och seminarieverksamheten i samarbete med Sveriges lantbruksuniversitet och Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien har fortsatt med seminarierna *Flottningens historia i Sverige* samt *Kvinnor och jord*, vilka båda skall resultera i volymer i serien *Skriften om skogs- och lantbrukshistoria*. I denna serie har volym 13, *Agrarian Systems in Early Modern Europe*, redigerad av Britt Liljewall, publicerats. Del II i verket *Det svenska jordbrukets historia*, med titeln *Jordbruket under feodalismen*, författat av Janken Myrdal, har utgivits av Natur och Kultur/LTs förlag i samarbete med Nordiska museet.

Forskningscentrum, som inrättades i den nya organisationen 1998, har arrangerat sju interna forskningsseminarier då pågående forskningsprojekt presenterats och ventilerats, utarbetat remissvar på Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådets sektorsforskningsutredning samt medverkat i redogörelsen till Kulturdepartementet över museets kunskapsstrategier.

För att närmare knyta universitetsforskning och museiforskning till varandra har Forskningscentrum tillsammans med etnologiska institutionen vid Stockholms universitet med medel från Statens kulturråd initierat projektet *Kropp, kläder och identitet*.

Forskningscentrum handlägger också museets forskningsstipendieärenden. Det interna forskningsstipendiet har tilldelats intendent Johan Knutsson för forskning om hur de ortskarakteristiska möbelstilarna utformades under renässans och barock. Mats Rehnbergs stipendium för unga folklivsforskare tilldelades Pia Karlsson, doktorand vid Institutet för folklivsforskning, för en undersökning om reaktionerna på ett planerat moskébygge i Stockholm.

Forskningscentrum har deltagit i ansvarsmuseernas forskningsnämnds arbete samt medverkat i synopsarbetena för utställningarna *1000 år av Framtidstro* samt *Idrottshjältar*.

Informationsbladet *Aktuellt i forskningsfrågor* har utkommit med sex nummer.

Biblioteket

Nordiska museets bibliotek är nationellt forskningsbibliotek för etnologi och kulturhistoria och ingår som en sektion i avdelning Dokumentation och forskning.

Nyaccessionen har omfattat ca 34 hyllmeter. Förutom inköp och gåvor sker en stor del av nyförvärven genom bytesförbindelser med ca 650 institutioner av skilda slag i många länder. 1 368 externa besökare har, förutom museets personal, använt sig av bibliotekets tjänster. Antalet utlån har uppgått till ca 2 400 varav ca 600 fjärrlån.

Biblioteket svarar för det svenska arbetet med *Internationale Volkskundliche Bibliographie*, vars huvudredaktion är knuten till universitetsbiblioteket i Bremen. Museets bibliotek har för detta verk under året sammanställt 1995 års publicering av etnologisk litteratur i Sverige.

Retroaktiv katalogisering för LIBRIS pågår kontinuerligt och f.n. är ca 25% av bokbeståndet förtecknat i LIBRIS. Bibliografiska Meddelanden (förteckning över nyförvärv) har utkommit med ett nummer men nedlades under året. Nyförvärven kommer istället att publiceras på Bi-

bliotekets hemsida. Ett nytt databasarbete med *Kulturhistorisk ämneskatalog* har inletts och bibliotekets hemsida har förnyats och f.o.m. nästa år kommer länkar att finnas till de nya databaserna, LIBRIS och till nyförvärvslistorna.

Möjligheterna att ge service åt besökarna har förbättrats bl.a. genom utökat antal forskarplatser samt besökardatorer, nyskyltning av fack etc. En ny informationsfolder har producerats och distribuerats.

Biblioteket har erhållit medel från Riksbankens jubileumsfond för symposium om museets samlingar som kunskaps- och forskningsresurs och bibliotekets roll i detta arbete.

Arkivet

Museets arkiv omfattar ca 12 000 accessioner varav ca 3 000 är större arkiv. Utifrån arkivets beståndsöversikt har en handlings- och åtgärdsplan upprättats och under året har 35 arkiv förtecknats. Bland annat har materialet från pristävlingen *Mitt hem*, genomförd 1942, slutförtecknats och registrerats i en databas, nu tillgänglig för forskning. Extra resurser har satts in för uppordning och förteckning av det väldiga General Motors-arkivet. Arkivsamlingen har under 1999 utökats med ett 70-tal arkivförvärv av skiftande omfång.

Under året har det stora *filmprojektet* för att rädda museets unika dokumentära filmer från 1920–1940-talen avslutats. Projektet har bl.a. inneburit att ett 50-tal s.k. omvändningsoriginal restaurerats och överförts till duplikatnegativ samt kopierats. Arbetet har utförts vid Nationalbiblioteksavdelningen i Mo i Rana i Norge. Projektet har också omfattat museets 35mm-nitratfilmer som tvättats och överförts till video.

Arkivexpeditionen har, trots stängning vissa perioder på grund av ombyggnad, tagit emot 1 740 besökare och lånat ut 4 215 volymer arkivalier. Introduktionsdagar har arrangerats för etnologistudenterna vid Institutet för folklivsforskning och vid Södertörns högskola. Visningar har dessutom arrangerats för andra utbildningar, bl.a. Stockholms universitets arkivkurs.

Samlingarna

Nyförvärvade föremål har registreringsfotograferats, magasins- och dataplacerats. Extra resurser har lagts på registreringsfotografering för att minska flera års eftersläpning.

Digitalfotografering av museets korgsamling har fortsatt. Uppordning av textilmagasinen i Skansenberget liksom i Tyresömagasinen har fortsatt. Våtrengöring av glassamlingen har påbörjats.

Resurserna för vård och konservering har till stor del måst användas till att åtgärda de skadedjursangrepp som grupper av föremålssamlingarna har utsatts för. Frysning och rengöring avskadedjursangripna textilier har kunnat genomföras tack vare ett engångsanslag från Kulturdepartementet. De samiska textilierna omhändertogs i Munkhättan och har nu fått permanet magasinsplacering där. 1 400 textilier har rengjorts på Kulturarvet i Falun och nu återförts till magasinsplacering i Centralmagasinet på Julita.

Övrigt arbete har gällt vård och konservering av föremål som använts i museets utställningar eller som lånats ut till andra museer och institutioner. Den största insatsen gjordes för museet i Ystad samt för Kulturen i Lund till deras gemensamma satsning kring renässansen, då ett stort antal dräkter och dräktdetaljer lånades ut. I samband med Àjttes och

Nordiska museets utställning *Trumtid*, konserverades museets enastående samling av samiska trummor.

Den möbelgrupp, formgiven av Carl Westman, som inköptes 1998, har genom extra medel kunnat konserveras och under hösten anlitades också en papperskonservator för arbete i arkivets samlingar.

En genomgång har gjorts av museets samling av sjukt glas tillverkat av Kungsholms glasbruk tillsammans med en konservator från Riksantikvarieämbetet vilka driver ett projekt om glasjuka.

Magasinssektionen har ombesörjt ca 225 rekvisitioner avseende ca 1 600 föremål, utfört ca 165 transporter av föremål, huvudsakligen till och från centralmagasinet på Julita och magasinen i Munkhättan. Vidare har transporter utförts för hämtning och återlämnande av föremål till utställningar m.m. Sammanlagt har 2 500 mil transporter med lastbil och 2 400 mil med personbil utförts.

Mycken tid ägnas åt service åt andra institutioner och åt allmänheten. Förfrågningarna om vård och konserveringsfrågor uppgår till ca 1 500 per år.

Centrum för kulturhistorisk fotografi inrättades den 1 juli 1998 och har till uppgift att leda och stimulera till utveckling, tillgängliggörande och forskning kring fotografiska samlingar samt generellt kring kulturhistorisk och dokumentär fotografi. Sektionen omfattar Fotosekretariatet, Fotoenheten samt Bildbyrån.

Fotosekretariatet, som är sekretariat för det nationella Fotorådet har arrangerat konferensen *Nyhetsbilder – etik – påverkan,* i samarbete med Styrelsen för psykologiskt försvar. Konferensen behandlade nyhetsbildens slagkraft, påverkan och ställning som trovärdigt samtidsdokument. Vidare hölls konferensen *Bilden i museer, arkiv och bibliotek,* som behandlade vårdproblem, värderingskriterier vid urval inför gallring samt registrering av fotografier på dokumentnivå. Ett tiotal föredrag och presentationer av sekretariatets verksamhet har hållits, bl.a. vid fotomässan i Göteborg.

Rapporten *Vad kan vi bevara? Rekommendationer och värderingskriterier för urval och gallring av fotografier* har sammanställts och sänts ut på remiss till museer, arkiv och bibliotek. Boken *Verklighetsbilder? Om fotografer och fotografier i museernas samtidsdokumentation,* som diskuterar museernas arbete med fotografi, har publicerats och informationstidningen *Kontaktarket* har utkommit med två nummer.

Sektionen har ansvarat för de båda fotografiska utställningarna *Tre sätt att se, Lima bortom mannaminne* samt avsnittet om August Strindberg som fotograf i utställningen *Strindberg på Nordiska museet.*

Fotoenheten svarar för det fotografiska arbetet för museets olika verksamheter: utställningar, fältarbeten, arkiv, bildbyrå, registrering och digitaliseringsutvecklingen. Enhetens fotografer anlitas ofta för fotoillustrering av förlagets utgåvor.

Mats Landin har dokumenterat landskap och byggnader samt fotograferat vid en heminventering, allt ingående i Sollerö-projektet. Han har också påbörjat en fotografisk dokumentation, *Industrispår,* längs järnvägen Stockholm – Göteborg. Peter Segemark har dokumenterat *Fotboll* och Charlotte von Friedrichs, som arbetat som praktikant, *Människor på ett Gym, Sports Club,* i Stockholm, de båda senare för utställningen *Idrottshjältar.*

Negativregistreringen har registrerat 406 acetatnegativ, 233 färgnegativ, 21 småbildsfilmer i färg, 72 stordior, 7 CD-skivor samt 121 glasplåtar ur Limasamlingen.

Omkring 1 650 glasplåtar har rengjorts och omkuverterats. Registering

och omkuvertering av Kerstin Bernhards samling pågår. Negativregistreringen har ombesörjt 146 reprobeställningar, 760 bildbeställningar och 733 beställningar åt bildbyrån. Totalt har plockats fram 4 500 negativ. Vidare har ombesörjts ca 120 kapslar med monteringsbeställningar.

Bildbyrån arbetar för att tillgängliggöra museets stora bildskatt via marknadsföring och försäljning av bilder. Vid årets ingång levererades samtliga beställningar på traditionella medier, papperskopior eller diafilm. Vid årets slut sker ca 80% av bildleveranserna digitalet via e-post eller cd-skiva. Byrån leder också digitaliseringsarbetet som hittills omfattat ca 5 000 fotografier. Mycket arbete har lagts ner på att bygga upp rutiner för inscanning och registrering av digital bild samt att konstruera en databas för bildsamlingarna.

Mediacentrum

Mediacentrum är involverat i så gott som samtliga projekt som rör utställningar i museet.

Detta arbete styr hela sektionens verksamhet: formgivning, teknisk produktion, AV-produktion, ljussättning, IT m.m. Sektionen ansvarar också för underhållsarbetet i basutställningarna.

Centret svarar för museets webbplats liksom för både det centrala framtidstroprojektets och museets egen framtidstroutställnings hemsidor. Även arbetet med text-, tryck- och grafiska medier, som textredigering och grafisk produktion till utställningar, affischer, programtryck ombesörjs av Mediacentrum.

Utvecklingen av användningsområdena för cd-guiden har fortsatts. Till *1000 år av Framtidstro* producerades två cd-versioner, en för vuxna och en för barn.

Utställningar

En lång rad utställningar, förutom de tidigare nämnda *Karin och Carl Larsson* samt *1000 år av Framtidstro,* visades. Från 1998 stod *Karin och Carl Larsson* kvar, *Broderat – Slöjd*Jul 98, Trumtid, Kulturhuvuden* samt *Staden.*

Under året öppnades: *Strindberg på Nordiska museet,* (22.1); *Lima bortom mannaminne,* (mars); *Spionen,* (24.4); *Tre sätt att se. Fotografier av Marie Hoeg, Inka Ruta och Britt Marie Trensmar,* (3.10); *Den dansande damastvävaren,* (24.10, då även boken om Carl G. Widlund presenterades); *ABBA –The Exhibition,* (7.11); *Slipsar – en flärdfull historia,* (14.11), då även boken Slipsar presenterades) samt *Vävar – Slöjd*Jul 99* i samarbete med Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund.

På Tyresö slott återöppnades den 11 juni *Napoleonsamlingen* och temat för sommarens visningar var *Från empire till satir – Napoleons inverkan på konsten.*

Under året har ett antal vandringsutställningar turnerat i landet, *Vargen, Smide, Ljuva ögonblick – stunder av längtan* samt *Vad mina ögon sett,* den senare finns även i Internet-version. *Kerstin Bernhard-utställningen* har visats på Julita gård.

Ett stort antal program arrangerades i anslutning till utställningarna. Till Karin och Carl Larsson-utställningen kan nämnas två heldagar med föreläsningar under temat *Möten på ont och gott, Carl Larsson och hans samtida* och *Textilt på Karins tid.* Till *1000 år av Framtidstro* arrangerades bl.a. tre temadagar, *Framtid och identitet, Skönhetsfabriken* samt *Framtidens kommunikation.*

Barn, ungdom och skola

Lekstugan har, som under tidigare år, dragit en stor barnpublik. Under helgerna och under sportloven har en stor mängd särskilda program arrangerats.

I anslutning till utställningen Spionen arrangerades en *spionverkstad* och till Framtidstro en filmverkstad, *Framtidssåpan,* som sedan turnerat landet över. Den senare i samarbete med Utbildningsradion. *Mästarnas möte – en historisk debatt* anordnades också i anslutning till samma utställning.

Sektionen har också arrangerat en konferens om *Barnverksamhet vid museer kring Östersjön.*

Arbetet för funkktionshindrade

Museet har som målsättning att göra samtliga utställningar och publika platser i museibyggnaden tillgängliga för besökare med olika funktionshinder. Framförallt har man arbetat med synskadade. Mycket arbete har lagts ned på anpassning av utställningen *1000 år av Framtidstro.* Cd-guiden i kombination med reliefer och föremålskopior har väsentligt förbättrat synskadades och dyslektikers möjligheter att uppleva utställningen.

Broschyren *Museum för alla. Om Nordiska museets handikappverksamhet* har producerats och distribuerats.

En *rekvisitalåda* till utställningen Dukade bord har färdigställts.

Publicering

Nordiska museets förlag är landets största museiförlag med utgivning av såväl vetenskaplig som populärvetenskaplig litteratur samt handböcker, rapporter m.m. nädvändiga för arbetet inom landets museiväsen. Förlaget uppfyller därmed en viktig roll i ansvarsmuseiuppdraget.

Förlaget har under året utgivit: *Rikets ögon och öron. Spioner, spaning och säkerhetstjänst i Sverige,* av Thomas Jonter. *Strindberg och Nordiska museet,* av Hans Medelius. *Artur Hazelius, Nordiska museets och Skansens grundare,* av Ingrid Bergman. *Somrarna på Skangal,* av Catharina Palme. *Den dansande damastvävaren,* av Berit Eldvik. *Slipsar,* av Inga Wintzell med foto av Mats Landin. *Svenska kakelugnar,* av Britt, Ingemar och Pontus Tunander samt vägledningen *Nordiska museet – Sveriges museum för kulturhistoria,* även i engelsk version.

I serien Skrifter i skogs- och lantbrukshistoria: *Agrarian Systems in Early Modern Europe,* red. Britt Liljewall.

I rapportserien: *Museer som minnen – minnen av museer,* red. Rolf Kjellström och Gunnar Ternhag. *Verklighetsbilder. Om fotografer och fotografier i museernas samtidsdokumentation,* red. Eva Dahlman. *Mus och människa. Om IT som kulturellt fenomen.* Red. Eva Fägerborg & Christina Westergren. *Felixsjälen – om industriell potatisproduktion på Procordia Food AB,* av Niklas Ingmarsson. *Industriarvet i samtiden,* red. Eva Silvén & Maths Isacson.

Årsboken *Fataburen* hade temat *Leva med naturen.* Redaktör var Cecilia Hammarlund-Larsson.

I samarbete med Riksförbundet för Trafik och Polioskadade har publicerats *Naken vill jag leva – unga med funktionshinder berättar,* med text av Catharina Magnusson och foto av Jessika Wallin, samt *Och alla vi anhöriga. Anhöriga till funktionshindrade berättar,* redigerad av Catharina Magnusson.

Av *Det svenska jordbrukets historia* har vol. 2 *Jordbruket under feodalismen 1000–1700,* av Janken Myrdal utgivits av Natur och Kultur/LTs förlag i samarbete

med Nordiska museet.

Rig. Kulturhistorisk Tidskrift, som utges av Föreningen för svensk kulturhistoria i samarbete med Nordiska museet och Etnologiska institutionen vid Lunds universitet har utkommit med fyra nummer.

Kulturhistoriska bokhandeln

Kulturhistoriska bokhandeln saluför ca 500 titlar inom svensk kulturhistoria liksom souvenirer, vykort, kopior av föremål ur samlingarna m.m. Till varje ny utställning utvecklar bokhandeln nya produkter och relevant litteratur tas in till försäljning.

Karin och Carl Larsson-utställningen innebar en dubblering av omsättningen. Även ABBA-utställningen ökade under hösten omsättningen betydligt.

Nyheter för året är bl.a. ett kattuntryck ur Berchska samlingen samt damstservetter tillverkade av Klässbol i anslutning till boken Den dansande vävaren och utställningen om damastvävaren Carl G. Widlund.

En aktuell boklista över bokhandelns sortiment ges ut två gånger om året.

Forskningscentrum och Institutet för Folklivsforskning

I den nya organisationen från 1998 finns ett *Forskningscentrum*, lokalmässigt placerat i Lusthusporten, med en forskningsledare och en forskningsintendent. Ordförande i Nordiska museets *Forskningsråd* är den Hallwylske professorn Åke Daun och museet har ett fastställt *forskningsprogram*. Etnologiska institutionen vid Stockholms universitet finns anknuten till museets *Institut för folklivsforskning*, men flyttar under 2001 till universitetscampus i Frescati. Nordiska museet fortsätter samarbetet med Stockholms universitet, men vidgar som ansvarsmuseum för kulturhistoria sina kontaktytor också till att gälla andra institutioner, universitet och högskolor.

Under året har museets nämnd fattat beslut om utlysning av den *Hallwylska professuren* för återbesättning när professurens nuvarande innehavare Åke Daun går i pension sommaren 2001. Nämndens ordförande, fv. Rektor Magnificus vid Uppsala universitet, professor Stig Strömholm, leder arbetet med återbesättningen och handläggare är museets forskningsledare, fil.dr Bo G. Nilsson.

Julita – Sveriges Lantbruksmuseum

Julita gård i Katrineholms kommun utgör en avdelning inom museet som redovisas som en särskild resultatenhet med jordbruk och skogsbruk. Julita har ansvar för bl.a genbanksområdet, biologisk mångfald och lantbruksområdet. Utvecklingsprojekt inom dessa områden har genomförts bl.a. med Riksantikvarieämbetet, Naturhistoriska riksmuseet och friluftsmuseerna. *Julitaförbundet* marknadsför Julita och ansvarar för den publika verksamheten.

Julita gård med sin värdefulla herrgårdsmiljö och med *Sveriges lantbruksmuseum* har under de senaste åren alltmer vunnit nationell och intenationell uppmärksamhet. Gården med sitt rationellt drivna jordbruk, skogar och fiskevatten samt med lantbruksmuseet driver en mångfacetterad verksamhet som bl.a. omfattar biologisk mångfald, domesticering och genetik, jordbruksteknik samt landskapets utveckling, agrar- och hortikulturhistoria samt med de traditionella kulturhistoriska utställningarna som tar upp godset i ett långt tidsperspektiv.

Landskapet kring Julita, med olika od-

lingsformer, vittnar om att människor brukat jorden där i långa tider. Syftet med projektet *Markernas Visdom* är att genom parallella studier av kartmaterial, arkivhandlingar och spåren i landskapet konkret tydliggöra landskapsstrukturen genom tiderna. Projektet har hittills avsatt två vandringsleder genom två olika kulturmiljöer, odlingslandskapet och skogen. En agrarhistorisk landskapsanalys över delar av Julita under 1700-talet har genomförts under ledning av Avdelningen för Agrarhistoria vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Målet med Markernas Visdom är att Julita på sikt också ska kunna vara ett kulturlandskapsmuseum.

Utvecklingen av *Sveriges Lantbruksmuseum* fortsätter, framförallt med förberedelser för en agrarhistorisk utställning i den gamla stenladugården, vilken efter renovering erbjuder över 1 000 kvm i utställningsyta. Samarbetet med Sveriges Lantbruksuniversitet har utvidgats till att omfatta kursverksamhet på Julita för främst agrarstuderande. Undervisningen, både teoretisk och praktisk, omfattar ämnen som domesticerad mångfald och genbanker, kulturlandskap, redskapsutveckling samt slåtter och hamling.

Ett omfattande arbete med kontinuerligt underhåll av byggnader har fortsatt, liksom vård av hagmarker. I gårdsarkivet har uppordning och registrering fortgått. Nya utställningslokaler planeras i Vagnslidret med Lantbrukarnas Riksförbund som bidragsgivare. Täckdikning på arrendejordbruket har genomförts.

Julita är en stimulerande miljö för modern *undervisning*. Genom att arbeta och bo på Julita kan elever tillgodogöra sig den kultur- och naturmiljö som godset erbjuder. Verksamheten tar ämnesövergripande upp aktuella frågor som genteknologi, främlingsfientlighet, miljöfrågor m.m. sedda i historiskt perspektiv. *Lägerskolan* har besökts av drygt 400 mellanstadieelever och *Miljökollot* av ca 100 barn, förutom ett flertal grupper från olika utbildningar. Julita har också varit fadderföretag åt elever från åk 1 på Företagargymnasiet i Katrineholm.

Kulturarvet i Falun

Kulturarvet har arbetat med olika typer av databaserade register, registrering och renskrifter av manuskript, allt för att öka tillgängligheten av museets samlingar. Museets nyförvärv har lagts in i föremålsdatabasen och föremålsplaceringar i magasinsdatabasen.

Kulturarvet arbetar även på uppdragsbasis och har matat in registreringsblanketter för Tuna Hembygdsförening, Dalarnas museum i Falun, Leksands kommun samt Carl Larsson-gården i Sundborn, samtliga i Dalarna.

Textilmuseet i Högbo

Uppordning har påbörjats av de textila föremålen ur depositionen av Gästriklands hembygdsförenings arkiv och förberedelser för uppordning av textilmuseets eget arkiv har påbörjats.

Sammanlagt åtta temadagar har arrangerats i maj och september med föredrag och möjligheter för besökare att pröva på olika textila tekniker. Till butiken har nya materialsatser för korssöm och pinnspets tagits fram.

Utställningen *Återbruk* pågick hela året. Den 15 april öppnade utställningen *Märta Måås-Fjetterström* och pågick året ut. En mindre skärmutställning presenterade f.o.m juni månad *Föreningen för Svensk Hemlöjd 100 år.*

Besökare

För tredje året i följd har besökssiffrorna ökat i Nordiska museet, särskilt vad gäller gruppen barn och ungdom. Sammanlagt hade Nordiska museets huvudbyggnad under 1999 291 690 besökare, en ökning med 31 000. *Karin och Carl Larsson-utställningen* lockade sammanlagt drygt 240 000.

Antalet högstadie- och gymnasieklasser som gjort studiebesök i utställningen *Framtidstro* uppgick till 18–20 klasser per dag, vilket är mer än en fördubbling mot tidigare.

Julita gård och museer hade under året 60 035 besökare, Svindersvik 1 757, Tyresö slott 10 802 (förutom de ca 15 000 som deltog i midsommarfirandet i parken) samt Textilmuseet, Högbo, 3 079 besökare. Till Matsgården i Rättvik kom 672 besökare. Nordiska museet har ökat sin aktivitet ute i landet genom att sända ut vandringsutställningar, flera i samarbete med länsmuseerna. 1999 var besökssiffran för dessa vandringsutställningar så hög som 151 422. Det totala antalet besökare i museets samtliga anläggningar samt på vandringsutställningarna är drygt en halv miljon eller 522 690 personer, vilket är den största besökssiffran hittills i museets historia.

Nordiska museets nämnd

Nämnden har utgjorts av professor Stig Strömholm, ordförande, kommunalrådet Jan Larsson, vice ordförande, styresmannen Lars Löfgren, sekreterare, ombudsmannen Kjersti Bosdotter, direktör Dan Brändström, biskop Caroline Krook och lantbrukare Caroline Trapp. Revisor har varit aukt. revisorn Bo Suneson, KPMG.

Samfundet Nordiska museets & Skansens Vänner

Vännernas år har präglats av intensiv programverksamhet och starkt ökande medlemsantal. Som vanligt började året med den traditionella *julgransplundringen* med underhållning av Sollentuna folkdanslag som ledde lekar och dans kring granen samt av Apan Jocko.

Att klä en 1700-talsdam var ämnet för ett februaribesök på Almgrens sidenväveri, där deltagarna dels fick lyssna till berättelsen om hur silke kommer till, dels fick veta hur för sin tid praktiskt, genomtänkt och vackert en 1700-talsdam klädde sig.

150-årsminnet av *August Strindbergs* födelse firades med att intendent Monica Carlheim-Gyllensköld i Strindbergutställningen berättade om hur författarens kvarlåtenskap hamnade på Nordiska museet. Programmet upprepades den 28 oktober.

Har djur humor?, kåserade förre chefen för Skansens naturhistoriska avdelning, Pelle Palm, om utan att nöjaktigt kunna besvara hur det förhåller sig.

Nära nittio *nya vänner* samlades den 15 april, då förra avdelningschefen Ingrid Bergman berättade om Hazelius och Nordiska museets och Skansens tillkomst. Peter Blom kåserade kring arkitekten Isak Gustaf Clason, varpå följde rundvandring.

Cathrine Mellander guidade på *Svindersvik* en kylig majkväll. Hon berättade särskilt om köksflygeln, vars historia hon ägnat sig år att reda ut med bidrag från Vännerna.

Den 16 maj samlades 55 Vänner på Skansen till Pelle Palms absolut sista *gökotta* och fick lyssna till hans fågelimitationer och Taubemelodier till gitarr. En glad avslutning på en mångårig tradition.

Årsmötet den 20 maj samlade 90-talet Vänner. Förhandlingarna leddes av ordföranden, Johan Nordenfalk. Lena Kättström-Höök och Ingeborg Borgenstierna informerade om höstens utställning *1000 år av Framtidstro*. Göran Martling underhöll elegant med Karl Gerhard-kupletter. Vännerna fick den 23 oktober en förhandsvisning av Framtidstro.

Vårsäsongen avslutades med en *Värmlandresa* med intendenten vid Värmlands museum, Barbro Järliden, som ciecron. Där besågs bl.a. Värmlands museums nya byggnad, Mårbacka, Sahlströmgården, Rackstadmuseet och Oppstuhage. Ett besök på Klässbols linneväveri avslutade resan.

Höstutflykten gick den 23 september till *Textilmuseet i Högbo* samt *Länsmuseet Gävleborg*. Ingrid Bergman berättade om textilmuseet och samlingarna beskådades. Efter lunch på Högbo bruk ställdes färden till Gävle där konstsamlingen, Gunnar Cyrénrummet m.m. besågs liksom länsmuseets version av projektet Framtidstro, här kallat Oron är vårt hopp.

Ett 25-tal vänner vandrade den 9 oktober med Leif Johansson på *Skansen* där de fick lära sig det mesta om gamla mått samt tröskning med slaga. Den 13 oktober var det besök på *Klädkammaren* med dess chef, Ann Resare, som ciceron. En *ljusvandring* på Skansen den 19 november gav mycket att tänka på om forna dagars ljus, eller snarare brist på belysning.

Auktionsverkets chef, Niclas Forsman, välkomnade den 21 november till en visning av *höstkvalitetsauktionen* och visade både äldre konsthantverksföremål och den imponerande samlingen modern konst.

Hur skulle Fars dag firas om inte med en visning av den nya utställningen *Slipsar*. Ingrid Roos Björklund och Inga Wintzell berättade om denna manliga halsprydnad.

Vännernas ordförande, Johan Nordenfalk, inbjöd den 1 december till en kväll på *Riddarhuset* där han berättade om husets historia samt visade runt i salongerna.

Aldrig har så många Vänner bänkat sig i Seglora kyrka som vid *Luciafirandet* en kall decemberkväll men med stämningsfullt värmande ljus i kyrkan. Oscars församlings flickkör sjöng. På Gubbhyllan väntade glögg och kåseri om italienska julkrubbor av Cecilia Hedvall från Italienska kulturinstitutet.

Samfundets styrelse har utgjorts av ambassadör Johan Nordenfalk, ordförande, dirketör Jan O. Berg, skattmästare, styresman Lars Löfgren, sekreterare. Övriga ledamöter har varit chefen för Skansen, Anna-Greta Leijon, professor Bo Grandien, fru Birgitta Jungner, informationschef Göran Wessberg samt chefen för Stockholms auktionsverk, Niclas Forsman. Till nya ledamöter valdes vid årsmötet Erik Åfors, Elisabeth Edholm-Fernström och Birgitta Lindmarker. Revisorer har varit aukt. revisorn Per Björngård och direktör Lars-Erik Bergstrand. Inköpsnämnden har bestått av ordföranden, skattmästaren och sekreteraren. Ansvarig för kansli och program har varit fil.mag. Birgitta Lindmarker.

Vännernas gåva till Nordiska museet under året är en flygel, medan Skansen erhållit bidrag till en fågelvoljär.

Samfundet hade den 31 december 2 128 medlemmar, varav 118 ständiga.

Skansenåret 1999

För en mer detaljerad sammanställning hänvisas till särskild årsredogörelse som kan beställas från Skansen

Traditioner, hantverk, årsfester

Tid har varit Skansens tema under året. Under den dubbeltydiga rubriken *Skansen har tid* har besökarna kunnat uppleva livets och årets högtider samt följa bondens arbetsår med vårbruk och sådd, slåtter och skörd.

I Seglora kyrka har hållits gudstjänster samt ett stort antal bröllop och dop och i Missionshuset har olika trossamfund hållit gudstjänster utom under den kallaste årstiden.

Skansens spelmän har spelat låtar i Bollnässtugan, främst under sommarhalvåret och också medverkat vid folkdanslagets uppvisningar. Under vårvintern och hösten kunde man lyssna till sagor och berättelser i Älvrosgården. Samma årstider har familjen Edlund bakat tunnbröd i Bagarstugan och vid Fågeldammarna har familjen Wikström från Möja halstrat sotare och rökt böckling. Stadskvarterens verkstäder har hållits öppna för besökare sexton hantverksdagar.

Vårrustardagen den 25 april vände sig till alla som har hus och trädgård och tillhandahöll information om takläggning, målning, fönsterrenovering och annat bygghantverk.

Valborgsmässoafton firades traditionsenligt med fanborg, Stockholms studentsångare, mösspåtagning, Slå katten ur tunnan, fackeltåg och bål. Talet till våren hölls av Hans »Lelle Printer« Dahlman och för dansmusiken svarade Ballroom Big Band.

Trätäljardagar arrangerades 19–20 juni i samarbete med Föreningen Trätäljarna och Stockholms knivförening. Vid Bollnästorget arbetade trätäljare, knivmakare och smeder och här visades även utställningen Landskapets knivar.

Nattvaket var ett nytt program natten mellan den 21 och 22 juni, dvs. vid sommarsolståndet. Skansen stängde inte sina grindar utan bjöd på överraskningar hela natten: Folktro och fäbodliv, dans, midnattsmässa och nattbio, poesi i soluppgången och naturvandring. På morgonen var frukosten framdukad och Skansenkören sjöng.

På temat *Livets högtider* har besökarna under sommaren kunnat ta del av dop och bröllop, så som det gick till under förra seklet. Förberedelser för barndop gestaltades i Moragården medan man i Oktorpsgården, Hazeliushuset och Arbetarbostaden visade hur bröllopsfirande förbereddes på landet och i staden. Livets högtider har även åskådliggjorts genom fokusering på framförallt de allmogemålningar med bibliska motiv, som finns i de kulturhistoriska husen. Temat Livets högtider är ett samarbete med Svenska kyrkan i Stockholms stift och Sveriges Kyrkliga Studieförbund.

Midsommar firarades traditionsenligt med lekar och danser på Tingvallen med Skansens folkdanslag och spelmän, dans på Galejan och Bollnästorget samt scenprogram på Solliden med bl.a. folkmusikgruppen Väsen.

Bollnäsdagar arrangerades 13–15 augusti med folkmusikgruppen Grovt &

Grannt, teater med elever från Torsbergsskolan och hantverk. Maj-Britt Andersson, författare till Husbibeln, visade målningarna i Bollnässtugan och Delsbogården.

Året *lindagar* 26–29 augusti ingick i serien I skördetid. Skansens Byalag hade en framträdande roll med repslagning, linberedning och byk. Föreningen Knyppelpinnarna knypplade i Delsbogården. På Tingsvallen visades linkläder under presentation av Hasse Jordan. Skansenkören bidrog med sång.

Vid Målarmästarnas 100-årsjubileum ordnades utställning och information om *Måleri i tiden* den 4–5 september. Dekorationsmålare demonstrerade marmorering, ådring och dekorationsmålning. Rödfärgskokning och pressning av linolja visades också.

Dags för fisk i samarbete med Stockholms läns yrkesfiskare och fiskodlare var det den 18–19 september med provsmakning, information och försäljning.

Höstmarknad som för 100 år sedan arrangerades av Skansens Byalag den 25–26 september. Försäljning av hantverk, karameller och mycket annat, folkliv och djur, dans, spåkärring och gycklare, mat och dryck lockade många besökare.

Flyttdags för statarna var det när *Slankveckan* började den 24 oktober.

Den 28 november kröntes *Sveriges Lucia* av Herman Lindqvist på Sollidenscenen. Där medverkade också Stockholm Rotay Brass och Sofia Vokalensemble och presentatör var Ulf Elfving. På *Luciadagen* den 13 december uppmärksammades ljusdrottningen på Skansen på två sätt: I Ordenshuset visades Luciafirande som på 1930-talet med Lucia och tärnor från IOGT-NTO:s juniorförening i Vendelsö och Sveriges Lucia med tärnor uppträdde återigen på Sollidenscenen där det blev sång av Sofia Volkalensemble samt festfyrverkeri. Arrangemanget var ett samarbete med tidningen Året Runt.

Från slutet av november pågick *julförberedelserna* med halmslöjd, ljusstöpning och bakning. Julbord dukades på gammalt vis i Ekshäradsgården, Delsbogården, Statarlängan och Oktorpsgården och i några hus kläddes julgranar. I Hornborgastugan visades hur en jordlös familj kunde fira sin enkla jul vid mitten av 1800-talet. I Boktryckarbostadens sal var dukat till juldags- eller annandagskaffe.

Julmarknadssöndagarna inföll den 28 november, 5 och 12 december. Den sista dagen ösregnade det, men i övrigt var kommersen livlig. Publiken bjöds på dans kring granen, barnen fick träffa Posttomten och i hus och gårdar pågick hantverk och julstök. Skogaholms kök höll öppet med dofter av kryddor och grytkok. I år dukades också kaffebord i Posthusets sal.

Skansens stjärngossar började, som traditionen bjuder, sina vandringar med sång i hus och gårdar på Annadag jul, liksom de gjort vid nyårs- och trettonhelgerna.

I samband med *Vinterfestivalen* dagarna kring millennieskiftet fanns på Skansen och vid huvudingången isskulpturer liksom på Djurgården i övrigt, designade av konstnärer från Jukkasjärvi. På berget vid spegeldammen visades ljusspel och på Bredablick syntes långväga en ljusilluminationen som på tolvslaget nyårsafton växlade årtal från 1999 till 2000.

Nyårsaftonen bjöd på ett extra stort program och TV-sändningen från Sollidenscenen började redan kl. 23.30. Tidigare under dagen sände olika radio- och TV-kanaler reportage från Skansen. I scenprogrammet, vars huvudpunkt var Nyårsklockan med Margaretha Krook,

medverkade Lena Willemark, Olle Persson, Christian Lindberg och Midvinterkören under ledning av Eric Ericson. Till festfyrverkeriet framfördes specialkomponerad musik av Ragnar Grippe.

Spektakulärt, litterärt, musikaliskt

I samarbete med De Litterära Sällskapen har programserien *Sällskapsliv – litterära matinéer* arrangerats på söndagar under februari – mars, då Anna-Maria Lenngren, Michail Bulgakov, Gustaf Larsson, Ellen Key, Albert Engström och Ruben Nilsson presenterades. Serien återkom under hösten med tre program med presentation av nya författare.

En ny programserie, *Författare i tiden,* startade den 20 mars. Ernst Brunner var premiärgäst, följd av Marianne Ahrne, Agneta Klingspor, Theodor Kallifatides, Stig Ramel och Björn Ranelid. Även denna serie återkom under hösten med sju program och med nya författare.

I Seglora kyrka började musikstunderna i mars och återkom regelbundet med tyngdpunkt på sommaren med serien Musik i sommarkväll. Den 20 och 21 mars framfördes *Jungfru Maria – Vårfrun* i Seglora kyrka. Medverkande var Solveig Ternström, Anja Andersson, Barbro Ulvarsson, Hampus Kirsch, Gösta Enar och Ivar Rendahl.

Visserien *Si go´afton* hade premiär i Novilla den 15 april under medverkan av bl.a. Black Velvet Band, Ulf Bagge, Gisela Nordell, Gunvor Pontén, Gösta Enar och Skansenkören.

Orienterarna i den internationella tävlingen *Park Worlds Tour,* – världselit från 50 länder – visade upp sig med start, mål och program den 23 april. Skansens Amatörteatersällskap framförde *I Ruskaby skola* i Ordenshuset 1–2 maj.

Rädda Barnen informerade den 6 maj om sin verksamhet, under medverkan av Clownen Manne, Bålsta Big Band och arabisk och grekisk musik med elever från Ärvingeskolan.

Folknykterhetens Dag firades med appelltal, och barnteater i Ordenshuset. Samarrangör var Lokalföreningen Brofästet på Skansen av IOGT-NTO.

Den 16 maj arrangerades *Stora hattparaden* och *Motorhistoriska dagen* i samarbete med Åhléns och Nordiska museet. *Ungdomsringens dag* den 22 maj gick i folkdansens tecken. I *De litterära sällskapens dag* den 23 maj med ett 20-tal programpunkter medverkade Dan Andersonsällskapet, Bellmanssällskapet och Karin Boye-sällskapet.

Kulturskolans dag den 26 maj bjöd på massor av musik från pop till kammarmusik samt teater och stor festkonsert och radioprogrammet *Rally* gästade Skansen den 28 maj med ett direktsänt program från Sollidenscenen. Den 29 maj drog *Hälsingehambon* in med tävlingar, dansuppvisningar, hamboskola m.m. *Musik i sommarkväll* i Seglora kyrka bjöd på nio konserter med en lång rad artister. FöreningsSparbankens familjedag den 30 maj bjöd bl.a. på Siw Malmkvist Show.

Pensionärernas dag den 3 juni arrangerades i samarbete med PRO, SPF och RPG och bjöd bl.a. på festprogram med Hans Josefsson, Thore Skogman och Lasse Kühlers dansare.

Den 5 juni var det premiär på Lars Forsells pjäs Söndagspromenaden med *Skansens Amatörteatersällskap* och de återkom i augusti med en serie Glimtar från 1800-talet. Den 10 juni firade Astrid Lindgrens Barnsjukhus sin 1-årsdag med en mängd aktiviteter occh den 13 juni gavs konsert med *Alice Babs, Chalie Norman och Kjell Öhmans orkester.*

Hela sommaren, från den 15 juni till 28 augusti var det *dans* för allmänheten på Skansens dansbanor och den 29 juni var det premiär för den första av sju kvällar med *Allsång på Skansen,* direktsänd i TV med Lasse Berghagen som allsångsledare och med Lill-Babs, Charlotte Nilsson och Kalle Moraeus som premiärartister.

Kammarmusikserien på Skogaholm inleddes den 7 juli med fransk och italiensk 1600-talsmusik och följdes av ytterligare tre konserter. Den 8 juli var det dags för populärkonsertserien *Live på Skansen,* vilken fortsatte under sommaren med bl.a. Ulf Lundell, Eva Dahlgren, Rhapsody in Rock med Robert Wells m.fl. *Blå måndag,* jazzserien med Arne Domnérus som värd pågick fyra kvällar. Det musikaliska tidsfördrivet *Åhlström – ett bellmanskt tidsporträtt* framfördes på Tottieska malmgården med flera föreställningar.

Bellmansdagen firades som vanligt i 1700-talsanda med herrgårdsliv, mat och bellmanssånger. Årets svenska och amerikanska Jenny Lindstipendiater, Marika Schönberg och Tamara Mesic gav konserten *På sångens vingar* den 15 augusti, ackompanjerade av årets Wilhelm Freundstipendiat Natalya Pasichnyk. Kungl. Operan gav den 21 augusti en konsert på Sollidenscenen. Musikprogrammen avslutades för året med tre program i Seglora kyrka, *Ljus i advent.*

World Police and Fire Games drog in på Skansen med en programdag för barn den 21 juli med tävlingar, uppvisningar och musik av Los Angeles polis musikkår.

Hembygdsdräktens dag arrangerades den 22 augusti med bl.a. visning av bruddräkter från hela världen. *Tankar om tid* förmedlades den 28 augusti av fysikprofessorn Bodil Jönsson i anledning av hennes nya bok.

Teater Den Starkare framförde i Bragehallen två Strindberg-enaktare som ett led i årets Strindbergfestival och en Strindbergvandring på Skansen arrangerades.

Ett 20-tal småföretagare presenterade den 11–12 september sina produkter under rubriken *Svensk Lantmat.*

Äntligen höst arrangerades den 10 oktober tillsammans med Dagens Nyheter. Magdalena Ribbing och Pelle Palm kåserade om tid och höstpoesi lästes av Torkel Knutsson och prisutdelning i tävlingen om bästa tidskonstverk förrättades. Under hösten arrrangerades fyra vandringar på temat *Ljus och mörker,* där deltagarna fick uppleva hur människors liv, arbete och trosföreställningar påverkades av bristen på ljus i äldre tid.

Nationellt

Norges nationaldag den 17 maj firades traditionsenligt med högtidligheter på Sollidenscenen, där professor Lars Nabseth välkomsttalade och ambassadör Kettil Börde höll högtidstalet. Hälsningen från Sveriges folk framfördes av landshövding Ulf Adelsohn, tillika ordförande i Stiftelsen Skansen.

Nationaldagen den 6 juni firades traditionsenligt i samarbete med Stiftelsen Sveriges Nationaldag och Sveriges Television. Scenprogrammet innehöll, förutom sedvanliga tal av Konungen och riksdagens talman musikinslag med flera kända artister och medverkan av Skansens folkdanslag.

Utställningar

Under året visades i Trapphallen följande utställningar: *Smaka på Sverige* (även på restaurang Solliden)*; Jul i vårt hus; Vintertid; 17 Skansenhus berättar; Tid – installationer; Från kolt till märkeskläder; Må-*

larmästarna 100 år samt *Skördetid.*

I Bredablick visades i samarbete med Italienska kulturinstitutet en traditionell *julkrubba från Sicilien* och i Novilla visades Åsa Wettres samling av *Änglar,* vilket kombinerades med barnverksamhet.

Alla tiders sopor, som handlar om hur människan hanterar sitt avfall, vänder sig framförallt till barn och har uppförts i Paviljong Matsäcken.

Barnens Skansen

Cirkus Brage hade föreställningar varje söndag från Trettonhelgen och fram till påsk samt under sportlovet. I Biologiska museet spelade *Teater Den Starke* barnteater. Den 1 maj hade Kasperteatern med Ulf-Håkan Jansson säsongpremiär och gav föreställningar lördagar och söndagar hela sommaren.

Under februari – mars fick barnen träffa *Skogsmulle* och i *Hitta Vilse* övades barnen i att hitta rätt i skog och stad. *Barnens Vårsalong* arrangerades i samarbete med Svenska Naturskyddsföreningen, Stockholms Energi och tidningen Expressen och hade som tema Drömmen om det ekologiska Sverige. Barnverksamheten i Back Mats stuga, där barnen får pröva på praktiska göromål, fortsatte för tredje året i följd.

Finalen i talangtävlingen *Stjärnskott 99* arrangerades den 13 juni i samarbete med Lingman & Co, Barncancerfonden och Silja Line.

Djuren

Av däggdjur fanns på Skansen 14 vilda arter samt 6 domesticerade arter med 16 olika raser. Av fåglar 35 vilda arter samt 4 domesticerade med 7 olika raser. Av kräldjur finns en art. Antalet individer var 499.

Många *födslar* har skett, bland vilka kan nämnas brunbjörnhonan Ursa som födde två hanungar, lodjurshonan Osiris som födde tre ungar samt vänekon Rosa som nedkom med kalven Clara. Vänekon är en av de ovanligaste lantraskreaturen idag och Skansen satsar sedan några år på denna ras.

Djurens dag arrangerades den 9 maj. Bland många inslag kan nämnas att björnungarna döptes, Skansens veterinär informerade om rehabilitering av vilda djur och djurvårdarna informerade om skötseln av små husdjur.

På *Biodlardagen,* som arrangerades i samarbete med Stockholms Läns Biodlareförbund den 12 juni demonstrerades inredning av bikupor, drottningodling och honungshantering.

Guldruss med utställning och tävling om bästa föl och russ i olika klasser gick av stapeln den 5 september.

Trädgårdar, täppor och naturprogram

Trädgårdarna, växtligheten och djuren i de kulturhistoriska miljöerna har avgörande betydelse för att besökarna skall förstå tidigare generationers hushållning. Under året har de relativt nyanlagda *koloniträdgårdarna* kompletterats, framförallt vad gäller odling av ettåriga köksväxter och blommor, vilket skett i samarbete med Skansens koloniträdgårdsförening.

Det årliga arbetet med trädgårdarna sker utifrån fastställda skötselplaner för respektive anläggning och under året har en översyn och komplettering av skötselplanerna påbörjats När detta arbete slutförts föreligger bättre förutsättningar att på rätt sätt för framtiden behålla trädgårdarna som levande

dokument från skilda geografiska och sociala miljöer i Sverige.

Skolträdgården har varit bemannad hela sommaren och i augusti anordnades en studiedag i samarbete med Movium och Skolans uterum.

Tulpandagar arrangerades i maj i samarbete med Alverbäcks Blomsterproduktion AB och Åhléns AB.

Årets fåra gick till Arne Domnérus, som under flera decennier glatt Skansens jazzpublik. Priset innebär att sätta och skörda en potatisfåra samt efter skörden avnjuta sillfrukost vid statarens bord.

Under samlingsnamnet *I Skördetid* anordnades under hösten ett flertal programdagar: *Örtagårdsdagar, Potatis och rotfruktsdagar, Svampdagar, Äppel- och pärondagar, Från ax till limpa* samt *Kaffetåren den bästa är.*

DE KULTURHISTORISKA HUSEN
Byggnadsvård

För den som vill studera svensk *taktäckningstradition* är Skansen den givna platsen. Här finns alla traditionella taktyper representerade. På Skansen finns också kunniga hantverkare som kan berätta om hur man lägger och renoverar olika typer av tak. Just tak var temat på ett seminarium som Skansen anordnade den 10 september i samarbete med Svenska föreningen för byggnadsvård. Seminariet behandlade näver-, spån-, tegel- och plåttak.

Tak har det till större delen också handlat om när det gäller *renoverings- och underhållsarbeten* under 1999. Under våren lades nytt halmtak på bakloftet, lidret och vedboden på Oktorpsgården. Det gamla brandskyddet på loftet ersattes med en tunn brandmatta som syddes in i halmen, vilket gjorde det möjligt att återge taket dess ursprungliga utseende med enkla vindskivor vid gavlarna. På lidret valdes däremot att utesluta brandmattan för att göra det möjligt för besökarna att studera hur ett traditionellt sydsvenskt halmtak är bundet.

I september påbörjades arbetet med att lägga om taken på Kyrkhultsstugan. Takpappen och isoleringsmattan av plast revs bort på framloftet och ersattes med en traditionell taktäckning med näver och torv, utförd efter fotografier och beskrivning från slutet av 1800-talet.

Nytt vedtak har lagts på ett av fähusen och på gethuset vid Fäbodvallen. Posthuset, Skogsarbetarkojan och en av marknadsbodarna har fått nytt spåntak och lusthuset från Bellmansgatan nytt plåttak.

Två av Skansens lusthus har målats om och fått ny färgsättning. Lusthuset från Bellmansgatan, från omkring år 1700, har målats i en ljust gul och grå färg i syfte att efterlikna ett stenhus vilket var vanligt vid denna tid. Dessutom har den yttre målningsdekor som fanns på huset när det flyttades till Skansen 1899 rekonstruerats.

Djurgårdspaviljongen, ett av arkitekten Fredrik Bloms flyttbara hus från omkring 1830, har återfått sin ursprungliga ljust rosa färg som var mycket populär vid denna tid.

Renoveringen av Kaplansloftet från Nås, som påbörjades 1998, avslutades under våren. Arbetet har omfattat justering av väggstockar, riktning av loftgångens yttervägger, där också skadade delar bytts ut, samt lagning av övervåningens fönster.

Arbetet med renoveringen av marknadsvagnarna har fortsatt med en vagn. Skadat virke har bytts ut och hela vagnen har målats i en gul färg som dokumenterats i tidigare färglager. Bland övriga arbeten som genomförts under året kan tapetseringen av trapphuset i Posthuset

och omputsning av vedboden vid boktryckarbostaden nämnas.

Vård och bevarande

Samarbetet med Nordiska museet angående de föremål som museet deponerat i Skansens permanenta utställningar har skett fortlöpande under året. I oktober avsattes en heldag för genomgång av *vård- ock konserveringsåtgärder.*

Depositionen från Nordiska museet har i år utökats med sammanlagt tio friargåvor som placerats i Västerängsstugan i Delsbogården, i Morastugan, i Älvrosgårdens vardagsstuga, i Oktorpsgårdens vävkammare samt i Skånegårdens vävkammare.

Som en följd av Sesamprojektet (avslutat 1998) har en *föremålsgrupp* bildats vars uppgift är att samordna och förbättra rutinerna kring föremålshanteringen. Ett kompletteringsförslag för de kulturhistoriska byggnaderna har utarbetats.

Även extra resurser för införskaffning och installation av ett *dataprogram för registrering* av föremålssamlingarna har avsatts. I mars avslutades de *klimatmätningar* i Delsbogården som startades under Sesamprojektet.

Oktorpsgården, Ekshäradsgården samt föremålen i Kammakarverkstaden har sanerats från skadedjur och rekvisitaförrådet i Fatburen har städats och uppordnats.

Gåvor

Stockholms Borgargille har skänkt ca 3.000 föremål, bl.a. verktyg, möbler och kuriosa, vilka listats, paketerats och magasinerats på Skansen. Schwartzkopf & Henkel Cosmetic har skänkt 72 föremål från Barnängens Tekniska Fabrik, tillverkade ca 1900–1970.

Flera privatpersoner har berikat Skansens miljöer och samlingar genom att skänka föremål. Bland andra har Bo Hellsjö, barnbarn till läraren i skolan i Väla socken, skänkt textilier och en glasskål som funnits i morfaderns hem i Väla skola.

NYSATSNINGAR

Skånska gruvan

Samtidigt som renoveringsarbetet i *Skånska gruvan* fortskrider, har ett intensivt arbete pågått med att finna *sponsorer* till projektet. Ett 20-tal företag bidrar nu med främst material och kunnande: Bancos Kulturfond, Bror Janssons Svets och Plåtslageri AB, CC Höganäs, Cementa, Engvall & Claesson AB, Katarina Ställnings AB, Nordströms Trä, Optiroc, Skanska och Wiklunds Åkeri AB.

Möten har hållits i Skånska gruvan för samtliga sponsorer och intressenter. Beträffande uppbyggandet av ett *byggnadsvårdscentrum* har en inventering av liknade verksamheter gjorts . Mål, budget- och verksamhetplan för Byggnadsvård Skansen är under utarbetande. Tanken är att projektet skall starta samtidigt som Skånska gruvan återinvigs i maj 2001.

Tidningshuset

Planerna för ett Tidningshus har under året resulterat i *ritningar till en ny byggnad* vid Hasselbacksporten. Denna skall ersätta det tidigare tänkta huset på garveritomten. Den nya byggnaden blir en kopia av ett trähus i två våningar från slutet av 1800-talet. I huset planeras, förutom tidningen med redaktion, sätteri och tryckeri, en järnhandel. Om allt går enligt planerna kommer också ett mindre hus att uppföras för en litografisk ateljé. Ansökan om bygglov lämnades in i au-

gusti. Därefter har planeringsarbetet fortsatt.

Samarbetspartners är Byggettan, Byggkeramik Rådet, Fogelströmska gymnasiet, Jakobsbergs gymnasium, KTH-Arkitektur, Länsarbetsnämnden, Mur och Puts Information, Riksantikvarieämbetet och Stockholms Byggmästareförening.

Skansenbutiken

I mars öppnade den nya *Skansenbutiken* efter att ha varit stängd för ombyggnad sedan årsskiftet. Med hjälp av konsulten Chiqui Mattson har butiken fått helt ny inredning och nytt sortiment med tyngdpunkt på bl.a. svenskt hantverk och modern design. Ett antal specialvaror har tagits fram, dels av Skansens egna hantverkare, dels av kända svenska designers. Skansenbutiken har blivit en stor succé med ökad publiktillströmning och ekonomisk omsättning. En ny chef för hela Skansens försäljningsverksamhet har anställts.

www.skansen.se

Den 1 maj var det premiär för Skansens nya *hemsidor*. De tidigare enkla hemsidorna ersattes med ny formgivning och nya texter. Besökare på hemsidorna kan nu få information om hus och gårdar, fester och om dagens och kommande program, även på engelska, tyska, franska och finska. Hemsidorna hade ca 126 000 besökare mot 60 000 året innan.

Fataburen 2000
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
nmbook@nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör: Bo G Nilsson
Bildredaktör: Peter Segemark
Grafisk form: Lena Eklund, Kolofon
Omslagets bilder: Clive Mason, Pressens bild (baksidan överst), bild ur Riksföreningens för gymnastikens främjande årsbok 1938 (baksidan underst), Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv (framsidan överst), Charlotte von Friedrichs (framsidan underst).

Tryckt hos MediaPrint Uddevalla AB 2000
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 468 1

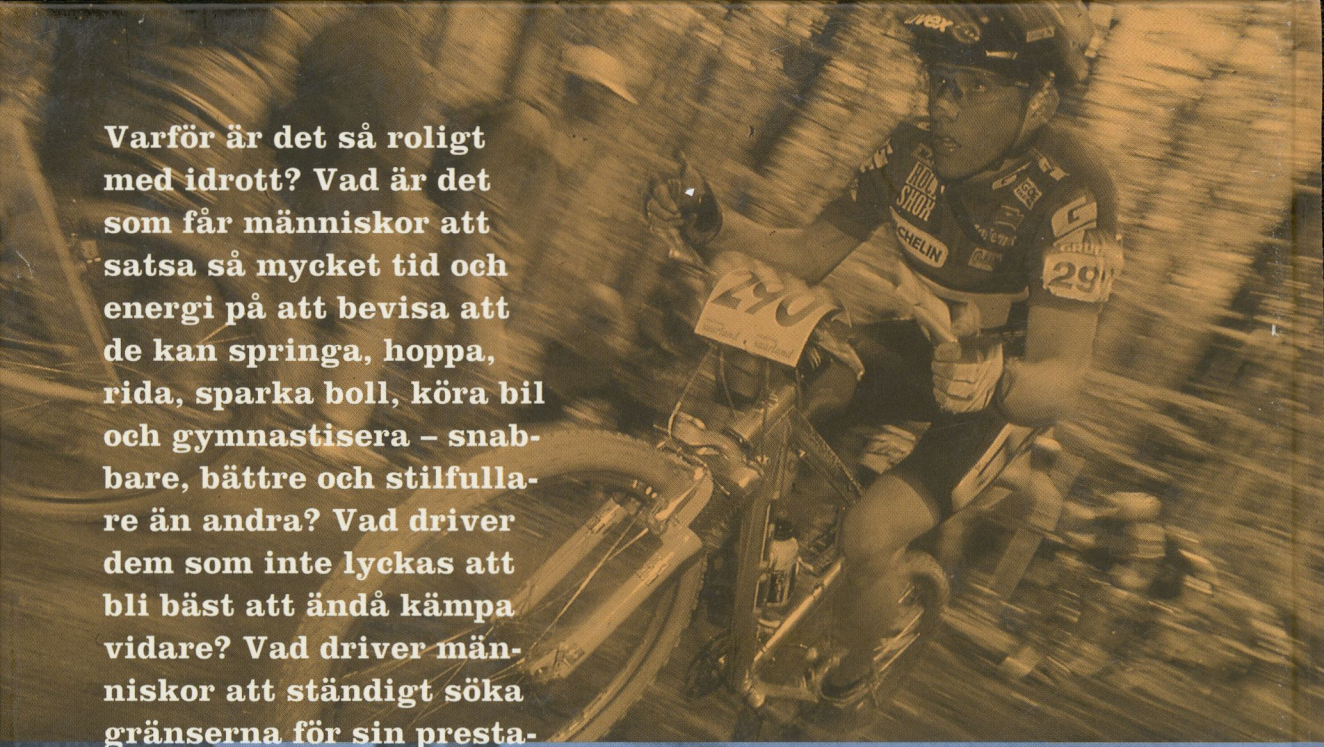

Varför är det så roligt med idrott? Vad är det som får människor att satsa så mycket tid och energi på att bevisa att de kan springa, hoppa, rida, sparka boll, köra bil och gymnastisera – snabbare, bättre och stilfullare än andra? Vad driver dem som inte lyckas att bli bäst att ändå kämpa vidare? Vad driver människor att ständigt söka gränserna för sin prestationsförmåga? Kort sagt vad är idrottens själ?

Sexton forskare och skribenter, som skriver om hjältar, publik, jämlikhet, pengar, spel, mode, samlare, gamla och nya sporter, försöker ringa in problematiken.

Nordiska museets Förlag
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 468 1